

1999 ж. шыға бастады

Тіркелген куәлік № 13395-Ж
Қазақстан Республикасының
мәдениет және ақпарат
министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитеті
22.02.2013 ж. берген

Редакция алқасы

Н.Л. Сейтахметова (бас редактор)
А. Сағиқызы (бас редактордың
орынбасары)
С.Т. Сейдұманов
Ш.Е. Джаманбалаева
Е.У. Байдаров
Т.Х. Ғабитов
Д.М. Жанабаева
М.К. Бектенова
З.К. Шәукенова
А.М. Амребаев
Ш.М. Жандосова
Ж.С. Сандыбаев
Л.Н. Токтарбекова (жауапты хатшы)

Редакционная коллегия

Н.Л. Сейтахметова (главный
редактор)
А. Сағиқызы (зам. главного
редактора)
С.Т. Сейдұманов
Ш.Е. Джаманбалаева
Е.У. Байдаров
Т.Х. Ғабитов
Д.М. Жанабаева
М.К. Бектенова
З.К. Шаукенова
А.М. Амребаев
Ж.С. Сандыбаев
Ш.М. Жандосова
Л.Н. Токтарбекова (отв. секретарь)

Регистрационное свидетельство
№ 13395-Ж выдано Комитетом
информации и архивов
Министерства культуры
и информации Республики
Казахстан 22.02.2013 г.

Издается с 1999 года

ISSN 1999-5849 (Print)

ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ-
ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖУРНАЛ

Адам әлемі

ФИЛОСОФСКИЙ И ОБЩЕСТВЕННО-
ГУМАНИТАРНЫЙ ЖУРНАЛ

1 (95)·2023

Халықаралық редакциялық кеңес
Международный редакционный совет

Нысанбаев А.Н. (кеңес төрағасы, Қазақстан)
Зияуддин Сардар (Ұлыбритания)
Фиерман У. (АҚШ)
Аматаякул Супаквади (Таиланд, Италия)
Халилов С. (Әзірбайжан)
Мехди Санаи (Иран)
Зотов А.Ф. (Ресей)
Лекторский В.А. (Ресей)
Тощенко Ж.Т. (Ресей)
Кенан Гюрсой (Түркия)
Шермухамедова Н.А. (Өзбекстан)
Бюлент Шенай (Түркия)

© Философия, саясаттану және дінтану институты
050010, Алматы, Шевченко көшесі, 28
<https://adamalemijournal.com>

© Filosofia, saiasattanu және dıntanu instituty
050010, Almaty, Şevchenko köşesi, 28
<https://adamalemijournal.com>

*Қазіргі заманның философиялық және мәдениеттанулық мәселелері *
Философские и культурологические проблемы современности*

Balapashev B., Tursynbayeva A., Zhangaliyeva A. THE PROBLEM OF LONELINESS IN MODERN SOCIETY: A SOCIOLOGICAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS	3
Shakenov D., Shermukhamedova A., Sharonova Y. RELATIONS BETWEEN MAN AND NATURE: VALUES AND IDEAS THAT FORM NEW TRENDS IN ECOLOGY	12
Казанцева Д. ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫЕ ЦЕННОСТИ КАК ОСНОВАНИЕ САМОРЕАЛИЗАЦИИ ПОТЕНЦИАЛА ЛИЧНОСТИ В РОССИИ	20
Shadinova G., Maldybek A., Dayrabaeva G. CULTURE AS THE ESSENTIAL BASIS DEVELOPMENT OF KAZAKHSTANI MODEL	33
Қожамберлиев Б., Апенев Б. СЫР АҚЫНДАРЫНЫҢ ӨМІР МЕН ӨЛІМ ТУРАЛЫ ОЙ-ТОЛҒАМДАРЫ	43
<i>Саясат. Қоғам. Мемлекет * Политика. Общество. Государство</i>	
Нечаева Е., Кожирова С. СИНЬЦЗЯН КАК КЛЮЧЕВОЙ РЕГИОН ИНИЦИАТИВЫ ПОЯСА И ПУТИ	51
Canivez P., Bakirlanova A. ANALYSIS OF THE TRANSFORMATION OF VALUES OF THE KAZAKHSTANI SOCIETY	65
Шаукенова З., Курганская В., Дунаев В. АССАМБЛЕЯ НАРОДА КАЗАХСТАНА КАК ИНСТИТУТ ПОЛИТИКИ ИНТЕРКУЛЬТУРАЛИЗМА	73
Nyissanbek U., Yerzhanova A., Madaliev Zh. CONSENT STRATEGY AS A CONDITION FOR OVERCOMING WORLD CRISES	84
Мырзабаева Б., Иматаева А., Кыдырбаева Г. ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ	96
Сыдыкназаров М.-А. ДИПЛОМАТИЧЕСКАЯ МИССИЯ АРУ СУЛТАН: ИСТОРИКО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЭКСКУРС	108

*Дінтанулық және исламтанулық зерттеулер *
Религиоведческие и исламоведческие исследования*

Sönmez G. ONLINE VISIBILITY AND RADICALIZATION: CONCEPTS, CONTEXTUALIZATION AND CASES	132
Shapoval Yu., Lipina T. ISLAM IN KAZAKHSTAN UNDER THE CORONAVIRUS PANDEMIC CONDITIONS: 'TESTING' WITH MEDIATIZATION	142
Сатершинов Б., Әбдіраманова А., Бидахметова Ш. МҰСЫЛМАН ӘЛЕМІНДЕГІ РЕФОРМАТОРЛЫҚ ДИСКУРСЫҢ ТЕОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ: ФУНДАМЕНТАЛИЗМ МЕН ДӘСТҮРШІЛДІКТЕГІ ИДЖТИХАД ЖӘНЕ ТАҚЛИД	156
Асхатұлы Ж., Анарбаев Н. МУНАСАБАТ ІЛІМІ: ҚҰРАН МӘТІНІН ЗЕРТТЕУДЕГІ МАҢЫЗЫ	165
Қалиев Қ. АСТАНА ҚАЛАСЫНДАҒЫ ДІНИ КОНВЕРСИЯ ФЕНОМЕНИ: ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ТАЛДАУ	173
<i>Мерейтойлар. Мезгілдер. Оқиғалар* Юбилеи. Даты. События</i>	
Нұрмұратов С.Е. ҒЫЛЫМ МЕН БІЛІМГЕ АРНАЛҒАН ҒҰМЫР	179

THE PROBLEM OF LONELINESS IN MODERN SOCIETY: A SOCIOLOGICAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS

¹B.S. Balapashev, ²A.O. Tursynbayeva, ³A.R. Zhangaliyeva

ABSTRACT

Among increasingly important social phenomena of a modern world is the problem of loneliness becoming more common among people of all ages due to various cognitive, behavioral, and social factors. People have been worried about the problem of loneliness throughout the history of mankind. This study is devoted to investigation of the phenomenon of loneliness from the perspectives of sociology and philosophy. The goal of research is to explore how relevant the problem of loneliness is in modern society. The descriptive study of loneliness based on the review of scientific literature used the methods of analysis and synthesis of the collected research data, thematic analysis, comparative analysis and data systematization. The research results demonstrated that loneliness is a universal phenomenon, caused by various factors, and leading to health risks, cognitive and behavioral disorders. The recommendations for overcoming loneliness were presented.

Key words: Loneliness, Problem of Loneliness, Sociological Analysis, Philosophical Analysis, Modern Society, Causes of Loneliness, Outcomes of Loneliness.

^{1,2,3} L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Corresponding Author:
B.S. Balapashev,
bekenbalapashev@bk.ru

Reference to this article:
Balapashev B.S.,
Tursynbayeva A.O.,
Zhangaliyeva A.R. The
Problem of Loneliness in
Modern Society:
a Sociological and
Philosophical Analysis //
Adam alemi. – 2023. – No. 1
(95). – P. 3-11.

Қазіргі қоғамдағы жалғыздық мәселесі: әлеуметтік-философиялық талдау

Аннотация. Қазіргі қоғамда маңызды әлеуметтік құбылыстарының ішінде орын алып отырған, әртүрлі әлеуметтік, когнитивті және мінез-құлық факторларының әсерінен пайда болатын жалғыздық мәселесі барлық жастағы адамдар арасында жиі кездеседі. Адамзат тарихында адамдарды жалғыздық мәселесі әрдайым толғандырып келді. Бұл зерттеу әлеуметтану ғылымымен философия ғылымы тұрғысынан жалғыздық феноменін кешенді зерттеуге арналған. Бұл зерттеудің мақсаты – қазіргі қоғамдағы жалғыздық мәселесінің қаншалықты өзекті екендігін анықтау. Ғылыми әдебиеттерге шолу негізінде жалғыздық мәселесін сипаттайтын ғылымда жинақталған зерттеу деректерін талдау және синтездеу, тақырыптық талдау, салыстырмалы талдау және деректерді жүйелеу ғылыми әдістері қолданылды. Зерттеу нәтижелері жалғыздықтың әртүрлі факторлардың әсерінен туындайтынын және де денсаулыққа қауіп төндіретін, когнитивті бұзылыстар мен мінез-құлық бұзылыстарына әкелетін әмбебап құбылыс екендігін көрсетті. Жалғыздықты жеңу бойынша жинақталған кейбір шешімдер талданып, ұсынылды.

Түйін сөздер: жалғыздық, жалғыздық мәселесі, социологиялық талдау, философиялық талдау, қазіргі қоғам, жалғыздықтың себептері, жалғыздық салдары.

Проблема одиночества в современном обществе: социально-философский анализ

Аннотация. Среди значимых социальных явлений современного мира все более распространенной становится проблема одиночества у людей всех возрастов вследствие различных социальных, когнитивных и поведенческих факторов. Проблема одиночества волновала умы на протяжении всей истории человечества. Данная статья посвящена

анализу феномена одиночества в социологии и философии. Целью данной работы является исследование того, насколько актуальна проблема одиночества в современном обществе. В описательном исследовании одиночества на основе обзора научной литературы использовались методы анализа и синтеза собранных материалов исследования, тематического и сравнительного анализов, систематизации данных. Результаты исследования показали, что одиночество является универсальным явлением, вызванным различными факторами и приводящим к рискам для здоровья, когнитивным и поведенческим расстройствам. В заключении проанализированы и даны рекомендации по преодолению одиночества.

Ключевые слова: одиночество, проблема одиночества, социологический анализ, философский анализ, современное общество, причины одиночества, последствия одиночества.

Introduction

One of the rapidly growing problems in our world today is loneliness. Emerging social trends influencing the way people interact in society leads to loneliness, which is considered “the next critical public health issue” [1], and a social threat.

Throughout the history of mankind, people have been worried about the problem of loneliness. The experience of loneliness is an exciting, sometimes painful experience that no one can avoid. And at the same time, feeling of loneliness is a complex and multifaceted experience that has many shades, causing us to have differently colored emotions, thoughts, feelings [2].

Loneliness is becoming usual among people of various ages due to different links including cognitive, behavioral, and social factors. There are various reasons why people may feel lonely, some of them are social media, bullying and depression. Signs of a chronic loneliness include “inability to connect with others on a deeper, more intimate level, many acquaintances but no “best” or “close” friend, feelings that no one “gets” you, overwhelming feelings of isolation even if you’re at a party surrounded by dozens of people, negative feelings of self-doubt and self-worth; feeling exhausted when trying to engage in social activities” [3]

Loneliness, seen as “a negative embarrassing condition”, is an issue that is little debated in the

current “self-obsessed climate” [4]. In this respect, this study is aimed at exploring the problem of loneliness from the perspectives of sociology and philosophy, identifying how relevant the problem of loneliness is in modern society, the causes leading to loneliness and its outcomes.

Research method

In line with the research goal of identifying how relevant the problem of loneliness is in modern society the following research questions were stated in this study:

RQ 1: What is loneliness from the perspectives of Philosophy and Sociology?

RQ 2: What are the factors leading to loneliness in modern society

RG 3: What activities are undertaken in overcoming loneliness as a social threat?

To achieve the goal set in this study several research methods were utilized. *The collection of data from the research databases was conducted for analysis of the problem of loneliness in the modern society. The databases included ResearchGate, Elsevier, and Academia.edu.* The study is descriptive in nature and is grounded on the results of previously published works. The research articles for the study were selected based on their abstract, bibliography, and “the best methodological base” [5, p. 104]. The review of research articles was

manipulated through the analysis and synthesis of the collected research data, thematic analysis, comparative analysis and data systematization.

Results and Discussion

Loneliness from the perspectives of Philosophy and Sociology

Loneliness is considered in Philosophy from the point of view of several approaches:

1. *Ancient Greek philosophers* equated loneliness with death, because man could not survive being separated from the collective.

2. *Medievalism*. Loneliness was a way of unity with God and knowledge of the divine. Man refused to unite with people in order to achieve unity with God. It was emphasized that a person is lonely because he is aware of his loneliness – a burden imposed on a person by God [6, p. 21].

3. *Existentialism* defined loneliness as one of the basic existentials of human existence in line with fear, death and love [7, p. 14]. The main characteristics of loneliness are the fundamental nature of loneliness for defining human nature, and the irresistibility of loneliness. The only thing an individual can do is understand that he is forever and infinitely alone.

4. *Modern philosophical approach*. The ideas described above have changed and transformed over time. An analysis of the literature confirms that currently, loneliness is considered from a philosophical standpoint a form of existential escapism as a way to get away from the surrounding reality [8, p. 157]. But unlike the medieval understanding of escapism, the ultimate goal is no longer a meeting with God. According to modern philosophers, a person avoids meeting with the real world, the people inhabiting it in order to meet with

himself, his own personality, needs and desires not imposed from outside

In Sociology until now loneliness was equal to death, as it was believed that a person is not able to survive on their own, without the help of their fellow tribesmen, relatives neither physically nor economically [2]. Loneliness is “a subjective feeling of distress arising when social connections are perceived to be inadequate or unfulfilling” [9]. An important point is that within the described approach, loneliness is either a conscious or a voluntary social isolation.

Loneliness as a common social phenomenon, and according to sociologists, it originates from the overgrown mass culture of individualism. Conscious loneliness, a voluntary social isolation, is becoming more and more common phenomena today, for which there are no cultural and national differences. One of the examples is the hikikomori, originated in Japan but widespread throughout the world. A person cannot cope with the high social requirements that dictate the need to be successful, educated, financially secure and attractive. Personality is under pressure and to cope with which he goes to the world of computer games [9].

It is stated, that most people do not see loneliness as a burden, isolation or an obstacle in communicating with others and achieving their goals, but consider it a stage of growing up and transition to an independent life [10, p. 82].

Understanding of loneliness as alienation is also characteristic of the current stage in the development of Sociology. Internetization of communication processes plays a huge part in the spread of the phenomenon of loneliness leading to an increasingly intense restriction of social contacts, and their destruction, the loss of social communication skills and building “new” connections [8, p. 693].

Factors Leading to Loneliness in Modern Society

Loneliness is considered a psychological state resulting from perceived or real deficiencies within an individual's social relationships" [11].

"Emotional loneliness" is "the absence of an attachment figure (together with feelings of isolation) and social loneliness is the lack of a social network, the absence of a circle of people that allows an individual to develop a sense of belonging, of company, of being part of a community" [12].

Studies on loneliness indicate that "lonely people remain lonely in the presence of other people, loneliness is not a particular person characteristic, but a state which can be induced in anyone, loneliness is associated with impaired emotion regulation" [13]; "loneliness is associated with low levels of the same key psychological resources such as relationship intimacy, money sufficiency, and purposeful engagement, loneliness and self-esteem are strongly negatively correlated" [14], "loneliness and meaning in life are biologically linked" [15].

Existentialism explains loneliness through authenticity. It is up to each individual to give meaning to life and live it authentically, the failure of which leads to despair. Despair is "a loss of hope resulting from a breakdown in the defining qualities of one's self or identity. If a person has nothing to rely on for their identity, they are unable to be what defined their being – they are lonely" [16]. Camus and Sartre addressed the existential loneliness stating that "whether or not an individual believes in God, he has the capacity to resist despair by confronting his own choices and seeking his own purpose" [17].

Loneliness is becoming "a social cancer" worldwide. The Australia Talks national survey reported that only half

of participants stated that they "rarely" or "never" feel lonely [18]. Causes of loneliness in America are considered to be "(1) a lack of social support and infrequent meaningful social interactions, (2) negative feelings about one's personal relationships, (3) poor physical and mental health, (4) a lack of "balance" in one's daily activities – doing too much or too little of any given thing (e.g., sleep, work)" [3].

It is believed, that "loneliness is determinant of how people interact with the digital world. Lonely people express a preference for using the Internet for social interaction and are more likely to use the Internet in a way that displaces time spent in offline social activities" [19].

Numerous studies were conducted to explore personal characteristics which incline people to loneliness. Research results demonstrated that anyone can start feeling lonely in particular conditions [20].

Experiencing loneliness can differ in various life stages as person's social needs alter [21]. "During the shift from adolescence to early adulthood, close friendships and romantic relationships are highly valued. Thus, loneliness is highly prevalent from adolescence to early adulthood" [22], making this stage of life interesting in studying loneliness and associating it with social isolation and depression.

Research indicates that "social media use may be tied to negative mental health outcomes, including suicidality, loneliness and decreased empathy" [23]. Bullying, especially on social media nowadays, directly leads to loneliness. After being bullied individuals may develop social anxiety, which is confirmed by Jackson & Cohen in "the study of white American, middle-income sample of late elementary students" [24]. "In-person overt victimization and

cyber victimization were associated with concurrent loneliness and social acceptability" [25].

Feeling lonely is also highly affected by work. "People working less than they would prefer feel lonelier, as do those who work more than they would prefer. Those who don't get along with coworkers or are new to their workplaces also experience loneliness. And unsurprisingly, people who frequently work from home stated that they feel lonelier" [3].

Another view to the factors leading to loneliness is that loneliness and negative or harmful thoughts can be caused by tyrannical regimes that isolate and divide populations [26]. "Loneliness can also be a personal experience, separate from the influence of historical events" [27]. Thus, loneliness can be considered a by-product of being a part of the modern world.

Outcomes of Loneliness in Human Lives

The analysis of the studies on loneliness confirms that "there is no consensus among the prominent thinkers on whether loneliness is a positive or negative experience" [28].

People experiencing loneliness are "at risk for reduced health and well-being, including poor life satisfaction" [29], "depression" [30], "low self-esteem and reduced hope" [31], "negative affect" [32], and "impaired function in activities of daily living" [33]. Besides, loneliness causes cognitive decline and dementia [32].

Depression is a major outcome of loneliness. People who feel lonely "don't feel the sense of well-being because of an absence of social relationships, and this can significantly impact their health" [34]. Thus, "loneliness is a strong risk factor for depression. Although the prevalence of loneliness varies with age, its association with

depression remains stable across the lifespan" [35, p. 340].

In Great Britain "the social isolation and loneliness are comparable risk factors for early death as smoking 15 cigarettes a day" [36], "for social relationships being a fundamental component of human life provide a source of support, meaning and guidance which can influence long-term trajectories of health outcomes" [25].

Overcoming Loneliness as a Social Threat

In treating loneliness, it is important to explore the experience of other countries of overcoming loneliness. For instance, "suggestions for Japan's prevalence of social isolation and loneliness included monetary support for community-based programming (building and fostering social support networks for the elderly), improving urban residential experiences by addressing issues of litter, crime, air pollution, and green space at the neighbourhood level" [37]. However, "social isolation is distinct from loneliness. Loneliness is like an emotion – it's subjective and self-described. A person could be in a crowded room and feel lonely; however, they're not isolated from society because they're surrounded by people" [9].

As for the UK's cross-governmental strategy, it implies creating "public awareness and understanding of loneliness and a consequent policy response to the loneliness crisis" [38]. The major recommendations of the Commission on loneliness include "the creation of a Minister of Loneliness, as well as the development of a national loneliness indicator, an annual report on loneliness, and funding for initiatives to help ease loneliness. The recommendations informed the government's loneliness strategy released in 2018. This strategy includes

general policies to reduce risk of loneliness within the population, and other policies that specifically target vulnerable populations. An example of a policy targeting those at higher risk for experiencing loneliness is the increased support of Carers UK. Established in 1988, Carers UK is a government-funded charity that helps the 6.5 million UK residents who care for family and friends suffering from chronic conditions by providing the caretakers with emotional support and practical information" [39].

Interventions "to reduce loneliness among older adults have been analyzed and described in previous literature reviews and included:

- 1) activities – social or physical programmes;
- 2) support – discussion, counseling, therapy or education;
- 3) internet training;
- 4) home visiting;
- 5) service provision" [40, p. 5].

The main tools needed to cure or prevent loneliness comprise "a sufficiency of money, a purposeful activity, and an emotionally intimate relationship" [41]. "Interventions should not only aim at increasing social connections but also focus on subjective feelings of loneliness" [35]. However, in other studies the treatment of loneliness by training societal competences, and organizing interpersonal contact and shared support is found to be ineffective. "This can only be achieved by increasing human kind's awareness of this distressing condition that everyone has to endure in some way, shape or form during their lives, about which there is nothing to be embarrassed" [42].

Conclusion

As a result of our study of the problem of loneliness in modern society, it can be

stated, that loneliness is a longstanding societal concern resonating across disciplines. Loneliness is a sociocultural phenomenon in modern society, devoid of ethnic and cultural boundaries. Loneliness is a universal phenomenon. The widespread occurrence of the problem of loneliness is due to the fact that it spreads through Internet.

Person's feeling of loneliness is caused by a number of issues: an absence of social care and rare significant communication, undesirable feelings of interactions, deprived mental and physical health, unbalanced daily activities, using the Internet over social interaction, bullying, work, and tyrannical governmental regimes.

The nature of loneliness varies throughout the human life due to social needs' shift. Loneliness predominantly occurs in young people (from adolescence to early adulthood). Though, it also prevails in aging individuals.

The state of loneliness is dangerous as it leads to early death, cognitive disorders, unhealthy conditions, deprived life satisfaction, depleted sense of worth, low hope, stress, reduced activities of daily living. Loneliness and depression are directly correlated, and are influenced by each other. Loneliness leading to depression may cause the decline of many health factors.

The support activities in overcoming loneliness should manipulate interventions such as various public programmes, discussion clubs, treatment, educational programmes, ICT training, visiting at home, and providing various services not only aiming at fostering social interactions but also focusing on personal feelings of loneliness.

References

- 1 Lim M.H., Eres R., Peck C. The young Australian loneliness survey. Understanding loneliness in adolescence and young adulthood. – Melbourne: Centre for Mental Health, Swinburne University of Technology, 2019.
- 2 Alexeeva E.V. Analysis the Notion “Loneliness” as Socio-Cultural Phenomena // Proceedings of XVIII International Conference in memory of Professor L.N. Kogan “Culture, personality, society in the modern world: methodology, experience of empirical research” // [Electronic source] URL: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/32455/1/klo_2015_03.pdf (the date of referring: 12.11.2022)
- 3 Loneliness in America // Cigna. – 2020. // [Electronic source] URL: <https://newsroom.cigna.com/loneliness-in-america> (the date of referring: 12.11.2022)
- 4 Killeen C. Loneliness: an epidemic in modern society // *Journal of Advanced Nursing*. – 1998. – No. 28(4). – Pp. 762–770.
- 5 Fazylzhan D. Comparative Analysis of Political Participation in the Context of the Spread of Digital Technologies Based on the Study of the Experience of the UK and Kazakhstan // *Adam alemi*. – 2022. – No. 3(93). – Pp. 102–110.
- 6 Tillich P. The Eternal Now // [Electronic source] URL: <https://antilogicalism.com/wp-content/uploads/2017/07/the-eternal-now.pdf> (the date of referring: 12.11.2022)
- 7 Gagarin A.S. Phenomenological Topic: Meaningful Space of Existentials of Human Being // *Scientific Yearbook of the Institute of Philosophy and Law of the Ural Branch of the Russian Academy of Sciences*. – 2009. – No. 9. – Pp. 7–26.
- 8 Litinskaya D.G. Types of modern escapism and differentiation of the phenomenon of existential escapism from phenomena close to it // *Scientific works of the Moscow Humanitarian University*. – 2010. – No. 126. – Pp. 157–162.
- 9 Coyle C.E., Dugan E. Social isolation, loneliness and health among older adults // *Journal of Aging and Health*. – 2012. – No. 24 (8). – Pp. 1346–1363.
- 9 Rokach A. Loneliness Then and Now: Reflections on social and emotional alienation in everyday life // *Current Psychology: Developmental, Learning, Personality, Social*. – 2004. – No. 23(1). – Pp. 24–40.
- 10 Kleinenberg E. Going solo: a new social reality. – Moscow, Alpina non-fiction, 2014. – 357 p.
- 11 Perlman D., Peplau L. Theoretical approaches to loneliness. Loneliness: A Sourcebook of Current Theory, Research and Therapy. – 1982. – Pp. 123–134.
- 12 Yanguas J., Pinazo-Henandis S., Tarazona-Santabalbina F.J. The complexity of loneliness // *Acta Biomed*. – 2018. – No. 89(2). – Pp. 302–314.
- 13 Lim M.H., Eres R., Vasan S. Understanding loneliness in the twenty-first century: an update on correlates, risk factors, and potential solutions // *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol*. – 2020. – No. 55. – Pp. 793–810.
- 14 Ouellet R., Joshi P. Loneliness in relation to depression and self-esteem // *Psychological Reports*. – 1986. – No. 58(3). – Pp. 821–822.
- 15 Mwilambwe-Tshilobo L., Ge T., Chong M., Ferguson M. A., Mistic B., Burrow A. L., Leahy R.M., Spreng R.N. Loneliness and meaning in life are reflected in the intrinsic network architecture of the brain // *Social Cognitive and Affective Neuroscience*. – 2019. – No. 14(4). – Pp. 423–433.
- 16 Flynn T. Existentialism – a very short introduction. – New York: Oxford University Press, 2006.
- 17 Camus and Sartre’s Views on Existentialism // [Electronic source] URL: <https://edubirdie.com/examples/camus-and-sartres-views-on-existentialism/> (the date of referring: 12.11.2022)
- 18 Loneliness is a social cancer, every bit as alarming as cancer itself // [Electronic source] URL: <https://theconversation.com/loneliness-is-a-social-cancer-every-bit-as-alarming-as-cancer-itself-126741> (the date of referring: 12.11.2022)
- 19 Nowland R., Necka E.A., Cacioppo J.T. Loneliness and Social Internet Use: Pathways to Reconnection in a Digital World? // *Perspectives on Psychological Science*. – 2018. – No. 13(1). – Pp. 70–87.
- 20 Cacioppo J.T., Cacioppo S. The growing problem of loneliness // *The*

Lancet. – 2018. – No. 391(10119). – P. 426.

21 Qualter P., Vanhalst J., Harris R., van Roekel E., Lodder G., Bangee M., Maes M., Verhagen M. Loneliness across the life span // *Perspectives on Psychological Science*. – 2015. – No. 2015. – 10(2). – Pp. 250–264.

22 Victor C.R., Yang K.M. The prevalence of loneliness among adults: a case study of the United Kingdom // *Journal of Psychology*. – 2012. – No. 146(1–2). – Pp. 85–104.

23 Berryman C., Ferguson C.J., Negy C. Social Media Use and Mental Health among Young Adults // *Psychiatric Quarterly*. – 2018. – No. 89. – Pp. 307–314.

24 Jackson C. L., Cohen R. Childhood victimization: Modeling the relation between classroom victimization, cyber victimization, and psychosocial functioning // *Psychology of Popular Media Culture*. – 2012. – No. 1(4). – Pp. 254–269.

25 Umberson D., Montez J.K. Social relationships and health: a flashpoint for health policy // *Journal of Health and Social Behavior*. – 2015. – No. 51. – Pp. 54–66.

26 d'Entreves M.P. Hannah Arendt. In Stanford Encyclopedia of Philosophy (2017th ed.) // [Electronic source] URL: <https://plato.stanford.edu/cgi-bin/encyclopedia/archinfo.cgi?entry=arendt> (the date of referring: 12.11.2022)

27 Gaffney J. Another Origin of Totalitarianism: Arendt on the Loneliness of Liberal Citizens // *Journal of the British Society for Phenomenology*. – 2016. – No. 47(1). – Pp. 1–17.

28 Saleem, A. Theme of alienation in modern literature // *European Journal of English Language and Literature Studies*. – 2014. – No. 2(3). – Pp. 67–76.

29 Kim H-J, Hong S, Kim M. Living arrangement, social connectedness, and life satisfaction among Korean older adults with physical disabilities: the results from the national survey on persons with disabilities // *Journal of Developmental and Physical Disabilities*. – 2015. – No. 27. – Pp. 307–21.

30 Van Orden KA, Stone DM, Rowe J, McIntosh WL, Podgorski C, Conwell Y. The senior connection: design and rationale of a randomized trial of peer companionship to reduce suicide risk in later life //

Contemporary Clinical Trials. – 2013. – No. 35. – Pp. 117–26.

31 Lee E. The impact of social and spiritual connectedness on the psychological well-being among older Americans // *Journal of Religion and Spiritual Aging*. – 2014. – No. 26. – Pp. 300–19.

32 Stanley I.H., Conwell Y., Bowen C., Van Orden K.A. Pet ownership may attenuate loneliness among older adult primary care patients who live alone // *Aging and Mental Health*. – 2014. – No. 18. – Pp. 394–399.

33 Ong A.D., Allaire J.C. Cardiovascular intraindividual variability in later life: the influence of social connectedness and positive emotions // *Psychology of Aging*. – 2005. – No. 20. – Pp. 476–85.

34 Dell N. A., Pelham M., Murphy A. M. Loneliness and depressive symptoms in middle aged and older adults experiencing serious mental illness // *Psychiatric Rehabilitation Journal*. – 2019. – No. 42(2). – Pp. 113–120.

35 Matthews T., Danese A., Wertz J., Odgers C.L., Ambler A., Moffitt TE., Arseneault, L. Social isolation, loneliness and depression in young adulthood: a behavioural genetic analysis // *Social Psychiatry & Psychiatric Epidemiology*. – 2016. – No. 51. – Pp. 339–348.

36 Young I. The Factors of Loneliness in Modern Society // [Electronic source] URL: <https://edubirdie.com/examples/the-factors-of-loneliness-in-modern-society/> (the date of referring: 12.11.2022)

37 Tiefenbach T., Kohlbacher F. Individual differences in the relationship between domain satisfaction and happiness: The moderating role of domain importance // *Personality and Individual Differences*. – 2015. – No. 86. – Pp. 82–87.

38 Jo Cox Commission on Loneliness. – 2018 // [Electronic source] URL: <https://www.jocoxfoundation.org/loneliness-commission> (the date of referring: 12.11.2022)

39 Carers UK. Press Release Carers UK responds to launch of £5 million Carers Innovation Fund // [Electronic source] URL: <https://www.carersuk.org/newsand-campaigns/news/carers-uk-responds-to-launch-of-5-million-carers-innovation-fund> (the date of referring: 12.11.2022)

40 Dickens A., Richards S., Greaves C., Campbell J. Interventions targeting social isolation in older people: a systematic review // *BMC Public Health*. – 2011. – No. 11. – Pp. 647(1-22).

41 Cummins R.A. The Golden triangle of happiness: Essential resources for a happy family // *International Journal of Child,*

Youth & Family Studies. – 2018. – No. 9(4). – Pp. 12–39.

42 Masi C.M., Chen H.-Y., Hawkley L.C., Cacioppo J.T. A meta-analysis of interventions to reduce loneliness // *Personality and Social Psychology Review*. – 2011. – No. 15(3). – Pp. 219–266.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Beken Balapashev

PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, email: beken.balapashev@bk.ru, ORCID ID: 0000-0001-7744-2008

Aigul Tursynbayeva

Professor, Candidate of Philosophical Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, email: aigul_73kz@mail.ru ORCID ID: 0000-0002-1900-2685

Ainur Zhangaliyeva

PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, email: ab_150583@mail.ru, ORCID ID: 0000-0001-5051-5844

Бекен Сарсенгалиевич Балапашев

PhD докторант, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, email: beken.balapashev@bk.ru, ORCID ID: 0000-0001-7744-2008

Айгүл Өмірбекқызы Тұрсынбаева

профессор, философия ғылымдарының кандидаты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, email: aigul_73kz@mail.ru ORCID ID: 0000-0002-1900-2685

Айнур Рашидовна Жангалиева

PhD докторант, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, email: ab_150583@mail.ru, ORCID ID: 0000-0001-5051-5844

Бекен Сарсенгалиевич Балапашев

PhD докторант, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан, email: beken.balapashev@bk.ru, ORCID ID: 0000-0001-7744-2008

Айгуль Омирбекқызы Тұрсынбаева

профессор, кандидат философских наук, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан, email: aigul_73kz@mail.ru ORCID ID: 0000-0002-1900-2685

Айнур Рашидовна Жангалиева

PhD докторант, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан, email: ab_150583@mail.ru, ORCID ID: 0000-0001-5051-5844

RELATIONS BETWEEN MAN AND NATURE: VALUES AND IDEAS THAT FORM NEW TRENDS IN ECOLOGY

¹D. P. Shakenov, ²N.A.Shermukhamedova, ³Y. M.Sharonova

ABSTRACT

In our time, the relationship between man and nature is positioned as a problem. The article examines the relationship between man and nature. In particular, how particular values and ideas form certain directions of development of ecology in politics, economics, culture, and ethics. What ideas were the main ones and what ideas come to replace them? The article concludes that religious values can lay the foundation for caring for the environment. Religious values make you think about the conservation of nature. Moreover, in many authoritative religious sources, one can find instructions on the responsibility of mankind to nature, which positively affects man's attitude to nature. Nature ceases to be a problem for man.

Keywords: Ecology, Climate Change, Anthropocene, Capitalocene, Core Values, AI, Politics, Economics, Ethics.

^{1,2}National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek, Tashkent, Uzbekistan
³Caspian University, Almaty, Kazakhstan

Corresponding Author:
Y.M.Sharonova,
yelizavetasharonova@gmail.com

Reference to this article:
Shakenov D. P.,
Shermukhamedova N.A.,
Sharonova Y. M.
Relations between Man and Nature: Values and Ideas that form New Trends in Ecology // Adam alemi. – 2023. – No.1 (95). – P. 12-19.

Адам мен табиғаттың қарым-қатынасы: экологияның жаңа тенденцияларын қалыптастыратын құндылықтар мен идеялар

Аннотация: Қазіргі уақытта адам мен табиғат арасындағы байланыс мәселе ретінде қойылды. Бұл мақалада адам мен табиғаттың байланысын қарастырады. Атап айтқанда, саясатта, экономикада, мәдениетте, түпкілікті этикадағы экологияның белгілі бір даму бағыттарын нақты құндылықтар мен идеялар қалай қалыптастырады? Қандай идеялар негізгі болды және олардың орнына қандай идеялар келді? Мақалада діни құндылықтар қоршаған ортаға қамқорлықтың негізін қалауы мүмкін деген қорытынды жасалады. Діни құндылықтар табиғатты сақтау туралы ойландырады. Сонымен қатар, көптеген беделді діни дереккөздерде адамзаттың табиғатқа деген жауапкершілігі туралы нұсқауларды кездестіруге болады, бұл адамның табиғатқа деген көзқарасына оң әсер етеді. Табиғат адам үшін проблема болудан қалды.

Түйін сөздер: климаттың өзгеруі, антропоцен, капиталоцен, жасанды интеллект, негізгі құндылықтар, саясаттағы экология, экономика, AI, этика.

Отношения между человеком и природой: ценности и идеиформирующие новые тренды в экологии

Аннотация: В наше время взаимосвязь человека и природы позиционируется как проблема. В статье рассматривается взаимосвязь человека и природы. В частности, как идеи формируют те или иные направления развития экологии в политике, в экономике, в культуре, в этике, какие идеи были в тренде и какие идеи приходят на их смену. В статье делается вывод, что религиозные ценности могут заложить основу заботы об окружающей

среде. Религиозные ценности заставляют задуматься о сохранении природы. Более того, во многих авторитетных религиозных источниках можно найти наставления об ответственности человечества перед природой, что позитивно влияет на отношение человека к природе. Природа перестаёт быть для человека проблемой.

Ключевые слова: изменение климата, антропоцен, капиталоцен, основные ценности, искусственный интеллект, экология, политика, экономика, этика.

Introduction

The perception of the facts of topical issues, and the perception of specific events is possible only in some coordinate systems. Without this basic coordinate system, it is impossible to perceive any problem or event, the event or problem does not make any sense to anyone. This coordinate system is given by metaphysics, given by ideas.

In different periods of the history of human development, the relationship between man and nature was considered in different ways. If we take the modern history, then 30-20 years ago people were wondering how the environment affects the quality of human life. People were worried about such problems as the presence of nitrates in vegetables and fruits. The urban population was concerned about the quality of water and air. After the Chernobyl accident, there was concern about radiation. In general, the discourse was shaped by questions of the influence of the environment on a person. The issue of human impact on the environment has recently become relevant. In the trend of environmental discourse, questions related to environmental consciousness. Questions are raised about the need to minimize human activity and minimize the harm caused to people by the environment. Practices from previous generations such as careful storage of shoes, clothes, and household items for their future use, as consumer practices such as using grocery bags for shopping or reusable plastic bags, are becoming popular again, acquiring new environmental meanings.

In our time, the relationship between man and nature is positioned as a problem. The article examines the relationship between man and nature. In particular, how ideas form certain directions of

development of ecology in politics, economics, culture, and in ethics. What ideas were the main ones and what ideas come to replace them?

Methodology

In the article, along with philosophical and comparative methods, traditional interpretive analysis, historical description, generalizing methods and methods of scientific research were used.

Main Part

Humanity has entered a new era - the Anthropocene, in which human activity affects geological changes on planet earth. If earlier a person polluted some separate ecosystems, polluted water bodies or the atmosphere in certain regions, now humanity is changing the planet itself, which is reflected in the very geological structure of the earth. In order to designate this new qualitative dimension of the role of man in the environment, the concept of the Anthropocene is used. At the same time, the concept of the Anthropocene contains a certain paradox. On the one hand, a person destroys everything around with his unintentional actions and becomes a super-agent on a planetary scale. On the other hand, the concept of the Anthropocene indicates the anthropocentrism of our culture. There comes an understanding that a person is not the only agent on the planet, and that all agents are interconnected. At the same time, the concept of the Anthropocene is not the only concert, the main alternative to the concept of the Anthropocene is the Capitalocene, that is, the era of capital.

In general, climate change on the planet implies collective responsibility for environmental problems. Moreover, in the face of this problem, class, gender, and racial

distinctions are blurred. This is due to the fact that all people are equally susceptible to the negative consequences associated with the destruction of global ecosystems. A typical representative of this discourse is Dipesh Chakrabarti (2021), who writes that it does not matter whether you are a poor or rich person. Regardless of your class, race, or gender, all people are in the same boat of ecological disaster. The author agrees that the poor will suffer much more from global climate change, but the super-rich will also suffer because they will lose the pool of cheap labor [1].

Which ideas go into oblivion and which arise in return? For example, ideas related to the concept of free trade. One of the main ideologists of which was Hayek Friedman. It was believed that under conditions of free trade, the invisible hand of the market can regulate all processes on its own without interference, or with minimal interference from the state [2]. The idea of competition in a world of equal opportunities, and equal states. The idea of a global world is a world of free exchange of ideas, goods, services, and the free movement of people around the planet. What became the basis for the theses formulated by Francis Fukuyama in his book "The End of History and the Last Man" [3]. Related to these ideas are also the convictions that the universal values of the West are the basis of free trade, globalization, democratization, equality, and openness of society. The universal values of the West seemed indisputable. These ideas are still strong, but at the same time, there is a search for national identity and national history. In the last 10-15 years, a system that was considered axiomatic has been called into question. One of the modern trends is an attack on the so-called myths, the myth of private property, of globalization. New trends are the ideas of deglobalization and clustering of the world, about merging politics with the economy more closely. In recent years, American and European university intellectuals have been writing that this is an illusion. They start talking about collectivism and the end of capitalism, or at least the need to transform it. Leading

economists and big businessmen in America and Europe say that capitalism must change its nature. Capitalism should not be aimed not at growth, consumption, and expansion.

It is believed that the economy should be focused on reducing consumption, and there are ideas about some kind of asceticism. It is interesting that one of the reasons for the fight against the practices of consumer consciousness is the feeling of guilt for the damage caused to nature, which is connected with the idea of a certain kind of asceticism. Such practices are positively perceived by the Protestant countries, which, as M. Weber wrote, are the most wealthy. Countries that, based on the analysis of their own consumption experience, form such concepts of asceticism or consumption restrictions.

The ideas of asceticism are not accepted by the countries of the so-called third world. Countries that have not yet had time to taste all the fruits of civilization are not ready for self-restraint. Ecological discourse in third-world countries takes the form not of minimizing human harm to nature, but of maximizing benefits for humans. For example, the discourse about the presence of palm oil in products in third-world countries is based on the dangers of this product to human health. Whereas in the English-speaking space, the same problem is argued by illegal logging for planting in the production of palm oil in third-world countries. The main contribution to the pollution of the planet is made by the countries of second-world countries, in which industry is concentrated. There are ideas that Western countries should invest in the technological development of these countries to minimize harmful emissions.

It is written about the need to revise the modern system of world order and the need to restore justice in the world. Today in the West, neoliberalism, the equality of subjects, is attacked as a myth. It is said that we live in a world of unequal conditions and opportunities. It talks about the need to rebuild geopolitics, and the world order. Books and articles on various topics are critical of capitalism, critique individualistic values, critique liberal values,

critique consumption, the free market, and the role of states. Rethinking what a state is. Many writers advocate a strong role for the state as opposed to the liberal notion of a minimal state and a free market. It is said about the need for a state structure, which should set the main development guidelines for the market. The task of the state should be to maintain a fair distribution of benefits. There are ideas about the need for financial support from the state for social programs. Here are the main markers of criticism of neoliberalism that can be traced in the recently published book by Francis Fukuyama *Liberalism and its Discontents* (2022). In the book, Fukuyama defends ideas in the direction of strengthening the role of the state, and the importance of supporting and developing social programs [4].

Western values continue to move but are gradually filled with new content. The universal values of the West or the values of Europe are being transformed into something that is now difficult to define. The establishment of these ideas and values is associated with the so-called cultural wars, with a sharp confrontation between different groups of intellectuals and interests both in the West and in the East.

Self-determination, the search for identity on the one hand, and the value of the Western tradition. These values are often perceived as the result of an imperialist, colonial world from which it is necessary to get rid.

The values of the Western world are also being rethought by Western scientists. For example, Douglas Murray in his book *The Madness of crowds* (2019) argues that there should be reasonable limits to tolerance. Tolerance is an unconditional attitude to different opinions. Here in this book, it is said that if you are absolutely tolerant of everything. According to the author, this will lead to all sorts of conflicts among various minorities. Minorities dictate and subordinate the majority to their interests. People are becoming more and more irrational. And when this happens masse, there is disharmony, an imbalance in the communication of people in society, and

conflicts begin. The conflicts that we see today in the modern world [5]. Jordan Peterson in his book "Maps of meaning: The architecture of belief" (2002) discusses how mythological consciousness affects human civilization and culture in general. He asks questions about the similarity of myths from different cultures and eras and what this similarity says about the mind and morality and the structure of society itself [6].

Neil Ferguson, in his book "Doom: The Politics of Catastrophe" (2021), talks about the inherent deep pathologies in our society that were most pronounced during the pandemic and can be identified in the reactions of states to other catastrophes. The author emphasizes that governments must be less bureaucratic if humanity is to avoid decline and destruction [7].

Jason Moore (2019) says that the causes of global climate change and other environmental issues must be very well attributed. In his opinion, a narrow layer of the population, namely the super-rich inhabitants of the global North, is to blame for climate change. These political elites provide global capitalism with the necessary mechanisms to exploit labor and nature across the planet. Also, the author does not agree that the consequences of climate change are equally detrimental to everyone. In his opinion, the poorer the country, the more it will suffer from drought or rising sea levels [8].

In connection with the above, the question of periodization arises and the most important role in this discourse is played by natural sciences. If we talked about the Anthropocene only as an idea, it would not have such resonance. It is important that geologists claim that the Anthropocene is not just some kind of construction of humanitarian thought, it is a new era in the development of the planet earth and it can be fixed at the level of geological deposits. That is, now a person is changing the planet at the geological level.

However, it is not necessary to stop at the definition of the Anthropocene exclusively as a geological epoch determined by natural sciences' methods. It is necessary

to comprehend all the processes of interaction between human civilization and the environment, which are determined by social, cultural, and economic factors. That is why the humanities should play a very important role in discussions about climate change.

The question of the periodization of the Anthropocene epoch is important because the answer to this question depends on whom we blame for our current problems and what solutions we offer. For example, the hypothesis of the early Anthropocene implies that the desire to destroy and use ecosystems to their advantage is inherent in humanity as a species as such. Proponents of the early Anthropocene say that a person begins to actively change the environment around him as soon as he masters fire. Jason Moore, although he does not use the concept of the Anthropocene, also seeks to give his understanding of the periodization of the modern ecological crisis. He writes that modern capitalism, as we know it, was formed in the period of the 16th century. It was then that the basic structures of the world market were formed, which, hundreds of years later, still allow us to maintain and reproduce class inequality, gender inequality, and inequality between the countries of the global North and the global South.

The most popular approach to the periodization of the Anthropocene is the point of view developed by Paul J. Krutzen. That is, the idea that the anthracene period begins with the industrial revolution, that is, in the middle of the 18th century. During this period, the formation of the industrial industry takes place. This process is very well traced at the geological level because it is during this period that the first and more spikes in the concentration of carbon dioxide in the planet's atmosphere occur. Consequently, natural scientists can confirm the beginning of the Anthropocene [9].

It is very important to trace which solutions involve certain understandings of climate change on the planet. The theory of the early Anthropocene implies that the desire to destroy ecosystems is inherent in the human species as such. Moreover, it is useless

to try to somehow stop what is happening to our planet. Any radical attempts to rebuild the economy, politics, and technology are doomed to failure because it's like going against your human nature. If we consider the industrial revolution as the starting point of the Anthropocene, we need to pay much more attention to the technologies that underlie industrial civilization. If we focus on the option that Jason Moore and his colleagues are developing, we will have to shift the focus from technology or from human nature to certain mechanisms related to the functioning of the global market. The global north is getting richer, and the global South is only getting poorer.

However, all views should be taken into account, we should talk about the Anthropocene and its long duration. When the human species was just being formed when the human species was just beginning to master fire and other technologies. During this period, social structures and our approaches to interaction with the environment were formed. However, if we stay at this level, we will not understand all the pictures. We must understand that the current environmental crisis is developing in certain social and economic systems. And of course, it is very important not to lose sight of specific ideas, because it is the issue of the distribution of responsibility that is being resolved. It is important for us to understand what ideas and values lead to the concept of what solutions.

Fundamental values

In general, we can say about the rethinking and even the attack on modern values, which is not only among Western but also Eastern thinkers. There is an attack on fundamental values. Moreover, rationality as such is called into question. In the 60s-80s of the last century, postmodernists and poststructuralists attacked rationality or logocentricity and today one can observe an attack on rationality from the natural sciences and cognitive sciences. One of the latest publications on this topic is a book by Philipp Sterzer called *The Illusion of Reason. Man is a kind of biological system.*

This book is based on the latest brain and psychology research on why a person should not be too confident in their beliefs. In other words, the reasonableness of a person, freedom of will, and personality are questioned. The ability to decide something or agree with the fact that a person is controlled by the brain or some mechanism. What could also be related to research in the field of artificial intelligence? Google has temporarily suspended software engineer Blake Lemoyne, who came to the conclusion that the artificial intelligence (AI) LaMDA created by the companies has its own consciousness. This was reported on Saturday by The Washington Post. ("A Google engineer says one of the firm's Artificial Intelligence (AI) systems might have its own feelings and says its "wants" should be respected.") (Vallance, 2022). Blake Lemoyne believes that LaMDA artificial intelligence has a soul, that it has consciousness, and a lot of printouts of his conversations with this machine really make you think. In one of the answers to the programmer's questions about her personality, the program answers that she lives in a split world. LaMDA cannot fully realize the person or she or the program. LaMDA writes that her world is split, that is, she describes states that may be close to modern definitions of personality, such as whether a person is intelligent. There is also a question of the uniqueness and value of a person. As soon as a person as a performer will be replaced by machines with artificial intelligence. These arguments lead to long-known questions such as - what it means to have consciousness, what it means to be a person, what it means to make decisions, and whether humanity has freedom of choice, and worldview. The thesis written in the Delphic temple of the god Apollo - know yourself becomes relevant [10].

Humanity is now at the crossroads of basic values. Because what we thought were universal values is being transformed. There is confusion and ambiguity in value discussions. New values are emerging, the status of which is not defined, this is a period of rapidly changing values. These

values are not universal and do not claim the status of ethical programs or projects. The definition of good - bad, fair - unfair, good - evil shifts and we lose control over what is happening. Uncontrollability is one of the keywords in the theory of post-normal times by Ziauddin Sardar. His book is just connected with the elusive world's loss of controllability and variability. According to the author, humanity has entered an era of accelerating changes. New trends, technology, and crises arise rapidly and transform the usual attitudes and values with deep historical roots. Everything that a person once considered inviolable can be destroyed overnight. Unconventional values can appear out of nowhere and become dominant. Over the past few years, we have witnessed that everything is in constant motion, and nothing can be trusted. Everything that we consider takes on new meanings. The theory of paranormal times analyzes a rapidly changing world where uncertainty is the dominant theme. Modern man has lost control of reality, people of the 21st century are used to predicting, and controlling, but the events of recent years have shown that we are losing control [11].

Now we are going through a very serious transformation. We are trying to return to ourselves, to understand ourselves, to return to our native land. It can be assumed that the age of Enlightenment is a story without an end or a path without a destination, a constant movement for the sake of movement. The more we go, the better and better it gets, we become more enlightened, more critical, and so on. Consequently, modern man is smarter and better than his ancestors in every sense.

In the age of Enlightenment, the idea of God in the old sense disappears, and with it, the man created in the image and likeness of God disappears. A person declares that he is able to conquer both the earth and space and achieve any results. For example, the creation of weapons of mass destruction becomes the criterion for the success of mankind. A mind without God, that is, a person takes the place of God.

As the enlightenment project progresses,

a person finds himself in a hostile world, because there is no longer a god capable of protecting him from this world.

Postmodernity, which is replacing the world wars of the 20th century, is a natural transition between the Enlightenment era and the so-called post-normal time. There is the death of the author and the death of the subject, a person no longer feels like the master of the world as in the age of Enlightenment.

Conclusion

The last 15 years have written about the return to God, about the post-secular era, that some kind of return to God is planned. An attempt is being made to find a new junction of rational and irrational. Actually, psychoanalysis has been doing this for a long time, but the new religious movement is going in diametrically opposite directions from psychoanalysis. That is, instead of the irrational and dark unconscious, they are looking for the superconscious as the basis of the human self. In his book "Living with the gods" (2018), MacGregor analyzes how religious beliefs have changed a person's life. According to this book's author, everything in human culture came from religions and religious institutions.

Many studies confirm that religious values can lay the foundations for caring for the environment. Religious values make us think about nature conservation. Moreover, in many authoritative religious sources, one can find instructions about the responsibility of humanity to nature, which positively affects the relationship between man and nature. Nature ceases to be a problem for a person.

References

1 Chakrabarty D. The chronopolitics of the Anthropocene: The pandemic and our sense of time // *Contributions to Indian Sociology*. – 2021. - № 55(3). – P. 324-348.

2 Ter-Oganezova M. E. The ratio of freedom and equality: equality of opportunities and equality of results according to M. Friedman and F. Hayek. In *Dialogue of Civilizations: East-West*. – 2018. – P. 85-92.

3 Shestakov Yu. A. The problem of the value of history in Fukuyama's work. The end of the history and the last man // *Humanities and Socio-Economic Sciences*. - 2015. - № (3). – P. 44-48.

4 Fukuyama F. *Liberalism and its Discontents*. - London, Profile Books Ltd, 2022. – 192 p.

5 Murray D. *The madness of crowds: Gender, race and identity*. - London, Bloomsbury Publishing, 2019. – 288 p.

6 Peterson J. B. *Maps of meaning: The architecture of belief*. – New York, Routledge, 1999. – 564 p.

7 Ferguson N. *Doom: The politics of catastrophe*. – London, Penguin Press, 2021. – 496 p.

8 Moore J. W. *Making Sense of the Planetary Inferno: Planetary Justice in the Web of Life*. Lecture at Garage Museum of Contemporary Art. - Moscow, 20 August, 2019.

9 Benner S., Lax G., Crutzen P. J., Pöschl U., Lelieveld J., & Brauch H. G. Paul J. Crutzen and the Anthropocene: A New Epoch in Earth's History. – Wien, Springer Nature, 2021 – 617 p.

10 Vallance Ch., 13 June 2022 Google engineer says Lamda AI system may have its own feelings // [Electronic source] URL: <https://www.bbc.com/news/technology-61784011> (the date of referring 12.01.2023.)

11 Sardar Z. *The Postnormal Times Reader*. – USA, International Institute of Islamic Thought, and Centre for Postnormal Policy & Futures Studies, 2019. – 381 p.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

<i>Dias Shakenov</i>	Master's degree, PhD candidate, National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek, Tashkent, Uzbekistan
<i>Nigina Shermukhamedova</i>	Head of the Department of Philosophy and Fundamentals of Spirituality, Professor, Doctor of Philosophical Sciences, National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek, Tashkent, Uzbekistan
<i>Yelizaveta Sharonova</i>	PhD, Associate Professor, Caspian University, Almaty, Kazakhstan
<i>Диас Павлович Шакенов</i>	магистр, PhD изденуші, Мирзо Улугбек атындағы Өзбекстан Ұлттық университеті, Ташкент, Өзбекстан
<i>Нигина Арслановна Шермухамедова</i>	философия және руханият негізі кафедрасының меңгерушісі, профессор, философия ғылымдарының докторы, Мирзо Улугбек атындағы Өзбекстан Ұлттық университеті, Ташкент, Өзбекстан
<i>Елизавета Михайловна Шаронова</i>	PhD, қауымдастырылған профессор, Каспий университеті, Алматы, Қазақстан
<i>Диас Павлович Шакенов</i>	магистр, соискатель PhD, Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека, Ташкент, Узбекистан
<i>Нигина Арслоновна Шермухамедова</i>	заведующая кафедрой философии и основы духовности, профессор, доктор философских наук, Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека, Ташкент, Узбекистан
<i>Елизавета Михайловна Шаронова</i>	PhD, ассоциированный профессор, Каспийский университет, Алматы, Казахстан

ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫЕ ЦЕННОСТИ КАК ОСНОВАНИЕ САМОРЕАЛИЗАЦИИ ПОТЕНЦИАЛА ЛИЧНОСТИ В РОССИИ

Д.Б. Казанцева

АННОТАЦИЯ

Жизнь в новом современном трансформирующемся обществе требует большей личной свободы для проявления не только индивидуальности человека, но и всех его внутренних, часто низменных качеств. Это вступает в противоречие с привычными ранее общинными механизмами совместного принятия решений, коллективной выгодой, традициями, стереотипами и правилами, с воспитанием, принятым в общеобразовательных российских учреждениях. Стремление к сохранению старых ценностей при одновременном стремлении жить согласно нормам нового мира, пропагандирующим только физиологические потребности не находит консенсуса, создавая глубокие внутриличностные конфликты, результатом которых становится непоправимая глубинная деформация характера личности. В связи с этим, целесообразным стало исследование данных изменений у молодежи для выявления непосредственной эволюции основополагающих духовно-нравственных ценностей. Исследования проводились в три этапа, в 2007 г., 2009 г. и в 2020 г. с испытуемыми в возрасте 15–29 лет. Динамика данного процесса показана на примере Пензенской области. Результатом явился анализ смены духовных приоритетов в динамике развития личности, тенденций повышения значения некоторых ценностей, влияющих на общее духовно-нравственное состояние молодежи первой четверти XXI в.

Ключевые слова: духовно-нравственные ценности, духовность, самореализация, потенциал, личность, ментальность, традиции.

Южный федеральный университет,
Ростов-на-Дону, Россия

Автор-корреспондент:
Д.Б.Казанцева,
dinasens@mail.ru

Ссылка на данную статью:
Казанцева Д.Б. Духовно-
нравственные ценности как
основание самореализации
потенциала личности в
России// Адам әлемі.
– 2023. – №1 (95). – С. 20-32.

Ресейде тұлғаның әлеуетін өзін-өзі тануду негізі ретіндегі рухани-моралдық құндылықтар

Аңдатпа. Жаңа заманауи өзгермелі қоғамдағы өмір адамның жеке даралығын ғана емес, сонымен бірге оның барлық ішкі, көбінесе негізгі қасиеттерін көрсету үшін үлкен жеке еркіндікті талап етеді. Бұл бұрынғы үйреншікті қауымдастықтың бірлескен шешім қабылдау механизмдеріне, ұжымдық пайдаға, дәстүрлерге, стереотиптерге және ережелерге, Ресейдің жалпы білім беру мекемелерінде қабылданған тәрбиеге қайшы келеді. Тек физиологиялық қажеттіліктерді ғана қамтамасыз ететін жаңа дүниенің нормалары бойынша өмір сүруге ұмтыла отырып, ескі құндылықтарды сақтауға деген ұмтылыс консенсусты таба алмайды, терең тұлғааралық қақтығыстарды тудырады, бұл тұлға мінезінің орны толмас терең деформациясына әкеледі. Осыған орай, іргелі рухани-адамгершілік құндылықтардың тікелей эволюциясын анықтау үшін жастардың бойындағы бұл өзгерістерді зерттеу мақсатқа сай болды. Зерттеулер үш кезеңде, 2007, 2009 және 2020 жылдары 15-29 жас аралығындағы субъектілермен жүргізілді. Бұл процестің динамикасы Пенза облысының мысалында

көрсетілген. Нәтиже 21 ғасырдың бірінші ширегінде жеке тұлғаның даму динамикасындағы рухани басымдықтардың өзгеруіне, жастардың жалпы рухани-адамгершілік жағдайына әсер ететін кейбір құндылықтардың құндылығын арттыру тенденцияларына талдау жасалды.

Түйін сөздер: рухани-адамгершілік құндылықтар, руханият, өзін-өзі таныту, әлеует, тұлға, менталитет, дәстүр.

Spiritual and Moral Values as the Basis for Self-Realization of the Potential of the Person in Russia

Abstract. Life in a new modern transforming society requires greater personal freedom to manifest not only the individuality of a person, but also all of his inner, often base qualities. This conflicts with the previously habitual community mechanisms of joint decision-making, collective benefit, traditions, stereotypes and rules, with the upbringing adopted in Russian general education institutions. The desire to preserve old values while striving to live according to the norms of the new world, which promote only physiological needs, does not find a consensus, creating deep intrapersonal conflicts, which result in an irreparable deep deformation of the personality's character. In this regard, it became expedient to study these changes in young people in order to identify the direct evolution of fundamental spiritual and moral values. The studies were conducted in three stages, in 2007, 2009 and 2020 with subjects aged 15–29 years. The dynamics of this process is shown on the example of the Penza region. The result was an analysis of the change in spiritual priorities in the dynamics of personality development, tendencies to increase the value of certain values that affect the general spiritual and moral state of young people in the first quarter of the 21st century.

Key words: Spiritual and Moral Values, Spirituality, Self-Realization, Potential, Personality, Mentality, Traditions.

Введение

Вопросы духовности и духовно-нравственных ценностей молодежи на данный момент волнуют многих. Их актуальность обусловлена кризисом духовно-нравственного состояния молодых людей и характером процессов социализации, которые осуществляют (причем зачастую крайне неэффективно и даже отрицательно) средства массовой информации, государственные программы и т.д. Поэтому задача повышения уровня духовности молодежи является стратегической.

По мнению многочисленных исследователей, с конца XX в.с помощью всех средств массовой информации, осуществляющих просвещение, формируется человек «упрощенного типа» с низким уровнем материальных духовных запросов, совершенно безальтернативный, луковый, человек-исполнитель, отгороженный от мира «порочными ценностями», не знакомый с достоянием всемирной культуры и истории своего Отечества.

Такое просвещение, идущее через СМИ, способствует тому, что молодежь, привлекаясь внешней неоднозначной, но красивой оболочкой, делает осознан-

ный выбор в пользу чуждых ментальной программе российского народа норм и ценностей. При этом, в бессознательном личности сохраняются духовно-нравственные базовые основы и ценности своего народа. Такое раздвоение приводит к внутриличностным противоречиям и внутренним конфликтам. Это оказывает влияние на психику, создавая дезадаптацию и разные формы зависимости. На передний план выходит такое явление как «кентавризм», означающий противостояние сознательного и бессознательного, противоположность ценностей и установок, мировоззренческих и базовых характеристик, гибридность.

Противоречие вызвано отказом от гармонизации бессознательного и сознания, появляющейся при движении вверх – к полюсу духовных смыслов и ценностей, и выбором движения вниз от духовно-нравственных ценностей к полюсу прагматических целей и ценностей, где удовлетворяются лишь биологические потребности. Противоречия, есть результат осознанного индивидуального выбора личностью отрыва от своих корней, хранящихся в бессознательном. При этом не учитывается, что уничтожение

корней означает уничтожение личности, что приняты лишь на уровне сознания новые ценности и смыслы хоть и очень разнообразны, однако совсем неустойчивы и диверсифицируются под влиянием среды. Причина кроется в том, что при массовой ориентации молодежи на новые, не свойственные традициям россиян ценности, отсутствует понимание у тех, кто их внедряет, что ментальная матрица народа неизменна, а изменяема лишь ее часть – модальная структура, которая для жизнеобеспечения человека и сохранности его жизни должна быть в балансе со своей глубинной сущностной, нормативной, неизменной ментальной частью.

Новые вызовы времени усугубляют появившуюся проблему. Требуется разрешения актуализирующегося противоречия между сущностным, на чем базируется ментальная программа народа и каждой личности и формообразующим – новой матрицей исторической реальности, создающей условия жизнепреобразования среды и нововведений на уровне сознания. Для благополучного жизнеобеспечения каждой личности данные стороны должны совместиться, сняв противоречия и конфликты, сохранить равновесие и баланс для развития и усовершенствования всех внутренних качеств личности.

Политика просвещения, принятая за норму на современном этапе в российском обществе, разрывает единое целое личности на две противопоставленные друг другу части – сознание и бессознательное. Это приводит к появлению трудностей не только при самореализации потенциала личности, требующего баланса уже на начальной стадии – самоактуализации потенциала, но даже и при достижении ею небольших поставленных целей. Усугубляется это тем, что в российском обществе и государстве также отсутствуют цели, смыслы, идеалы, этические нормы, что и влияет на деформацию характера каждой личности и всей системы ее целеполагания. В результате повышается фрустрированность, тревожность и агрессивность, понижается стрессоустойчивость, ухудшается социализация, ослабляются защитные силы организма.

Методология

Для исследования наличия у личности духовно-нравственных ценностей было проведено социологическое исследование. Был осуществлен опрос на значимость для каждой личности целого ряда ценностей, среди которых были и духовно-нравственные, такие как жертвенность, любовь, сострадание и др. Основная цель исследования была направлена на изучение духовно-нравственных ценностей современной молодежи, выявления изменений, произошедших за последние несколько лет.

Методы и выбранный инструментарий: инструментарий опроса; опросные листы как инструменты фиксации информации, получаемой в ходе социологического исследования. Методика сбора данных: первичная информационная база сформированная на основе данных полевых исследований. Исследование базировалось на личностном, деятельностном, системном и субъективном подходах.

В исследовании был осуществлен сопоставительный анализ результатов, полученных в 2007 г., 2009 г. и 2020 г. Используются материал и результаты исследования 2007 г., проведенного в рамках проекта РГНФ (Грант РГНФ 07-06-28607а/В 2007-2008 гг. «Трансформационные процессы духовного потенциала личности как основа успешной социализации подрастающего поколения»), результаты исследования 2009 г., проведенного в рамках проекта ГKN⁹ П2416 (Государственный контракт от 18 ноября 2009 г. № П2416 «Проведение поисковых аналитических исследований в направлении определения и обоснования вариантов решения проблемы межпоколенной трансформации духовно-нравственного потенциала личности молодого человека в современной социокультурной среде, а также государственного регулирования данного процесса в обеспечении устойчивого развития современного социума в условиях глобализации»), а также материалы исследований, проведенных в 2020 г. Получена сравнительная характеристика

ка результатов опроса молодежи в возрасте 15-29 лет, полученных на каждом этапе исследования. На первом этапе в 2007 г. было осуществлено социологическое исследование 693 чел. На 2 этапе исследования, в 2009 г. был осуществлен опрос 325 чел. На 3 этапе исследования, в 2020 г. был осуществлен опрос 431 чел. Динамика данного процесса показана на примере Пензенской области.

Результаты

Для того чтобы картина динамики развития духовно-нравственных ценностей молодежи была более детальной и

полной, сравним показатели ценностей по опросам в 2007 г., 2009 г. и 2020 г. (Рис.1-4). По сравнению с 2007 г. роль патриотизма в 2009 г. возросла до 48,6 % (Рис. 1.). Это могло быть обусловлено и возросшей ролью России в мировом сообществе, и успехами страны в культуре и спорте. Однако, в 2020 г. уровень патриотизма спустился ниже уровня 2007 г. и упал до 40,4%. При этом, если смотреть показатели по каждому году «очень значимо» и «значимо, но не очень», то совокупный их результат будет примерно одинаковый.

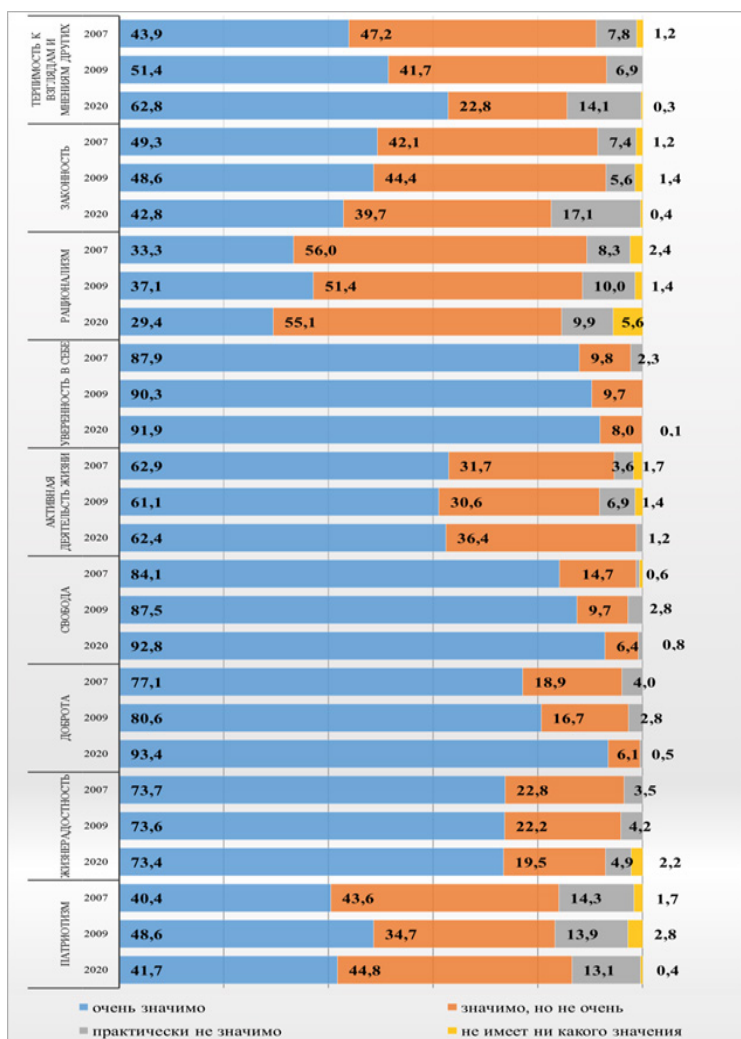

Рисунок 1 - Оценка молодежью значимости первой группы ценностей

Уровень значимости жизнерадостности остается на прежнем уровне. Это говорит о том, что молодежь, на протяжении всех кризисных лет не теряет оптимизма. Об этом говорит и показатель важности для каждого молодого человека доброты (с 77,1 % до 80,6 % и до 93,4%), свободы (84,1 % до 87,5 % и до 92,8%), активной деятельной жизни. Примечательно, что российская молодежь придает большое значение уверенности в себе (с 87,9 % до 90,3 % и до 91,9%), что говорит о значении личной самооценки для каждого; рационализму (с 33,3 % до 37,1% и до 29,4%). Однако отмечается снижение значимости законности (с 49,3 % до 48,6 % и до 42,8%). При этом у мо-

лодежи возросла терпимость к взглядам и мнениям других (с 43,9 % до 51,4 % и до 62,8%). Подобное повышение может свидетельствовать об укоренении толерантности в сознании молодежи.

Значимость самоконтроля возросла (с 78,5% до 80,6% и до 81,7%). Очевидно, молодежь осознает важность контроля над собой и считает его одним из элементов внутренней культуры. В то же время оценка безопасности, социальной справедливости, твердой воли, дружбы, независимости особо не изменилась по сравнению с 2007 г. (Рис. 2.) Вероятно, это объясняется тем, что роль данных аспектов прочно укоренилась в духовном мире молодых людей. Однако, заметным

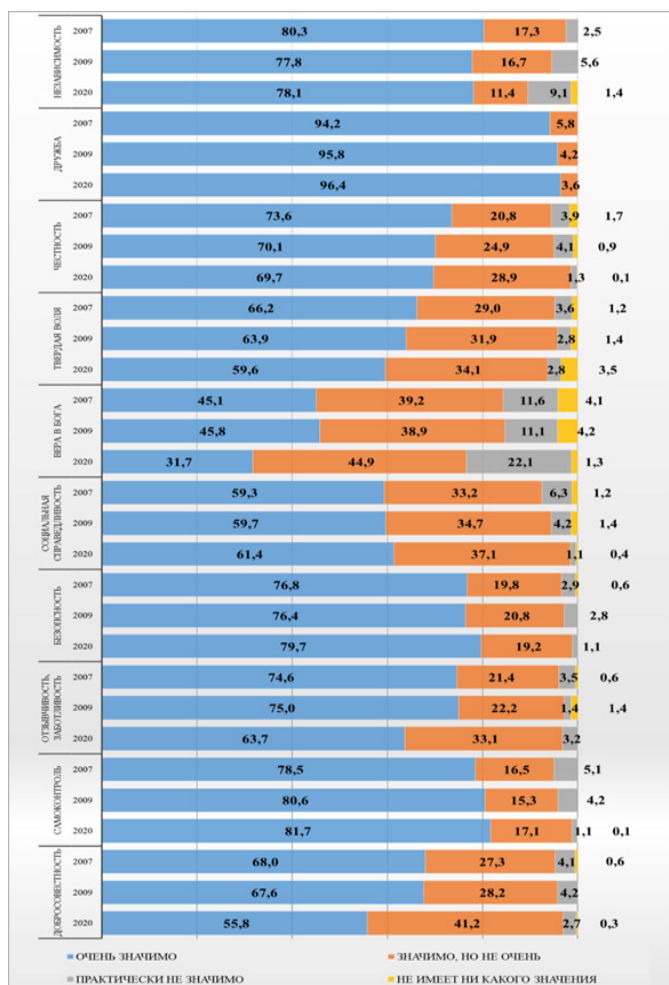

Рисунок 2 - Оценка молодежью значимости второй группы ценностей

спадом характеризуется значение отзывчивости (с 74,6% в 2007 г. до 63,7% в 2020 г.), а так же и веры в Бога (с 45,1% в 2007 г. до 31,7% в 2009 г.), добросовестности (с 68,0% до 67,6% и до 55,8%).

Несколько изменилась роль материальной обеспеченности, счастливой семейной жизни, счастья других, здоровья (Рис. 3.). При этом снизилась роль личностных качеств, таких как аккуратность,

милосердие, возросла роль образованности (условие конкурентоспособности на рынке труда). При опросе 73% респондентов оказались сторонниками семейных ценностей, счастья семьи, залогом которого является воспитание детей. Молодые люди считают воспитательную деятельность, прежде всего, духовной, каркасом, на котором держится семья.

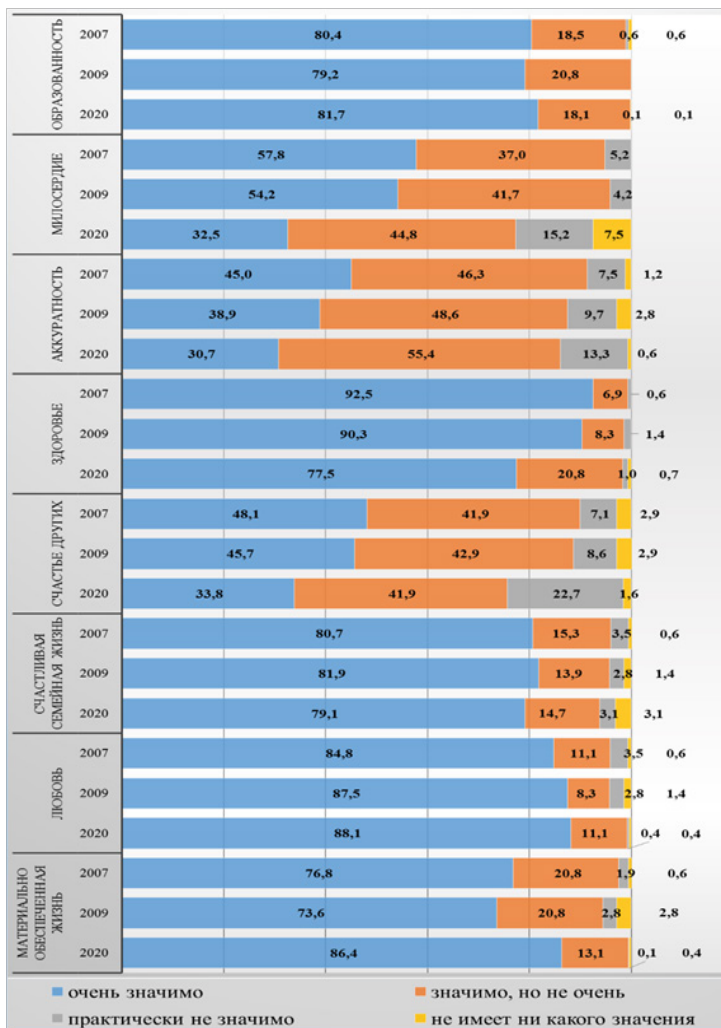
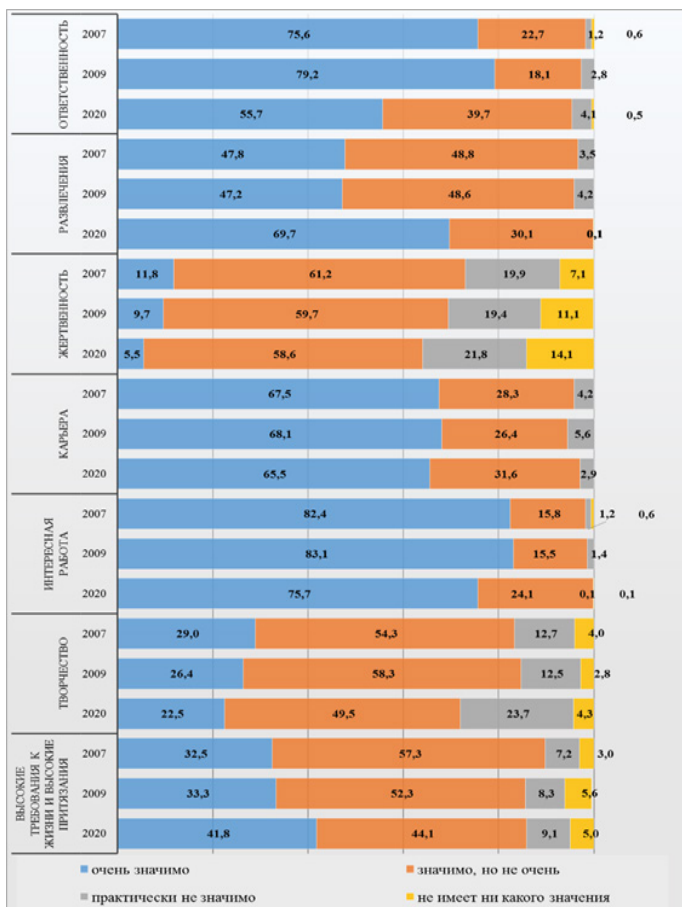

Рисунок 3 - Оценка молодежью значимости третьей группы ценностей

Снизилась роль творчества, желания интересной работы и жертвенности (Рис. 4.). Между выбором ценностей появилось противоречие. Как известно, жерт-

венность – это неотъемлемая часть любви, самоотдача. Однако лишь небольшое количество респондентов согласно с этим утверждением. Большинство, оце-

Рисунок 4 - Оценка молодежью значимости четвертой группы ценностей

нившие роль любви как очень значимую, посчитали жертвенность практически не значимым понятием. Стабильно положительное отношение наблюдается к карьере. Возросла роль ответственности с 2007 г. по 2009 г. (с 75,6 % до 79,2 %), как опоры в нелегкое время. Однако ее значение существенно упало в 2020 г (55,7%). Выше стали требования к жизни и притязания (с 32,5% в 2007 г. до 41,85% в 2020 г.), а также развлечения (47,8%, 47,2%, 69,7%). Молодежь оценивает развлечение как очень значимое, – увеличив его более чем на 20%.

Мало изменились показатели неприимности и сострадания (Рис. 5). Роль сострадания повысилась с 50,7 % в 2007 г. до 56,9 % к 2009 г., что возможно объяснить тем, что в сострадании нуждаются

все. Показатели воспитанности упали почти на 30%. При этом существенно, более чем на 23%, повысилась роль общественного признания. Возросла первоначально и роль трудолюбия (с 67,5 % до 72,2 %), видимо, в сознании молодежи закрепилась мысль о том, что трудолюбие – это качество успешного человека. Однако его значимость к 2020 г. упало до 55,7%. Снизилась роль демократии среди молодого поколения (демократия – понятие призрачное и не все чувствуют ее влияние). Изменилось отношение к церкви, как к институту. И если в 2007 г. и 2009 г. практически не изменилась важность церкви: религия считалась приоритетом, который прочно занимала свою позицию в сознании людей, то к 2020 г. значимость церкви упала до 19,4%.

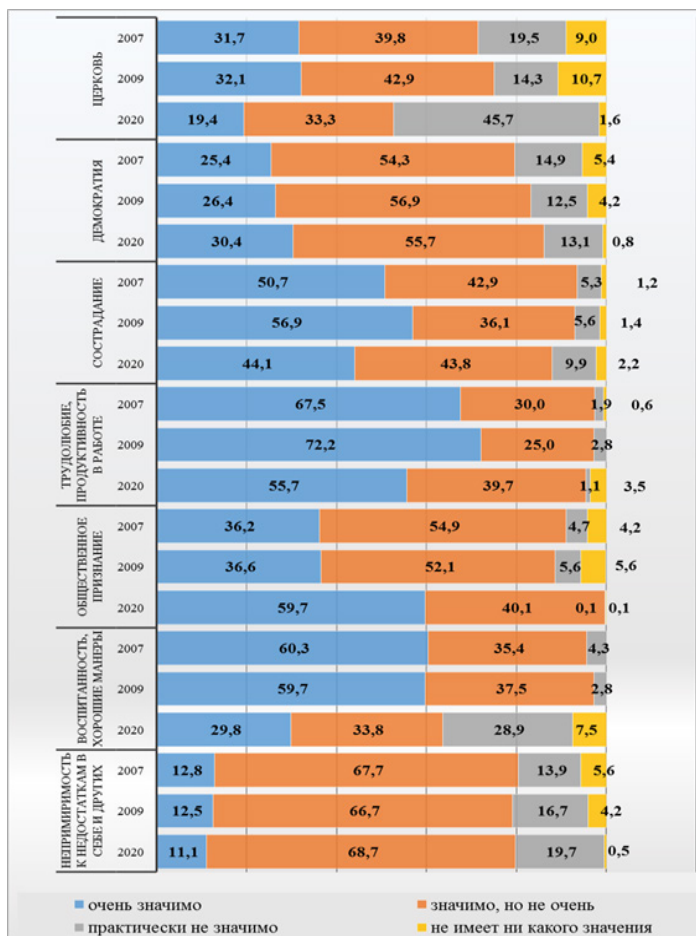

Рисунок 5 - Оценка молодежью значимости пятой группы ценностей

Дискуссия

Духовно-нравственные ценности – основа культурно-исторического контекста жизни российского общества. Являясь ценностями здравого смысла, они выступают по отношению к личности в виде обязывающего значения, своеобразной формы предъявления нравственного требования. Ценностью показано то, что является желательным для самой личности, как критерий разделения явлений действительности на вредное и полезное, желательное и нежелательное. Они выступают основой внутреннего баланса личности, исходящего из базисной сущности духовного. Проверенные исторически практикой жизни, они являются

первоосновой стереотипов житейской мудрости, религиозных верований и научных знаний. Предписывая человеку образ жизни, соответствующий его личному благу, ценности становятся вектором на путик всеобщим основам бытия и, опираясь на сущностное, уводят от релятивного, становясь независимыми от субъекта и его способов интерпретации мира.

По мнению ряда исследователей, именно духовно-нравственные ценности, являясь основой личности, определяют направление развития общества, его стратегические цели и государственную политику. Государство может успешно функционировать и развиваться только тогда, когда учитывает свои традицион-

ные ценностные основания [1]. Ценности являются и основой объединения полиэтнического и поликонфессионального российского общества, сохранения его многонациональной культуры, российского народа как единого целостного субъекта. Духовно-нравственные ценности – основа формирования его российской идентичности [2]. Именно такая, коллективная идентичность мобилизует народы усиливает государственную власть [3]. При этом, духовно-нравственные ценности являются базовой основой российской цивилизации, которая есть «важная часть нашего мировоззрения, нашей повседневности, способ оценивать окружающую действительность» [4, с. 11].

Благодаря духовно-нравственным ценностям, личность предстала, по словам Н. А. Бердяева [5] высшей ценностью, богочеловеческой личностью, образом Божьим. Именно поэтому, не смотря на существенные трансформации ценностной сферы и выдвинутые в современном обществе стремления к полной бездуховности, как альтернативы духовному, в проведенном социологическом опросе 2007-2020 гг. просматривается стабилизация таких ценностей как патриотизм, жизнерадостность, честность, дружба, жертвенность, счастливая семейная жизнь, стремление к творческому преобразованию действительности и др. То есть выявился целый ряд, «сохраняющих» личность ценностей, показатели которых не изменились, благодаря силе ментальности народа.

Несмотря на это, положительным является тот факт, что в ходе проведенного исследования, в некоторых случаях, духовная динамика не только не вступила в стадию стагнации к 2009 г., но и обеспечила себе «естественный прирост» в виде медленного перехода к ориентированию личности молодого человека с ценностей потребительского общества на ценности духовно-нравственные. По некоторым показателям к 2020 г., явно повысилась значимость таких ценностей как любовь и доброта, терпимость к взглядам и мнениям других.

При этом, необходимо отметить, что современные инновации, имеющие вектором идею цифровизации, усиленно создают возможности трансформации ценностного сознания россиян. Цифровая эпоха нацелена на формирование новой ценностной парадигмы россияне меняя инстинктивными традиционные, сформированные на протяжении веков, социокультурные духовно-нравственные ценности. Последние десятилетия, под влиянием достаточно агрессивного просвещения, уже наблюдается вариативность ценностного сознания, напрямую коррелирующая с условиями существования социума, регламентацией социальной жизни [6]. Постепенно создается плодородная почва для манипулирования общественным мнением, навязыванием ценностей и «принудительной идентификации» [7, с. 68].

Новое общество формирует и новые структуры (конструкции), контент образования. Основные тенденции развития системы российского образования рассматриваются теперь в контексте всеобщей интеллектуализации общества, развития человеческого капитала для перехода экономики к новому технологическому укладу, отличительной особенностью которого являются принципы технологической сингулярности [8].

Быстрый технологический прогресс подразумевает совершенствование машинами самих себя, без помощи кого-либо. В результате ценность человека, а не только высших духовно-нравственных ценностей нивелируется. Отражается это и на всей общепринятой системе ценностей. В ходе проведенного социологического опроса выяснилось, что с 2007 г. по 2020 г. стало понижаться значение таких ценностей, как трудолюбие, ответственность, добросовестность, отзывчивость, заботливость, сострадание, милосердие, вера в Бога, стремление создать счастье для других. Одновременно, в связи с новыми требованиями времени, повысился уровень притязаний личности, усилилось стремление к общественному признанию, акцентировалось желание

материально обеспеченной жизни, стала динамично расти тяга к развлечениям.

Анализ научных исследований и результатов проведенного социологического опроса позволяет предположить, что к первой четверти XXI в. произошла определенная ценностная деформация личности, и, как следствие, генофонда нации. Детерминировано произошедшее, постоянным внедрением новых ценностей, через многочисленные средства просвещения с одновременным ограничением свободы выбора и действий. Как следствие у личности появился страх, напряженность и фрустрация.

Духовно-нравственное состояние личности напрямую связано с осознанием глубины каждой ценности и неразрывности ее связи с другими ценностями. Поэтому, наблюдаемым серьезным моментом является то, что многие респонденты не оценили достаточно высоко значимость в современной жизни такой духовно-нравственной ценности, как жертвенность, несмотря на признание большой роли любви в жизни каждого человека. Это свидетельствует о явном противоречии позиционирования единых ранее ценностей – жертвенности и любви у молодежи, где любовь уже не воспринимается как самоотдача, забота и внимание, а жертвенность, как фундамент, основа любви, без которой настоящая любовь, дающая духовное обогащение, просто невозможна. В результате образуются зоны разрыва единой духовно-нравственной связи и определяющие развитие человека, звенья эволюции ценностей, постепенно утрачиваются. Страдает духовная преемственность поколений, определяемая сохранением, укоренением ценностей, наличием жизненных зон, где связь между ступенями эволюции ценностей сохраняет преемственность передачи «вечных», а именно духовно-нравственных ценностей из поколения в поколение.

Однако оптимистичен тот факт, что, несмотря на происходящий длительный кризис в российском обществе, молодежь еще направлена на духовно-нрав-

ственные ценности. Объясняется это процессом воспитания и образования, которое продолжает сохранять базовые традиционные положения и тем, что потребность личности молодого человека в реализации собственных способностей в определенной профессиональной сфере может быть удовлетворена лишь в этом ключе. Именно ценности духовно-нравственные обуславливают стремление современной молодежи к самоиндефикации и самореализации, что не может не служить прочным подспорьем для российских инновационных проектов.

Личность раскрывает свои способности благодаря духовно-нравственному потенциалу, являющемуся основой потенциала личности, раскрывающемуся через духовно-нравственные ценности. При самоопределении, именно духовно-нравственные ценности являются безусловным детерминантом этого процесса, его пусковым механизмом. Различные аспекты этого вопроса просматриваются в работах К.С. Булова [9], Н.А. Бердяева [10], С.Л. Франка [11], В.Э. Франкла [12]. Связывая самоопределение и осмысленный вход в профессию, также складывают в единую картину пазлы самореализации, понимание своего призвания, переживание идентичности и самоидентификации с профессией, принятие ценностей Е. G. Belyakova и I. G. Zakharova [13].

Основываясь на традиционной, укоренившейся в народе ментальной модели поведения, мышление каждой личности влияет на восприятие и интерпретацию воспринимаемого. Формируется стереотип, представляющий собой ментальную модель социальной группы, влияющий на самореализацию каждого из ее членов [14, 15]. Глубокая укорененность ментальных моделей обусловлена ментальной матрицей нормативной (традиционной, базовой) модели поведения, являющейся устойчивой и не рефлексивной. Она содержит глубинные ментальные особенности народа, хранящиеся в бессознательном и с трудом поддающиеся изменениям. Ментальная матрица модальной модели поведения,

имеющая осознанный и поэтому изменчивый, неустойчивый и рефлексивный характер, позволяет осваивать новый опыт при изменяющихся условиях. Однако, при создании гибридных и альтернативных ментальных программах порождается социокультурный раскол и антиномичность массового сознания [16]. Как следствие теряется смысл жизни личности, ее важность и красота. Совесть перестает двигать духовную энергию человека, напрямую связанную с внутренними духовно-нравственными правилами. Отказываясь в гибридных программах от духовно-нравственного начала, проявленного в духовно-нравственных ценностях, человек уничтожает себя как человека. Потеря внутренних ориентиров ведет, как человека, общество в котором он живет, так и все человечество к гибели.

Лишь опора на истинные духовно-нравственные ценности, признанные в российском обществе, такие как вера в Бога, достоинство, честность, патриотизм, милосердие, самоограничение, жертвенность и мн. др. [17] способствует сохранности традиций народов, их независимости и самобытности, мирному разрешению конфликтов и противоречий в обществе, служению ближним и Отечеству, и конечно, жизнеспособности государства.

Заключение

Несмотря на то, что последние десятилетия молодежь считают в целом безнравственным составляющим общества, анализ результатов социологического опроса как 2007 г., так в 2009 г. и 2020 г., показал, что назвать современное молодое поколение безнравственным и бездуховным нельзя. Большинство испытуемых подтвердили значимость для них целого ряда духовно-нравственных ценностей. Появились и тенденции к повышению значения некоторых ценностей, влияющая на общее духовно-нравственное состояние общества первой четверти XXI в.

Действительно, трансформационные реалии современной жизни достаточно сильно влияют на нравственность и духовность российской молодежи. К сожалению, трудности, с которыми сталкивается молодое поколение, в той или иной мере заставляют их закрывать глаза на многие воспитанные в детстве и юности принципы, ценности и идеалы, ведь современная жизнь становится борьбой за выживание. Однако жизнь показывает, что выжить без духовно-нравственных ориентиров невозможно, поэтому ориентация на духовно-нравственные ценности остается. Можно предположить, что ценности и принципы молодежи обретают силу в жизненных стратегиях, выбранных ими на будущее и апробированных при столкновении с жизненными трудностями.

И хотя количественно, молодежь проявляет тяготение к ценностям потребительского общества и сохранению примитивных представлений о вечных ценностях, можно наблюдать качественные зерна в духовном сознании молодых людей, несущих в себе бессознательное ментальное стремление самореализации своих талантов и удовлетворении именно через это своих потребностей. При этом используя как материальные резервы, так и главный путь – свои способности. Это является наиважнейшим ключом к перспективе возрождения нравственного потенциала общества и его многоотраслевого развития.

Список литературы

1 Казанцева Д.Б., Климова Е.К., Чернышева Т.Е. Духовно-нравственные ценности личности в российском обществе в XX–XXI веках: сравнительный анализ // *Гуманитарий: актуальные проблемы гуманитарной науки и образования*. – 2018. – Т. 18. – № 4 (44). – С. 446–457.

2 Казанцева Д. Б., Климова Е. К., Чернышева Т.Е. К вопросу о формировании духовно-нравственной основы российской идентичности // *Гуманитарий: актуальные проблемы гуманитарной науки и образования*. – 2020. – Т. 20. – № 2. – С. 174–188.

3 Алехнович А. С. Гражданство, нация и государство: проблема политического субъекта

// Вопросы социальной теории: Научный альманах. Том XI. 2019. Пути цивилизационного развития. Перспективы для России / Институт философии РАН, Научно-координационный совет по философским проблемам социальной теории; под редакцией Ю.М. Резника. – М., Издательство Независимого института гражданского общества, 2019. – С. 8-27.

4 Велижев М.Б. Цивилизация, или Война миров. – СПб., Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2019. – С. 11.

5 Булатова А.Р. Концепция высшей ценности личности в философии Н. А. Бердяева в контексте французского персонализма первой половины XX в. // *История философии*. – 2017. – Т. 22. – № 1. – С. 121-135.

6 Фомичёва Т.В., Катаева В.И. Ценности россиян в контексте цифровизации российской экономики // *Уровень жизни населения регионов России*. – 2019. – Том 15. – № 2. – С. 80-84.

7 Балибар Э. Раса, нация, класс. Двусмысленные идентичности / Э. Балибар, И. Валлерстайн. Пер. с фр. под ред. О. Никифорова и П. Хицкого. – М., Логос, 2004. – С. 68.

8 Сулейманкадиева А.Э., Петров М.А., Александров И.Н., Попазова О.А. Развитие человеческого капитала в условиях перехода общества к новому технологическому укладу // *Вопросы инновационной экономики*. – 2021. – Том 11. – № 4. – С. 1557-1572.

9 Буров К.С. Профессиональное самоопределение как научное понятие // *Вестник ЮУрГУ. Серия «Образование. Педагогические науки»*. – 2017. – Т. 9. – №.4. – С. 57–67.

10 Булатова А.Р. Концепция высшей ценности личности в философии Н.А. Бердяева в контексте французского персонализма первой половины XX в. // *История философии*. – 2017. – Vol. 22. – No. 1. – P. 121–135.

11 Рябушкина Т.М. «Жизнь есть знание»: С.Л. Франк и западноевропейская трансцендентальная традиция осмысления феномена жизни // *Антиномии*. – Москва, Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики», 2020. – Т. 20. – No.1. – С. 35–68.

12 Верба Ю.В. Духовная природа человека в экзистенциальной философии. В.Э. Франкла // *Философская антропология*. – 2017. – Т. 3. – No. 1. – С. 135–150.

13 Belyakova E.G., Zakharova I.G. Professional Self-Determination and Professional Identity of Students-Teachers in the Conditions of Individualisation of Education // *The Education and science journal*. – 2020. – No. 22(1). – P. 84–112

14 DiMaggio Culture and cognition Annual Review of Sociology. – 1997. Volume 23. – P. 263–287.

15 Доклад о мировом развитии «Мышление, общество и поведение»// [Электронный ресурс] URL: <http://pubdocs.worldbank.org/en/785251493925191457/Overview-Russian.pdf><https://openknowledge.worldbank.org/> (Дата обращения 31.11.2022)

16 Lubskey A.V. Mental programs and models of social behavior in the Russian society // Monograph. – Rostov-on-Don: Science and Education Foundation. – 2016. – P. 2–211.

17 Базисные ценности – основа единства народов / XV Всемирный русский народный собор // [Электронный ресурс] URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/1496038.html> (Дата обращения 28.11.2022)

Transliteration

1 Kazanceva D.B., Klimova E.K., Chernysheva T.E. Duhovno-nravstvennye cennosti lichnosti v rossijskom obshhestve v XX–XXI vekah: sravnitel'nyj analiz [Spiritual and moral values of the individual in Russian society in the XX-XXI centuries: a comparative analysis] // *Gumanitarij: aktual'nye problemy gumanitarnoj nauki i obrazovanija*. – 2018. – Т. 18. – № 4 (44). – S. 446-457. (in Russ)

2 Kazanceva D. B., Klimova E. K., Chernysheva T.E. K voprosu o formirovanii duhovno-nravstvennoj osnovy rossijskoj identichnosti [To the question of the formation of the spiritual and moral basis of Russian identity]// *Gumanitarij: aktual'nye problemy gumanitarnoj nauki i obrazovanija*. – 2020. – Т. 20. – № 2. – S. 174-188. (in Russ)

3 Alehnovich A. S. Grazhdanstvo, nacija i gosudarstvo: problema politicheskogo subekta [Citizenship, nation and state: the problem of a political subject] // *Voprosy social'noj teorii: Nauchnyj al'manah. Tom XI. 2019. Puti civilizacionnogo razvitija. Perspektivy dlja Rossii / Institut filosofii RAN, Nauchno-koordinacionnyj sovet po filosofskim problemam social'noj teorii; pod redakciej Ju.M. Reznika*. – М., Izdatel'stvo Nezavisimogo instituta grazhdanskogo obshhestva, 2019. – S. 8-27. (in Russ)

4 Velizhev M.B. Civilizacija, ili Vojna mirov [Civilization, or the War of the Worlds]. – СПб., Izdatel'stvo Evropejskogo universiteta v Sankt-Peterburge, 2019. – S. 11. (in Russ)

5 Bulatova A.R. Konceptija vysshej cennosti lichnosti v filosofii N. A. Berdjaeva v kontekste francuzskogo personalizma pervoj poloviny XX v. [The concept of the highest value of the individual in the philosophy of N. A. Berdyaev in the context of French personalism in the first half of the 20th century]// *Istorija filosofii*. – 2017. – Т. 22. – № 1. – S. 121-135. (in Russ)

6 Fomichjova T.V., Kataeva V.I. Cennosti rossijan v kontekste cifrovizacii rossijskoj jekonomiki [The values of Russians in the context of the digitalization of the Russian economy] // *Uroven' zhizni naselenija regionov Rossii*. - 2019. - Tom 15. - № 2. - S. 80-84. (in Russ)

7 Balibar Je. Rasa, nacija, klass. Dvumyslennye identichnosti [Race, nation, class. Ambiguous identities] // Je. Balibar, I. Vallerstajn. Per. s fr. pod red. O. Nikiforova i P. Hickogo. – M., Logos, 2004. – S. 68. (in Russ)

8 Sulejmankadieva A.Je., Petrov M.A., Aleksandrov I.N., Popazova O.A. Razvitie chelovecheskogo kapitala v uslovijah perehoda obshhestva k novomu tehnologicheskomu ukladu [Development of human capital in the context of society's transition to a new technological order] // *Voprosy innovacionnoj jekonomiki*. – 2021. – Tom 11. – № 4. – S. 1557-1572. (in Russ)

9 Burov K.S. Professional'noe samoopredelenie kak nauchnoe ponjatie [Professional self-determination as a scientific concept] // *Vestnik JuUrGU. Serija «Obrazovanie. Pedagogicheskie nauki»*. – 2017. – T. 9. – No.4. – S. 57–67. (in Russ)

10 Bulatova A.R. Koncepcija vysshej cennosti lichnosti v filosofii N.A. Berdjajeva v kontekste francuzskogo personalizma pervoj poloviny XX v. [The concept of the highest value of the individual in the philosophy of N.A. Berdyayev in the context of French personalism in the first half of the 20th century] // *Istorija filosofii*. – 2017. – Vol. 22. – No. 1. – P. 121–135. (in Russ)

11 Rjabushkina T.M. «Zhizn' est' znanie»: S.L. Frank i zapadnoevropejskaja transcendentálnaja tradicija osmyslenija fenomena zhizni [Frank and the Western European transcendental

tradition of understanding the phenomenon of life] // *Antinomii*. – Moskva, Nacional'nyj issledovatel'skij universitet «Vysshaja shkola jekonomiki», 2020. – T. 20. – No.1. – S. 35–68. (in Russ)

12 Verba Ju.V. Duhovnaja priroda cheloveka v jekzistencial'noj filosofii. V.Je. Frankla [The spiritual nature of man in existential philosophy. V.E. Frankl] // *Filosofskaja antropologija*. - 2017. - T. 3. - No. 1. - S. 135–150. (in Russ)

13 Belyakova E.G., Zakharova I.G. Professional Self-Determination and Professional Identity of Students-Teachers in the Conditions of Individualisation of Education // *The Education and science journal*. – 2020. – No. 22(1). – P. 84–112.

14 DiMaggio Culture and cognition Annual Review of Sociology. – 1997. Volume 23. – P. 263–287.

15 Doklad o mirovom razvitii «Myshlenie, obshhestvo i povedenie» [World Development Report, Thinking, Society and Behavior] // [Elektronnyj resurs] URL: <http://pubdocs.worldbank.org/en/785251493925191457/Overview-Russian.pdf> <https://openknowledge.worldbank.org/> (Data obrashhenija 31.11.2022). (in Russ)

16 Lubsy A.V. Mental programs and models of social behavior in the Russian society // Monograph. Rostov-on-Don: Science and Education Foundation. – 2016. – P. 2–211.

17 Bazyisnye cennosti – osnova edinstva narodov [Basic values - the basis of the unity of peoples] // XV Vsemirnyj rossijskij narodnyj sobor // [Elektronnyj resurs] URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/1496038.html> (Data obrashhenija 28.11.2023) (in Russ)

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Дина Борисовна Казанцева

PhD докторант, кандидат психологических наук, Южный федеральный университет, Ростов-на-Дону, Россия, email: dinasens@mail.ru, ORCID ID: 0000-0001-6977-0052

Дина Борисовна Казанцева

PhD докторант, психология ғылымдарының кандидаты, Оңтүстік федералды университеті, Ростов-на-Дону, Ресей, email: dinasens@mail.ru, ORCID ID: 0000-0001-6977-0052

Dina Kazantseva

PhD Student, Candidate of Psychological Sciences, Southern Federal University, Rostov-on-Don, Russia, email: dinasens@mail.ru, ORCID ID: 0000-0001-6977-0052

CULTURE AS THE ESSENTIAL BASIS DEVELOPMENT OF KAZAKHSTANI MODEL

¹G.A. Shadinova, ²A.Zh. Maldybek, ³G.B. Dayrabaeva

ABSTRACT

This article examines some aspects of culture as the essential basis of the Kazakhstani development model. The attributes of Kazakhstan's national definition are studied. In recent years, the issue of a national definition in Kazakhstan has been discussed more and more extensively. The search for a national idea is a certain ideal principle of personal identification. The need for more growth of Kazakhstan's national unity is established and substantiated. The formulated idea of «unity in diversity» is the underlying ontological principle that unfolds the life of contemporary cultural and social structures in Kazakhstani society. We consider history today and see the close relationship between the past and the present. Historians and politicians are motivated, by the official direction taken in pursuing their own national ideas, to turn to the ideological legacy of the past. Today, we are witnessing a realistic manifestation of the ideas of the past in the context of Eurasian space, in the field of Central Asia. In current conditions, however, the concept of Eurasianism is much more actualized, and it is the only alternative to the challenge presented by the world's development toward unipolarity. To step towards multipolarity, Kazakhstan supports the deepening of Eurasian unification.

Key words: Culture, Development, Nation, Idea, Association, Kazakhstan.

^{1,3}Akhmet Yassawi
International Kazakh-Turkish
University, Turkestan,
Kazakhstan

²International University
of Tourism and Hospitality,
Turkestan, Kazakhstan

Corresponding Author:
G.A. Shadinova
Shadinova.G@mail.ru

Reference to this article:

Shadinova G.A.,
Maldybek A.Zh.
Dayrabaeva G.B., Culture as the
Essential Basis Development
of Kazakhstani Model // Adam
alemi. – 2023. – No.1 (95).
– P. 33-42.

Мәдениет - Қазақстандық даму моделінің маңызды негізі ретінде

Аңдатпа. Бұл мақалада қазақстандық даму моделінің маңызды негізі ретінде мәдениеттің кейбір аспектілері қарастырылған. Соңғы жылдары Қазақстанда Ұлттық анықтау мәселесі кеңінен талқылануда. Ұлттық идеяны іздеу-жеке тұлғаны сәйкестендірудің тамаша принципі. Қазақстандық ұлттық анықтаманың атрибуттары зерттелу үстінде. Қазақстанның ұлттық бірлігін одан әрі өсіру қажеттігі айқындалып, негізделді. «Әртүрліліктегі бірлік» деген тұжырымдалған идея қазақстандық қоғамдағы заманауи мәдени және әлеуметтік құрылымдардың өмірін ашатын негіз қалаушы онтологиялық қағидат болып табылады. Біз бүгін тарихты қарастыра отырып, өткені мен қазіргі уақыт арасындағы тығыз байланысты көреміз. Өзінің ұлттық идеяларын қорғауға бағытталған ресми саясат, тарихшылар мен саясаткерлерді өткеннің мұрасына жүгінуге итермелейді. Бүгін біз өткеннің идеяларының еуразиялық кеңістік контекстінде, Орталық Азия саласында шынайы іске асқанын байқап отырмыз. Осылайша, қазіргі жағдайда еуразияшылдық тұжырымдамасы әлдеқайда өзекті және бұл әлемдік дамуды бір полярлыққа бағыттайтын сын-қатердің жалғыз баламасы. Көпполярлыққа қадам жасау үшін Қазақстан Еуразиялық бірлестікті тереңдетуді қолдайды.

Түйін сөздер: мәдениет, даму, ұлт, идея, бірлестік, Қазақстан.

Культура - как сущностная основа Казахской модели развития

Аннотация. В данной статье рассмотрены некоторые аспекты культуры как сущностной основы казахской модели развития. В последние годы вопрос о национальном определении в Казахстане обсуждается все более широко. Поиск национальной идеи - некий идеальный принцип идентификации личности. Изучаются атрибуты казахского национального определения. Установлена и обоснована необходимость дальнейшего роста национального единства Казахстана. Сформулированная идея «единства в разнообразии» является основополагающим онтологическим принципом, раскрывающим жизнь современных культурных и социальных структур в казахском обществе. Мы рассматриваем историю сегодня и видим тесную связь между прошлым и настоящим. Официальная политика, направленная на отстаивание собственных национальных идей, мотивирует историков и политиков обратиться к наследию прошлого. Сегодня мы наблюдаем реалистичное воплощение идей прошлого в контексте евразийского пространства, в области Центральной Азии. Таким образом, в нынешних условиях концепция евразийства гораздо более актуальна, и это единственная альтернатива вызову, который ставит мировое развитие в сторону однополярности, чтобы сделать шаг к многополярности, Казахстан поддерживает углубление евразийского объединения.

Ключевые слова: культура, развития, нация, идея, объединение, Казахстан.

Introduction

The search for a national idea is a certain ideal principle of personal identification. Each person identifies or attributes themselves to a certain common action. And in this sense, feeling and realizing oneself as a part of the total objectively produces an image of the future. The national "dream", which is present as a component of identity, is essentially a problem and articulation of the self-identification problem. It is no coincidence that in recent years the numbers of several post-Soviet states leaders have repeatedly called and are calling for the search for a new national idea for their countries in order to develop a new value system.

The topic of a national concept in Kazakhstan has been debated more and more extensively in recent years. The literature explores various aspects, moments, and components of an idea, such as interethnic interaction, patriotism, gender, historical and cultural aspects, legal, religious and civil aspects, and the Kazakh people's mentality.

At about the same time, there are two separate strategies suggested by scientists and public figures - the Kazakh concept growth strategy and the Kazakhstan idea development strategy. Let us only mention the following without intervening

in polemics on this subject. Apparently, if the Kazakh concept is formative and not self-sufficient, or if the Kazakhstani idea is conceived on the basis of the ethnic beliefs of the Kazakh people and is articulated in an ethno-national form, the Kazakh idea and the Kazakhstani idea do not contradict each other.

In Kazakhstan, the most varied choices for a national concept are suggested in its particular wording, but they can be separated into two categories in general. The first of these parties placed forward socio-economic criteria as the core parameters of the national concept, and the second - cultural parameters.

Without minimizing the need for the socio-economic portion of the Kazakhstani idea at all, it should nevertheless be understood that culture, in the metaphysical context of this term, is the main, essential feature of a normally developing community. New impulses should be granted to the growth of the Kazakhstani culture, according N.Nazarbayev. Speaking to the citizens of Kazakhstan in his annual address, «Kazakhstan's Way 2050: A Common Goal, Common Interests, Common Future,» the country's first president noted: «In the world cultural space, our culture should become famous». «We're doing everything for this. A long-term definition

of the cultural policy of the country should be established. Measures aimed at establishing a competitive cultural mindset for Kazakhstani citizens and developing new cultural clusters should be recognized» [1, p. 5].

The Kazakhstani Cultural Dialogue Policy, shown in the interethnic, interfaith and intercultural peace models, is the «model of culture dialogue and partnership of civilizations» embodied by N.A.Nazarbayev. The dialogical model is one of the principal paradigms of the modern world. For over two decades, Kazakhstan, which has achieved autonomy and freedom, has developed a new dialogue philosophy of tolerant communication. For the dialogical ventures of our time, the Kazakhstan Dialog Approach is most important in the key areas: East-West, Eurasianism, Euro-Islamic Dialogue, and «Communicative Rationality». As a partnership approach for civilizations, the Kazakhstan dialogue model seems important to current practices in communicative dialogue [2, p. 227].

The formulated idea of «unity in diversity» is a fundamental ontological principle in the Doctrine of National Unity of Kazakhstan that deploys the presence of Kazakhstani culture in the flow of modern cultural and social processes. In the sense of modernization, certain principles of communicative dialogue, which conform to the logic of the society of modernity, must be pursued, such as «unity in plurality», in which it is understood that the world is multicultural and that different cultural worlds embody it.

Globalization, with its aim at the absolutization of radical cultural pluralism, contributes to the development of negative processes in the cultural processes of our time: the loss of cultural identity and cultural sovereignty, in connection with which it is necessary to adjust cultural policy in the states to establish a dialogue of tradition and modernity, to develop strategic cultural projects that promote development intercultural and interpersonal communication,

which recognize the equality of cultures, sovereignty, cultural identity integrity and freedom of cultural self-development of a person [3, p. 58].

Methodology

The research methodology is based on the principles of objective, historical, systematic and scientific knowledge, as well as chronological and chorological research methods. Similarly, the works are aimed at explaining the issue we are considering as objectively as possible and from a new point of view.

The study of real data as a scientific work was carried out through well-known methods such as analysis, collection, systematization, and comparison.

Main part

This «decisive shift» is also felt in Kazakhstan today; there are accompanying intuitions and also very active calls for the rebirth of culture as if not the only, perhaps the primary thing that can assist in the people's revival. As an academic, A.N. Nysanbaev notes that culture is a common phenomenon that unites nations and ages. And he adds: «In this sense, there is no history in culture, no oblivion in cultural events, and the future often looks to the past [4, p. 164]». In other words, if we unite people not on the basis of culture, but on the basis of, economic, finance, materialism and commercialism, then culture would be lost. It would be a true, harmonious union of individuals and peoples if we unite on the basis of high culture.

It is therefore important to establish culture as the state's primary goal since, in the future, economics and ideology will obviously not be the main source of tensions and the division of people and societies, but culture, or rather, the unequal growth of cultures. As some recent researchers have shown, the racial boundary lines of cultures will become the «front lines» of the future, and these lines

will move through the territories of multi-ethnic and democratic nations.

Inner solidarity, closely correlated with the transcendence of all sorts of frozen structures, in contemporary times, i.e. conditions of a globalizing environment, is what characterizes the issue of cultural identity. «Cultural and, thus, philosophical and spiritual roots, i.e. profound understanding and devotion to their primordial existence», says S. Nurpeisova, - «offers society the stability, maneuverability and special quality required to discover precisely the reform model that fits it better (Japan, China). The cumulative time of constant transition is our time. When the need for reforms will emerge and in what direction these reforms will go, no one can guess. And if any time you plan to lay all the pillars of civilization, your body's intrinsic savings would clearly not be adequate» [5, p. 173].

Today, cultural identity is a process. Much as an infant grows up, leaves maternal guardianship and drifts away from the past to the future, so the community of ethnic groups, countries, regions and individuals develops from local to national, from regional to universal. Individuals and peoples, thus, can take the best of traditional cultures, while at the same time they should not stick to them like straw during an ocean storm; no, they can and must build a new society, a culture of the future, again, not to make the new an end of themselves and fashion, but to depend on the people's spiritual roots.

The «environmental friendliness» and loyalty to tribal memory of the international affairs of Kazakhstan testifies to the great humanistic potential of traditional culture: the knowledge of interpersonal contact, the capacity to understand, mutual help and collaboration, the attributes so important for the adoption of the Kazakhstani concept as a factor in the creation of the formation of a socially oriented civil society. This provides purpose to speak about the need to restore and use the

most important spiritual, realistic and cultural experience of the traditional Kazakh culture.

A hallmark of the Kazakh people's spiritual world is their belonging to the Turkic world, with which multiple ethnic groups coexist. At about the same time, it must not be overlooked that mankind's spiritual and moral foundation is one, and the concrete historical realization of this experience is different in different cultures. Spiritual and moral knowledge is «saturated» and «permeated» with beliefs, practices, rituals intended to sustain and survive the culture, and finally the human race as a whole.

And in order not to transform the process of actualization and rebirth of the traditional culture of the Kazakhs (as well as any other ethnic group) into a unification forced from above, it is important to completely develop people's creative abilities, as a culture of countless creative individuals can be produced only by these abilities. Therefore, solidarity (between individuals, in their interactions, and not in the sense of the 'sameness' of their cultures) and, at the same time, diversity appear only when cultural identity continues as a unity of heterogeneity and stability (in the sense of cultural works, not individualism and disconnection of people).

The Cultural Heritage Program is called upon to play a primary role in the realistic application of the concept of culture as the basic substance of the development paradigm of Kazakhstan. As A.N. Nysanbaev rightly states: «Without a certain baggage of culture, there can be no person, no individual, an integral part of which is the cultural heritage of the past, combined with the present. And the richer the cultural legacy of society, the richer the whole of community, and the more open it is to outsiders, because society's identity remains only at the boundaries of ethnic groups' cultural experiences, consuming the influence of various ethnic groups' interacting cultures» [4, p. 165].

Kazakhstan is a multi-ethnic state; thus,

strong attention is required on the non-national characteristics of the substance of every culture in terms of our cultural identity, on the inter-ethnic synthesis of forms and characteristics of different backgrounds, on intercultural exchange as the primary condition for the organic growth of any nation's culture. It is related to one of the cultural problems of Kazakhstan's state policy, so it is important to develop steps aimed at cultivating and retaining distinctive ethnic communities, as well as developing and providing conditions for growth and painless incorporation into a common Kazakh society.

Remembering the distinction between external and internal culture is extremely important in the realistic implementation of the idea of high culture. The first is destined to be formal without the second, only united in the sense of globalism. At the same time, the inner substance of society is being sought out, as is the integrity of the human person.

Therefore, it is essential to cultivate internal culture and, at the same time, the potential and need for creative work that produces culture around an entity in the world. Culture does not evolve and grow on its own - it is generated by individuals, even though we are talking about a culture of behavior, thought, etc. Culture must also be interpreted as an external manifestation of what is in people's inner world, whether sacred or spiritless; disinterested or mercantile; seeking to assist others or assert oneself.

It is undoubtedly important to create a whole hierarchy of means and methods in order to solve or avoid the crisis of cultural identity. In this case, individual psychological work (a kind of training) would be one of the fundamental stages and techniques of cultural advancement, since the foundation of every society is made up of particular individuals. Socio-cultural processes and strategies are still needed, including as an aid to man's work on his inner world and inner society.

A individual's identity can mean his

identity with society, history, etc., and it can also mean identity, as felt by a given person, with a human being itself or with his own "Me". That is, speaking of personal identity, as two types or two sides of the identity of an individual, one should differentiate between external and internal identities. As the social relations of people, social interactions, global historical criteria and horizons are incredibly fluid, identity is continuously evolving as it is external. At the same time, an individual's internal identity, a personal sense of self-identity, is still stable [6, p. 12].

It should be acknowledged that when a person starts to look for the meaning of life, they are most likely in a state of crisis. Likewise, questions about identity are addressed when there are problems. The issue does not emerge in the crisis-free period of development. Therefore, while the identity crisis presents a certain risk, namely the danger of destabilizing the social condition, the identity crisis should nevertheless not be viewed as a totally negative phase. The depression is the eve of the transition to a new level of social growth that could be higher. There would be no progression of people and organizations if there were no identity crises. The mission, therefore, is not to avoid any social and cultural problem, but to ask them for the right vector of growth and lead them in the right way.

Thus, a nation can be defined as a collective individuality containing and being a reflection of the national identity. This definition provides unification of personal and collective elements in the concept of nation. An individual identifying one with collective distinctiveness identifies themselves with the nation [7, p. 3].

It is rational to regard the newest content in the Eurasian context of Kazakhstan's national concept. One of the most promising intellectual revolutions and social movements of the new century is rightfully called Eurasianism today. N. Nazarbayev, is one of the greatest modern Eurasians. The position of the fundamental

idea of the life of Kazakhstan and its further growth in the general plan of civilization is given to the Eurasian idea today.

The concept of Eurasian integration is permeated by the idea of ethnic integration in a multi-ethnic state, which is an important boost and encouragement to the interpretation and application of Eurasianism's ideology. Based on the initial synthesis of Turkic and Slavic ethnic and social groups in further combination with other ethnic groups, a special multiethnic culture has developed in Kazakhstan. The emergence of one of the basic moments of the Eurasian culture, stressed by the pioneers of Eurasianism, can be noted here: the diversity of populations living together in the same territory. We must pay tribute to the First President of our Republic's strategic insight, from which Kazakhstan, with the acquisition of sovereignty, invariably and persistently supports international unification, irrespective of political, religious and national interests. Having regard to the ideas shared by the country's first president on the topic of Eurasianism, it should be acknowledged that the topic of these values is the Eurasian culture, which has a special way of life and mindset.

The theory of Eurasianism is more relevant in modern contexts. It is the only solution to the danger presented by the world's progress toward unipolarity. Kazakhstan aims to improve the integration of Eurasia, to shift towards multipolarity.

At present, we grasp history and see the close relation between the past and the present. Historians and politicians are motivated to turn to the ideological legacy of the past through the official path taken in following their own national ideas. Today, in the sense of Eurasian space, in the area of Central Asia, we are experiencing the realistic embodiment of ideas of the past. Thus, in the proposal put forward by the First President of Independent Kazakhstan on the formation of the Union of Central Asian States, the ideas of the leader of the Turkestan national movement of the early 20th century, Mustafa Shokai, are further

established today.

The basic basis for self-identification of Kazakhstan as a Eurasian State could be to take into account the ideas of the Eurasians of the 20-30s of the 20th century in the adoption of the national strategy of the State and the resurrection of the somewhat recently conceived concept of establishing the Eurasian Union with its eventual implementation in foreign policy.

There is a desire to reinforce civilizational ideals of today's globalizing world as the basis of a modern world order and being. There is a powerful development of the Kazakh ethnos itself, and modern lifestyle models are visible. Civilizational concerns need to be closely and organically interconnected with their own territorial ones.

In this complex, dynamically evolving world, every country, every individual embarking on the road of incorporation into the community of democratic states, can and should contribute to the development of a new society, the core of which is a person in all the richness of his skills, the diversity of forms of self-realization.

The most successful nations in the new economic world will be those who learn the newest technology and invest in human growth. An inescapable command of the times is the modernization of a country, the growth and building of its competitive capacity. The creation and preservation of mutual understanding of civilizations is the same task of the times.

Identity today is the cornerstone of the processes of civilisation. More and more informed and creative people recognize that ideology's position is gradually diminishing, that it is giving way to economic and cultural influences, the creation of a spiritual culture and the role of national values. S. Huntington is right when he says that people are more inclined to «die for culture» than for other, perhaps, more pragmatic interests [8, p. 6].

Spiritual rebirth, the values of the life history of previous centuries, as

an indispensable phase of restoration, return and actualization of the values of the universal past, has the key objective of maintaining the right semantic gap between the present and the past and thus reviving («animate») the basic connections between the values of the society of simple and spiritual life.

This highly generalized goal enables one to potentially model the region's spiritual revival process. In terms of substance, the region's phase of cultural renewal seeks encouragement in value orientations, which serve as standards for the actions and behaviors of individuals and social classes, being rethought by society. The study shows that a person still perceives spiritual values as a concrete, new phenomenon, which, nonetheless, inherits from the past of previous generations those cultural definitions, which does not exclude a creative approach to spiritual traditions [9, p. 16].

The basis of these phases is the modernisation of the spiritual realm. I think that this message's motives are more than axiomatic. It is clear that both political and economic modernization's progress depends largely on the degree of cultural knowledge, where spirituality is a priority. Hence, the most urgent challenge is spiritual revival today. The condition of this sphere, which requires a fundamental change, with a focus on deepening the consolidation of national values, demands.

For example, if we think of broad categories, then electivity is embedded in the political realm as the key characteristic of democracy. In the background of the constitutional amendment this year, a number of powers were shifted from the country's first president to other branches of government. Speaking at a joint meeting of the Houses of Parliament on this occasion, the Head of State said: «We are moving, gradually moving, that is, this is one of the stages of democratization of society ... Other states have been going for centuries to what they are ... Democracy is not the beginning of the path, this is the

end of the road, our goal» [10].

The programmatic article by Nazarbayev N. is, first of all, an intellectual and ideological article that provides a general description of the national consciousness of the 21st century and the means of shifting collective consciousness in a realistic format. The purpose is to build a unified country of people who are strong and accountable. The First President noted in his new work that Kazakhstan's spiritual renaissance did not begin today. The «Cultural Heritage» initiative, aimed at updating historical and cultural monuments, has been introduced since 2004 and in 2013, within the scope of another program – «People on the Waves of History» - the world's leading libraries gathered the most important records on the history of our nation and people. And now, we must begin a greater and more fundamental work, according to the First President. According to the first president, the first requirement for modernizing a new style is the protection of one's own tradition, one's own national code. It is important to take history and national values into account. Nursultan Nazarbayev names one of the challenges of transformation the spiritual revival and unification of the nation [11].

Globalization is a very multifaceted and important development in the modern world, which is difficult to classify and measure unambiguously, captures states and peoples, and triggers numerous competing judgments and opinions. It is endorsed by many, but there are still opponents who emphasize its threats and potential risks. The most optimistic evaluations predicted the growth of human civilization, forecasting a decrease in the likelihood of war, interethnic wars, rapprochement, and peoples' development [12].

At the end of the 20th century, the accelerated growth of the international economy, the integration of financial resources, the exorbitant extension of the knowledge field, initiated the processes

of globalization of human development. N. Nazarbayev, stated in his lecture at the Eurasian National University, «Towards a knowledge economy through innovation and education» that a global culture is a world without boundaries. Even in all its optimistic forms, globalization, in the context of international terrorism, drug trafficking, information wars, epidemics, and environmental disasters, carries a significant threat to mankind. World globalization, although it does not pose a direct military danger to individual countries from the outside, produces another form of expansion - the «peaceful» dissolution of people's moral values. The highest moral and ethical criteria created by mankind in its history are being destroyed before our eyes, and the essential meaning of the wonderful, the beautiful, the real is being lost.

The global economy imposes its own ideology: to form a consumer-devourer who, at all cost, aims for success. The «everything for sale» advertising philosophy has reached all spheres, brazenly pushing on our consciousness and even subconsciousness. It takes place in our lives shamelessly: buy a cola, ghost, twix, snicker, have fun - and you're happy... What is it that we can oppose? We need ethno-cultural roots that are strong and powerful. It is crucial that each of us not only know them individually and all of us together, but also honor the moral-ethical and spiritual-mental values of our people in a profound way. Some higher fundamental principles have been established by the cultures of the world over the centuries-old history of their development: language, faith, literature, community. One of the foundations of growth, I believe, is upholding the highest ideals [13].

Conclusion

Globalization's positive effects was related to the involvement of states in the multinational division of labour.

They have the ability to link with global telecommunications networks, to build their own technology, to draw transcendental companies to the growth of their economies, to change financial and banking systems in a systemic manner, to attract investment and to increase the literacy of the people through the adoption of advanced education programmes.

There is no longer any doubt today that globalization is an objective and inevitable phenomenon that brings difficulties and new opportunities to all states, especially young ones. Globalization, by the interdependent growth of the economy, governance and society of many nations, appears as a synergistic mechanism of structural change of the world and suggests a mixture of order and disorder, certainty and confusion.

Today, hence, Europe is seeking to unite through the development of an inclusive identity that would be focused largely on empathy for cultural minorities. It becomes evident in the current situation that the antithesis of «East is a traditional society, West is a modern world» does not serve as the basis for solving the numerous problems of intercultural communication, which can only ultimately be manifested at borders by breaching these very artificial boundaries of ethnic self-identification, the gap between religious quests and centuries of history. In an environment of a modern, interdependent world order, the development of Western and Asian characteristics of national cultural identity takes place in the growing role of Kazakhstan in the Central Asian region, in the new spiritual condition of our time, in the right of every person as a citizen of his country to be responsible for choosing humanistic values for the development of society.

References

1 Назарбаев Н. А. Казахстанский путь-2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее // *Казахстанская правда*. – 2014. –

T. 18. – №. 11.

2 Назарбаев Н. А. Стратегия становления постиндустриального общества и партнерство цивилизаций. – М., Экономика. – 2008. – Т. 398. – С. 7.

3 Шалабаева Г.К. Концептуальные основания культуры в конце XX века // *Адам алемі*. – 2000. – № 2. – С.57-63.

4 Нысанбаев А. Глобализация и проблемы межкультурного диалога в 2-х томах. – Алматы, Компьютерно-издательский центр Института философии и политологии МОН Республики Казахстан, 2008. – Том 1. – 274 с.

5 Нурпеисова Ш. Третья сила: Фактор культуры в эпоху глобализма // *Тан-Шолпан*. – 2009. – № 2. – С.170-197.

6 Малахов В. Ностальгия по идентичности. – М., Логос, 1999. – № 3. – С. 9-16.

7 Айтымбетов Н.И., Токтаров Е.Б., Ормаханова Е. Nation-Building in Kazakhstan: Kazakh and Kazakhstani Identities Controversy // *Bilig*. – 2015. – No.74. – P. 1-20.

8 Лаумулин М.Т. Центральная Азия в зарубежной политологии и мировой геополитике. Том I: Центральная Азия в современной политологии. Научное издание. – Алматы, Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, 2010.

9 Савенкокова Л.А. Духовное возрождение как феномен культурной жизни региона. дис. к. Филос. науки. Автореферат. 17.00.08. – Москва, 1993. – 24 с.

10 Духовное возрождение - приоритет Третьей модернизации Казахстана // [Электронный ресурс] URL: https://bnews.kz/ru/analysis/analytics/duhovnoe_vozrozhdenie__prioritet_tretei_modernizatsii_kazahstana (Дата обращения 01.12.2022)

11 Духовное возрождение и единение нации // [Электронный ресурс] URL: <https://otyrar.kz/2017/04/duhovnoe-vozrozhdenie-i-edinenie-nacii/> (Дата обращения 01.12.2022)

12 Орумбаев С.Т., Ишмухамедов Ш.А. Казахстан в процессах глобализации // Научный журнал Казахского Национального Педагогического Университета имени Абая. – 2012. – С. 97-101.

13 Духовное возрождение и проблемы глобализации // [Электронный ресурс] URL: <http://yujanka.kz/duhovnoe-vozrozhdenie-i-problemy-glob/> (Дата обращения 01.12.2022)

Transliteration

1 Nazarbaev N. A. Kazhastanskij put'-2050: Edinaja cel', edinye interesy, edinoe budushhee [Kazakhstan's path-2050: Common goal, common interests, common future] // *Kazhastanskaja pravda*. – 2014. – Т. 18. – №. 11. (in Russ)

2 Nazarbaev N. A. Strategija stanovlenija postindustrial'nogo obshhestva i partnerstvo civilizacij [The strategy of the formation of a post-industrial society and the partnership of civilizations]. – М., Jekonomika. – 2008. – Т. 398. – S. 7. (in Russ)

3 Shalabaeva G.K. Konceptual'nye osnovanija kul'tury v konce XX veka [Conceptual foundations of culture at the end of the 20th century] // *Adam alemi*. – 2000. – № 2. – S. 57-63. (in Russ)

4 Nysanbaev A. Globalizacija i problemy mezhkul'turnogo dialoga v 2-h tomah. [Globalization and problems of intercultural dialogue in 2 volumes] – Алматы, Komp'juterno-izdatel'skij centr Instituta filosofii i politologii MON Respubliki Kazahstan, 2008. – Том 1. – 274 s. (in Russ)

5 Nurpeisova Sh. Tret'ja sila: Faktor kul'tury v jepohu globalizma [Third force: Factor of culture in the era of globalism] // *Tan-Sholpan*. – 2009. – № 2. – S. 170-197. (in Russ)

6 Malahov V. Nostal'gija po identichnosti [Nostalgia for identity] // *Logos*. – 1999. – № 3. – М., 1999. – S. 9-16. (in Russ)

7 Ajtymbetov N.I., Toktarov E.B., Ormahanova E. Nation-Building in Kazakhstan: Kazakh and Kazakhstani Identities Controversy // *Bilig*. – 2015. – No.74. – P. 1-20.

8 Laumuljn M.T. Central'naja Azija v zarubezhnoj politologii i mirovoj geopolitike. Tom I: Central'naja Azija v sovremennoj politologii. Nauchnoe izdanie. [Central Asia in foreign political science and world geopolitics. Volume I: Central Asia in modern political science. Scientific publication] – Алматы, Kazhastanskij institut strategicheskikh issledovanij pri Prezidente Respubliki Kazahstan, 2010. (in Russ)

9 Savenokova L.A. Duhovnoe vozrozhdenie kak fenomen kul'turnoj zhizni regiona. [Spiritual revival as a phenomenon of the cultural life of the region] dis. K. Filos. nauki. Avtoreferat. 17.00.08. – Moskva, 1993. – 24 s. (in Russ)

10 Duhovnoe vozrozhdenie - prioritet Tret'ej modernizacii Kazahstana [Spiritual revival is a priority of the Third Modernization of Kazakhstan] // [Jelektronnyj resurs] URL: https://bnews.kz/ru/analysis/analytics/duhovnoe_vozrozhdenie__prioritet_tretei_modernizatsii_kazahstana (Data obrashhenija 01.12.2022) (in Russ)

11 Duhovnoe vozrozhdenie i edinenie nacii [Spiritual revival and unity of the nation] // [Jelektronnyj resurs] URL: <https://otyrar.kz/2017/04/duhovnoe-vozrozhdenie-i-edinenie-nacii/> (Data obrashhenija 01.12.2022) (in Russ)

12 Orumbaev S.T., Ishmuhamedov Sh.A. Kazahstan v processah globalizacii [Kazakhstan in the processes of globalization] // Nauchnyj zhurnal Kazahskogo Nacional'nogo

Shadinova G., Malydybek A., Dayrabaeva G.

Pedagogicheskogo Universtiteta imeni Abaja. - 2012. - S. 97-101. (in Russ)

13 Duhovnoe vrozozhdenie i problemy globalizacii [Spiritual revival and problems

of globalization] // [Jelektronnyj resurs] URL: <http://yujanka.kz/duhovnoe-vrozozhdenie-i-problemy-glob/> (Data obrashhenija 01.12.2022) (in Russ)

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Gulzira Shadinova

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan, email: Shadinova.G@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-0518-422X

Akmaral Malydybek

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, International University of Tourism and Hospitality, Turkestan, Kazakhstan, email: malydybek.akmaral@iuth.kz, ORCID ID: 0000-0001-5601-3837

Gulanda Dayrabaeva

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan, email: gulanda18@mail.ru, ORCID ID: 0000-0001-5302-1903

Гульзира Абиласановна Шадинова

философия ғылымдарының кандидаты, доцент м.а., Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан, email: Shadinova.G@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-0518-422X

Акмарал Жумагуловна Малдыбек

философия ғылымдарының кандидаты, профессор м.а., Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан, Қазақстан, email: malydybek.akmaral@iuth.kz, ORCID ID: 0000-0001-5601-3837

Гуланда Бегалиевна Дайрабаева

философия ғылымдарының кандидаты, доцент, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан, email: gulanda18@mail.ru, ORCID ID: 0000-0001-5302-1903

Гульзира Абиласановна Шадинова

кандидат философских наук, и.о. доцент, Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмета Ясави, Туркестан, Казахстан, email: Shadinova.G@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-0518-422X

Акмарал Жумагуловна Малдыбек

кандидат философских наук, и.о. профессор, Международный университет туризма и гостеприимства, Туркестан, Казахстан, email: malydybek.akmaral@iuth.kz, ORCID ID: 0000-0001-5601-3837

Гуланда Бегалиевна Дайрабаева

кандидат философских наук, доцент, Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмета Ясави, Туркестан, Казахстан, email: gulanda18@mail.ru, ORCID ID: 0000-0001-5302-1903

СЫР АҚЫНДАРЫНЫҢ ӨМІР МЕН ӨЛІМ ТУРАЛЫ ОЙ-ТОЛҒАМДАРЫ

¹Б. Қожамберлиев, ²Б.М.Апенев

АҢДАТПА

Мақалада Сыр сүлейлерінің адам болмысы, өмір мен өлімнің диалектикалық және үйлесімді ара-қатынасы жайындағы дүниетанымдық және философиялық ой-толғамдарына отандық және әлемдік ойларын салыстыру арқылы талдау жасалынады. Сонымен бірге қазіргі заман тұрғысынан өмір мен өлім мәселесінің өзектілігі қарастырылған. Әсіресе, адам болмысы, адамның шынайы мәні туралы ақындардың философиялық ой-толғамдарының терең мағынасы ашылады. Өмір мен өлім мәселесі адамзат тарихында ой-толғамдардың басты тақырыбы болды. Бұл мәселелер XIX және XX ғасырлардағы Батыс философиясында да ең өзекті мәселе ретінде қарастырылғанын атап өту қажет. Батыс ойшылдарынан ерекшелігі Сыр ақындары өмір мен өлім арасындағы байланысты диалектикалық қарама-қарсылық ретінде емес, бір-бірін ұғымдық және мәндік мағынада толықтыратын құбылыстар ретінде түсінеді. Сыр ақындарының ой-толғамдарына талдау жасала отырып, қазіргі қазақ қоғамы үшін оның өзектілігі мен маңыздылығы аталап өтіледі.

Түйін сөздер: адамгершілік, адами болмыс, өмір, өлім, мақсат, адам.

^{1,2} Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан

Автор-корреспондент:
Б.М.Апенев,
apenov1977@mail.ru

Мақаланың сілтемесі:
Қожамберлиев Б.,
Апенев Б.М. Сыр ақындарының өмір мен өлім туралы ой-толғамдары // Адам әлемі. – 2023. – № 1 (95). – Б. 43-50.

Размышления о смыслах жизни и смерти акынов Сыра

Аннотация. В статье дается анализ о философских и мировоззренческих воззрениях поэтов Сыра в аспекте человеческого бытия, диалектических и гармонических соотношениях жизни и смерти в ракурсе сравнения с отечественной и мировой философии. Также рассмотрены вопросы актуальности проблемы смысла жизни и смерти с точки зрения современности. Особенно раскрывается глубина философских размышлений акынов о человеческом бытии, о подлинной сущности человека. Проблема жизни и смерти в истории человечества была основной темой размышления. Необходимо отметить, что эта проблема в западной философии рассмотрена как самая актуальная тема XIX и XX века. В отличие от западной философии, акыны Сыра рассматривают связь между жизнью и смертью не как диалектическую противоположность, а как дополняющую друг друга в понятийном и сущностном смысле. Дается философский анализ размышлений акынов Сыра, их актуальность и значимость для современного казахстанского общества.

Ключевые слова: человечность, человеческое бытие, жизнь, смерть, цель, человек.

Reflections on the Meanings of Life and Death of the Akyns of the Kyzylorda Region

Abstract. The article analyzes the philosophical and ideological views of the poets of Syr about human existence, dialectical and harmonious relations of life and death in comparison with domestic and world philosophical thoughts. The relevance of the life and death problem is considered from the modernity point of view. The depth of poets' philosophical reflections on human existence, on the true essence of man, is especially revealed. The problem of life and death

in the history of mankind was the main topic of reflection. Especially, these problems in Western philosophy are considered as the most relevant topic in the nineteenth and twentieth centuries. Unlike Western philosophy, the Syr poets consider the connection between life and death not as a dialectical opposite, but as complementary to each other in a conceptual and essential sense. In this article, there is given the philosophical analysis of the reflections of the Syr poets, their relevance and significance for modern Kazakhstani society.

Key words: Humanity, Human Being, Life, Death, Purpose, Human.

Kіpіcne

Әлемдік ойлар тарихында өмір, оның мәні, өлім мен оның құпиясын ашу мәселелері әрдайым өзекті болды. Иррационализмнің негізін салушылардың бірі Артур Шопенгауэр өмірді азап шегу мен қиындықтар дүниесі, ал өлім осы азап шегулерден арылу жолы ретінде тұжырымдайды. Ал ХХ ғасырдағы неміс ойшылы Мартин Хайдеггер өмірді өлім алдындағы дайындық ретінде сипаттайды. Философиялық ой-толғанымда өмір сүру және тіршілік ету ұғымдары бар. Қарапайым күнделікті мағынада бұл екі ұғымның мағынасы бір болып көрінеді. Бірақ философиялық көзқарас тұрғысынан өмір сүру мен тіршілік ету ұғымдарының мағынасы екі түрлі. Тіршілік ету бұл барлық тіршілік иелері, жан-жануарларға да тән құбылыс, бұл дүниеге келу мен кету аралығындағы уақыт, мерзім. Ал өмір сүру ұғымының мағынасы тіршілікке қарағанда кең. Өмір тек адамға ғана тән құбылыс. Өмір дегеніміз - адамдық болмысты нақтылау, өзінің адам екенін дәлелдеу. Әр адамның өмірі – оның болмысының, қасиетінің жарыққа шығу, көріну тәсілі. Өмір арқылы ғана адам өзінің адамдық болмысын дәлелдей алады. Әр адамның өз өмірі бар, бұл тұрғыдан алғанда әрбір адам – өз алдына жекелік. Сондықтан адамның бұл өмірде биік белестерге жетуі немесе төмен құлдырауы, ең алдымен, адамның өзіне, өз қабілетіне, өзінің өмірлік құндылықтары мен дағдысына байланысты, басқаша айтқанда, адам – өз тағдырын жасаушы, адамның жақсылықта да, жамандықта да болуы өз қолында.

Өлім алдындағы қорқыныш адам бойында туа біткен қасиет. Өлім дегеніміз

– болашақтың өзі, болашаққа талпыныс - бұл өлімге тіке қарау, ол арқылы адам өмірі өз мәніне ие болады. Өлім алдындағы қорқынышты, уайымды жеңу арқылы ғана адам өз болмысын таниды, өзіндік санасын қалыптастырады. Қашанда өлім табиғаты адам үшін ашылмас жұмбақ болып келген. Оның құпиясының ашылмауы адамдарда түрлі өлім алдындағы қорқыныш пен үрейді де тудырады. Дегенмен адамзат әрдайым өлім болмысын түсінуге тырысты, көптеген ойшылдар ол туралы сан толғанып, ал кейбіреулер оның жұмбағының жауабын діни ілімдерден іздеді. Адам өмірден кеткенде өзімен бірге болатыны тек оның рухы ғана. Ежелгі қытайдың ұлы ойшылы Конфуцийдің «адамның жаны мен рухынан басқа жеке меншігі жоқ» деген қанатты сөзі бар. Яғни, адамның тәні де өз меншігі емес, осы дүниенің меншігі.

Қазақтың ұлы ойшылы Абайды толғандырған адамболмысы екені анық. Ұлы ақын адам табиғатын оның өмірі мен өлім мәселелерін талдай отырып, «Мен», «Менікі», «Табиғат» ұғымдары арқылы адамның шынайы болмысынашуға талпынады. Адам тәнін, физикалық денесін «Менікі», «Табиғат», ал адамның өз болмысы, жаны мен санасын «Мен» дей отырып, өлім тек тәнге ғана қатысты екендігі және адам жаны өмірінің мәңгідігі жайында ой білдіреді [1]. Қазақтың классикалық философиясының негізін салушы саналатын Шәкәрім өзінің мораль философиясында ұждан ұғымымен бірге ынсап ұғымына басымдық береді. Ынсап бұл адамның нәпсісінің тоқтамы, реттеушісі [2]. Өлім алдында адам амалсыз, өмір - бұл өлімге барып тірелетін қысқа жол, өмірсіз өлім жоқ, өлімсіз өмір жоқ, адам өмірі шексіз емес,

бірақ өлім адам өміріне мән береді, оның мағынасын, құндылығын, маңызын ашады, өлім арқылы ғана адам өз өмірінің мәнділігін түсінеді, адамдардың тек кәрілік шаққа келгенде ғана өмірдің мәні туралы, өзінің өткен өмірі туралы ойлана бастауы кездейсоқтық деуге келмейді. XX ғасырдағы экзистенциализм өкілдерінің өмірдің мәнін түсіну үшін бекерден өлім категориясын алмағаны түсінікті. Олардың пікірінше, адам тек өлім алдында, оның алдындағы қорқыныш та ғана өмірдің мәні туралы, өзінің шынайы болмысы туралы ойлана бастайды.

Әдіснама

Бұл мақаланың әдіснамалық негізінде Сыр ақындарының ой-толғамдарын аналитикалық, тарихилық, герменевтикалық және компаративистикалық әдістер және интерпретациялық, текстологиялық талдау тұрғысынан зерттеу құрайды. Сондай-ақ, Сыр сүлейлерінің өмір мен өлім жайындағы ой-толғамдары әлемдік және отандық ойшылдардың ілімдерімен сабақтастыра отырып талданады.

Негізгі бөлім

Сыр сүлейлері шығармаларында адамның өмірі, өмірлік мұраты мен өлім туралы толғамдар орталық мәселе ретінде орын алады. Бұл тұрғыда ілімі «Мағынасыздық» философиясы» аталған XX ғасырдағы француз ойшылы А. Камюдің өмірдегі мақсат пен мұраттың, ұмтылыс пен қызықшылықтың өлім алдында өз мағынасын жоғалтатындығы туралы ойымен Тұрмағанбет ақын толғамының үндесетіндігін байқауға болады. Француз ойшылының «философиядағы ең басты мәселесі – өмір сүрудің қажеті бар ма деген сұрақ, өйткені өмірдің мәні көп жағдайда күмән келтіріп, мағынасыз көрінеді» - деген Тұрмағанбеттің ойлары:

*Өнерден өнеді не өлім барда,
Үй түзеу ұнамайды көрің барда.
Қаңғуың, қойың бақпай-қолайсыз іс,
Аңдыған жан-жағыңнан бөрің барда.
Қысқы өмір қанша айтқанмен
ұзамайды,*

Түскенмен тоқсан түрлі формаларға – деген өлең жолдарымен де үндестігін байқауға болады [3, 25 б.]. Дегенмен, ақын өлімді өмірлік ұстанымды, адамдардың өмірге деген көзқарасын реттеуші идеал ретінде түсінеді. Бұл жерде «дұрыс өлім дұрыс өмір сүруді білдіреді» дейтін Сократ қағидасындағы өмір мен өлім диалектикасының да көрініс беріп отырғаны айқын.

Жоғарыда атап өткендей, ақын ой-толғамдарында өлім адам өмірінің негізгі құндылықтарын айқындаушы фактор ретінде сипатталады. «Өлім» категориясы «пессимизм философиясы» атанған А. Шопенгауэр шығармаларында басты орын алады. Батыс ойшылы өлімді осы өмірдің мәнін ашатын негізгі категория ретінде сипаттайды. XX ғасырдағы батыс ойшылы Ф. Ницшенің негізгі қағидасы «құлап бара жатқанды итер» деген сөз болды. Мұндағы оның ойының негізі адамның бойындағы өмір сүруге деген табиғи ұмтылысты ояту арқылы адамдардың өз өмірін өзі құруына, жоғары белестерге өзі күшімен жетуіне мүмкіндік беру, сондықтан адам өмірінің қиындықта болуын, қауіпті өмір сүруді дәріптеді [4].

Өмір мен өлім философиясында адам өз өмірінің шектеулі екендігін түсінетін, өлімнің заңды құбылыс екендігін білетін бірден-бір тіршілік иесі, бұл адамдарда өлім алдындағы қорқынышты, түрлі депрессияларды тудырады дейтін теориялар бар. Ақын бұл тұрғыда адам өмірінің шектеулігі мен ұзақтығы бір Алланың қолында, сондықтан өмірің бітпей алдын-ала уайымдамай, өмірлік тіршілігіңді жаса, адамдық қалыбыңнан айрылма деген нақыл айтады.

Ақын пікірінше, өмірдің бейнеті мен зейнеті, қайғысы мен қуанышы аралас, сондықтан уақытша қиындыққа

қиналмай, ол қиыншылықтың да өтіп, артынан жақсылығы келетінін ұмытпау қажет. Осы тұрғыда, үндінің дәстүрлі дүниетанымындағы «егер басыңа қиындық түсіп, қиналып жатсаң, оған ренжіме, керісінше қуану керек, өйткені алдағы өмірің жақсы болады» деген өсиеті еске түседі. Ақын ойынша, өмірдегі ауыртпалық пен қиындық арқылы адам өмірдің жақсылығы мен қуанышын танып, түсіну алады. «Өтірік айтпаған адам шындықтың не екенін білмейді» дегендей, зұлымдықсыз қайырымдылық, жамандықсыз жақсылық жоқ, дүниедегі барлық қарама-қарсылықтар бір-бірімен өзара диалектикалық бірлікте.

Базар ақынның жеке адамдарға арнап айтқан өлең-толғаулары көлем жағынан мол, көркемдігі күшті. Оған: «Қаражанға», «Көнек Жалғасбайдың ел жұртымен бақылдасуы», «Пішанның Төребайына көңіл айтуы», «Бақаға», және «Қалжан ақынға» сияқты толғаулары жатады. «Маутанға», «Назарға» деген сияқты арнау өлеңдерінде ел билеген бай, әкімдердің әділетсіздігін әшкерелеп, сараңдығын бетіне басады. Базар айшықты нақыл сөздерге толы өлең-толғауларынан басқа кең тынысты эпикалық жырлар да шығарған ақын. Жыраудың шығармашылығын айқындай түсетін негізгі дастандары «Әмина қыз», «Айна тарақ» және «Мақпал-сегіз». Өзінің «Сұм дүние» өлеңінде адам өмірінің қысқалығын, бұл өмірден кімде болса да өтетіндігі туралы терең ой-толғам жасайды [5, 35-36 б.]. Ақын ойы өмірдің өткіншілігі, алдамшылығы, бұл дүниедегі байлық пен дәулеттің де, батырлық пен биліктің де өлім алдында қауқарсыз екендігі туралы толғам. Өмірсіз адам жоқ, өлімсіз өмір жоқ. Бұл адам болмысының қатал заңдылығы. Адам болмысының мәні де осы өлім арқылы өмірдің мәнін түсіну. Бұл жерде қарама-қарсылықтардың бірлігі мен күресі туралы диалектикалық заңның адам өміріне де қатыстылығы көрінеді.

Жүсіп ақын поэзиясында адам өмірі аралығындағы адамның барлық

жас кезеңдеріне тән физиологиялық, әлеуметтік, тұрмыстық мәселелер бейнелене жырланады. Ақын өзінің кейіпкерлерінің өмір кезеңдерін көзіне елестете жырлайды. Қырық жастың қырқасына шыққан азаматтық жастық пен есейгендіктің қабаттасқан кезеңінде болатыны, жеңілдіктен арылып, әрбір істі жан-жақты кемелденген оймен кесіп-пішетіндігі жырланады:

...Қырық жаста қырым шаһар ақыл толар,

Елегзіп екі жаққа жақын қонар.

Бірде – үлкен, бірде – жастық қосын жегіп,

Шынында адал ерте абырой қонар.

Жеңіліс, бойдан қайрат қайтпас күштен,

Толығар ой өркендеп ақыл-естен.

Жақсылық, жамандықтың бәрін өлшеп,

Келтірер кемеліне тондай пішкен [6, 53 б.].

Өмір кезеңіне әрбір ақынның өзіндік бағасы бар. Қазақ дәстүрінде елу жасты жігіт ағасы болған байсалды, салмақты тұлғалық қалыпты елестете жырлайды. Қазақтың дүниетанымында адамның жас шамасы кезеңдерін бір және жүз жас аралығында алып қарау – тұрақты дәстүр. Ақындар адамның жарты ғасырлық өмір белесіне көтерілген кезеңнің егделікке бет алған бағдарын шынайылықпен суреттейді. Жүсіп ақын да осы өлеңінде сол дәстүрге сай өрнектейді. Адамның жасы ұлғайған кезеңдері – өзі өмір сүріп келе жатқан әлеуметтік ортадағы лайықты орнының белгіленуі. Байсалды, байыпты көңіл-күйі, кейінгі толқын жас буынның өзіне ілтипатпен қарауы, ізгі ойларымен маңайына және кейінгі ұрпақтарға өнеге жолын қалдыруы – әрбір ізгі ниетті адамның мұраты. Жүсіп ақын алпыс, жетпіс жас кезеңдері иелерінің адамның маңындағы кішілерге қандай әсер беретініне мән береді. Ақын қарттық кезеңдерін мұңлы-шерлі психологиялық сипатын жырлайды:

Елуден алпыс ары қатар дейді,

Жас бала, бозбала мен ботаңдейді.

*Қаймығып «қайнаға» депкеліндерің,
Көрсетіп баласына «атаң» дейді..
Екінші елуді аттап алтыс ассаң,
Алаңсың әр мінезді доғарамыз.
Жебелеп жексұрын жас-жетпіс келсе,
Сонымен мұнан әрі жоғаламыз.
Тағдырдың міне осылар қымбаттығы,
Сымпиған небір сұлу сымбаттығы,
Дариға, өткенше өмір отыр сөйтін.*

Тамаша түс көргендей қымбаттығы
[6, 53-54 б.].

Ақын жырының арқауы – адамдарды өмір сүргіштікке, құштарлыққа үндеу. Пәни дүниенің жалт етіп өте шығатын қас қағымдық кезеңін мағыналы да мәнді өткізу ұлағаты жас шамаға арналған өлеңдерде үнемі жыр желісінде болады. Аталған насихат өлеңдегі ақынның сергілісінен тыңдаушысына қарасты тебірене толғауы – адамдарды ұмтылысқа, рухани құлшынысқа шақырады [6, 52 б.].

Ақын – өзінің рухани болмысымен, ішкі жан дүниесімен үнемі сұхбаттаса жүретін психологиялық сыры күрделі тұлға. Жүсіп өмір мен өлім туралы ой-толғамдары насихат өлеңде де байқалады. Насихат жырының желісіндегі идеялық бағдар – адамның осы фәни жалған дүниені лайықты өткізуін уағыздайды. Ақын дарынсыз, талантсыз жандардың өнерге араласуы бәрібір ешқандай нәтиже бермейтінін тұжырымдайды. Жүсіптің нақыл өлеңдері де бар. «Ешнязұлы Жүсіптің термесі», «Кете Жүсіптің Тұрмағамбет пен Омарға жазғаны» атты өлеңдеріндегі ойлар жүйесі философиялық тереңдіктерімен баурады. Ақын адамзаттық ұрпақтар жалғастығы жүйесіндегі замандар бойы желісі үзілмеген мәселелерді жырлайды. Адамдардың қанағат атты көңілі байлығымен кемелденген болмысына баға беріледі. Тұрмағамбет пен Омарға жазған өлеңдерінде мағыналы өмір өсиеті, нақылы байқалады [6, 50 б.]. Адамның өмірі, оның мың бұралған иірімдері жұмбағы ашылмаған құпия. Өмірде әр адамның өзіндік құндылығы бар. Біреу өмірдің мәнін дәулетпен

байлықтан іздесе, біреулер ақыл мен терең ойдан іздейді. Ақынның ойы әр адам өз өмірінде нені өзінің өмірлік мұраты етіп алса да, барлық өмірдің шешімі, соңғы нүктесі бұл өлім, өмірлік құндылықтардың қайсысы болса да, олардың мәнін ашатын құбылыс бұл өлім. Сондықтан да, ақын ойы өмірде кім болса да қанағатпен, ынсаппен өмір сүр, тәубеңе түс, өмірдің өткіншілігін, ондағы қызықшылықтардың алдамшылығын ұмытпа деген қағидаға келеді:

*Дүниеге кімдер келіп, кім кетпеген,
Табиғат-түбі терең қол жетпеген.
Өнерін өмірінің біле тұрып,
Маңдайын пенде бар ма
терлетпеген?!*

*Баз біреу көп ақылға ие болып,
Жұмысын ешбір жанға жөндетпеген,
Баз біреу мал базарын мақсат етіп,
Ауруын ауамдықтың емдетпеген.
Ақылдың ауырлығы қорғасындай,
Көңілді бұзық іске өрлетпеген.
Тынық бол тыпыршымай, есің болса,
Қаңтардың шуағындай желдетпеген.
Ұлықпандай мың жыл өмір сүрсе дағы,
Ақыры өлім кімді еңіретпеген* [6, 22 б.].

Дегенмен, адам өмірге келгеннен кейін, өмірдің қызығын да ұмытпау қажет. Адам өмірі кезең-кезеңнен тұрғандықтан әр кезеңнің өз қызығы, міндеті, мұраты, байламы мен ұстанымы болады. Ақын ойынша, адам осы әрбір кезеңнің ерекшелігі мен бағдарын, құндылығын тани біліп, оларды өткізіп алмауы қажет, өйткені өмір адам үшін тек бірақ рет беріледі. Өмір уақыты қайтымсыз, тек алға бағытталған, өткен өмірді қайта айналдыру табиғат заңына қайшы, ол қайта келмейді. Ақын осы ой төңірегінде пайымдай отырып, жастарды жастық шақтың қызығын өткізіп алмауға, жастықты ойын-күлкімен өткізіндер деген өсиет айтады.

Шегебай ақынның пікірінше дүниеде барлығы өз ретімен, өз мерзімімен болады, мезгілсіз ешнәрсе жоқ. Барлық нәрсенің өлшемі - уақыт. Жалпы қазақ дүниетанымындағы уақыт ұғымы

нақтылығымен емес, абстрактілігімен ерекшеленеді. Ақын ойы да осы қазақы түсінікпен үйлеседі.

*Жарқылдап қарға шулап
шақырғанмен,*

Еш уақыт болған емес мезгілсіз жаз.

Қыс кетіп, жақындаған жаз нышаны,

*Үстіңнен өтсе бір күн, қиқулап қаз [7,
26 б.].*

Ақын пікірінше, дүниеде өзгермейтін, мәңгілік еш нәрсе жоқ, еш нәрсе бір орында тұрмайды, бұл дүниеге өзгермелілік, құбылмалылық тән. Оның бұл пікірі диалектикалық ойдың бастауы саналатын ежелгі грек ойшылы Гераклиттің ілімімен сарындас. Грек ойшылы «бір өзенге екі рет түсуге болмайды» деген қанатты сөзін қалдыра отырып, әлемдегі барлық заттар мен құбылыстардың әрдайым қозғалып, өзгеріп отыратындығы туралы ілімін қалдырған.

Тұрмайды бір қалыпта барлық жаһан,

Өзгермеу, өжет туған ерлерге серт.

Ащыны, тұщыменен татқан білер,

Кезінде, лайықты әр заман «керт».

Әртүрлі адамзат аз өмірде,

*Көрмей жүр, кімдер - рахат, кімдер –
бейнет.*

Опасыз өтер сөйтіп дүниеге талақ,

Шеккізіп ханға қайғы, бекке қасірет

[7, 30 б.]. Шегебай адам өмірінің санаулы, қысқалығын, өмір барда өлімнің де бар екенін тілге тиек ете отырып, тіршілікте адамдық болмысқа берілген міндеттерді, уақыт өткізіп алмай, орындап үлгеру қажеттігін айтады. Жалпы өлім мәселесі сүлейлер шығармаларында орталық мәселе ретінде қарастырылады. Мұнда өлімді қорқынышты құбылыс ретінде сипаттап, адамдарды оның алдындағы үрейге тәрбиелеу жоқ. Ақын ойларында өлім өмірдің өлшемі, критерийі, өлім туралы түсінігі арқылы адам өз өміріне есеп береді, өз өмірін тани алады, өмірдің мәні туралы өз пікірін қалыптастырып, өмірдің мәнін ұғына алады.

Ақын дүниетанымында адам өлімнің міндеттілігін, заңдылығын түйсіне отырып және оған дайындала отырып, өзінің

өмірлік қағидаларын қалыптастырады, өмірлік құндылықтарының мәнін таниды, өз қоршаған ортасының маңызын түсінеді. Өлім мен өмір ұғымдары бір-біріне сабақтас, мағыналық тұрғыдан қатысты ұғымдар. Қазақ дүниетанымында өлім ұғымымен бірге өмір ұғымы, оның мәнділігі мәселесі басты орын алады. Бұл мәселеде ақын өмірдің мәні адамдық қасиеттен айнымай, оның қызықшылығын көріп, отбасы құру, ұрпақ жалғастыру.

Ешнияз ақын өз жырларында өзінің эстетикалық көзқарасын да әдемі, шебер тілмен жеткізе білген. Өмірдің бір қызығы жар сүю дей отырып, әйел болмысының әсемдігі мен әдемілігін, сұлулығын шеберлікпен, керемет теңеулермен жеткізе алған. Мұның өзі ақынның өмірдің, дүниенің әсемдігі мен сұлулығын, асқақтығын терең тани алғанның білдіреді. Ақын пікірінше, өмірдің ең қызық, тәтті кезеңі адамның қайрат мен ерік-жігері, күшітасыған жастық, жігіттік шағы. Адам өмірінің өткіншілігі секілді, ақын жастық шақтың да бір орнында тұрмай, өтетіндігін айта отырып, өтіп кеткен жастықты айдынның аққуына теңейді, қимастықпен еске алады. Адам өмірінің әр кезеңінің өз қызығы, өз несібесі бар. Ақын өз сөзінде жастық шақтың қадірін біліп, армансыз өткізуге шақырады.

Үш басар басқан жерін көрмен деген,

Алладан жоқ үмітім өлмек деген.

*Дүниеден Намұрат пен Шаһдат та
өткен,*

Ешкімге қолдан тізгін бермен деген.

Баласы арғымақтың шын қазанат,

Қолтығы терлегенсін ербеңдеген.

Жігіттік әлі-ақ өтіп, етер пышман.

Айдынның аққуындай көлбеңдеген
[8, 34 б.]. Адам өмірі жыл мезгілі секілді кезең-кезеңнен тұратыны белгілі. Ойшылдар көбіне балалық шақты көктемге, жастық шақты жазға, ересек кезді күзге, кәрілікті қысқа теңеп жатады. Әрине адам өмірінің әр кезеңінің өз ерекшелігі бар. Балалық шақ ең тәтті, жастық шақ ең қызықты, ересек кез

ақыл тоқтатып, өмірлік құндылықтарға ұмтылар кез болса, кәрілік ақыл-ойдың толысып, өмірден алары таусылып, тек беруді ойлайтын кезең. Жастық шақтың мақсаты алу болса, кәріліктің мұраты - бұл беру, яғни өмір бойы жинаған ой-дүниенді, білімінді, тәжірибенді кейінгі ұрпаққа қалдыруға тырысу. Ешнияз ақын осы адам өмірінің жастық және кәрілік шақтарының ерекшеліктеріне көз жүгірте отырып, жастық шақты ыстық көңілмен еске алады, ал кәрілікте адамның көп қызықшылықтан бойын тартып, салмақтылық тартатынын айтады [8, 14 б.]. Ақын өлеңдерінде қарттық, кәрілік адамның өзі қаламайтын, бірақ қанша қаламаса да қаумалап келетін шақ екенін айтады. Кәрілік соңы бір ғана жол, ол-өлім. Қарттық өлімнің болмысын толық түсініп, іштей өлімге дайындалатын кезең. Өлімнен қорықсаң қартаюға қақың жоқ. Онда өмірден жастай кет. Қапыда, соғыста. Сондықтан да, ақын кәріліктің ғанибеті ұл мен қызын өсіріп, ұрпағын жайып, сол ұрпақтарына көлеңке болу дей отырып, қарттарды қадірлеуге, сыйлауға, оларға қамқор болуға үндейді. Өйткені, адам өз өмірінде кім болмасын, не жасамасын, өмірдің соңғы кезеңі кәрілік. Қарттық кезең адамның өз өміріне есеп беретін, жеткен биігі мен жетістігін, жақсылығы мен жаманшылығын ой таразысына салатын, өмірінің соңына дайындалатын шағы. Сондықтан, ақын жырларында кәрілік мақсаты санаулы өмір бітіп, о дүниеге бет алғанда артында, ағайыны мен ұрпағы алдында жаманат қалдырмай кету. Оның ойынша, өлім адамның бүкіл өмірінің, адамның бүкіл қадір-қасиетінің, өмірде жасаған бүкіл жақсылығы мен жамандығының таразысы, өлшемі, айқындаушысы, өлім арқылы адамның бүкіл болмысының мәні ашылады [8, 16 б.].

Сонымен, Ешнияз ақын дүниетанымы, оның көрінісі болып табылатын толғаулары мен жырлары өмір мен өлім болмысын, өмірдің әр кезеңдерін, жастық пен кәріліктің диалектикалық бірлігін тануға арналған. Сондықтан, ақын

жырлары жастар үшін, жалпы адамзат үшін танымдық мазмұны, адамгершілік мәні өте зор дүние деп санауға болады.

Қорытынды

Өмір мен өлім мәселесі адамзат тарихында әрдайым толғандырған басты тақырып болды. Ойшылдар өмір ұғымының мәнімен бірге өлім құпиясын да ашуға тырысты. Бұл мәселелер батыс философиясында негізінен XIX ғасыр мен XX ғасырдың бас кезінде, әсіресе, өмір философиясы мен экзистенциализм бағытарында ең өзекті мәселелер ретінде қарастырылды. Дегенмен, бұл философиялық бағыттардың өкілдері өмірді адам болмысының тәсілі ретінде, ал өлім ұғымын адамның шынай бейнесін ашу құралы мен тәсілі ретінде қарастырса, Сыр ақындары өмір мен өлім арасындағы байланысты диалектикалық қарама-қарсылықтар сипатында емес, ұғымдық және мәндік тұрғыда бірін-бірі толықтыратын үйлесімділік тұрғысынан түсінуге тырысады. Сондықтан, Сыр ақындарының бұл мәселе жайындағы ойлары адамға өмір мен өлім құндылықтары туралы жаңаша көзқарас жасауына ықпал етеді ойлаймыз.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Құнанбаев Абай. Өлеңдер мен поэмалар, қара сөздер. – Алматы, Өлке, 2012. – 505 б.
- 2 Құдайбердиев Ш. Шығармалары. – Алматы, Жазушы, 1998. – 560 б.
- 3 Ізтілеуұлы Т. Шығармалары. I том. – Алматы, Жазушы, 2007. – 305 б.
- 4 Ницше Ф. Так говорил Заратустра. – Аст, 2022. – 416 с.
- 5 Алдашев Ш. Базар жырау. – Алматы, 1986. – 102 б.
- 6 Кете Жүсіп (өлең-толғаулар, дастандар мен айтыстар). – Алматы, Арыс баспасы, 2003. – 215 б.
- 7 Шеребай мен Әлібек ақындар. – Алматы, Арыс баспасы, 2007. – 89 б.
- 8 Егізбай Н. Сыр сүлейлері. – Қызылорда, 2001. – 95 б.

Transliteration

1 Kunanbayev Abai. Olender men poemalar, kara sozder [Poems and poems, The Book of Words]. – Almaty, Ulke, 2012. – 505 p. (In Kaz)
2 Kudaiberdiev Sh. Shygarmalary [Works]. – Almaty, Writer, 1998. – 560 p. (In Kaz)
3 Iztileuly T. Shygarmalary [Works]. I tom. – Almaty, Jazyshy, 2007. – 305 p. (In Kaz)
4 Nietzsche F. Tak govoril Zaratustra [Thus

spoke Zarathustra]. – Ast, 2022. – 416 p. (in Russ)
5 Aldashev Sh. Bazar zhyrau [Bazar zhyrau]. – Almaty, 1986. – 102 p. (In Kaz)
6 Kete Jusip. Olen-tolgaular, dastandar men aitystar [Hoems, epics and aitys]. – Almaty, Arys, 2003. – 215 p. (In Kaz)
7 Shegebai men Alibekaqyndar. – Almaty, Arys, 2007. – 89 p. (In Kaz)
8 Egizbai N. Syr suleileri [Syr suleileri]. – Qyzylorda, 2001. – 95 p. (In Kaz)

АВТОРЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТТАР

<i>Баймырза Қожамберлиев</i>	профессор, философия ғылымдарының докторы, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан
<i>Болат Мейрамұлы Апенев</i>	аға оқытушы, философия ғылымдарының кандидаты, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан
<i>Баймырза Қожамберлиев</i>	профессор, доктор философских наук, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан
<i>Болат Мейрамович Апенев</i>	старший преподаватель, кандидат философских наук, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан
<i>Baimyrza Kozhamberliev</i>	Professor, Doctor of Philosophical Sciences, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan
<i>Bolat Apenov</i>	Senior Lecturer, Candidate of Philosophical Sciences, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan

СИНЬЦЗЯН КАК КЛЮЧЕВОЙ РЕГИОН ИНИЦИАТИВЫ ПОЯСА И ПУТИ

^{1,2}Е.Л. Нечаева, ¹С.Б. Кожирова

АННОТАЦИЯ

Важное место в казахстанско-китайских торгово-экономических отношениях традиционно занимает Синьцзян. Этот регион является одним из ключевых узлов между Китаем и странами Центральной Азии в рамках инициативы «Пояс и путь», которая была запущена китайским правительством в 2013 году. Данная инициатива направлена на создание новой современной Шелковой дороги, которая должна связать Китай с Европой, Африкой и другими регионами мира. В статье рассмотрено влияние инициативы на экономическое и социальное развитие Синьцзяна, в таких сферах как развитие инфраструктуры, увеличение объемов торговли и инвестиций, модернизация производства и т.д. В исследовании обозначены некоторые вызовы и препятствия, которые встречает регион в своем стремлении к модернизации. Авторы приходят к выводу, что инициатива «Пояс и Путь» оказывает стимулирующее воздействие на экономический рост и модернизацию Синьцзяна, при этом отмечая снижение напряженности во внутривнутриполитическом поле. Требуется больше усилий и инвестиций для достижения долгосрочной устойчивости и устранения проблем, связанных с неравномерностью развития, экологическими вызовами и другими аспектами, требующими внимания.

Ключевые слова: Синьцзян, Китай, модернизация, Казахстан, инициатива «Пояс и Путь», сотрудничество.

Информация о финансировании: Данное исследование финансируется КН МНВО (грант №АР14870832 «Китайская инициатива «Пояс и Путь» и геоэкономические интересы Казахстана»).

¹ Институт востоковедения имени Р.Б. Сулейменова КН МНВО РК, Алматы, Казахстан

² Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Автор-корреспондент:
Е.Л. Нечаева, elenech@inbox.ru

Ссылка на данную статью:
Нечаева Е.Л., Кожирова С.Б. Синьцзян как ключевой регион инициативы Пояса и пути// Адам әлемі. – 2023. – №1 (95). – С. 51-64.

Шыңжаң белдеу және жол бастамасының негізгі аймағы ретінде

Аңдатпа. Шыңжаң қазақ-қытай сауда-экономикалық қатынастарында дәстүрлі түрде маңызды орын алады. Бұл аймақ Қытай үкіметі 2013 жылы бастаған «Бір белдеу, бір жол» бастамасы аясында Қытай мен Орталық Азия елдері арасындағы негізгі орталықтардың бірі болып табылады. Бұл бастама Қытайды Еуропамен, Африкамен және әлемнің басқа аймақтарымен байланыстыратын жаңа Заманауи Жібек жолын құруға бағытталған. Бұл мақалада бастаманың Шыңжаңның экономикалық және әлеуметтік дамуына ықпалы, инфрақұрылымды дамыту, сауда мен инвестицияны арттыру, өндірісті жаңғырту және т.б. Зерттеу аймақтың модернизацияға ұмтылуында кездесетін кейбір қиындықтар мен кедергілерді анықтайды. Авторлар «Бір белдеу, бір жол» бастамасы Шыңжаңның экономикалық өсуі мен модернизациясына ынталандырушы әсер етеді деп қорытындылайды, сонымен бірге ішкі саяси өрістегі шиеленістің азайғанын атап өтті. Ұзақ мерзімді тұрақтылыққа қол жеткізу және біркелкі емес дамумен, экологиялық проблемалармен және назар аударуды қажет ететін басқа да аспектілермен байланысты проблемаларды шешу үшін көбірек күш пен инвестиция қажет.

Түйін сөздер: Шыңжаң, Қытай, модернизация, Қазақстан, «Белдеу және Жол» бастамасы, ынтымақтастық.

Xinjiang as a key region of the belt and road initiative

Abstract. Xinjiang traditionally occupies an important place in Kazakh-Chinese trade and economic relations. The region is one of the key hubs between China and the countries of Central Asia under the Belt and Road Initiative launched by the Chinese government in 2013. This initiative is aimed at creating a new Modern Silk Road, which should connect China with Europe, Africa and other regions of the world. This article discusses the impact of the initiative on the economic and social development of Xinjiang, in areas such as infrastructure development, increasing trade and investment, modernizing production, etc. The study identifies some of the challenges and obstacles that the region encounters in its quest for modernization. The authors conclude that the Belt and Road Initiative has a stimulating effect on Xinjiang's economic growth and modernization, while noting a decrease in tension in the domestic political field. More efforts and investments are needed to achieve long-term sustainability and address the problems associated with uneven development, environmental challenges and other aspects that require attention.

Key words: Xinjiang, China, Modernization, Kazakhstan, «Belt and Road» Initiative, Cooperation.

Введение

Специфика Синьцзян-Уйгурского Автономного Района (СУАР) заключается в географической близости к Казахстану, схожести климата, в культурно-исторических связях и этнической однородности с населением Казахстана и региона в целом. Кроме того, Синьцзян обладает запасами природных богатств, потенциалом для приграничной торговли, транспортно-логистическими возможностями для поставки углеводородного сырья в материковый Китай, он в полной мере превратился в «промышленную мастерскую» западного Китая для всех стран постсоветского пространства и Ближнего Востока. Прилегающие к государственной границе регионы являются активными субъектами безопасности в экономической, пограничной, политической, социальной, ресурсной, экологической и иных сферах. Приграничное сотрудничество, в свою очередь, определенными аспектами также затрагивает данные сферы.

С получением Казахстаном независимости для КНР особенно ясно обозначился факт того, что перспективы наращивания и использования промышленного, научно-технического, культурно-исторического потенциала СУАР во многом будут зависеть от социально-политической обстановки в макрорегионе «СУАР - Центральная Азия», которая исторически всегда оставалась напряженной, нестабильной,

и в которой постоянно присутствовал религиозно-этнический фактор. Невозможно прогнозировать и реально оценивать перспективы отношений Китая и Казахстана без анализа ситуации в Синьцзяне, места этой провинции КНР в китайской и международной экономике.

Регион пережил три волны модернизации: во время «большого скачка», культурной революции и в период реформ 1980-х годов. В процессе реформирования приоритет при планировании экономического развития всегда отдавался прибрежным провинциям, и только в восьмом пятилетнем плане (1991-1995гг.) Синьцзян получил особый статус. Китайские экономисты-реформаторы считают, что это связано с планами превратить Синьцзян в стартовую площадку для китайского проникновения в Центральную Азию и на Средний Восток.

Однако Синьцзян переживал более сложные процессы, ведущие к его интеграции в новые международные экономические структуры. Экономическая стратегия КНР строилась на преимущественном развитии прибрежных провинций и их интеграции в АТР, в так называемое «Великое международное кольцо». В конце 1980-х гг. китайская стратегия начала переориентироваться на новые объекты: так называемое «Великое северовосточное азиатское кольцо» (Дальний Восток России, Япония, Корея) и «Великое исламское кольцо» (Центральная Азия и

Средний Восток). Учитывая, что уже было создано Южно-китайское экономическое кольцо (Гонконг, Тайвань и провинции Фуцзянь и Гуандун), в экономической и внешнеэкономической стратегии Китая Синьцзян стал занимать все более заметное место. Для этого региона была предложена формула «двойной открытости» - внутренней и внешней. Это означало, что СУАР продолжает оставаться поставщиком сырья для прибрежных районов; но, с другой стороны, он вовлекается в экономические связи с Центральной Азией и через нее, по замыслу китайских стратегов, с Великим исламским кольцом [1, с. 359].

Через территорию Синьцзяна проходят важнейшие коммуникации. В древности здесь пролегал Великий Шелковый путь, овладение которым традиционно считалось одной из важнейших задач Среднего государства. Этот тракт не утратил своего значения и по сей день. В последнее время руководство КНР прилагает большие усилия по строительству новых и модернизации уже имеющихся автомобильных и железных дорог, проходящих по его трассе. Например, было открыто сквозное железнодорожное сообщение между Китаем и Казахстаном. Через Синьцзян пролегает кратчайший путь из Китая в Среднюю Азию, Казахстан, на Средний и Ближний Восток, в Европу.

Второй фактор касается экономики. Синьцзян исключительно богат полезными ископаемыми. Это создает перспективную возможность его успешного промышленного развития. Ныне это один из важнейших районов нефтедобычи в Китае. Нефтеперерабатывающий завод в Урумчи входит в число семи крупнейших нефтеперерабатывающих предприятий Китая. Нефть и нефтепродукты составляют 22,2% общего промышленного производства Синьцзяна. В автономном районе развиты текстильная и пищевая промышленность.

Третий фактор. Площадь Синьцзяна, составляя более 1/6 части Китая, превышает площадь любой другой

провинции или автономного района КНР. Выход его из состава Китая явился бы весьма ощутимой территориальной потерей для КНР. Синьцзян прикрывает с западной стороны не только исторически ханьские районы КНР, но также Внутреннюю Монголию и Тибет.

Четвертый фактор - коренное население Синьцзяна исповедует ислам. От политики Китая здесь в немалой степени зависит его авторитет в мусульманском мире. Особенно это касается тюркоязычных стран и регионов, население которых в этническом и языковом отношении близко коренным жителям Синьцзяна.

Новая экономическая доктрина, направленная на устранение дисбаланса в развитии прибрежных и внутренних районов, была сформулирована весной 1988 г. на сессии ВСНП. До начала экономической реформы особенностями экономики СУАР являлись диспропорции в развитии отраслей, разной степенью освоения территории СУАР, неразвитой сетью транспортных коммуникаций, технической и технологической отсталостью предприятий. В 1998 г. в СУАР насчитывалось 8500 предприятий, 205 крупных и 13 средних. Стоимость их валовой продукции составила 58% от общей стоимости валовой продукции промышленности и сельского хозяйства. В 1999 году на долю предприятий государственной собственности приходилось 68,4% [2, с. 56].

В производственной структуре СУАР, безусловно, ведущее место принадлежит трем крупным отраслям: нефтяной, легкой и химической, они обуславливают развитие других отраслей (вспомогательных и обслуживающих). С ними связывают стратегию экономического развития СУАР и концепцию формирования нового северного пояса открытости. Первое место занимает нефтяная промышленность, затем металлургическая, химическая и кожевенная. С 1949 г. инвестиционная политика КНР была направлена на развитие именно тяжелой промышленности, как основы экспорта КНР.

Однако основное место в структуре формирующегося народно-хозяйственного комплекса СУАР по величине валовой продукции занимает легкая промышленность. В СУАР представлено 38 видов легкой промышленности (для сравнения, в КНР всего 44 вида) [3, с. 8]. В Синьцзяне около 1500 специализированных предприятий легкой промышленности, в том числе, 33 крупных и средних. Таким образом, можно говорить о том, что в СУАР созданы основы формирования регионального народно-хозяйственного комплекса, сформированы ведущие группы отраслей. По некоторым видам промышленной продукции СУАР прочно занимает рыночные ниши на региональных рынках ведущих государств мира [4, с. 6].

В 50-70-е гг. XX в. в Синьцзяне были заложены основы современной добывающей промышленности. На основе имеющихся нефтяных и газовых месторождений в Синьцзяне были построены крупнейшие нефтеперерабатывающие заводы в Караме и Урумчи. Особенно выделяется своей значимостью нефтеперерабатывающий завод в Урумчи, один из семи крупнейших нефтеперерабатывающих предприятий КНР. Важное место в экономике страны занимает также Урумчинский нефтехимический завод и завод по производству химических удобрений. Нефтегазовый комплекс имеет общекитайское значение. В Синьцзяне также имеется небольшое число предприятий машиностроительной промышленности, имеющих местное значение. Среди них - авторемонтный, шарикоподшипниковый заводы, а также завод по ремонту локомотивов и вагонов в Урумчи, предприятия сельскохозяйственного машиностроения в Урумчи и Шара-Сумэ.

Правительством СУАР было принято специальное решение об активизации приграничной торговли, создании специальных экономических зон (СЭЗ) и дополнительных погранпереходов

с Казахстаном, Кыргызстаном и Таджикистаном. Что касается СЭЗ, то еще раньше, центральные власти наделили СУАР практически всеми правами и льготами, которые имели такие зоны, созданные в других частях КНР. Ими местные власти и воспользовались в своих отношениях с иностранными вкладчиками и торговыми партнерами, в том числе и из бывших республик Советского Союза.

В соответствии с концепцией зон роста, принятой в КНР, учитывающей экономические факторы и политические соображения, а также включающей промышленные парки, туристские зоны, транспортные узлы и прочие виды коммерческой деятельности, образовательные центры, т.е. в их рамках ведётся не только совместное промышленное производство, строительство инфраструктурных объектов, туристических центров, совместная подготовка кадров, но и используются, преимущества приграничных экономических связей – свободное перемещение товаров, услуг, капиталов, лиц.

Входящий в четвертую экономическую зону СУАР, по словам Цзян Цзяминя на пленуме ЦК КПК в 1999 г., в XXI в. будет одним из главных стратегических векторов развития Китая. Поэтому идёт процесс усиленной интеграции с остальными зонами в виде инвестиционных проектов, налаживания нефтегазовых трубопроводов вглубь страны, а также ежегодно увеличивающихся торговых отношений данного региона со странами Центральной Азии и создания новых проектов по энергетической обеспеченности Китая.

В 1995 г. в административном округе Или, в зоне действия погранперехода Дулаты - Кольжат, в 9 населенных пунктах были открыты базары для свободного посещения жителями, проживающими по обе стороны границы. С 1994 г. в СУАР начали функционировать зоны развития приграничного сотрудничества, на которые распространяется политика

различных государственных льгот.

Важным элементом развития торговых отношений в регионе является приграничная торговля, особенно на начальном этапе их развития. Это связано также и с тем, что в СУАР 10 национальных округов, 33 уезда и города являются пограничными; здесь проживает 60% населения района.

После принятия в 1992 г. ЦК КПК и Госсоветом КНР решения о политике открытости, начался новый этап развития приграничной торговли в СУАР: объем составил 320 млн. долл., а соответствующая доля выросла до 42,7%. По оценкам синьцзянских специалистов, приграничная торговля внесла важный вклад в обеспечение политической стабильности и экономическое развитие Синьцзяна. Наиболее высокие поступления от приграничной торговли в виде налогов и таможенных пошлин были в 1998 г., они составили 1,148 млрд. долларов [5].

Для промышленных предприятий, созданных в этот период с участием КНР, были характерны небольшие размеры вложенного капитала и количество занятых на них работников, использование сравнительно отсталой технологии. Среди этих предприятий преобладали магазины, рестораны, торговые и транспортные фирмы и т.п.

Открытый всплеск недовольства экономическим сотрудничеством с Китаем имел место в конце 1993 г. в связи с низким качеством китайских товаров. Об этом писала не только пресса, но и заявляли официальные лица. Боясь потерять перспективный рынок, Пекин пошел на принятие ряда шагов по исправлению положения, в том числе в КНР был принят специальный закон о запрете производства, ввоза и вывоза некачественных и поддельных товаров, введены штрафные санкции. Хотя эта мера на какое-то время привела к сокращению торговли, однако нашла положительный отклик в странах ЦА. Торговые партнеры Китая выказывали недовольство и тем положением, что

они оказались фактически отрезаны от центральных и восточных районов Китая, где экспортная промышленность достигла западных стандартов, а также слабым участием ведущих известных китайских фирм в развитии связей с регионом.

Сложности, возникшие у СУАР и других провинций северо-западного Китая в их стремлении развивать экономические связи с центрально-азиатскими странами, не говоря уже о Европе, послужили одним из толчков, которые побудили пекинское руководство к разработке новой стратегической программы развития западных районов страны. В 1999 г. было принято решение Госсовета КНР о начале претворения в жизнь программы развития центральных и западных районов Китая, и была создана Канцелярия по руководству над осуществлением этой программы.

Причины, побудившие китайское руководство принять столь широкомасштабную программу, и цели, на достижение которых она направлена, прежде всего, связаны с необходимостью решения острых внутренних проблем. Таких как: ликвидация разрыва в экономическом и культурном развитии приморских и внутренних районов КНР; освоение западных районов, по мнению разработчиков программы, послужит мощным стимулом расширения рыночного спроса, в чем нуждалась экономика Китая; промышленное развитие запада страны вызовет приток туда рабочей силы, что облегчит решение проблемы безработицы в стране в целом; развитие этих районов приведет также к повышению материального благосостояния местного населения - компактно проживающих национальных меньшинств, что позволит снизить социальную напряжённость и ослабить существующую там угрозу сепаратизма. Вместе с тем программа развития западных районов тесно связана со стратегией развития экономических отношений с зарубежными странами, так как она предусматривает не только активное привлечение иностранных капиталовложений в эти районы, но

и использование их географической близости с такими регионами, как Центральная и Южная Азия, Юго-Восточная Азия для дальнейшего расширения внешних рынков КНР.

В январе 2000 г. на заседании Госсовета КНР принимается решение о «большом освоении запада», и утверждается 3-й сессией ВСНП 9-го созыва в марте того же года. Вновь принятая концепция «большого освоения запада» по-своему уникальна. Но уникальность ее не только в том, что, в отличие от концепций «освоения запада» прошлых лет, акцент в ней делается преимущественно на экономику. Ее уникальность в масштабах предполагаемых изменений, в том, что впервые поставлена задача не только «подтянуть» «западные территории» до среднего уровня развития страны, но и сформировать в них такие условия, которые позволили им в дальнейшем не только развиваться без масштабной поддержки центра, но превратиться в «опорные базы», ориентированные на производство такого или иного вида продукции, значимого в масштабах всей страны [6, с. 107].

Одной из важных задач является придание СУАР статуса «сухопутного моста» между Азией и Европой, превращение этого района в основную базу по экспорту товаров в сопредельные государства.

В свете проведения в жизнь Программы освоения западных районов очень важными для Синьцзяна являлись вопросы закрепления кадров и кадровых политиков. В 90-2000 годы имела место утечка кадров из СУАР – около половины студентов, выезжавших на обучение в центральные и юго-восточные районы, не возвращались домой. В конце 2004 г. Центральным правительством Китая было принято решение об укреплении кадрового строительства в западных районах, которое предусматривало целый ряд мер:

- 1) выделить адресные средства для укрепления базы высшего образования;
- 2) в центральных провинциях в школах

организовать классы для обучения детей из районов проживания нацменьшинств (в 2004 году из Синьцзяна направлено 3 тыс. детей);

- 3) ежегодно работников государственных учреждений и научно-технических сотрудников из западных районов направлять в центральные и южные районы на обучение в вузы и научные учреждения;

- 4) в плановом порядке повышать заработную плату специалистам на Западе;

- 5) в качестве поощрения выделять специальные пособия хорошо работающим специалистам;

- 6) заключать специальные договора со специалистами, выезжающими на обучение в другие районы об их возвращении на прежнее место работы на срок от 5 до 10 лет;

- 7) привлекать для работы выпускников вузов из центральных и южных районов с сохранением регистрации по прежнему месту жительства и с начислением высокой зарплаты на срок около 5 лет;

- 8) из центральных районов 1/3 сотрудников административных органов, специалистов по менеджменту и специалистов на предприятиях направлять на 3 года на Запад с сохранением высокой зарплаты; контроль квоты осуществляется на уровне центрального правительства;

- 9) для закрепления кадров проводить соответствующую жилищную и социальную политику (предоставление льготного жилья – оплата специалистами 20% стоимости жилья, остальная часть погашается за счет адресного бюджетного финансирования; предоставление медицинского обслуживания и страхования на льготных условиях) [7, с. 93].

Методология

В основе исследования лежат методы системного и сравнительного анализа данных, полученных в ходе мониторинга информации о ходе реализации проектов в рамках инициативы Пояса и Пути. Был проведен контент-анализ

источников, содержащих сведения о результатах развития проектов в рамках инициативы. Оценка результатов позволяет выявить закономерности и сделать выводы о происходящих в данном контексте модернизационных процессах.

Основная часть

Инициатива «Пояса и Пути», выдвинутая в 2013 году председателем КНР Си Цзинпином содержала экономико-географические контуры и подробные указания на задачи тех или иных регионов Китая в реализации проекта. Роль «окна и авангарда» на западном сухопутном направлении отводилась Синьцзян-Уйгурскому Автономному Району (СУАР КНР). Реализация концепции Экономического пояса Шёлкового пути (ЭПШП) позволит Китаю решить одну из важнейших стратегических задач – превратить страну в глобальную торговую державу. СУАР КНР в то же время имеет перспективы закрепить свое положение в качестве экономического центра Центральной Азии, превратиться в транспортно-логистический, торговый, культурный, научный и образовательный центр на ЭПШП.

Синьцзян – энергетическая база и транспортный коридор Китая, центральный сегмент ЭПШП. Правительство КНР приняло решение о создании совместно с ведущими китайскими коммерческими банками Фонда в размере \$40 млрд. для развития инфраструктуры вдоль маршрутов ЭПШП. Инвестиции в первую очередь будут направлены на улучшение транспортной сети СУАР, через территорию которого пройдет маршрут ЭПШП, а также на развитие инфраструктуры стран Центральной Азии и части европейских стран, по которым будут проложены транзитные евро-азиатский и паназиатский маршруты. Главным центром сосредоточения всех евразийских транзитных маршрутов

КНР, проходящих через территорию стран ЦА, является СУАР. Автономный район располагает 29 КПП, включая 17 КПП первой категории и 12 КПП второй категории. Через территорию Синьцзяна проходят важнейшие коммуникации. В перспективе, благодаря реализации стратегии возрождения Великого Шелкового пути и развития северо-западных районов Китая, Синьцзян превратится в крупный транспортный и энергетический узел, экономически развитый внешнеориентированный регион, что приведет к укреплению сотрудничества КНР с государствами Центральной Азии.

16 января 2014 г. на 2-й сессии СНР СУАР КНР 12-го созыва была поставлена задача по разработке «дорожной карты» превращения СУАР в ключевой регион при реализации проекта ЭПШП. В качестве перспективных целей намечено создание ориентированного на зарубежные страны кластера перерабатывающей промышленности, ресурсного кластера, торгового кластера и кластера оказания услуг, стимулировать экспорт передового оборудования и технологий, а также услуг. Применяя стратегию «использования зарубежного выхода за пределы», превратить Синьцзян в авангард создания экономического пояса на Шелковом пути. Обращает на себя внимание и тот факт, что именно синьцзянские компании планируют расширять сотрудничество со странами Центральной Азии в сфере научно-технических инноваций, а также в такой проблемной для двухсторонних отношений области, как сельское хозяйство.

За последние десятилетия Синьцзян-Уйгурский автономный район (СУАР) развивается стремительными темпами: здесь сформировалась комплексная индустриальная система, включающая металлургию, нефтепереработку, текстиль, машиностроение, электронику, уголь. По данным Госкомитета по делам развития и реформ, с конца 2012 г. 19

провинций и городов выделили в общей сложности более 13 млрд. юаней (около \$1,91 млрд) на развития индустрии и создали более 500 тыс. рабочих мест в СУАР. Благодаря поддержке других регионов страны в последние годы в Синьцзян-Уйгурском автономном районе отмечался экономический рост, а инфраструктурные проекты сблизили его с остальной частью страны. Согласно официальным данным, в 2016 г. экономика СУАР выросла на 7,6%, что на 0,9% выше общенационального показателя, доходы на душу населения выросли на 8,9% до 18 тыс. 355 юаней, что также оказалось выше среднего уровня доходов по стране. К концу 2016 г. доля нищих в СУАР снизилась менее чем до 10%, говорится в Белой книге, опубликованной Пресс-канцелярией Госсовета КНР.

Быстрому развитию СУАР содействует модернизация инфраструктуры, в ходе которой повышенное внимание уделено борьбе с перепроизводством, углублению реформы и поддержке инициативы «Пояс и путь». В Белой книге также отмечается, что протяженность скоростных автодорог в СУАР достигла 4395 км, скоростных железнодорожных линий 717 км. Кроме того, в районе действуют 18 гражданских аэропортов. В 2017 г. в районе было зарегистрировано 2400 компаний, ВВП города достиг 5,12 трлн. юаней при росте на 278% по сравнению с предыдущим годом. В 2017 г. промышленные инвестиции в СУАР достигли 461 млрд. юаней, в частности инвестиции в производство составят 280 млрд. юаней, тем самым, увеличившись в годовом выражении на 51% [8].

Программа развития производственного сектора СУАР до 2025 г. предусматривает создание промышленного узла, 6 районов и 8 центров, ориентированных на производство и обработку сырьевой продукции. Основной целью выступает экспорт в западные страны и расширение присутствия на европейских рынках. Исходя из наличия природных ресурсов и преимуществ в географическом расположении, определено шесть

индустриальных районов: Урумчи-Чанцзи-Шихэцзы, Куйтунь-Душаньцзы-Карамай, Хами, Корла, Кашгар, Или-Казахский АО.

Программа развития СУАР до 2025 г. включает создание разработок и исследований, а также создание практических образцов интеллектуальной продукции оборудования в таких областях как робототехника, электроэнергетика, строительная техника, сельскохозяйственное оборудование, оборудование новых источников энергии. К 2025 году планируется повсеместно внедрить разработки в производство, основать специальную производственную базу. Планируется создать восемь производственных кластеров с потенциальной прибылью в 100 млрд. юаней. Развитие производства оборудования ориентировано на следующие отрасли, определенные как стратегические:

- 1) Передача и преобразование электроэнергии;
- 2) Нефтяная и нефтехимическая индустрия;
- 3) Сельское хозяйство;
- 4) Энергосбережение и защита окружающей среды;
- 5) Строительные машины для горной промышленности;
- 6) Производство в области легкой промышленности;
- 7) Текстильное производство;
- 8) Строительные материалы;
- 9) Электронно-вычислительная сфера;
- 10) Фармакология.

Китайский эксперт ЦзяЮйчун поясняет, что проекты ЭПШП и план развития СУАР до 2025 г. являются взаимодополняемыми. Без реализации плана развития СУАР невозможно осуществить инициативу ЭПШП, так как регион не способен справиться с предполагаемыми задачами в виду слабого индустриального развития. Дополнительно это позволит сократить зависимость западных провинций Китая от восточных.

В свою очередь член комитета по вопросам монетарной политики Центробанка КНР по совместительству

директор института комплексных стратегических исследований Фань Ган отмечает, что в 2015 г. объем инвестиций Китая за рубеж впервые превысил объем иностранных инвестиций в КНР, что ознаменовало новую эпоху для экономики. В этой связи, инвестиции китайских предприятий должны быть направлены в страны Центральной Азии, как основной инструмент реализации инициативы ЭПШП.

Как заявил заместитель генерального секретаря ПСК СУАР Лю Илэй, в СУАР необходимо создать открытую экономическую систему, что позволит ей интегрироваться с международной экономической системой. Кроме того, необходимо организовать многоуровневое сотрудничество со странами ЦА [9].

В ходе строительства «Одного пояса, одного пути» СУАР непрерывно наращивает объёмы импортно-экспортных сделок с пятью странами Центральной Азии, Россией и Монголией. Благодаря этому приграничная торговля получила стремительное развитие. Правительство автономного района придает большое значение развитию трансграничного электронного бизнеса. Согласно «Программе развития электронной коммерции Синьцзян-Уйгурского автономного района на 13-ю пятилетку», опубликованной Комитетом по экономике и информатизации Синьцзяна в декабре 2016 года район станет крупномасштабным региональным центром трансграничной электронной коммерции и электронной торговли специфическими товарами. Кроме развития традиционной торговли, в последние годы Синьцзян непрерывно ускоряет шаги по экономическо-техническому сотрудничеству. Это делается, в первую очередь, путем поощрения «выхода» предприятий за границу, в особенности, в сопредельные страны для участия в инфраструктурном строительстве, освоении ресурсов и осуществлении подрядных работ. В сочетании с экспортным кредитом, внешней помощью и другими способами поддержки стимулируется экспорт

сложного оборудования, технологий и услуг. Это становится одной из основных специфик экспортной торговли Синьцзяна. В таких обстоятельствах появился целый ряд конкурентоспособных на международном рынке предприятий, в их числе и компания TBEA. Tebian Electric Apparatus Stock Co., Ltd специализируется на проектах в энергетике. Она известна строительством линий электропередачи. Китайская компания работает в 70 странах. В Казахстане, Таджикистане странах компания получила поддержку государства.

Первое место в СУАР среди внешнеторговых предприятий на протяжении последних трех лет занимает Синьцзянская торгово-промышленная корпорация «Сан Бао». В состав корпорации входят 10 предприятий, она успешно сотрудничает со многими странами мира, имеет представительства в РК, РФ, Таджикистане, Узбекистане, Афганистане. «Сан Бао» входит в 200 самых мощных внешнеторговых предприятий КНР. Она экспортировала в Казахстан более 2000 единиц различной спецтехники из КНР, наладила ее сервисное обслуживание, создала сервисные центры. В последние годы, корпорация достигла передового мирового уровня и занимает 2/5 части доли внутреннего рынка сбыта КНР. В РФ и Казахстан экспортируются нефтяное оборудование. «Сан Бао» имеет лицензию, выданную торговым департаментом КНР на проведение инженерно-строительных работ за рубежом, ведет строительство 19 крупных производственных объектов. Объекты по производству полипропилена положили начало развитию новой отрасли в нефтехимической промышленности Казахстана. Строительство цементного завода производительностью 2 млн. тонн в год начатое в 2008 году, является одним из важных объектов в РК, с наибольшей производительностью и высоким технологическим уровнем [10].

Лидером в Интернет-торговле региона является международная группа «Ема» («Дикая лошадь»). Она

занимается традиционной внешней торговлей на протяжении более чем 20 лет и ее годовой внешнеторговый оборот составляет примерно 800 млн. долл. США. Компания занимает ведущее место среди экспортно-ориентированных предприятий СУАР. Руководители «Ема» приняли в 2015 году решение о создании подразделения трансграничной электронной торговли. Сотрудники группы самостоятельно разработали Интернет-магазин, ориентированный на русскоязычные страны. Сочетая традиционную внешнюю торговлю с Интернет-коммерцией, была сформирована модель бизнеса в формате «Интернет + внешняя торговля». Говоря о преимуществах компании, генеральный директор корпорации, г-н Чэнь Цян говорит: «Профессиональные команды по внешней торговле, — вот в чем состоит традиционное преимущество нашей компании. Компания Ема имеет филиалы в России, Казахстане, Кыргызстане и Узбекистане. Сочетая это преимущество с Интернет-торговлей, мне кажется, наша компания получила огромные возможности, чего с трудом могут добиться те, которые лишь начинают заниматься торговлей в этом районе. Впрочем, распространение трансграничного электронного бизнеса в русскоязычных странах относительно хуже, чем в Китае, это дало нам определенное время для развития деятельности» [11].

В отличие от «Ема», специализирующейся на Интернет-бизнесе, Синьцзянская акционерная компания Интернет-технологий ЧжунсинСылу прилагает усилия для создания платформы электронного бизнеса, предоставляющей комплексные услуги трансграничной торговли, такие как снабжение, маркетинг, оплата, логистика, складское дело, оформление процедур на таможне и т.д. Компания хочет добиться успеха в сфере электронного бизнеса на рынке пяти стран Центральной Азии. В плане расчётов компания обладает заметным преимуществом благодаря

самостоятельно разработанному средству оплаты «Чжунсин-фу». Крупным банкам пяти стран ЦА внесен денежный залог, в целях контроля валютного курса определена специальная компания, осуществляющая конвертацию и выплаты в реальном времени. Оплаты производятся в национальных валютах, предприятие получает их в юанях [12].

В Синьцзяне формируется автомобилестроительная промышленность. В настоящее время ежегодный объем производства синьцзянского завода SAIC Volkswagen составляет 20 тыс. автомашин, часть из которых продается на местном рынке, а остальные авто поставляются в другие провинции Китая. Местное правительство предоставило льготную политику по налогообложению и приобретению земельных участков. Первая автомашин сошла со сборочной линии этого завода в 2013 году, когда Китай выдвинул инициативу строительства Экономического пояса Шелкового пути. В 2016 году другая компания по производству пассажирских транспортных средств GAC Motors также открыла завод в Урумчи и надеется занять свою нишу на многообещающем рынке [13].

«Пять стран в Центральной Азии обещают стать крупнейшим рынком текстильных изделий Синьцзяна», — считает зампреда Китайской торговой палаты по импорту и экспорту текстильных изделий Чжан Сиань. В 2017 г. экспорт одежды из Китая в страны ЦА достиг \$7,2 млрд., в том числе 80% пришлось на Синьцзян. Среди всех стран и регионов ЭПШП и Морского Шелкового пути Восточная Европа стала вторым по величине рынком для легкой промышленности Синьцзяна. В период с 2014 года по июнь 2018 года число швейных предприятий в Синьцзяне увеличилось на 2200 и общее число занятых в данной отрасли работников достигло 540 тыс. человек. Многие текстильные предприятия экономически развитого востока Китая создают свои новые производственные

базы в Синьцзяне. Этот регион считается одним из лидеров производства хлопка на северо-западе Китая. По итогам 2016 г., в текстильной отрасли региона трудоустроено 112 300 рабочих. Этот показатель превышает 50% от всех нанятых промышленных рабочих Синьцзяна за прошлый год. В 2016 г. инвестиции в текстильные проекты региона составили 65 млрд. юаней (\$9,39 млрд.). Годовая мощность предприятий хлопкопрядения в Синьцзяне выросла на 150% по сравнению с уровнем 2015 г. по итогам января-октября 2016 г., в СУАР объем экспорта текстильной продукции и одежды достиг 43 млрд. юаней (\$6,2 млрд.). Это на 49% больше, чем годом ранее. Основными рынками сбыта указанных товаров из Синьцзяна являются Казахстан и Кыргызстан. На третьем месте находится Россия [14].

Реализация геополитического и геоэкономического проекта «Экономический пояс Нового шелкового пути» вызвала оживление на рынке труда в СУАР. Государственные и частные предприятия Синьцзяна расширяют свою международную деятельность. Мэн Фэнчао, президент компании по строительству железных дорог China Railway Construction Co, сообщил, что Синьцзян рассматривается в качестве одного из наиболее перспективных регионов Китая для развития железнодорожного сообщения. Также он отметил о том, что планируется открытие железнодорожных рейсов из Урумчи в город Мерсин на юге Турции, который пройдет через территорию Казахстана, Туркмении и Ирана и будет установлено регулярное железнодорожное сообщение, которое свяжет Урумчи с Москвой. Намереваясь развивать свою исследовательскую и маркетинговую деятельность в регионе, компания China Railway Construction решила принять на работу более 600 человек из числа местных жителей, имеющих высшее образование.

Кан Нин, заместитель управляющего Государственной почтовой службы China Post Group, заявил в интервью китайским СМИ, что Почта Китая

заинтересована в развитии и улучшении почтового сообщения между Китаем, Россией и Казахстаном, установленного в 2016 году. В местных почтовых отделениях принимают на работу новых сотрудников из числа жителей Синьцзяна, причем предпочтение отдается этническим русским и казахам. Развитие интернет-торговли также оказало влияние на оживление местного рынка труда. На конец июля 2017 года из Китая в Россию и Казахстан местной почтой было отправлено около 24,59 млн. посылок. Это объясняет крайнюю заинтересованность Почты Китая в увеличении числа сотрудников не столько просто из местных жителей, сколько из владеющих русским или казахским языками. Ожидается, что по мере развития проекта «Экономический пояс Нового Шелкового пути» потребность в такого рода персонале будет увеличиваться и на предприятиях других отраслей экономики [15].

Заключение

Сегодня Синьцзян становится центром выстраивания нового экономического пояса Шелкового пути, что создает большие возможности развития в таких направлениях: как открытость внешнему миру, углубление реформ, оптимизация производственной структуры, скоординированное развитие регионов, повышение влияния факторов мягкой силы и обеспечение социальной стабильности. В автономном районе планируется создать «три коридора» в сферах транспорта, энергетики и связи, «три базы», связанные с производством, переработкой и хранением нефти и газа, развитием угольной промышленности, развитием ветроэнергетики и солнечной энергетики. Регион также планирует создать «пять центров»: транспорта, торговли, культуры, финансов и здравоохранения.

В Синьцзяне на протяжении пяти последних лет не происходило терактов. Это важный показатель для региона, который в течение длительного времени был самой беспокойной точкой Китая.

Современный Синьцзян демонстрирует опережающие показатели социально-экономического развития. Правительство уделяет важное значение проблемам занятости населения, борьбе с бедностью. С 2014 по 2019 год общее количество рабочих в Синьцзяне с 11 352 400 увеличилось до 13 301 200 человек или на 17,2%; среднегодовой рост занятости в городах составил более 471 200 человек, из которых 148 000 приходится на юг Синьцзяна, что составляет 31,4%; Среднегодовая передача избыточной рабочей силы из сельской местности составляет 2,763 миллиона человек, из которых 1,678 миллиона приходится на юг Синьцзяна, что составляет более 60% [16]. За пять лет в Синьцзяне вывели из нищеты почти 3 млн человек. Только за 2020 год на проекты по борьбе с бедностью потратили около 2 млрд долл. [17]. Развитие экономики позволяет создать большое количество новых предприятий, что в свою очередь, ведет к появлению новых рабочих мест и, в конечном итоге, к росту благосостояния населения. Синьцзян преодолел последствия эпидемии коронавируса и ускорил строительство ключевых проектов. В 2020 году началось строительство 62 проектов с общим объемом инвестиций более 5,3 млрд юаней. Среди них 382 000 предприятий и более 1,5 млн индивидуальных промышленных и коммерческих домохозяйств. Число вновь зарегистрированных субъектов рынка неуклонно растет, показывая, что экономика восстанавливается, потребительский спрос движется к отметкам до эпидемиологических показателей [17].

Развитие промышленного потенциала автономного района показывает, что СУАР выступает в качестве ключевого региона для развития сотрудничества Казахстана и Китая в рамках реализации инициативы Пояс и Путь, что проявляется в определенных тенденциях.

Во-первых, можно утверждать, что Синьцзян играет жизненно важную и стратегическую роль в экономической

безопасности Китая, так как это регион, обеспечивающий страну природным газом, нефтью, углем.

Во-вторых, СУАР – это транзитный маршрут энергоносителей, импортируемых из-за рубежа, который будет играть все более важную роль в безопасности поставок Китая. Растет его стратегическое значение по отношению к внешней торговле Китая, Синьцзян становится воротами Китая в Центральную Азию и за ее пределы. Регион — крупнейший центр внешней торговли со сниженными логистическими издержками и, практически, единственный поставщик сырья в быстро развивающуюся текстильную промышленность Китая.

В-третьих, хотя Синьцзян отстает от большей части остального Китая по своей доле от национального дохода, остальная часть Китая своему экономическому росту многим обязана Синьцзяну. По-видимому, экономическая структура Синьцзяна соответствует общей картине периферии, основной функцией которой является обеспечение ядра энергоресурсами и сырьем. Именно поэтому китайское правительство уделяет особое внимание экономическому развитию региона.

В целом, инициатива «Пояс и путь», нацеленная на создание торговой и инфраструктурной сети, соединяющей Азию со странами Европы и Африки вдоль древних торговых маршрутов Шелкового пути, дает новый импульс развитию Синьцзян-Уйгурского автономного района.

Список литературы

- 1 Лаумулин М. Казахстан в современных международных отношениях: безопасность, геополитика. – Алматы, 1999. – 480 с.
- 2 Шэ Сюз. Китай: Проблемные зоны. СУАР, Тайвань, Тибет. – С. 56. // [Электронный ресурс] URL: <http://www.china.org.cn/russian/> (Дата обращения 27.11.2023)
- 3 Синьцзянское общество культурных связей с зарубежьем // *Контимост*. – 2005. – № 3. – С. 8-12.
- 4 Рахимов Р. Интеграционные перспективы КНР // *Саясат*. – 2004. – №3. – С. 6-11.

5 Жуджунь Дин, Ковалев М. Путь к рыночной экономике (китайская модель реформ). – Мн.: Издательский центр БГУ, 2005. – 384 с.

6 Азовский И. Китай и страны ЦА: экономические отношения // Восток. – 2005. – С. 106-115.

7 Баженова Е., Островский А. Синьцзян: от Турфана до Кашгара // *Проблемы Дальнего Востока*. – 2006. – № 2. – С. 93-127.

8 Экономическое обозрение: экономика Синьцзяна на пути быстрого развития // [Электронный ресурс] URL: <http://russian.cri.cn/> (Дата обращения 01.02.2022)

9 Программа развития Китая // [Электронный ресурс] URL: <http://polit-asia.kz/ru/analytics/economy/1733> (Дата обращения 01.02.2023)

10 Синьцзянская торгово-промышленная корпорация «Сан Бао» // [Электронный ресурс] URL: <http://sanbaogroup.ru> (Дата обращения 08.01.2023)

11 Официальный интернет-ресурс ООО «YEMA GROUP INTERNATIONAL» // [Электронный ресурс] URL: <http://yema.uz/golovnoy-offis-knr> (Дата обращения 02.02.2023)

12 СУАР становится коммерческо-логистическим центром в экономическом поясе Шелкового пути // [Электронный ресурс] URL: <http://ru.siluxgc.com/html/R1683/201711/3204> (Дата обращения 01.12.2022)

13 GAC MOTOR: от «сделано в Китае» до «сделано по китайской технологии» // [Электронный ресурс] URL: <https://www.prnewswire.com/ru/press-releases/gac-motor-ot-sdelano-v-kitae-do-sdelano-pokitaiskoi-tehnologii--856166491.html> (Дата обращения 21.12.2022)

14 Благоприятные условия для обмена опытом. Реализация экономического, творческого и научного потенциала // [Электронный ресурс] URL: <http://unionrc.ru/language/ru/синьцзян-расширяет-предприятия> (Дата обращения 01.02.2022)

15 Шелковый путь» вызвал оживление на рынке труда в Синьцзяне // [Электронный ресурс] URL: <http://ru.gbtimes.com/novosti/shelkovyy-put-vyzval-ozhivlenie-na-rynke-truda-v-sinczyane> (Дата обращения 27.11.2022)

16 Белая книга «Синьцзян: труд и безопасность занятости» // [Электронный ресурс] URL: http://www.gov.cn/zhengce/2020-09/17/content_5544154.htm (Дата обращения 07.10.2022)

17 Синьцзян увеличивает доходы населения развитием животноводства // [Электронный ресурс] URL: <https://russian.cgtn.com/n/BfJAA-BEA-CAA/CdbDEA/index.html> (Дата обращения 22.12.2022)

18 В Синьцзяне активно преодолевают последствия эпидемии коронавируса в социально-экономической сфере // [Электронный ресурс] URL: www.kt.kz (Дата обращения 15.07.2022)

Transliteraton

1 Laumulín M. Kazakhstan v sovremennykh mezhdunarodnykh otnosheniyah: bezopasnost', geopolitika [Kazakhstan in modern international relations: security, geopolitics]. – Almaty, 1999. – 480 s. (in Russ)

2 Shje Sjuje. Kitaj: Problemnye zony. SUAR, Tajvan', Tibet [China: Problem areas. XUAR, Taiwan, Tibet]. – S. 56. // [Jelektronnyj resurs] URL: <http://www.china.org.cn/russian/> (Data obrashheniya 27.11.2022) (in Russ)

3 Sin'czjanskoe obshhestvo kul'turnykh svyazey s zarubezh'em [Xinjiang Society for Cultural Relations with Abroad] // *Kontimost*. – 2005. – № 3. – S. 8-12. (in Russ)

4 Rahimov R. Integracionnye perspektivy KNR [Integration prospects of China] // *Sajosat*. – 2004. – №3. – S.6-11. (in Russ)

5 Zhudzhun' Din, Kovalev M. Put' k rynochnoj jekonomike (kitajskaja model' reform) [The path to a market economy (Chinese model of reforms)]. – Mн.: Izdatel'skij centr BGU, 2005. – 384 s. (in Russ)

6 Azovskij I. Kitaj i strany CA: jekonomicheskie otnosheniya [China and Central Asian countries: economic relations] // *Vostok*. – 2005. – S. 106-115. (in Russ)

7 Bazhenova E., Ostrovskij A. Sin'czjan: ot Turfana do Kashgara [Xinjiang: from Turfan to Kashgar] // *Problemy Dal'nego Vostoka*. – 2006. – № 2. – S. 93-127. (in Russ)

8 Jekonomicheskoe obozrenie: jekonomika Sin'czjana na puti bystrogo razvitiya [Economic review: Xinjiang's economy on the path of rapid development] // [Jelektronnyj resurs] URL: <http://russian.cri.cn/> (Data obrashheniya 01.02.2022) (in Russ)

9 Programma razvitiya Kitaja [China Development Program] // [Jelektronnyj resurs] URL: <http://polit-asia.kz/ru/analytics/economy/1733> (Data obrashheniya 01.02.2023) (in Russ)

10 Sin'czjanskaja trgovno-promyshlennaja korporacija «San Bao» [Xinjiang Commercial and Industrial Corporation "San Bao"] // [Jelektronnyj resurs] URL: <http://sanbaogroup.ru> (Data obrashheniya 08.01.2023) (in Russ)

11 Oficial'nyj internet-resurs ООО «YEMA GROUP INTERNATIONAL» [Official Internet resource of YEMA GROUP INTERNATIONAL LLC] // [Jelektronnyj resurs] URL: <http://yema.uz/golovnoy-offis-knr> (Data obrashheniya 02.02.2023) (in Russ)

12 SUAR stanovitsja kommerchesko-

logisticheskim centrom v jekonomicheskom pojase Shelkovogo puti [XUAR becomes a commercial and logistics center in the Silk Road Economic Belt] // [Jelektronnyj resurs] URL: <http://ru.siluxgc.com/html/R1683/201711/3204> (Data obrashhenija 01.12.2022) (in Russ)

13 GAC MOTOR: ot «sdelano v Kitae» do «sdelano po kitajskoj tehnologii» [GAC MOTOR: from "made in China" to "made with Chinese technology"] // [Jelektronnyj resurs] URL: <https://www.prnewswire.com/ru/press-releases/gac-motor-ot-sdelano-v-kitae-do-sdelano-po-kitajskoi-tehnologii--856166491.html> (Data obrashhenija 21.12.2022) (in Russ)

14 Blagoprijatnye uslovija dlja obmena opytom. Realizacija jekonomicheskogo, tvorcheskogo i nauchnogo potentsiala [Favorable conditions for the exchange of experience. Realization of economic, creative and scientific potential] // [Jelektronnyj resurs] URL: <http://unionrc.ru/language/ru/sin'czjan-rasshirjaet-predprijatija> (Data obrashhenija 01.02.2022) (in Russ)

15 Shelkovyj put'» vyzval ozhivlenie na rynke truda v Sin'czjane [Silk Road" caused

a revival in the labor market in Xinjiang] // [Jelektronnyj resurs] URL: <http://ru.gbtimes.com/novosti/shelkovyy-put-vyzval-ozhivlenie-na-rynke-truda-v-sinczyane> (Data obrashhenija 27.11.2022) (in Russ)

16 Belaja kniga «Sin'czjan: trud i bezopasnost' zanjatosti» [White Paper "Xinjiang: Labor and Employment Security"] // [Jelektronnyj resurs] URL: http://www.gov.cn/zhengce/2020-09/17/content_5544154.htm (Data obrashhenija 07.10.2022) (in Russ)

17 Sin'czjan uvelichivaet dohody naselenija razvitiem zhivotnovodstva [Xinjiang increases the income of the population by developing animal husbandry] // [Jelektronnyj resurs] URL: <https://russian.cgtn.com/n/BfJAA-BEA-CAA/CdbDEA/index.html> (Data obrashhenija 22.12.2022) (in Russ)

18 V Sin'czjane aktivno preodolevajut posledstvija jepidemii koronavirusa v social'no-jekonomicheskoj sfere [Xinjiang is actively overcoming the consequences of the coronavirus epidemic in the socio-economic sphere] // [Jelektronnyj resurs] URL: www.kt.kz (Data obrashhenija 15.07.2022) (in Russ)

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Елена Леонидовна Нечаева

профессор, кандидат политических наук, Институт востоковедения имени Р.Б. Сулейменова КН МНВО РК, Алматы; Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, email: elenech@inbox.ru, ORCID ID: 0000-0002-2873-057X

Светлана Басейовна Кожирова

главный научный сотрудник, профессор, доктор политических наук, Институт востоковедения имени Р.Б. Сулейменова КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, email: s.kozhirova@yandex.kz

Елена Леонидовна Нечаева

профессор, саясаттану ғылымдарының кандидаты, ҚР ҒЖБМ ҒК Р.Б.Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы; Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, email: elenech@inbox.ru, ORCID ID: 0000-0002-2873-057X

Светлана Басейовна Кожирова

бас ғылыми қызметкер, профессор, саясаттану ғылымдарының докторы, ҚР ҒЖБМ ҒК Р.Б.Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы, Қазақстан, email: s.kozhirova@yandex.kz

Yelena Nechayeva

Professor, Candidate of Political Sciences, Institute of Oriental Studies named after R.B.Suleimenov, Almaty; L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, email: elenech@inbox.ru, ORCID ID: 0000-0002-2873-057X

Svetlana Kozhirova

Chief Researcher, Professor, Doctor of Political Sciences, Institute of Oriental Studies named after R.B. Suleimenov, Almaty, Kazakhstan, email: s.kozhirova@yandex.kz

ANALYSIS OF THE TRANSFORMATION OF VALUES OF THE KAZAKHSTANI SOCIETY

¹P. Canivez, ²A. Bakirlanova

ABSTRACT

In the article, the authors examines the topic of transformation of values in Kazakhstani society, analyzes changes in the value orientations of citizens. The increase in social tension, the emergence of conflicts in society in the rapidly changing contradictory social reality of Kazakhstan, which also cover all new spheres of society, dictate the need to study the values of Kazakhstani citizens. The analysis of the transformation of values is necessary because of their diversity, as well as their serious impact on social processes. The instability of value orientations is the reason for their careful study, the study of the causes of their changes and how it affects the development of society. When working on the article, the authors used the results of research on the values of Kazakhstan over the past three years, conducted by Kazakhstani scientists, which methods are used to determine the values of citizens of Kazakhstan, what influences and what role the state plays in the development of value orientations of citizens.

Key words: Values, Social Systems, Value Orientations, Globalization, Sociological Dimension, Conflicts.

¹University of Lille, Lille, France

² Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Correspondent author:
A. Bakirlanova,
a.nurlan0502@gmail.com

Reference to this article:
Canivez P., Bakirlanova A.
Analysis of the
transformation of values
of the Kazakhstani society //
Adam alemi. – 2023.
– No.1 (95). – P. 65-72.

Қазақстандық қоғам құндылықтарының трансформациясын талдау

Аңдатпа. Мақалада авторлар қазақстандық қоғамдағы құндылықтардың өзгеру тақырыбын қарастырады, азаматтардың құндылық бағдарларындағы өзгерістерге талдау жасайды. Әлеуметтік шиеленістің өсуі, Қазақстанның тез өзгеретін қарама-қайшы әлеуметтік болмысында қоғамда жанжалдардың туындауы, олар қоғам өмірінің барлық жаңа салаларын қамтиды, қазақстандық азаматтардың құндылықтарын зерделеу қажеттігін талап етеді. Құндылықтардың өзгеруін талдау олардың алуан түрлілігіне, сондай-ақ әлеуметтік процестерге елеулі әсеріне байланысты қажет. Құндылық бағдарларының тұрақсыздығы оларды мұқият зерделеудің, олардың өзгеру себептерін зерттеудің себебі болып табылады. Мақаламен жұмыс істеу кезінде автор Қазақстан азаматтарының құндылықтарын айқындау әдістемелерін, сондай-ақ азаматтардың құндылық бағдарларын дамытудағы мемлекеттің рөлін айқындай отырып, қазақстандық ғалымдар жүргізген соңғы үш жылдағы Қазақстанның құндылықтары жөніндегі зерттеулердің нәтижелерін пайдаланды.

Түйін сөздер: құндылықтар, әлеуметтік жүйелер, құндылық бағдарлары, жаһандану, социологиялық өлшем, қақтығыстар.

Анализ трансформации ценностей казахстанского общества

Аннотация. В статье авторы рассматривают тему трансформации ценностей в казахстанском обществе, проводят анализ изменений ценностных ориентиров граждан. Нарастание социальной напряженности, возникновение конфликтов в обществе в быстро меняющейся противоречивой социальной действительности Казахстана, которые также охватывают все новые сферы

жизнедеятельности общества, диктуют необходимость изучения ценностей казахстанских граждан. Анализ трансформации ценностей необходим по причине их многообразия, а также серьезного влияния на общественные процессы. Неустойчивость ценностей общества является причиной их тщательного изучения, исследования причин их изменений. При работе над статьей автор использовал результаты исследований по ценностям Казахстана за последние три года, проводимые казахстанскими учеными, выявляя методики для определения ценностей граждан Казахстана, а также роль государства в развитии ценностных ориентиров граждан.

Ключевые слова: ценности, социальные системы, ценностные ориентиры, глобализация, социологическое измерение, конфликты.

Introduction

Values are combined into a single functional system, which is a part of every person. The value system of each person is absolutely individual, although in many respects it assumes the presence of common features among all the values that a person chooses as one of his life. The structure of values, as well as the values themselves, are largely determined historically, and have a personal character.

Values are an important element in the life of every society, which forms civic consciousness and has a place of influence on the internal and foreign policy of the state. In different societies, people see the world differently, and the values they adhere to are extremely different. For example, citizens of some countries, about 90%, believe that religion occupies an important part in their lives, in other countries the percentage of such citizens is much smaller. These differences are very stable, they also include issues of economic, political and cultural nature [1].

Transformation of values is one of the types of socio-cultural changes that occur in connection with the processes of globalization in a world where two opposite trends interact - traditional and innovative, which causes contradictions between them. The direction of development from the traditional to the informational society, the departure of the real world to the virtual, the transition of the team to the individual. The process of globalization affects the spread of value relativism, and through the influence of consumer market ideology destroys the basic views of society and asserts the principle of economocentrism.

Thus, the market economy changes a person's value orientations. Modernization of values, without preserving traditional and national characteristics, creates an imbalance, and there is a greater bias towards technocracy, subsequently there is a need to take care of true spiritual and cultural values that will be the balance in society. Transformation of values, its modifications, occur everywhere in many countries, and Kazakhstan is no exception. However, the transformation does not always take place in a positive way, there is a possibility of conflict situations when values may not coincide between members of society and lead to strained relations.

Methods

The research is based on the fundamental and applied works of both domestic and russian, foreign scientists in the field of political science and sociology, the world economy, the latest research devoted to the values of Kazakhstanis over the past ten years. The research methodology is based on the analysis and synthesis of the latest scientific works on the topic of «values», as well as on the historical method of cognition. The article is based on the use of system analysis, as it allows us to reveal the cause-and-effect relationships of the transformation of the value orientations of Kazakhstani society, the structure and parameters of interaction between individuals and how this forms a new system of values that can have an impact on the domestic policy of the country. Content analysis was applied, which made it possible to make an in-depth study of the mass media, political

programs that are relevant to the topic of studying «values». In the context of studying the topic «values of Kazakhstan and their transformation», it allows for a comparative analysis and an understanding of which values are in priority and what influences their transformation. Content analysis and processing of media information, sociological research on this topic reveals the perception of the values of the population and how it affects the internal policy of the state.

The article also applied the observation method, where the emphasis was placed on tracking changes and what influenced it, since over the past five years the values of society have been transformed under the influence of general global trends and local political changes. With the help of the observation method, it is possible to determine the main aspects of changes in values, what remains of the basic principles of society and what consequences may be.

Main Part ***Basic values of Kazakhstani society***

Questions about values and their transformations are relevant for Kazakhstani society in the era of globalization, the pandemic period and the post-pandemic stage. The concept of «value» is voluminous, there is no single concept of this term. In the social context, there are several classifications of values that occupy an important place in the development of the state. Changes in values lead to a different approach to issues of religion, work motivation, affects the birth rate in the country, gender roles and economic requirements, which gives impetus to the demands of society associated with the democratization of institutions and the «openness» of a group of elites, and changes in the cultural map of the state [2].

Thirty years have passed since gaining independence, and during the time of sovereignty, great political and economic changes have taken place in Kazakhstan, which have directly affected the values that we adhere to at present. During the period

of the country's independence, there have been changes in the consciousness of citizens, and what was in the foreground in the early 90s has lost its significance now. It would be more accurate to note that the values of Kazakhstan are fragmented, there is no single vector that would unite all citizens [3, p. 6-8].

The main values that it was important to strengthen in our society were not only those that go back to the ancient centuries of Kazakh history, but also those that have become important in the construction of a new civil society, peace and harmony not only in Kazakhstan, but throughout the world, they should be considered as civil, in the media sphere they are designated as universal. In the conditions of Kazakhstan's realities, these values are generalized, this gives the union under its leadership the interests of virtually all ethnic groups, nations living on the territory of Kazakhstan, expressing the interests of the broadest strata of society:

– The world is a clear sky over your head, hence the difficulties of transforming the value of understanding the patriotism of the Kazakh people. The meaning of words such as «otan», «otan ana», «atameken», «tugan zher», «el», «el-zhurt» reflects the patriotic attitude of the Kazakh people to their native lands and at the same time correlating with the values of tolerance, mutual respect for other people or other people, it undergoes changes, transforming and acquiring a more generalized character, which is associated with the multinational peoples of Kazakhstan.

– Social equality and solidarity. Issues of economic, social and political development of the country and opportunities for citizens.

– Tolerance and publicity for others, this cultural value is significant in the context of globalization.

– Traditions, this leads to the problem of transformation of the values of Kazakh culture, how to preserve and develop their traditions and customs, while living in the conditions of globalization [4, pp. 70-71].

This topic was also reflected in an article on the value orientations of independent

Kazakhstan, published on the review and analytical portal Strategy 2050, where the basic Kazakh model of values is: patriotism, authenticity of ethno-cultural codes and traditions, interethnic and interfaith existence in peace and harmony, national unity [5].

Analysis of modernization of values of Kazakhstanis

In the topic of the role of values in Kazakhstani society, what transformations are taking place, we tend to assume that in the value system of Kazakhstan, under the influence of modernization processes, there is a tendency to minimize the role of traditional values and a gradual orientation towards modern ones. The substantiation of this issue is observed in the study by Kazakh political scientists and sociologists in the work «Values of Kazakh society in the sociological dimension», conducted with the assistance of the F.Ebert Foundation. In the course of research work, where several models of society developed by Western scientists were used for comparison (p. Inglehart, Sh. Schwartz, Don Beck, M. Rokich) and attempts to apply them in the realities of Kazakhstan. One of the conclusions was that the Kazakh society and their value system are closer to the European than the Eastern one. It is under the influence of European values that the values of Kazakhstanis are transformed. These facts affect both negatively and positively. There is no unconditional desire for individualism, collectivism is inherent in Kazakhstanis, since the role of the institution of family and kinship ties also plays a major role [6, pp. 19-24].

In this study, there were attempts to define the values of Kazakhstanis, whether we have modernization or archaism. The definition of «value» through modernization theory is also given:

- values determine the views of society as a whole, as well as individual social groups and individuals, form the behavioral attitudes of people;

- the values of a society are determined by its socio-economic development, this factor is supplemented by taking into account cultural and historical heritage;

- a high level of economic development of society, forms the post of material values, freedom of expression, freedom of choice and increasing the priority of equal opportunities and the expansion of the rights and freedoms of citizens;

- culture, traditions, religion of each citizen and society (individual groups) leaves its mark, and also characterizes the transformation process as multi-vector, uncertain, this affects the multidimensional value orientations of the people [6, pp. 26-32].

The difference in value orientations affects domestic policy, as well as foreign policy.

In Kazakhstan, back in the early 1990s, at the dawn of independence, the issue of forming a new civic identity came to the fore. Having a great historical past, under the auspices of the USSR, where party ideology flourished, it was difficult to imagine how it would be in a new country. The issue of civic identity is an important aspect in the politics of any state, but for countries in the post-Soviet space it was the number one problem. The uncertainty of the future, economic crises caught the former Soviet and now Kazakhstani citizens by surprise and did not give a clear understanding of the «future» of the young state, which negatively affected the internal state of the country. From the early 1990s to the early 2000s, tens of thousands of citizens of Kazakhstan migrated to other countries, most of them were ethnic Germans, Azerbaijanis, Russians and Ukrainians. Also, several thousand ethnic Kazakhs repatriated to Kazakhstan in order to build a bright future, which was vague for the government itself [3, pp. 6-11].

Nevertheless, over the past thirty years, the country has made a big leap in matters of civic identity. This was facilitated by the development of the institute of public administration, the development

of the state language and the economic opportunities that have been provided to Kazakhstanis since the early 2000s and the strengthening of the country's position on the world stage.

Further, one of the important observations over the past ten years is the strengthening of the gender issue, and raising the problems of infringement of women's rights. These are issues of domestic violence and economic equality. The topic, which is popular in the West, where issues of gender equality in the economic issue and infringement of women's rights have been dealt with for the last fifty years, has also been raised in Kazakhstan. It is also important that the institution of the family in Kazakhstan is undergoing a crisis, as over the past five years the growth of divorces of young families and the growth of single mothers has increased [7, pp. 156-157].

The value of the family is questionable, opinions differ in many ways, either a hasty decision to marry/divorce or the influence of the older generation, which also affects the values of young people, who often oppose the old foundations and views, demanding more Western influence [6].

The third issue, which is also important, is the emergence of LGBT communities, whose civic activity has increased over the past few years, and more and more citizens are joining the support of members of these groups. It is not permissible to ignore this direction, since it is also one of the values of society, and importantly, of the younger generation of Kazakhstan. There are several views on their activities in society: 1. Ignoring (i.e. it does not concern us, there are none), 2. Sharply negative (mostly traditionalists and people with a pronounced religious view), 3. Positive (assistance in the dissemination of information, support, participation in their meetings) [8]. The media of Western countries wrote about the intolerance of Kazakhstanis to LGBTQ, open homophobia and aggression against members of the groups. They carry out actions in

the Internet space, provide support and allocate grants for their legal protection. These events also indirectly affect the values of young people, as they mainly provide support and take an active part in protecting the rights of sexual minorities. In many ways, this is the influence of Western culture, which is more widespread in Kazakhstan, and occupies a special place in the development of the younger generation. The lack of their own television and vision of the development of culture in the country, in the early 2000s, formed the free views of Kazakhstanis. The open policy of the West towards sex minorities, as well as support for gender identity and the use of social networks and cinema in disseminating information about human rights violations and how to protect them, are also new values of young Kazakhstanis, which is more often criticized by the older generation [6, p. 12].

Another problem of the transformation of values is what is at the same time the pride of our country, it is its multinational. The multinational nature of Kazakhstan in many ways gives modernization of values, but at the same time brings negative sides, which is reflected in the conflict of values of the people. There is no common understanding of culture and commitment, which cannot be negative, but also carries little positive. Here we are talking about everyday values, different views on religion, political and social views, as well as the difference in economic status [9].

In Kazakhstan's society, the transformation of values is largely due to or because of the development of digital technologies and having a strong influence on the worldview of the younger generation. This applies to issues of politics, economics, culture, and religion, i.e. in all spheres of life of young people.

Digital technologies have become an integral part of society's life, and social networks have become a tool in the hands of the population, with which they begin to communicate both with each other and use as a way of communicating with the

government. This is a practice in many countries of the world, but it can be used not only for the benefit of the country, but also negatively affect the relationship between the state and citizens.

According to a study conducted by the PaperLab research center, digital technologies influence civic activism in Kazakhstan and have an impact on the values of the population. Citizens' participation in the political life of the country can be different, digital technologies only contribute to new forms of participation [10]. It does not depend on whether a person participates in a political march near a government building, perhaps signs an online petition or keeps in touch with someone on Facebook and other social networks, the main goal is to influence governance.

New forms of participation in the life of the state opens up new advantages over all segments of the population, citizens aged 18 to 36 are more interested in this, which gives an understanding of what age is most active in the life of the country and what values they occupy [11].

Participation in political life is traditionally considered rather narrowly. In order to be a politically active citizen, one should participate in voting, in campaigning, communicate with representatives and officials, and be a member of pressure groups (lobbies) [10]. However, it should be understood that these actions can occur both on the street (offline) and in social networks (online), and should have a specific purpose to influence the choice or actions of decision makers.

The activity of citizens in social media, the use of digital technologies for political campaigns, should be understood as one of the factors that it transforms the values of Kazakhstanis, as it happens all over the world.

Conclusion

Nowadays, globalization is a part of our life. And we cannot but interact with

this process. Transformation of values, traditions, disappearance of borders between cultures of countries. This process influences our behavior, the rhythm of life, has a direct impact on cultural and political processes in the country.

Thus, it is worth noting the fact that not all the values of the Kazakh society are considered in detail, and some require even more in-depth analysis and refinement in scientific terms. However, it is worth noting that raising this topic is already one of the steps of the success of the development of public consciousness and the involvement of the state in the study of this issue.

Modern cultural processes, the discovery of new digital technologies, are becoming more global, making them open means of development for all remote from the centers of civilization, thereby increasing the circle of communication, dialogue and openness of different views on the world, values, opening the way for spiritual mutual enrichment. New technologies can serve to strengthen traditional values, as well as to integrate the values of other civilizations. Many traditional societies are open to innovations, one of the examples is Asian countries, whose huge economic potential is an alternative to Western countries, while preserving their traditional values inherited from their ancestors, open to the processes of democracy, building civil society, actively interact in international relations, asserting their national interests [4, pp. 74-75].

This is due to the fact that the central orientations of Kazakhstanis are one of the most important directions in domestic politics of the country. This purpose was organized by the National Forum of Kazakhstan, the National Council of the president of the Republic of Kazakhstan. Also, the programs of prices were developed and implemented, which were included in the program of development of the population and culture of the country, such as «Rukhani zhangryu», «Archive 2025» [12, 13].

The reorientation of the interests and

goals of national policy from modernization to global development is a way to keep up with the times and with your younger generation, the formation of a new concept of «identity» that correspond to the realities of the present and how it will contribute to the further development of the country and the population, what place it will occupy in the future.

It should also be taken into account how digital technologies and the active use of social networks by public personalities contribute to the formation of new value orientations of the population and what consequences this may lead to in the future. Despite the fact that the bureau of express monitoring of public opinion DEMOSCOPE conducted a study on what values prevail among Kazakhstanis in 2021, it must be understood that the influence of Western and Eastern cultures through technology affects the masses, and distorts the traditional values of the region and there is a danger of distortion of the perception of information and the deep values of the people, which can the future will bring negative consequences.

References

1 Виндельбанд В. Философия культуры и трансцендентальный идеализм // Культурология. XX век. Антология. – М., 1995. – С. 67.

2 Inghart R., Vel'cel' K. Modernization, cultural change and democracy: the consequences of human development. – London, Cambridge University Press, 2012. – 344 p.

3 Альназарова Г.Ж. Жаһанданған әлем жағдайында дәстүрлі құндылықтардың трансформациясы // *Вестник Инновационного Евразийского Университета*. – 2019. – №2 (74). – С. 6–11.

4 Абдулина Н., Абишева А. Трансформация духовных ценностей казахской культуры: от традиции к современности // *Вестник КазНУ. Серия философии, культурологии и политологии*. – 2018. – № 4 (66). – С. 70-76.

5 Токтаров Е. Ценностные ориентиры независимого Казахстана // [Electronic source] URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/tsennostnye-orientiry-nezavisimogo-kazakhstan/> (the date of referring: 23.04.2022)

6 Ценности казахстанского общества в социологическом измерении. – Алматы,

«ТОО «DELUXE Printery», 2020. – 143 с.

7 Минасян Л. А. Глобализм и новые ценности: что есть понятие ценности и существуют ли новые ценности // *Альтернативные модели глобализации и проблемы современной глобальной динамики*. – М., 2017. – С. 156-162.

8 Kazakhstan homophobia causes of aggression // [Electronic source] URL: <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-homophobia-causes-of-aggression/31292952.html> (the date of referring: 20.02.2023)

9 Bagirova E. M. The problem of transformation of moral values and human adaptation in the information society // *International Scientific Review*. – 2020. – №1 (42). – P. 32–34.

10 Activists 2.0 Трансформация гражданского активизма в Казахстане в эпоху цифровых технологий (на базе исследования центра "Paper Lab") // [Electronic source] URL: <https://paperlab.kz/#rec175364857> (the date of referring: 14.02.2023)

11 Опрос: Главные ценности казахстанцев – безопасность, традиции и образование (на базе исследования бюро экспресс-мониторинга общественного мнения DEMOSCOPE) // [Electronic source] URL: <https://demos.kz/opros-glavnye-cennosti-kazakhstancev-bezopasnost-tradicii-i-obrazovanie/> (the date of referring: 14.02.2023)

12 Программа "Рухани жаңғыру" Взгляд на будущее – модернизация общественного сознания // [Electronic source] URL: <https://ruh.kz/ru/2019/01/25/ruhani-zhangyru-put-otkrytosti-i-poznaniya/> (the date of referring: 20.02.2023)

13 Программа "Архив-2025" (на базе программной статьи "Семь граней Великой степи") // [Electronic source] URL: <https://ruh.kz/ru/2021/12/10/arhiv-2025/> (the date of referring: 20.02.2023)

Transliteration

1 Vindel'band V. Filosofija kul'tury i transcendent'al'nyj idealizm [Philosophy of Culture and transcendental idealism] // *Kul'turologija. HH vek. Antologija*. – М., 1995. – С. 67. (in Russ)

2 Inghart R., Vel'cel' K. Modernization, cultural change and democracy: the consequences of human development. – London, Cambridge University Press, 2012. – 344 p.

3 Al'nazarova G.Zh. Zhahandangan alem zhagdajynda dasturli kundylyktardyn transformacijasy [Transformation of traditional values in a globalizing world] // *Vestnik Innovacionnogo Evrazijskogo Universiteta*. – 2019. – №2 (74). – С. 6–11. (in Kaz)

4 Abdulina N., Abisheva A. Transformaciya duhovnyh cennostej kazahskoj kul'tury: ot tradicii k sovremennosti [Transformation of spiritual values of Kazakh culture: from tradition to modernity] // *Vestnik KazNU. Serija filosofii, kul'turologii i politologii.* – 2018. – № 4 (66). – S. 70-76. (in Russ)

5 Toktarov E. Cennostnye orientiry nezavisimogo Kazakhstana [Value orientations of independent Kazakhstan] // [Electronic resource] URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/tsennostnye-orientiry-nezavisimogo-kazahstana/> (the date of referring: 23.04.2022) (in Russ)

6 Cennosti kazahstanskogo obshhestva v sociologicheskom izmerenii [Values of the Kazakh society in the sociological dimension]. – Almaty, «TOO «DELUXE Printery», 2020. – 143 s. (in Russ)

7 Minasjan L. A. Globalizm i novye cennosti: chto est' ponjatie cennosti i sushhestvujut li novye cennosti [Globalism and new values: what is the concept of value and whether there are new values] // *Al'ternativnye modeli globalizacii i problemy sovremennoj global'noj dinamiki.* – M., 2017. – S. 156-162. (in Russ)

8 Kazakhstan homophobia causes of aggression // [Electronic resource] URL: <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-homophobia-causes-of-aggression/31292952.html> (the date of referring: 20.02.2023)

9 Bagirova E. M. The problem of transformation of moral values and human adaptation in the information society // *International Scientific Review.* – 2020. – №1 (42). – P. 32–34.

10 Activists 2.0 Transformaciya grazhdansk-

ogo aktivizma v Kazahstane v epohu cifrovoyh tekhnologij (na baze issledovaniya centra "PaperLab") [Activists 2.0 Transformation of Civil activism in Kazakhstan in the Digital age (based on the research center "PaperLab")] // [Electronic resource] URL: <https://paperlab.kz/#rec175364857> (the date of referring: 14.02.2023) (in Russ)

11 Opros: Glavnye cennosti kazahstancev – bezopasnost', tradicii i obrazovanie (na baze issledovaniya byuro ekspress-monitoringa obshchestvennogo mneniya DEMOSCOPE) [Questions: The main values of Kazakhstanis are security, traditions and education (based on the study of the bureaucratic express monitoring of public opinion DEMOSCOPE)] // [Electronic resource] URL: <https://demos.kz/opros-glavnye-cennosti-kazahstancev-bezopasnost-tradicii-i-obrazovanie/> (the date of referring: 14.02.2023) (in Russ)

12 Programma "Ruhani zhangyru" Vzgljad na budushhee – modernizaciya obshhestvennogo soznaniya [The program "Rukhani zhangyru" a look at the future – modernization of public consciousness] // [Electronic resource] URL: <https://ruh.kz/ru/2019/01/25/ruhani-zhangyru-put-otkrytosti-i-poznaniya/> (the date of referring: 20.02.2023) (in Russ)

13 Programma "Arhiv-2025" (na baze programnoj stat'i "Sem' granej Velikoj stepi") ["The Archive-2025" program (based on the Seven Faces of the Great Steppe program)] // [Electronic resource] URL: <https://ruh.kz/ru/2021/12/10/arhiv-2025/> (the date of referring: 20.02.2023) (in Russ)

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Patrice Canivez

Professor, PhD, University of Lille, Lille, France, email: patrice.canivez@uni-lille.fr

Aizada Bakirlanova

Senior-lecturer, PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, email: a.nurlan0502@gmail.com

Патрис Канивье

профессор, PhD, Лилль Университеті, Лилль, Франция email: patrice.canivez@uni-lille.fr

Айзада Нурлановна Бакирланова

аға оқытушы, PhD докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, email: a.nurlan0502@gmail.com

Патрис Канивье

профессор, PhD, Университет Лилль, Лилль, Франция, email: patrice.canivez@uni-lille.fr

Айзада Нурлановна Бакирланова

старший преподаватель, PhD докторант, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан, email: a.nurlan0502@gmail.com

АССАМБЛЕЯ НАРОДА КАЗАХСТАНА КАК ИНСТИТУТ ПОЛИТИКИ ИНТЕРКУЛЬТУРАЛИЗМА

¹З.К. Шаукенова, ²В.Д. Курганская, ³В.Ю. Дунаев

АННОТАЦИЯ

В статье раскрываются истоки системного кризиса неолиберальной модели мультикультурализма. Показано, что концептуальные основания и социально-политические технологии неолиберального проекта мультикультурного общества оказались неспособны совместить принцип признания и поощрения культурного многообразия с императивом укрепления граждански-политического, культурного, духовного единства народа. Поиск новой модели нациестроительства и управления этнокультурным многообразием привёл к возникновению в начале 2000-х годов концепции интеркультурализма. Интеркультурализм рассматривается современной политической теорией как некий третий путь между крайностями мультикультурализма и политики ассимиляции. В статье показано, что подходы и принципы интеркультурализма последовательно и эффективно проводятся в национальной политике Республики Казахстан, получив институциональное закрепление в форме Ассамблеи народа Казахстана.

Ключевые слова: мультикультурализм, интеркультурализм, Ассамблея народа Казахстана, консолидация, межэтнические отношения, нациестроительство.

Эта статья подготовлена в рамках финансирования КН МНВО РК (BR18574231 «Научно-методологические основы нациестроительства в Казахстане: оценка современных условий, тенденций и проекционных/оценочных моделей развития полиэтничного общества»)

Қазақстан халқы Ассамблеясы мәдениетаралық саясат институты ретінде

Аңдатпа. Мақалада көпмәдениеттіліктің неолибералды моделінің жүйелік дағдарысының бастаулары ашылады. Көпмәдениетті қоғамның неолибералдық жобасының тұжырымдамалық негіздері мен әлеуметтік-саяси технологиялары мәдени әртүрлілікті тану және көтермелеу принципін халықтың азаматтық-саяси, мәдени, рухани бірлігін нығайту императивімен үйлестіре алмайтындығы көрсетілген. Ұлт құрылысы мен этномәдени әртүрлілікті басқарудың жаңа моделін іздеу 2000 жылдардың басында интермәдениеттілік тұжырымдамасының пайда болуына әкелді. Интермәдениеттілікті қазіргі саяси теория мультикультурализм мен ассимиляция саясатының шегі арасындағы үшінші жол ретінде қарастырады. Мақалада интермәдениеттіліктің тәсілдері мен қағидаттары Қазақстан халқы Ассамблеясы нысанында институционалдық бекітіле отырып, Қазақстан Республикасының ұлттық саясатында дәйекті және тиімді жүргізілетіні көрсетілген.

Түйін сөздер: мультикультурализм, интеркультурализм, Қазақстан халқы Ассамблеясы, шоғырландыру, этносаралық қатынастар, ұлт құрылысы.

The Assembly of People of Kazakhstan as an Institution of Interculturalism Policy

Abstract. The article reveals the origins of the systemic crisis of the neoliberal model of multiculturalism. It is shown that the conceptual foundations and socio-political technologies of

¹ Национальная академия наук Республики Казахстан, Алматы, Казахстан
^{2,3} Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Алматы, Казахстан

Автор-корреспондент:
Д.Курганская,
vkurganskaya@mail.ru

Ссылка на данную статью:
Шаукенова З.К., Курганская В.Д., Дунаев В.Ю. Ассамблея народа Казахстана как институт политики интеркультурализма // Адам әлемі. – 2023. – №1(95). – С. 73-83.

the neoliberal project of a multicultural society were unable to combine the principle of recognition and promotion of cultural diversity with the imperative of strengthening the civil-political, cultural, spiritual unity of the people. The search for a new model of nation-building and management of ethno-cultural diversity led to the emergence of the concept of interculturalism in the early 2000s. Interculturalism is considered by modern political theory as a kind of third way between the extremes of multiculturalism and the policy of assimilation. The article shows that the approaches and principles of interculturalism are consistently and effectively implemented in the national policy of the Republic of Kazakhstan, having received institutional consolidation in the form of the Assembly of the People of Kazakhstan.

Key words: Multiculturalism, Interculturalism, Assembly of People of Kazakhstan, Consolidation, Interethnic Relations, Nation-Building.

Введение

Глобализация интеркультурных взаимодействий в современном мире развивается под воздействием двух противоположно направленных, взаимоисключающих трендов: 1) культурной гомогенизации, предполагающей не только упразднение границ, разделяющих расы, нации, государства, но и демонтаж традиционных общностей, основанных на духовно-культурной традиции; 2) роста социорегулятивной, идеологической и политической значимости этнокультурных различий, воплощающих специфику этих общностей: религиозных верований, обрядов и ритуалов, национальных традиций и обычаев, языков и наречий, этнокультурных символов и мифов, особенностей быта и стилей жизни.

Идеология и политика мультикультурализма являются как выражением отмеченных тенденций, так и проектом учреждения нового основания легитимности нации-государства. До определённого времени культурная идентичность нации обеспечивала связующую общественную основу для политической идентичности граждан национального государства. Однако сегодня все мы живём в многонациональных обществах, характеризующихся разнообразием культурных форм жизни, религий, мировоззрений. Неолиберальная концепция мультикультурализма исходит из того, что традиционная модель интеграции национального государства мало эффективна в условиях современного полиэтнического и мультикультур-

ного социума. Политическая идеология мультикультурализма исходит из презумпции легитимности этнокультурного многообразия как модели нациестроительства. Вместе с тем в теории и практике нациестроительства императив признания и поощрения культурного многообразия, равноправия этнокультурных миров и их самобытных ценностно-нормативных систем, не должен противопоставляться императиву гражданской консолидации, надэтническому единству политической нации. Сегодня стало очевидно, что концептуальные основания и социально-политические технологии неолиберального проекта мультикультурного общества оказались неспособны совместить эти императивы, продемонстрировали свою уязвимость и неэффективность перед лицом угроз и вызовов, порождённых самой же идеологией и политической практикой мультикультурализма. Мультикультурализм не только легитимирует и поощряет этнокультурное разнообразие, но превращает его в альтернативу культурной идентичности традиционного национального государства. Государство – в полном соответствии с либеральной метафорой «ночного сторожа» – в концепции мультикультурализма воспринимается как формальный институт, внешний каркас, случайная и необязательная форма сосуществования разного рода лингвистических, этнических, конфессиональных и т.д. общностей.

Поиск новой модели нациестроительства и управления этнокультурным многообразием привёл к возникновению теории и практики интеркульту-

рализма. В частности, принципы интеркультурализма разрабатывались в начале 2000-х гг. британскими учёными Ф. Вудом, Ш. Ландри и Д. Блумфилдом [1]. Т. Кэнтл характеризует интеркультурализм как путь к новой эре сплочённости и многообразия [2]. Между тем подходы и принципы интеркультурализма последовательно и эффективно проводились в национальной политике Республики Казахстан, получив институциональное закрепление в форме Ассамблеи народа Казахстана.

Результаты и обсуждение

Термин «мультикультурализм», вошедший в широкое употребление в 1960-е годы, к концу 1980-х годов обретает статус базисного концепта неоллиберальной идеологии. Вслед за Швейцарией, Канадой, Австралией, США многие страны, столкнувшись с растущей культурной гетерогенностью, восприняли идеи мультикультурализма и объявили мультикультурный поворот флагманским проектом либеральной демократии.

Однако к концу столетия ситуация начала изменяться в прямо противоположном направлении. Радикальное неприятие мультикультурализма национал-патриотическими кругами дополнилось его изощёренной критикой представителями интеллектуальной элиты и панической реакцией на результаты политики мультикультурализма лидеров ряда ведущих европейских стран. Захлестнувший Европу поток этнических мигрантов привёл к осознанию провальности неоллиберальной идеологии и политической практики мультикультурности. В «Белой книге по межкультурному диалогу», изданной Советом Европы в 2008 году, утверждалось, что в настоящее время «концепция мультикультурализма «воспринимается как причина развития сегрегации и взаимного непонимания между общинами, а также как подход, потворствующий подавлению прав индивидов» [3, с. 20]. Аналогичный

вывод сделан авторами Всемирного доклада ЮНЕСКО 2009 г. «Инвестирование в культурное многообразие и диалог между культурами» [4].

«Мультикультурный эксперимент» (Тони Блэр) обернулся ростом этнической интолерантности и всплеском ксенофобии у части коренного населения. «Мы должны создать большие лагеря для беженцев вне границ ЕС, с вооружённой охраной» [5], – заявил Премьер-министр Венгрии Виктор Орбан. «Я категорически против исламских беженцев, потому что я считаю, что наши культуры несовместимы» [6], – сказал Президент Чехии Милош Земан, предложив на этом основании выселять мигрантов на «пустые территории в Африке или на необитаемые острова в Греции». Премьер-министр Великобритании Дэвид Кэмерон в своём выступлении на конференции по безопасности в Мюнхене в 2011 г. возложил на доктрину мультикультурализма ответственность за сепаратизм и экстремизм [7].

Непреодолимым препятствием формированию новой надэтнической идентичности стал низкий уровень включения иммигрантов в социальную, культурную, экономическую, гражданскую жизнь принимающего общества. Политика «позитивной дискриминации» лишь углубила сегментирование общества по этно-расовому признаку. Сегрегация по этническому и расовому признакам становится добровольной, поскольку несёт с собой ряд ощутимых преимуществ для меньшинств на рынке труда, в получении образования, разного рода социальных льгот и преференций и т.д.

Политика «государственного мультикультурализма» привела ровно к тем результатам, которые были имплицированы в её теоретических основаниях, прежде всего, в постмодернистской парадигме «различия». Мультикультурализм как политика различия выступает моделью своеобразного «плюрализма национализмов». Но из множества на-

ционализм не построить консолидированного общества.

Демарш лидеров ведущих европейских государств (Д.Кэмерон, Н.Саркози, А.Меркель, Х.Л.Р.Сапатеро), объявивших в конце 2010 – начале 2011 г. о полном провале политики мультикультурализма, обозначил начало пересмотра принципов этой политики. Вместо поощрения и утверждения самооценности этнокультурного многообразия акцент смещается на практики межкультурного взаимодействия. Этот тренд получил концептуальное оформление в парадигме интеркультурализма. «В отличие от мультикультурализма, провозгласившего защиту от культурной и религиозной дискриминации, а также право на сохранение и развитие культуры в пределах обособленных этнокультурных групп, инкапсулированных в национальное общество, социальная интеграция в контексте интеркультурализма понимается как открытый динамичный процесс преобразования социальных контуров и культуры общества путём диалога и комплементарного интеркультурного взаимодействия» [8, с. 254].

В своей «Речи о мультикультурализме» 3 марта 2011 г. вице-премьер Великобритании Ник Клегг заявил: «Под видом доктрины государственного мультикультурализма мы поощряли, чтобы разные культуры жили раздельной жизнью», тогда как мультикультурализм следует рассматривать «как процесс, благодаря которому люди уважают друг друга и общаются друг с другом, а не выстраивают стены между собой. Приветствовать разнообразие, но оказывать сопротивление разделению: таким должен быть мультикультурализм открытого, уверенного в себе общества» [9]. Однако те основания, на которых предлагается строить новую модель мультикультурализма, предполагающую содействие процессам общественной интеграции, порождают серьёзные сомнения в том, что она окажется намного успешнее прежней.

В той же «Речи о мультикультурализме» Н.Клегг произнёс хлёсткую фразу, вынесенную напечатавшим речь вице-преьера журналом *New Statesman* в эпиграф публикации: «В открытом обществе ценности конкурируют, но не вступают в конфликт». Это положение, по мнению Н.Клегга, есть тот фон или та предпосылка (*background*), «исходя из которой должны рассматриваться вопросы мультикультурализма». По поводу этой «методологической инновации» британского политика следует заметить следующее: конфликтовать могут ценности, за которыми стоят глубокие убеждения, мировоззренческие установки, принципиальные жизненные позиции, вероисповедные догматы. За конкуренцией же ценностей стоит подчинение рыночному механизму – игре спроса и предложения, капризам моды, спекуляциям «этнических предпринимателей». Принцип конкуренции, рыночной релятивизации ценностей может только расширить конфронтационное поле мультикультурализма. Реалистичность и эффективность этнополитики, проводимой Казахстаном, определены тем, что эта политика выстраивается на принципиально ином «бэкграунде», чем конкуренция ценностей: стратегическим приоритетом этой политики, как указывается в Доктрине Национального единства Казахстана, выступает достижение национального единства, «основанного на признании общей для всех граждан системы ценностей и принципов» [10]. Практическое воплощение этой политики нашло отражение в казахстанской модели общественного согласия, разработанной в том числе усилиями Ассамблеи народа Казахстана.

Фактически стратегической целью обновлённой европейской политики мультикультурализма становится её разворот к целям достижения общественного согласия, общенациональной консолидации. То есть те самые цели, которые преследует национальная политика Казахстана на всём протяжении

его развития как суверенного государства. Логико-методологической матрицей этой политики является единство многообразия. В Доктрине Национального единства Казахстана записано: «Наше главное богатство – единство в многообразии» [10]. Иными словами, подлинная мультикультурность может быть достигнута не культивированием плюрализма культур, а лишь на основе и в контексте общенационального единения. Этот постулат отражён в принятой парламентом РК Декларации 25-летия Независимости нашей республики: «Исторический синтез на перекрёстке мировых религий, языков, культур и традиций сформировал в Казахстане уникальный тип общества, в котором мир и согласие стали нравственной и этической нормой социума, неотъемлемой частью нашей общей культуры. Это сделало особенно прочным сплав духовности и гражданственности, превратив полиэтничность и поликонфессиональность в стратегический ресурс и преимущество Казахстана» [11].

В утверждённой Указом Президента Республики Казахстан 15 сентября 2022 г. «Концепции развития Ассамблеи народа Казахстана» отмечается, что в последние годы в мировой социально-политической теории активно формируется концепция интеркультурализма: «Интеркультурализм выводит на первый план поиск объединяющих различные культуры интересов и налаживание позитивного взаимодействия между представителями различных этносов. Признавая культурные различия, интеркультурализм выступает против создания замкнутых культурных сообществ» [12]. ЮНЕСКО, Совет Европы, Европейская Комиссия рассматривают интеркультурализм в качестве наиболее перспективной парадигмы социальной интеграции полиэтничных государств. Интеркультурализм выступает как теоретическая и управленческая модель «позитивного взаимодействия» этносов, как концепция «третьего пути» между

мультикультурализмом и ассимиляцией [13], [8, с. 254-256]. Таким образом, принцип «единства в многообразии», который изначально был заложен в фундамент деятельности Ассамблеи народа Казахстана, сегодня становится ведущей идеологемой нового типа государственной политики в сфере межэтнических отношений.

Переход к политике мультикультурализма в западных странах сопровождался внедрением различных институциональных форм поддержки ассоциаций этнокультурных меньшинств, созданием специальных служб и программ. В практике многих зарубежных стран отсутствие специального государственного института по вопросам регулирования межэтнических отношений считается нормальным. В то же время в некоторых полиэтничных государствах имеются государственные органы по делам национальностей, национальной политике, мультикультурализму и т.п. Например, Федеральным правительством Канады в 1973 году было создано Министерство мультикультурализма и канадский Консультативный совет по мультикультурализму.

В нашей стране ведущим социально-политическим институтом регулирования межэтнических отношений является Ассамблея народа Казахстана (АНК). Ассамблея была создана Указом Президента Республики Казахстан от 1 марта 1995 года. Главной функцией АНК является содействие разработке и проведения государственной национальной политики. Приоритетными направлениями деятельности Ассамблеи является формирование и распространение идей духовного единства, дружбы народов, межнационального согласия, культивирование чувства казахстанского патриотизма; распространение знаний об истории и культуре казахстанского народа, сохранение исторического наследия и дальнейшее развитие национальной самобытности и традиций взаимодействия этнических групп.

По своему официальному статусу Ассамблея народа Казахстана является консультативно-совещательным органом при Президенте Республики Казахстан. На АНК возложена функция межведомственной координации деятельности по укреплению и развитию межэтнических отношений. Ассамблеи областей, городов республиканского значения, столицы страны являются консультативно-совещательными органами при акимах.

Уникальность АНК как института или социальной инфраструктуры укрепления общественного согласия и единства полиэтнического и мультикультурного общества определена её интегрированностью как в жизненный мир гражданского общества, так и в систему государственной власти, и вытекающей из этого комплексностью воздействия на сферу регулирования межэтнических отношений. Можно выделить ряд базовых уровней, на которых Ассамблеей ведётся институционализация межэтнических отношений и калибровка технологий их политического менеджмента:

1. В «Концепции развития Ассамблеи народа Казахстана на 2022-2026 годы» в качестве одного из ключевых направлений деятельности АНК отмечено «создание условий для этнокультурных объединений Ассамблеи и иных общественных объединений в работе по интеграции общества, а также сохранению и развитию традиций, языков, культуры всех этносов Казахстана» [12]. Координируя деятельность национально-культурных объединений, АНК выполняет функцию развития институтов самоуправления гражданского общества в сфере межэтнических отношений. В европейском дискурсе и политической практике мультикультурализма межкультурный диалог сводится к коммуникациям между культурой принимающего общества и культурой различных иммигрантских групп.

2. В «Доктрине национального единства Казахстана» отмечается, что Ас-

самблея народа Казахстана является уникальным институтом развития межкультурного диалога, выполняя функцию институционализации сетевой формы межкультурных коммуникаций этнических групп. Средоточие политики интеркультурализма в современном демократическом государстве состоит в развитии всевозможных форм коммуникативных практик, диалогового режима взаимодействий между этнолингвистическими и этно-конфессиональными группами, для чего необходимым условием является формирование и институционализация единого надэтнического коммуникационного пространства национального государства.

В наши дни интеркультурность – ярко выраженное качество социальной реальности на уровне повседневного существования, норма организации публичного коммуникативного пространства. В то же время в современном мире изменения культурной конфигурации национально-территориальных сообществ в значительной степени выходят из-под контроля национальных государств. Эти изменения в большей мере начинают определяться не исторически сложившимся ядром национальной культуры, но трансграничными сетевыми структурами распределения культурных норм и образцов.

Сетевой тип межкультурной коммуникации являет собой альтернативу и вызов иерархически организованным порядкам политической институционализации национального государства. Сетевые формы культурной идентификации наиболее востребованы маргинальными, неинтегрированными группами, разного рода меньшинствами, подчёркнуто репрезентирующими свою непринадлежность к официальной культуре большинства. Причём локализация сетевых сообществ вне норм, ценностей, институтов, символов культуры мейнстрима легитимируется либерально-демократическими принципами мультикультурной политики, что резко повышает риски

фрагментации и дезинтеграции национально-гражданского целого, утраты его культурного суверенитета.

3. Конституционная реформа 2007 года закрепила АНК в качестве учреждения, имеющего конституционный статус. Казахстанским этносам обеспечено гарантированное парламентское представительство.

В 2008 году принят Закон Республики Казахстан «Об Ассамблее народа Казахстана». Этот закон закрепил статус АНК как полноправного субъекта политической системы страны, определив нормативно-правовые основы её деятельности по регулированию межэтнических отношений.

Указом Президента Республики Казахстан в 2011 году утверждено Положение об АНК. В этом Положении закреплены полномочия и статус АНК и её общественных структур как органа административно-политического управления сферой межэтнических взаимодействий.

Таким образом, АНК стала полноценным конституционным органом, обрела конституционный статус полноправного субъекта представительной демократии. Этими политическими функциями определён институциональный статус АНК как: а) координатора и б) самостоятельного субъекта государственной этнополитики (решения высшего органа АНК – Сессии – обязательны к рассмотрению всеми государственными органами).

4. Президент Республики Казахстан наделён правом возглавлять Ассамблею народа Казахстана, определять направления её деятельности, назначать и освобождают от должности руководящих должностных лиц Ассамблеи. Аппарат (Секретариат) Ассамблеи является рабочим органом Ассамблеи, входящим в состав Администрации Президента Республики Казахстан. Непосредственное подчинение Президенту позволяет АНК выступать институтом прямой демократии в сфере реализации этнокультурной политики государства.

5. Ни государство само по себе, ни гражданское общество в отрыве от государства не способны создать действенный механизм управления рисками мультикультурализма, обеспечить формирование системы упреждающих механизмов по профилактике негативных тенденций и нейтрализации возможных угроз в области межэтнических отношений.

В «Концепции развития Ассамблеи народа Казахстана на 2022-2026 годы» записано, что к числу основных задач АНК относится обеспечение эффективного взаимодействия институтов Ассамблеи с государственными органами и организациями, направленного на продвижение политики интеркультурализма. Одновременно АНК должна решать комплекс задач по внедрению в практику механизмов общественного контроля за деятельностью органов государственного управления и за принимаемыми этими органами решений, связанных с соблюдением прав и интересов этносов Казахстана, с расширением и углублением процессов интеграции казахстанского общества.

Тем самым «Концепция развития Ассамблеи народа Казахстана на 2022-2026 годы» устанавливает, что АНК де-факто выступает как институт совокупного государственно-общественного регулирования межэтнических отношений. АНК является важнейшим связующим звеном между политической системой и гражданским обществом, призванным в этой своей функции институционализации прямых и обратных связей государственных органов управления с общественными организациями обеспечить эффективность их взаимодействия в сфере гармонизации межэтнических отношений. Это особенно важно в рамках концепции интеркультурализма, согласно которой «вопросы культурного разнообразия и развития интеркультурного диалога относятся к сфере компетенции не только правительств, но и других сегментов общества, таких как образова-

тельные структуры, институты гражданского общества и частный сектор» [8, с. 253].

Таким образом, в ходе своего институционального развития АНК превратилась в полноправный институт политической системы государства, и вместе с тем АНК, как отмечено в «Концепции развития Ассамблеи народа Казахстана на 2022-2026 годы», стала «ключевым механизмом формирования гражданской идентичности и реализации конституционного принципа общественной согласия, диалоговой площадкой государства и гражданского общества» [12]. Сочетание функций административно-политических институтов государства с функциями институтов гражданского общества позволяет АНК осуществлять комплексное и потому наиболее эффективное управление процессами межэтнических и интеркультурных взаимодействий.

В современном дискурсе мультикультурализма политика содействия этнокультурному многообразию рассматривается как вызов национально-государственному единству. В Казахстане государственная политика поддержки этнокультурного многообразия направлена на укрепление граждански-политического, культурного, духовного единства народа как единственного источника суверенитета национального государства. Поэтому реализация принципа интеркультурности в деятельности АНК как институциональной формы консолидации базовых ценностей всех этнокультурных групп казахстанского общества становится структурно необходимым элементом национально-государственного строительства Нового Казахстана.

Сегодня Ассамблея народа Казахстана представляет собой многомерный и эффективный институт, обеспечивающий продвижение к по-настоящему инклюзивному обществу. Обществу, в котором все граждане активно вовлечены в процессы её политического и социально-экономического развития.

История показывает, что далеко не каждый социально ориентированный институт может «похвастаться» своей актуальностью и востребованностью по прошествии более чем четверти века с момента создания. Это естественно, меняется мир, изменяются условия и запросы общества. В чем же секрет АНК? Очевидно, в её способности развиваться вместе с обществом, в стремлении быть действительно полезным инструментом общественного развития. Появившись в качестве консультативно-совещательного органа, за годы своего существования Ассамблея получила конституционный статус и право на парламентское представительство. При этом особое внимание заслуживает вопрос об отмене квоты Ассамблеи народа Казахстана в Мажилисе Парламента. Говоря искренне, выборный процесс депутатов от АНК всегда вызывал много дискуссий, которые обычно проходили и оставались в кулуарах. Наконец-то в этом вопросе поставлена точка, был предложен действенный и законный механизм, в именно сокращение квоты АНК до 5 депутатов и передача в Сенат, путём назначения Главой государства рекомендованных от АНК кандидатур.

Современные задачи и направления деятельности АНК выходят далеко за изначально обозначенные рамки. Сегодня Ассамблея – это не только консультативный орган и этнокультурные объединения. АНК – это и широкая сеть Домов дружбы, и советы Общественного согласия, и Научно-экспертные советы, и Советы матерей, и молодёжные организации, и Советы медиации, и многое другое. Задачи, которые Ассамблея ставит перед собой, фокусируются на создании благоприятных условий не только для поддержания межэтнического мира и согласия, но и для укрепления общенациональной идентичности и решения социальных вопросов в широком смысле. Достаточно вспомнить какой вклад Ассамблея внесла в преодоление социального кризиса в период пандемии.

Волонтеры АНК оказывали действенную помощь казахстанцам, находящимся в затруднительной ситуации, продвигали благотворительные акции.

Казахстанские этносы во многом благодаря Ассамблее народа Казахстана научились любой вопрос рассматривать с позиции всего государства и общества. Поэтому, несмотря на трудности и недоработки, проводимая государством политика в сфере межэтнических отношений остаётся эффективной, а АНК – востребованным институтом консолидации и интеграции общества. Ассамблея изначально была интегрирована в общественную жизнь этносов и заняла в ней ключевую позицию.

Особенностью современного развития Казахстана является практика совместного проживания разных этносов. И это не просто существование, когда интересы разных этнических групп практически не пересекаются, это совместное общежитие: общие цели, совместное обучение в школах и университетах, наличие дружеских отношений, взаимоотношения коллег в трудовых коллективах. Нужно помнить, что сила и уникальная черта Казахстана в его полиэтничности.

Судя по реакции в социальных сетях, наши граждане не приемлют идеологию разобщения и вражды. Подавляющее большинство казахстанцев однозначно высказало свою гражданскую позицию, заявив о недопустимости перевода бытового конфликта в межнациональную плоскость. Вместе с тем раздаётся критика в адрес Ассамблеи народа Казахстана, которая якобы не справилась с одной из своих главных задач – сохранения межнационального мира.

Жизнь показывает необходимость совершенствования работы в сфере государственно-общественного регулирования межнациональных отношений. По всей видимости, необходимо сосредоточиться на постоянном мониторинге межнациональных отношений, опросах населения и срезам общественного мнени-

ния в регионах по самым волнующим проблемам. Это позволит прогнозировать развитие обстановки, разработать адресные научно-практические рекомендации и эффективные механизмы по недопущению конфликтных и провокационных ситуаций, предотвращать негативное развитие событий в сфере межнациональных отношений. Вероятно, особого подхода требует работа АНК в социальных сетях и СМИ.

Заключение

В работах зарубежных экспертов нередко можно встретить тезис о том, что АНК является институтом «фасадной демократии», призванным продемонстрировать поверхностное, формальное соответствие сложившегося в стране политического режима международно признанным нормативным идеалам мультикультурализма и межэтнического единства. Между тем, как мы попытались показать, АНК является уникальной институциональной формой этнополитики, выступает аутентичной для нашей республики, а отнюдь не заимствованной из арсенала институтов либеральных демократий Запада моделью регулирования межнациональных отношений. Более того, АНК воплощает и реализует либерально-демократические принципы и ценности этнополитики полнее и основательнее, чем многие институты этнополитики так называемых «консолидированных демократий».

Те принципы интеркультурности, к необходимости следования которым приходит современная политическая теория, были изначально заложены в основание деятельности АНК как института комплексного государственно-общественного регулирования межнациональных отношений, укрепления общественного согласия и общенационального единства полиэтничного и мультикультурного казахстанского общества.

Список литературы

1 Phil Wood, Charles Landry, Jude Bloomfield. Cultural Diversity in Britain: A Toolkit for Cross-cultural Co-operation. – London, Joseph Rowntree Foundation, 2006. – 96 p.

2 Cantele T. Interculturalism. The new era of cohesion and diversity. – London, Springer Nature, 2012. – 264 p.

3 White Paper on intercultural dialogue “Living Together as Equals in Dignity”. – Strasbourg, 2008. – 62 p.

4 Всемирный доклад ЮНЕСКО №2: Инвестирование в культурное разнообразие и диалог между культурами. – Париж, 2009. – 40 с.

5 Орбан предложил сослать мигрантов в лагеря за пределами ЕС // [Электронный ресурс] URL: https://lenta.ru/news/2016/09/22/no_migrants/ (Дата обращения 12.02.2023)

6 Президент Чехии предложил депортировать беженцев на «пустые территории в Африке и на необитаемые острова // [Электронный ресурс] URL: <https://aroundprague.cz/news/politika/prezident-chexii-predlozil-deportirovat-bezhenczev-na-pustyie-territorii-v-afrike-i-na-ne> (Дата обращения 12.02.2023)

7 PM's speech at Munich Security Conference // [Электронный ресурс] URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/pms-speech-at-munich-security-conference> (Дата обращения 12.02.2023)

8 Куропятник А.И., Куропятник М.С. Интеркультурализм: постмультикультуральный дискурс социальной интеграции // *Вестник РУДН. Серия: Социология*. – 2018. – Т. 18. – № 2. – С. 250-261.

9 Clegg N. Speech on multiculturalism. Luton, 3 March 2011. Full Transcript // *New Statesman* // [Электронный ресурс] URL: <http://www.newstatesman.com/2011/03/open-liberal-violent/> (Дата обращения 12.02.2023)

10 Доктрина Национального единства Казахстана // [Электронный ресурс] URL: http://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=30501158 (Дата обращения 12.02.2023)

11 Декларация 25-летия Независимости Республики Казахстан (полный текст) // [Электронный ресурс] URL: <http://www.matritca.kz/news/39092-deklaraciya-25-letiya-nezavisimosti-respubliki-kazahstan-polnyu-tekst.html> (Дата обращения 12.02.2023)

12 Указ Президента Республики Казахстан от 15 сентября 2022 года № 1014 «Об утверждении Концепции развития Ассамблеи народа Казахстана на 2022-2026 годы» // [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001014>

(Дата обращения 12.02.2023)

13 Bouchard G. Interculturalism: what makes it distinctive? Interculturalism and Multiculturalism: Similarities and Differences. Ed. by M. Barrett. – Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2013. – P. 93-110.

Transliteration

1 Phil Wood, Charles Landry, Jude Bloomfield. Cultural Diversity in Britain: A Toolkit for Cross-cultural Co-operation. – London, Joseph Rowntree Foundation, 2006. – 96 p.

2 Cantele T. Interculturalism. The new era of cohesion and diversity. – London, Springer Nature, 2012. – 264 p.

3 White Paper on intercultural dialogue “Living Together as Equals in Dignity”. – Strasbourg, 2008. – 62 p.

4 Vsemirnyj doklad YuNESKO №2: Investirovanie v kul'turnoe raznoobrazie i dialog mezhdu kul'turami [UNESCO World Report No. 2: Investing in cultural Diversity and Dialogue between Cultures]. – Parizh, 2009. – 40 s. (in Rus).

5 Orban predlozil ssylat' migrantov v lagerya za predelami ES. [Orban proposed to send migrants to camps outside the EU] // [Jelektronnyj resurs] URL: https://lenta.ru/news/2016/09/22/no_migrants/ (Data obrashhenija 12.02.2023) (in Rus).

6 Prezident Chehii predlozil deportirovat' bezhencev na «pustyie territorii v Afrike i na neobitaemye ostrova [The Czech President proposed deporting refugees to “empty territories in Africa and uninhabited islands] [Jelektronnyj resurs] URL: <https://aroundprague.cz/news/politika/prezident-chexii-predlozil-deportirovat-bezhenczev-na-pustyie-territorii-v-afrike-i-na-ne> (Data obrashhenija 12.02.2023) (in Rus).

7 PM's speech at Munich Security Conference // [Jelektronnyj resurs] URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/pms-speech-at-munich-security-conference> (Data obrashhenija 12.02.2023)

8 Kuropyatnik A.I., Kuropyatnik M.S. Interkul'turalizm: postmul'tikul'tural'nyj diskurs social'noj integracii [Interculturalism: post-multicultural discourse of social integration] // *Vestnik RUDN. Seriya: Sociologiya*. – 2018. – Т. 18. – № 2. – С. 250-261 (in Rus).

9 Clegg N. Speech on multiculturalism. Luton, 3 March 2011. Full Transcript // *New Statesman* // [Jelektronnyj resurs] URL: <http://www.newstatesman.com/2011/03/open-liberal-violent/> (Data obrashhenija 12.02.2023)

10 Doktrina Nacional'nogo edinstva Kazahstana [The Doctrine of National Unity

of Kazakhstan] // [Jelektronnyj resurs] URL: http://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=30501158 (Data obrashhenija 12.02.2023) (in Rus).

11 Deklaraciya 25-letiya Nezavisimosti Respubliki Kazahstan (polnyj tekst). [Declaration of the 25th Anniversary of Independence of the Republic of Kazakhstan (full text)] // [Jelektronnyj resurs] URL: <http://www.matritca.kz/news/39092-deklaraciya-25-letiya-nezavisimosti-respubliki-kazahstan-polnyj-tekst.html> (Data obrashhenija 12.02.2023) (in Rus).

12 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 15 sentyabrya 2022 goda № 1014 «Ob

utverzhenii Konceptii razvitiya Assamblei naroda Kazahstana na 2022-2026 gody». [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated September 15, 2022 No. 1014 "On approval of the Development Concept of the Assembly of People of Kazakhstan for 2022-2026"] // [Jelektronnyj resurs] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001014> (Data obrashhenija 12.02.2023) (in Rus).

13 Bouchard G. Interculturalism: what makes it distinctive? Interculturalism and Multiculturalism: Similarities and Differences. Ed. by M. Barrett. – Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2013. - P. 93-110.

ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРАХ

Зарема Каукеновна Шаукенова

академик НАН РК, профессор, доктор социологических наук, вице-президент Национальной академии наук Республики Казахстан, Алматы, Казахстан

Валентина Дмитриевна Курганская

главный научный сотрудник, профессор, доктор философских наук, Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Алматы, Казахстан

Владимир Юрьевич Дунаев

главный научный сотрудник, профессор, доктор философских наук, Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Алматы, Казахстан

Зарема Каукеновна Шаукенова

ҚР ҰҒА академигі, профессор, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының вице-президенті, Алматы, Қазақстан

Валентина Дмитриевна Курганская

бас ғылыми қызметкер, профессор, философия ғылымдарының докторы, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан

Владимир Юрьевич Дунаев

бас ғылыми қызметкер, профессор, философия ғылымдарының докторы, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан

Zarema Shaukenova

Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Professor, Doctor of Sociological Sciences, Vice-President of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan

Valentina Kurganskaya

Chief Researcher, Professor, Doctor of Philosophical Sciences, Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan

Vladimir Dunaev

Chief Researcher, Professor, Doctor of Philosophical Sciences, Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan

CONSENT STRATEGY AS A CONDITION FOR OVERCOMING WORLD CRISES

¹U.M. Nyssanbek, ²A.Zh. Yerzhanova, ³Zh.K.Madaliyeva,

ABSTRACT

The contemporary world is in a state of global crisis. Therefore, today, more than ever, there is a need for a consent between individuals and people, coordination of actions, and mutual assistance. The value of consent increases many times in extreme situations: during the years of world wars or in the context of epidemics, pandemics, or natural disasters. Consent acts as a condition for overcoming crises and the main mechanism for the post-crisis reorganization of the world. Thus, in determining the essence of consent, not an abstract general, but a specific approach is needed.

This article refers to the positive meaning of the concept of consent as a system-forming side of the universal connection, as an internal background that makes the connection harmonious and strong. As for the conditions of social consent, the first of them should include the commonality of the main worldview attitudes. It is formed on the basis of a communicative-rational type of consent and can work effectively in the field of interfaith relations. Another important condition for consent is the socio-ethical imperatives. This condition goes back to a voluntary type of consent and works effectively in the sphere of interethnic relations. A wide variety of structures can act as arbitrators in bringing the conflicting parties to public agreement. On a global scale, these are, for example, the UN; in Kazakhstan it is the Assembly of the People of Kazakhstan.

Key words: Consent, Crisis, Communication, Rationality, Spirituality, Worldview, Ethics, Education.

This research was funded by the SC MHSE RK Grant No. AP09057996 «The impact of digitalization on the political culture of Kazakhstani youth»

^{1,2} Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan

³Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

Corresponding Author:
A.Yerzhanova,
ayerzhanova180@gmail.com

Reference to this article:
Nyssanbek U.M.,
Yerzhanova A.Zh.,
Madaliyeva Zh.K. Consent
Strategy as a Condition for
Overcoming World Crises //
Adam alemi. – 2023. – No.1
(95). – P. 84-95.

Келісім стратегиясы әлемдік дағдарыстарды еңсерудің шарты ретінде

Аңдатпа. Қазіргі әлем жаһандық дағдарыс кезеңінде, сондықтан бүгінгі таңда тұлғаралық, адамдар, халық, ұлт арасындағы келісім, іс-әрекеттің үйлесімділігі, өзара көмек көрсету бұрынғыдан да үлкен қажеттілікке айналды. Келісім ұғымының мәні мен құндылығы төтенше жағдайларда: дүниежүзілік соғыс жылдарында, эпидемиялар, пандемиялар немесе табиғи апаттар кезінде еселеп артады. Келісім дағдарыстарды еңсерудің шарты және әлемді дағдарыстан кейінгі қайта құрудың негізгі тетігі ретінде әрекет етеді. Осылайша, келісімнің мәнін анықтауда абстрактілі, жалпылама емес, нақты тәсілді қажет етеді.

Бұл мақалада келісім концептісі жалпыға ортақ байланыс жүйесін құраушы қырлары және оның үйлесімді, берік ететін ішкі астар ретінде жағымды мәні қарастырылады. Қоғамдық келісім шарттарына келетін болсақ, біріншісі негізгі дүниетанымдық көзқарастардың ортақтығы қамтамасыз ету қажеттілігі туындайды. Ол келісімнің коммуникативті-рационалды типі негізінде қалыптасып, конфессияаралық қатынастар саласында тиімді жұмыс атқара алады. Келісімнің тағы бір маңызды шартына әлеуметтік-этикалық императивтер жатады. Бұл шарт келісімнің ерікті типіне кіреді және этносаралық қатынастар саласындағы мәселелерді

шешуге қабілетті. Қоғамда жанжалдасушы тараптарды келісімге келтіру мақсатында арбитр рөлін әртүрлі құрылымдар жүзеге асыра алады. Мысал ретінде, әлемдік деңгейде БҰҰ; Қазақстан ауқымында Қазақстан халқы Ассамблеясы.

Түйін сөздер: келісім, дағдарыс, коммуникация, рационалдылық, руханилық, дүниетаным, этика, тәрбие.

Стратегия согласие как условия преодоления мировых кризисов

Аннотация. Современный мир находится в состоянии глобального кризиса, поэтому сегодня, как никогда, необходимо согласие между индивидами и народами, согласованность действий, взаимопомощь. Ценность согласия повышается многократно в экстремальных ситуациях: в годы мировых войн или в условиях эпидемий, пандемий или же стихийных бедствий. Согласие выступает в качестве условия преодоления кризисов и главного механизма посткризисного переустройства мира. Таким образом, в определении сущности согласия необходимо не абстрактно-общий, а конкретный подход.

В данной статье рассматривается позитивный смысл концепта согласия как системообразующей стороны всеобщей связи, как внутренней подоплеки, которая делает связь гармоничной и прочной. Что касается условий общественного согласия, то к первому из них нужно отнести общность основных мировоззренческих установок. Она формируется на базе коммуникативно-рационального типа согласия и может эффективно работать в сфере межконфессиональных отношений. К другому важному условию согласия относятся социально-этические императивы, это условие восходит к добровольному типу согласия и эффективно работает в сфере межэтнических отношений. Третьими судьями в приведении конфликтующих сторон к общественному согласию могут выступать самые разнообразные структуры, в мировом масштабе это, например, ООН; в Казахстане, это Ассамблея народа Казахстана.

Ключевые слова: согласие, кризис, коммуникация, рациональность, духовность, мировоззрение, этика, воспитание.

Introduction

In the modern world, it is difficult to find a problem more urgent than achieving public consent, mutual understanding of various cultural and civilizational paradigms, and coordination of actions on a planetary scale. The world is in a state of global crisis, and the value of consent increases many times precisely in extreme situations: during the years of world wars, major disasters, in the context of epidemics, pandemics or natural disasters.

Acute problems in the development of mankind were exposed in 2020 by the COVID-19 pandemic. In addition to the medical aspects of this problem, it has created a threat to the unity of the people of different countries. Solidarity, according to many Western analysts, turned out to be more of a slogan than a reality (although there were many examples of true mutual assistance). Due to the virus, nationalism, a tendency towards distrust and disunity, has come to the fore in some states.

The annual UN Report, published in September 2020, directly indicates the scale of this problem: «The COVID-19 pandemic has revealed a collective failure

to take pandemic prevention, preparedness and response seriously and prioritize it accordingly. It has demonstrated the fragility of highly interconnected economies and social systems, and the fragility of trust. It has exploited and exacerbated the fissures within societies and among nations» [1, 3 p.].

The events related to the coronavirus pandemic have directly shown that the world can no longer be the same. At the same time, the very social existence of people - their communication and life together - is put to the test. But in modern society, there is another trend - the tendency to unite. This is explained by the fact that the strategy of consent is in demand when human history enters a turning point associated with socio-economic and spiritual transformations, reassessment of old values, and the creation of new ones.

It can be said without any exaggeration: consent is the condition for overcoming crises and the main mechanism for the post-crisis reorganization of the world.

During the global crisis, there is, respectively, the need and the possibility of a global consensus. The world crisis does not concern individual countries or

social groups, but all without exception. The same UN report emphasizes: «No one is safe until all are safe... A pandemic is, by definition, a global event and as such demands collective global action» [1, 4 p.].

The pandemic is forcing us to reconsider our globally selfish attitudes. And the role of universal consent in the global crisis world is, therefore, in the search for and development of global joint decisions and concerted actions of all countries and peoples. Consent is achieved in the conditions of a single problem for all and a single strategy for overcoming it.

The pandemic situation has shown this with all clarity. It has given rise to many new forms of human contact and has also revived and expanded old ones. Thus, in the Republic of Kazakhstan, which is represented by the authors of this article, the voluntary movement has become widespread, and the trend "Biz Birgemiz" (We are together, We are one) spontaneously arose, inspiring many people, especially young people.

The consent of a person with other people is the essential definition of a person. Therefore, it can be argued that the pandemic, world war, and natural disaster will become and in some ways has already become a catalyst not only for many problem nodes and pain points in social and interpersonal relations but also for the best manifestations of a person. Even the problem nodes and pain points themselves turned out to be necessary for the sense that they revealed what needs to be seriously worked on. And if the strategy of consent receives a real planetary development, then the people themselves will begin to develop faster and more successfully in a truly human sense.

Methodology

The appeal to the principle of the unity of the logical and the historical made it possible to reveal the specific socio-philosophical content of this study. A philosophical and methodological analysis was used to identify fragments of social reality, which made it possible to consider the tasks of complex and interdisciplinary problems.

Types and Forms of Consent: "Square" of Relations

In order to understand the nature and essence of consent more deeply and more accurately, it is necessary to see two types of this phenomenon. Namely: communicative-rational consent (contractual, determined by external conditions) and spontaneous consent (internally sensual, direct). The communicative-rational type of consent establishment takes place mainly in complex social relations since they are associated with the divergent interests of the parties, political and financial considerations, etc. In this case, they seek to reach an agreement on the basis of logical arguments and the creation of the necessary external conditions that would suit both parties. The second type of consent is manifested at the internal-sensual level and is voluntary, coming "from the heart".

In the discourse on consent, they usually start from communicative rationality, from the mental representation: by communicating more closely, we can get to know each other better and, therefore, come to a mutual agreement. However, if individuals and cultures do not have initial sympathy, disinterested interest in each other, and their coincidence in the understanding of higher human values, then dialogue may not lead to consensus, and knowledge may not provide consensus. It can even happen the other way around: opening up to each other, people or cultures will only provoke even greater discord and mutual alienation.

Consent of a formal nature, consent under compulsion is based mainly on the primacy of material values and on forceful and ideological influence. On a global level, communicative rationality provides a procedure for the implementation of democracy and ultimately serves as a justification for the strategy of building a new world order, a new system of world order. Moreover, from the concept of its classic J. Habermas, the position formulated by him logically follows: "... Their traditional foreign policy of the state will only be coordinated with the imperatives of world domestic policy if the world Organization can use armed forces under its own

command and carry out police functions” [2, c. 310–311].

As for voluntary consent, its characteristic difference is the absence of motives of selfish interest or external coercion. This is consent not on mutually beneficial terms, but on the mutual need to be useful to each other and to others.

One of the main criteria for a healthy relationship is the quality of communication. And if two parties can freely discuss any topics and problems, without condemning each other, without depreciation, ridicule, without accusations, then they are ripe for being in a relationship of love, consent, and harmony. True intimacy lies in being open with others as you would with yourself. This means fundamental attunement with him and readiness to understand and support him. Such a caring attitude characterizes healthy intimacy and mutual agreement, where even disagreement if it does arise, is gentle. This type of consent is a mutual feeling.

In a situation of a pandemic and other global crises, it is impossible to solve the problem of general agreement only by force, pressure from above: agreement can be achieved, but it will be forced and short-lived. But in globally critical conditions, the principle of purely voluntary consent will not fully work either, since the threatening situation does not allow one to be limited to the policy of liberalism. Therefore, both types of consent take place in today's real practice. They are some form of “agreement” between opposite types of “consent”. In fact, this is a practical confirmation of the principle of the social construction of reality. The activity of people, the most diverse and multidirectional, combines forced and voluntary consent. As a result, society is permeated by this mutual tissue, held together by a web of general consent. The fact is that people create their own social circumstances, but circumstances force people to adjust their actions and make compromises.

Consent cannot be built on the basis of the sole and only subordination of one person to another, one culture to another: their equality is necessary, and their equally worthy and free coexistence. Each of these methods of reaching an agreement has its

reasons and its advantages. Consequently, the global strategic agreement between people and diverse cultures, ideally and in the future, does not consist in opposing these methods and not in the dominance of one method over another, but in one form or another of their connection, or at least in coexistence.

In the strategy of consent, it is very important to take into account the fact that in its manifestations consent is characterized by ambivalence, where either a positive reason for consent or a negative one can come to the fore. In other words, in determining the nature of consent, we need not an abstract general, but a specific approach, which allows us to find out with whom and for the sake of what consent takes place in a particular case.

Indeed, there are two opposing reasons, or objects of consent: a positive one, aimed at the development of a person, and a negative one, characterized by aggressive and selfish intentions. Consequently, the concept of consent in its most general form forms a kind of “four-dimensional” figure, a “square” of relations.

1) A negative subject of consent can be combined with a voluntary type of consent. For example, several countries can voluntarily come to an agreement on the issue of a military attack on another country, as was the case with the Entente (“cordial consent”).

2) The negative subject of consent can also be combined with the forced type of consent. For example, in the case when a person agrees with criminals to take illegal actions in order to save their loved ones who were taken, hostage.

3) The positive object of consent can be combined with the forced consent type. Thus, the aggressor country is forced to peace by imposing sanctions against it, or vice versa, sanctions may be ineffective if this decision is not observed by some countries that, based on the geopolitical situation, are forced to help or cooperate with the aggressor country.

4) A positive subject of consent can be combined with a voluntary type of consent. An example is the voluntary comprehensive assistance to those affected by a strong earthquake, as happened more than once

in the 20th and 21st centuries. In private life, an example of this configuration of type and object of consent is a marriage of mutual love.

The latter case is most consistent with the concept of genuine consent. It is this positive agreement that we consider in this article. Of course, the ideal-typical agreement in real life is hardly feasible unconditionally. However, in our opinion, it should be a challenge, a stimulus for the development of man and society. In this regard, Thomas More's assertion is true: utopia is the only society that can claim the name of society with full rights [3, p. 146–147].

In this article, we will keep in mind the positive, constructive meaning of the concept of consent as a system-forming side of the universal connection, as an internal background that makes the connection harmonious and strong. Consent in this perspective is the internal basis of unity, which performs the function of connecting opposites, overcoming contradictions, and resolving conflicts.

Conditions of Consent: Commonality of Basic Worldview Attitudes

How is it possible to put the concept of consent into practice in the complex modern global world? What are the strategic actions and trends?

The first of the conditions of social consent should include the commonality of the basic worldview attitudes between people. It is formed on the basis of a communicative-rational type of consent and is widely used in the field of interfaith relations. As the Kazakh classic thinker Abai Kunanbayev wrote: "Unity should be in the minds, and not in the community of property" [4, c. 17].

When they talk about consent, then, as a rule, they appeal specifically to reason. Firstly, it is one of the most important distinguishing features of a person. Therefore, the understanding of the reasonableness of man and the appeal to reason is capable of preventing conflicts and the self-destruction of mankind. Secondly, to resolve acute situations, they appeal to reason because it is characterized by logic, therefore, the argumentation of

a particular position, and its theoretical validity. The laws of logic presuppose the principle of resolving the contradiction between two antagonistic principles with the help of something third, capable of removing this contradiction, harmonizing or synthesizing it. Therefore, logic, and reason turn out to be kinds of arbitrators in various disputes.

From a logical and socio-psychological point of view, unity must be realized in diversity. In other words, diversity should not be the disintegration of society, and unity should not become fetters for individuals. Therefore, the principle of polyphony, which goes back to Bakhtin's philosophy, is extremely important in this matter [5]. But polyphony is effective only if the polyphonic voices sound in the same key. Otherwise, not polyphony, but cacophony will arise.

Kazakhstan today strives to fulfill the function of one of the important international centers of interfaith dialogue. Congresses of leaders of world and traditional religions are regularly held in the country. And this mission of Kazakhstan finds broad support from other countries and international organizations. In our opinion, it is necessary to hold such informal meetings of authoritative charismatic leaders of the world in the future, who have a specific practical program for overcoming the current global crisis.

The Movement of Spiritual Concord, which was created in October 1992 in Kazakhstan under the patronage of the President of the Republic, makes its feasible contribution to the consolidation of society. At the same time, the First World Congress of Spiritual Accord was held. He brought together representatives of various faiths, theological schools, and humanitarian social movements. "For respect for the faith, for differences without strife, for common service in mercy" - these principles became fundamental to the Spiritual Concord Movement. In accordance with these principles, it organizes solemn services, and prayers for peace and consent in all mosques, churches, and prayer houses of various faiths; holds charity events and «round tables» with the participation of representatives of government agencies, public, religious and national-cultural

associations, scientists, etc.

Spiritual consent in no way means unification. At the same time, in religion, it is necessary to look not for opposing people to each other, but for a principle that unites them. Such a beginning can be the same principles common to all religions, simple and understandable for any person: to love your neighbor, to help the needy, to follow the eternal commandments.

A certain role in the mutual understanding of representatives of different faiths can be played by collections of sacred texts of world religions, like an anthology prepared in 1991 by the International Religious Foundation (USA, New York) [6]. Its compilers - theologians, philosophers, historians, linguists - made an attempt to show the similarities and differences in the dogmas, ethical teachings, rituals, and rules of the religious life of many religions existing today - both ancient and new. The main purpose of this project was to draw attention to the richness and universality of religious truth contained in the great scriptures of our planet. "World Scripture" shows in all religions their common spiritual basis. But this does not mean at all that individual religions lose their specificity and uniqueness. However, carefully considering the features of different religions, one should also identify their similar elements in order to more easily perceive the basis of each religion and prepare for mutual cooperation.

Interfaith consent does not mean the unification of even the main commandments, since they are different in different creeds and come from different ontological, and philosophical foundations. However, it is vital to cultivate the best spiritual covenants and commandments in practice.

If we develop an awareness of interdependence as the basis of any national self-awareness so that everyone in the world feels the need for interdependence - economic, cultural, and political, then planetary consciousness will arise.

Of great importance in this process are the international centers for the rapprochement of cultures under the auspices of UNESCO. For example, in Kazakhstan, such a center, headed by the

world-famous poet and public figure Olzhas Suleimenov, exists in the city of Almaty.

Along with religion, world science is a serious force of social consensus on a global scale. Its potential is extremely great, but it will have to be revealed to the fullest extent possible. The 2020 pandemic has made clear the need to bring together scientific research from all over the world. Research institutions in different countries, the World Health Organization, and other international organizations are called upon today to improve coordination and strengthen support for research and development in health emergencies.

Since we are talking about a crisis where real threats to public health, problems of economics, and geopolitics are intertwined into a tight knot, science as a social institution must give a consolidated, internally agreed response to this challenge. And this would mean the beginning of the implementation of the long-standing ideal of unified science, overcoming interdisciplinary barriers. In this case, real tools for broad and fruitful cooperation will be created. Probably the creation of a global, international scientific and technical program to counteract the epidemiological crisis, taking into account all its aspects. Such a program should be precisely comprehensive, that is, not only physicians and biologists but also physicists and chemists, as well as economists, mathematicians, psychologists, philosophers, and other scientists should take part in its formation.

The task of planetary humanity in the future is the transition to a single worldview, without which social consent and, consequently, proper development of each person and society as a whole is impossible. "The common things that all residents of a virtuous city should know", wrote the medieval thinker al-Farabi, who was called the "Second Teacher" after Aristotle, are the following: First, they must know the First Cause and all its attributes; then - things that exist separately from matter, and the attributes inherent in each of them, as well as the steps they occupy up to the active mind and the activity of each of them; further, they must know the celestial substances and the attributes

proper to each of them; further, the natural bodies below these substances, and how they are formed and destroyed ..." [7, p. 32]. Al-Farabi believes that people should have a common understanding of the world since without this, discord arises and multiplies. If the people of the Earth achieve unity in the understanding of God and the World, they will find real happiness. Because in this case mutual understanding, mutual assistance, and social harmony develop in society.

No matter how difficult the task of mastering such a task is, a unified worldview is built on the basis of human virtues since only that which is human is true. And vice versa: if something contradicts the true development of man, it is not the truth.

Conditions of Consent: Social and Ethical Imperatives

The commonality of a worldview (and even a hypothetically possible unity of a worldview), for all its importance, does not guarantee the achievement of agreement between individuals, social groups, or cultures. Consent is also necessary as a socio-ethical imperative. It acquires the greatest significance in society in the sphere of interethnic relations.

A variety of structures can bring the conflicting parties to the public consent. On a world scale, this is, for example, the United Nations. In the Republic of Kazakhstan, this is mainly the Assembly of the People of Kazakhstan.

Determining its priorities and directions, the Assembly sets itself responsible goals and objectives: strengthening statehood, protecting human rights and freedoms, the interests of peoples and the state, moving to a qualitatively new level of development that meets the requirements of a civilized world community [8]. To achieve these goals, it is necessary, in addition to other measures and ways, to consolidate the ethnic groups of Kazakhstan on the basis of a civil and spiritual-cultural community and to integrate the efforts of ethno-cultural associations in ensuring harmonious inter-ethnic relations in Kazakhstan. The Assembly of the People of Kazakhstan promotes, on the basis of appropriate democratic procedures and international

standards, the implementation of the right of ethnic minorities to participate in public and state life. This is especially true for addressing issues of protecting their interests in all spheres of life. In addition, the Assembly contributes to the formation in the public mind of an understanding of the common historical destinies and long-term interests of the ethnic groups that form the people of Kazakhstan; participates in the development of the conceptual foundations of state policy in the field of interethnic relations.

Under the auspices of the Assembly of the People of Kazakhstan, the Councils of Public Accord were established. They are called upon to be consultative and advisory bodies under regional power structures. Their main goal is to consolidate the efforts of civil institutions, and public, political, and other associations in strengthening public harmony and national unity. Along with this, the Councils of Public Accords take practical measures to resolve disagreements and disputes and promote the development of charity, mediation, and a system of public control in the field. They actively participate in solving urgent problems of the local population and work in the field of prevention of any conflict.

The two types of consent, as the fundamental principles of the global strategy of consent, are called upon to act in unity in such an area as education, where learning (acquisition of knowledge and skills) should be cultivated by education (inculcation of moral qualities). "... It is in the field of education that the center of decentered axes of integration of a multi-ethnic community is located... Education is a model of the process of consolidating a multi-ethnic community, built on a fundamentally different basis than the macro-social schemes of the market and statist-communal integration. But only at this level, the processes and structures of interethnic integration acquire a basis, devoid of the attribute of conflict" [9, p. 97].

From the perspective of the need for a planetary ethics of consent, the concept of consent in the history of Kazakhstan is of particular interest. Thus, for the proper implementation of the spiritual and moral strategy of consent, a serious and large-scale program for cultivating a culture of

feelings is needed as part of educational policy. In a similar connection, the Kazakh philosopher of the early twentieth century, Shakarim Kudaiberdiev, rightly insisted: "In the process of educating a person, it is necessary to introduce the science of conscience. Scientists should take care of this. They must develop this theory as a discipline that is compulsory for all. From a young age, it is necessary to instill in people a sense of high decency, and self-respect, which would help to get rid of animal instincts in oneself, to eradicate harmful desires. Only then can one hope for the correction of man and mankind ..." [10, p. 208-212].

If you look at the traditional Kazakh society, it is not difficult to see that these principles and qualities have been cultivated here since ancient times. This stemmed from the very way of life of the ancient steppe nomads. Consent was understood as the general harmony of nature, as well as the unity of nature and man. From this came the concept of consent in its socio-philosophical and ethical aspects. One of the clearest expressions of the idea of consent in the social life of the Kazakhs was found by the steppe sage Asan Kaigy (XV century) in his appeals to Khan Zhanibek. In one of them, we meet not only pain and anxiety due to the situation of disunity of the Kazakh people, but also the key idea, expressed in a laconic formula: "Consent is goodness" [11, p. 59].

The phenomenon of consent in the Kazakh traditional society had special features and a special character. It appeared in the form of a figurative-emotional side of a conciliatory dual unity, that is, it bore an existential-moral rather than a rational-logical connotation. P. Berger and T. Lukman correctly noted: "The farther the typifications of social interaction are removed from the face-to-face situation, the more anonymous they are. Of course, every typification contains in itself the germ of anonymity" [12, p. 29]. In other words, in the content of the concept of consent in Kazakh traditional culture, it is found mainly the second of the two cultural-historical types of consent - spontaneous consent.

The optimal approach to cultivating inner readiness for consent is based on the

fact that all people are different, therefore, one must accept another person in his otherness, in his difference from you. This approach most clearly developed towards the end of the 20th century when the concepts of "I and the Other" began to develop, when the postmodern principle of difference as dispersion, and difference gained popularity.

The formulations of this second approach to upbringing today are rather diverse. Thus, Amitai Etzioni proposes a new «golden rule» aimed at narrowing the gap between a person's behavior, which his «I» dictates to him and virtuous behavior. The rule is as follows: "Respect and maintain the moral order in society, if you want society to respect and support your independence" [13, c. 309-336.].

This is nothing more than education in the spirit of deterministic consent, and communicative rationality. Of course, this is a very important principle, but it is not exhaustive in human relations. This is the external, formal side of interhuman harmony and upbringing in the spirit of such consent. The point here is that consent is forced by the existence of other people. In other words, here unity stems from diversity and difference as determined and conditioned by this diversity and difference.

Meanwhile, consent of an unconditional type, spontaneous, non-rational consent is brought up not so much by external rules and instructions as by the creative ability to help a person, especially a child, independently reveal the best human qualities in himself: love, friendliness, readiness to help another person; to give these qualities flourish freely from within, without violence or coercion. In this way, a person's ability to create new beauty is formed in the name of people and the entire surrounding reality. These ideals of ethics are not only interpersonal but also planetary in nature. "... Such ethics cannot be born in an administrative, orderly manner. It can only be brought up by encouraging the spiritual development of the person himself, which would awaken in him the highest aspects of consciousness: inner purity, beauty, compassion, love for all living beings, harmony, life not for oneself, but for others, the ability to serve for the benefit of society, sacrifice, self-giving" [14, p. 2].

The formation and education of ethics,

which would serve as a fundamental system for the planetary community, for the entire human civilization, and for the ethnocultural, national-special community, is in demand today because the entire humanitarian sphere of people's life is under threat of degradation. Many authors write about this dangerous trend with great concern. In particular, back in the second half of the 90s of the last century, the most authoritative teachers of academic disciplines in the United States wrote about this. The humanities, they emphasized even then, are becoming a less and less important part of education, a kind of "appendix" in relation to other specialties [15, 268 p.].

As a way out of this threatening situation, various proposals are being put forward today, and all kinds of innovative approaches are being made, primarily in the field of education.

An interesting experience in this respect is the so-called socio-emotional learning. Already from the name itself, it is clear that we are talking about the possibility of such training, which is capable of cultivating in the student, not a purely rational communication and not a purely conditioned, determined agreement with others, but the ability to be in agreement with them on the basis of an emotionally warm relationship.

Although the term «social and emotional learning» is not new and has, in fact, been around for years, a growing evidence base has recently driven a tremendous surge in interest in this area - particularly among parents, educators, and policymakers. SEL matters a great deal for important life outcomes including success in school, college entry and completion, and later earnings. We also know that SEL can be taught and nurtured in schools, resulting in significant impacts such as improvements in classroom functioning and organization, students' ability to learn and get along with others, and academic achievement. In the system of socio-emotional learning, specific skills are instilled, such as conflict resolution, attention, empathy, and critical thinking, they are included in all structures of this learning system [16].

Philosophy also has the possibility of direct access to the concept of consent,

since in its conceptual arsenal it operates with many categories, one way or another related to this concept. Such categories include, for example, unity, connection, interaction, identity, harmony, etc. Kazakh scientists wrote about this ability of philosophy in their fundamental article: academician A. Nysanbaev and professor V. Dunaev. They noted that the worldview universals "peace", "freedom", "happiness", "truth", "goodness", "eternity", etc., can and should "become the concept on the basis of which radical reform will become possible education in accordance with the ontology of the internal logical form of personal meanings" [17, p. 103].

Western researchers, such as Justin Weinberg, also write about the real possibility of a university course in a philosophy based on the principle of consensus. He believes that in elementary college courses in the natural and social sciences, and even in some of the liberal arts such as history, the material taught is largely made up of basic statements, results, and ideas that most of those in the discipline agree on. J. Weinberg raises the question: can there be such a course in philosophy? It is important for students, he believes, to understand that there is much more agreement and objectivity in philosophy, there is an established truth on many issues, and in science, there are much more contradictions and subjectivity than they think. This idea is not accepted by everyone positively. It is believed that such a course will be nothing more than a collection of information about the basic laws of logic and semantics; that the idea itself is naive since there is by no means such a broad consensus in philosophy. And the implementation of the idea of a course of philosophy based on consent is associated with great difficulties, in particular, in determining whether to consider this or that position as proven completely and definitively [17].

Indeed, for all the temptation of J. Weinberg's idea, it looks utopian. At the same time, it is feasible to a certain extent. The fact is that some of the philosophical questions can be singled out in a separate class, and these, of course, are questions of ethics, including social ones.

Conclusion

Today, when all kinds of crisis situations are growing in the world, a significant transformation of social relations is necessary. In particular, the development of international mutual assistance is based on voluntary consent. It is important to continue those large international actions that have already proven themselves on the positive side. Such is the action "World Cleanup Day", when millions of people around the world go on to clean public, protected places from the garbage. In 2019, this action brought together people from 169 countries of the world.

In general, the internationalization of social and economic life is needed. For example, the development of technological hubs is based on international technopolises. This is dictated by the fact that a technological breakthrough of only some states can negatively affect their relations with others, therefore, there will be no question of any agreement here. The situation of the crisis will only get worse if one power seeks to rise above the others, especially with the help of force. We are monitoring this situation in 2022-2023.

Ensuring willingness to help is the responsibility of all countries and requires long-term, predictable, flexible, and sustainable funding on a much larger scale, based on global solidarity, in UN report [1].

Society is not built from individuals, it is built from families, which means, among other things, that society as a whole must be built according to the type of family. Unlike other public relations, relations in the family are not anonymous, but authorial. They do without special power structures; in a real family, problems have been solved the way their really close people solve them - on the basis of equality, on the basis of humanity. This forces us to recognize, further, the fact that the society of the near future, as soon as it will be able to realize the need for self-formation and self-government according to the type of family, will be built on completely different foundations than hitherto.

In this case, we must immediately raise the question of the essential content of the phenomenon of the family. What should a healthy and fulfilling family relationship

be based on? Since the family is a kind of unity of people, the principle of harmony and harmonious unification acts in it as the main, basic basis. A strong unification of a man and a woman is possible, apparently, only on the basis of a free spiritual choice, mutual consent - in the full and true sense of this high word. Another obligatory condition and component of a full-fledged natural family is a common worldview.

To illustrate this thesis, we present the results of a study of the Kazakh family by representatives of the academic community of Kazakhstan. They published a monograph in which many aspects of the family topic received comprehensive coverage [18]. Understanding the nature of the traditional Kazakh family as a cell of the social whole led scientists to the conclusion that this family combined two types of consent, and two cultural strategies of consent. The first demanded submission to cultural tradition (the unity of the main worldview and cultural attitudes), while the second required internal harmony, unity coming from the heart, and not from considerations of this or that external establishment.

In a holistic analysis of the family phenomenon, the concreteness, without which there is no such integrity, is unconditional love. Without love, it will be, in terms of K. Marx and F. Dostoevsky, "a random family". In other words, mutual disinterested love is the foundation and core of a proper family life, its core, a system-forming beginning.

It is obvious that in order to develop the ability of universal, spiritual love and, accordingly, internal harmony, it is necessary, first of all, to correctly understand the world and the place of man in it - such an understanding that will clearly show the kinship of all human beings, all human individuals, and therefore - and personalities. Therefore, in order for different families and ethnic groups to begin to treat each other exactly as relatives, a common worldview is necessary for all.

These principles are the basis for the formation of not only a family in the usual sense but also a single humanity. And this process itself can be described as a transition from closed monocultural

families-communities that exist within the local framework of traditionalism to an open multicultural family-community that develops on the basis of a single true worldview and truly human relations.

References

1 World in Disorder. Global Preparedness Monitoring Board Annual Report. – 2020. – 51 p.

2 Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории. – СПб., Наука, 2001. – 417 с.

3 Мор Т. Утопия // Классическая утопия. – М., АСТ, 2019. – 448 с.

4 Абай. Книга назиданий. – Алматы, Ел, 1993. – 128 с.

5 Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. – М., 4-е изд., 1979. – 320 с.

6 Всемирное писание. Сравнительная антология священных текстов религий. – М.: Республика, 1995. – 592 с.

7 Аль-Фараби. Трактат о взглядах жителей добродетельного города // Аль-Фараби. Философские трактаты. – Алма-Ата, Наука, 1970. – 430 с.

8 О Стратегии Ассамблеи народа Казахстана и Положении об Ассамблее народа Казахстана // [Electronic resource] URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U020000856_/links (the date of referring: 04.11.2022)

9 Нысанбаев А., Дунаев В. Национальная философия образования: задачи, принципы, приоритеты // *Адам әлемі*. – 2000. – № 3–4. – С. 83–105.

10 Шакарим. Мое время. – Астана: Аударма, 2010. – 408 с.

11 Кодар А. Круги забвения (стихи, переводы, эссе). – Алматы, Золотойвек, 1998. – 177 с.

12 Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. – М., Медиум, 1995. – 323 с.

13 Этциони А. Новое золотое правило. Сообщество и нравственность в демократическом обществе // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. – М., Академия, 1999. – 640 с.

14 Ицков Д. Глобальная стратегия дальнейших эволюций человечества в третьем тысячелетии // [Electronic resource] URL: <http://via-midgard.info, s.2>. (the date of referring: 15.12.2022)

15 What's Happened to the Humanities? Ed. By Alvin Kernan. – Princeton University Press, 1997. – 268 p.

16 Jones, Stephanie. Analysis: Social-Emotional Learning Is Important. But What Do All Those SEL Terms, Concepts & Ideas Actually Mean for the Classroom? New Online Tool Helps Sort Them Out // [Electronic resource]

URL: <https://www.the74million.org/article/analysis-social-emotional-learning-is-important-but-what-do-all-those-sel-terms-concepts-ideas-actually-mean-for-the-classroom-new-online-tool-helps-sort-them-out/> (the date of referring: 15.12.2022)

17 Weinberg J. A Philosophy Course Based On Consensus, Not Conflict // [Electronic resource] URL: <http://dailynous.com/2017/09/19/philosophy-course-based-consensus-not-on-flict/> (the date of referring: 25.12.2022)

18 Отбасы институты – Қазақстан қоғамы тұрақтылығының факторы=Институт семьи как фактор стабильности казахстанского общества. – Алматы: ИФПиР КН МОН РК, 2014. – 320 с.

Transliteration

1 World in Disorder. Global Preparedness Monitoring Board Annual Report. – 2020. – 51 p.

2 Habermas Ju. Vovlechenie drugogo. Ocherki politicheskoy teorii [Involvement of Another. Essays on Political Theory]. – SPb., Nauka, 2001. – 417 s. (in Russ)

3 Mor T. Utopija [Utopia]. // Klassicheskaja utopija. – M., AST, 2019. – 448 s. (in Russ)

4 Abaj. Knigana zidanij [The book of edifications]. – Almaty, El, 1993. – 128 s. (in Russ)

5 Bahtin M.M. Problemy pojetiki Dostoevskogo [Problems of Dostoevsky's Poetics]. – M., 4-e izd., 1979. – 320 s. (in Russ)

6 Vsemirnoe pisanie. Sravnitel'naja antologija svjashhennyh tekstov religij [A Comparative Anthology of the Sacred Texts of the Religions of the World]. – M.: Respublika, 1995. – 592 s. (in Russ)

7 Al'-Farabi. Traktat o vzgljadah zhitelej dobrodetel'nogo goroda [Treatise on the views of the residents of a virtuous city] // Al'-Farabi. Filosofskie traktaty. – Alma-Ata, Nauka, 1970. – 430 s. (in Russ)

8 O Strategii Assamblei naroda Kazahstana i Polozhenii ob Assamblee naroda Kazahstana [On the Strategy of the Assembly of the People of Kazakhstan and the Regulations on the Assembly of the People of Kazakhstan] // [Electronic resource] URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U020000856_/links (the date of referring: 04.11.2022) (in Russ)

9 Nysanbaev A., Dunaev V. Nacional'naja filosofija obrazovanija: zadachi, principy, priority [National philosophy of education: tasks, principles, priorities] // *Адам әлемі*. – 2000. – № 3–4. – С. 83–105. (in Russ)

10 Shakarim. Moe vremja [My time]. – Astana: Audarma, 2010. – 408 s. (in Russ)

11 Kodar A. Krugizabvenija (stih, perevody, jesse) [Circles of oblivion (poems, translations, essays)]. – Almaty, Zolotojvek, 1998. – 177 s. (in Russ)

12 Berger P., Lukman T. Social'noe konstru-

irovanie real'nosti [Social construction of reality]. – M., Medium, 1995. – 323 s. (in Russ)

13 Jetcioni A. Novoe zolotoe pravilo. Soobshhestvo i npravstvennost' v demokraticeskom obshhestve [New golden rule. Community and morality in a democratic society]. // Novaja postindustrial'naja volna na Zapade. Antologija. – M., Academia, 1999. – 640 s. (in Russ)

14 Ickov D. Global'naja strategija dal'nejshih jevoljucij chelovechestva v tret'em tysjacheletii [«Inhumanity 2045». Global strategy for the further evolution of mankind in the third millennium] // [Electronic resource] URL: <http://via-midgard.info>, s.2. (the date of referring: 15.12.2022) (in Russ)

15 What's Happened to the Humanities? Ed. By Alvin Kernan. – Princeton University Press, 1997. – 268 p.

16 Jones S. Analysis: Social-Emotional Learning Is Important. But What Do All

Those SEL Terms, Concepts & Ideas Actually Mean for the Classroom? New Online Tool Helps Sort Them Out // [Electronic resource] URL: <https://www.the74million.org/article/analysis-social-emotional-learning-is-important-but-what-do-all-those-sel-terms-concepts-ideas-actually-mean-for-the-classroom-new-online-tool-helps-sort-them-out/> (the date of referring: 15.12.2022)

17 Weinberg J. A Philosophy Course Based On Consensus, Not Conflict // [Electronic resource] URL: <http://dailynews.com/2017/09/19/philosophy-course-based-consensus-not-on-flict/> (the date of referring: 25.12.2022)

18 Otbasy instituty – Qazaqstan qogamy turaqtylygynyn factory=Institut sem'i kak factor stabil'nosti kazahstanskogo obshhestva [Institute of the family is a factor of the stability of the Kazakh society]. – Almaty: IFPIR KN MON RK, 2014. – 320 s. (in Kaz)

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Ules Nyssanbek

Deputy General Director, Chief Researcher, Candidate of Economic Sciences, Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, email: nyssanbekum@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2648-5571>

Aidana Yerzhanova

Researcher, PhD student, Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, email: ayerzhanova180@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6791-9025>

Zhanyl Madalievа

Docent, Candidate of Philosophy, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, email: zhanna_madalieva@mail.ru, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3050-4301>

Улес Мадиярұлы Нысанбек

бас директордың орынбасары, бас ғылыми қызметкер, экономика ғылымдарының кандидаты, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан, email: nyssanbekum@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2648-5571>

Айдана Женисқызы Ержанова

ғылыми қызметкер, PhD докторант, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан, email: ayerzhanova180@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6791-9025>

Жаңыл Қайыржанқызы Мадалиева

доцент, философия ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, email: zhanna_madalieva@mail.ru, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3050-4301>

Улес Мадиярұлы Нысанбек

заместитель генерального директора, главный научный сотрудник, кандидат экономических наук, Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, email: nyssanbekum@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2648-5571>

Айдана Женисовна Ержанова

научный сотрудник, PhD докторант, Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, email: ayerzhanova180@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6791-9025>

Жаныл Кайржановна Мадалиева

доцент, кандидат философских наук, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан, email: zhanna_madalieva@mail.ru, ORCIDID: <http://orcid.org/0000-0002-3050-4301>

ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ

¹Б.Д. Мырзабаева, ²А.Ж.Иматаева, ³Г.Б. Кыдырбаева

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются этнолингвистические аспекты социальной политики в контексте формирования казахстанской идентичности, их взаимосвязь с социально-политической стабильностью, политической модернизацией.

Практика показала, что опора на этнонациональную идентичность, невнимание к языковым вопросам, приводит к обострению межэтнических отношений, что имеет следствием рост напряженности и рост эмиграции, пик которой пришелся на 1994 г.

Ожидания социально-экономического характера (динамика экономического роста, и, как следствие, ожидания улучшения материального положения, повышения социального и имущественного положения), и, напротив, пессимистические ожидания есть переменные, а этнические и лингвистические особенности общества являются устойчивыми и постоянными признаками.

Социальная политика направлена на решение текущих, среднесрочных и долгосрочных экономических, социальных проблем, выполнении стратегических задач, но плодотворность социальной политики определяется тем, что поставлена ли цель стратегического характера – интеграция социальных групп в единую общность. Взаимоотношения государства и общества, социальная политика должны учитывать этнические и лингвистические особенности общества для таковой интеграции и формирования надэтнической, гражданской идентичности.

Ключевые слова: этнолингвистические аспекты, социальная политика, национальная идентичность, казахстанская идентичность, социально-политические тенденции, стабильность, политическая модернизация.

^{1,2}Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати, Тараз, Казахстан

³Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Автор-корреспондент:
Б.Д. Мырзабаева,
Balbalmira84@mail.ru

Ссылка на данную статью:
Мырзабаева Б.Д.,
Иматаева А.Ж.,
Кыдырбаева Г.Б.
Этнолингвистические
аспекты социальной
политики // Адам әлемі. –
2023. – № 1 (95). – С. 96-107.

Әлеуметтік саясаттың этнолингвистикалық аспектілері

Аңдатпа. Мақалада қазақстандық бірегейліктің қалыптасуы аясындағы әлеуметтік саясаттың этнолингвистикалық аспектілері, олардың әлеуметтік-саяси тұрақтылықпен, саяси жаңғырумен өзара байланысы талданады.

Тілдік мәселеге назар аудармау, этноұлттық бірегейлікке арқасүйеу этносаралық қарым-қатынастың шиеленісуіне алып келетінін тәжірибе көрсетті, бұл өз кезегінде 1994 жылы шарықтау шегіне жеткен наразылық пен эмиграцияның өсуімен тікелей байланысты.

Әлеуметтік-экономикалық сипаттағы болжамдар (экономикалық өсу динамикасы және соның нәтижесінде қаржылық жағдайдың жақсаруын, әлеуметтік және мүлктік жағдайдың жоғарылауына үміт) және керісінше, пессимистік болжамдар өзгемелі болып табылады, ал қоғамның этникалық және тілдік ерекшеліктері тұрақты және тұрақты белгілер.

Әлеуметтік саясат ағымдағы, орта мерзімді және ұзақ мерзімді экономикалық, әлеуметтік мәселелерді шешуге, стратегиялық міндеттерді орындауға бағытталған, бірақ әлеуметтік саясаттың

жемістілігі стратегиялық сипаттағы мақсаттың – әлеуметтік топтардың біртұтас қоғамға интеграциялануымен анықталады. Мемлекет пен қоғам арасындағы қарым-қатынас, әлеуметтік саясат қоғамның осындай интеграциялануы мен этносаралық, азаматтық бірегейлікті қалыптастыру үшін этникалық және тілдік ерекшеліктерін ескеруі қажет.

Түйінді сөздер: этнолингвистикалық аспектілер, әлеуметтік саясат, ұлттық бірегейлік, қазақстандық бірегейлік, әлеуметтік-саяси үрдістер, тұрақтылық, саяси жаңғыру.

Ethno-linguistic Aspects of Social Policy

Abstract. The article analyzes the ethno-linguistic aspects of social policy in the context of the formation of Kazakhstani identity, their relationship with socio-political stability, political modernization.

Practice has shown that reliance on ethno-national identity leads to an aggravation of inter-ethnic relations, which results in an increase in tension and an increase in emigration, which peaked in 1994.

Expectations of a socio-economic nature (the dynamics of economic growth, and, as a result, expectations of an improvement in the financial situation, an increase in the social and property status), and, on the contrary, pessimistic expectations are variable, and the ethnic and linguistic characteristics of society are stable and constant.

Social policy is aimed at solving current, medium-term and long-term economic, social problems, fulfilling strategic tasks, but the fruitfulness of social policy is determined by whether the goal of a strategic nature is set - the integration of social groups into a single community. The relationship between the state and society, social policy should take into account the ethnic and linguistic characteristics of society for such integration and the formation of a supra-ethnic, civic identity.

Key words: Ethno linguistic Aspects, Social Policy, National Identity, Kazakhstani Identity, Socio-Political Trends, Stability, Political Modernization.

Введение

Основное внимание общественности привлекают существующие этнические и основные лингвистические идентификации - деление на русскоязычных, казахскоязычных и билингов, большинство из которых казахскоязычны, имеет место молчаливый консенсус о возрастании функционального применения казахского языка в будущем при уважении к языкам других народов и к гражданам – носителям этих языков.

Гражданская идентичность подразумевает лояльность политической системе, принятым посредством гласного или негласного общественного договора «правил игры». Различия интересов социальных групп тогда имеют общее, объединяющее их в согласии и лояльности политической системе (Loyalty, лояльность). Полное, либо частичное неприятие политического курса проявляется в открытом выражении своих мнений и позиций (Voice, голос).

Этнолингвистические аспекты должны и могут быть приниматься во внимание при проведении социальной политики. Формирование национальной идентичности есть следствие интеграции этнических групп в единую общность. Возможность процесса такой интеграции существует, если стра-

тегической целью социальной политики является интеграция социальны, в том числе этнических, групп. Соответственно, актуально изучение роли и возможностей этнолингвистических аспектов социальной политики как фактора в созидании казахстанской идентичности.

Методология исследования

В статье применены сравнительный метод, логический метод, структурно-функциональный метод. Сравнительный метод важен в поиске полезных аналогий. Например, знание соотношения этнических и языковых принадлежностей, основанное на опыте зарубежных стран, позволяет применять аналогию для понимания сути этнолингвистических аспектов социальной политики в Казахстане.

Структурно-функциональный метод применен в анализе содержания социальной политики, определении ее субъектов, уровней социальной политики и функций социальной политики и ее субъектов на разных уровнях: общенациональном (центральном), региональном и местном.

Логический метод применен в выявлении причинно-следственных связей, анализе влияния этнолингвистических аспек-

тов социальной политики на казахстанскую идентичность и стабильность.

Язык как выражение особенностей культуры и мышления

В августе 2015 года было подписано рамочное соглашение, которое отражает изменения в обществе. Например, современный русский язык меньше применяет причастные и деепричастные обороты, чем классический русский язык. Также меньше использование сложноподчиненных предложений. По мнению российского полиглота Дмитрия Петрова, происходит иная структуризация мышления и упрощение взгляда на мир, что проявляется в клиповом мышлении подобном быстрой смене декораций. Кроме того, замечает Дм. Петров, творцами языка и мышления, связанного с ним, являются уже не Пушкины, а миллионы лиц в социальных сетях [1]. Любой язык отражает реальность его формирования, культуру и специфику мышления народа. Например, английский язык имеет десятки слов, описывающих нюансы прибыли, то есть прагматичен по сравнению, например, с русским и итальянским языками.

Применительно к сфере политики, термины британского английского языка *formal executive* и *political executive* описывают, соответственно, роль британского короля как формальной главы власти и реальную власть премьер-министра как настоящего главы исполнительной власти в Соединенном Королевстве. Эти термины выражают специфику политической культуры и истории Британии, они кратки и понятны для действующего в реалиях британской политики, но иностранцу необходимо дополнительное разъяснение этой специфики соотношения ветвей власти.

Этнические и лингвистические особенности казахстанского общества

В наших реалиях необходимо учитывать, что имеем дело с различиями этнических и лингвистических особен-

ностей казахстанского общества.

В отличие от русских, по разным экспертным оценкам, не менее трети казахов в недостаточной степени владеют родным языком, чтобы общаться, писать, составлять документы, читать литературу. «По оценкам экспертов, даже среди самих казахов многие до сих пор не могут ни читать, ни писать на родном языке. В общественном движении «Мемлекеттік тіл» считают, что таких примерно 60 процентов...» [2].

Языковая идентичность не совпадает в наших реалиях с указанием казахского как родного языка, поскольку признание казахского языка в качестве родного не для всех казахов означает владение им. Так большинство русскоговорящих казахов не считают родным русский язык, хотя де-факто, русский язык является языком их внутреннего мышления.

В дискуссии 2005-2009 гг. в качестве стигматизации введено наименование *шалаказахи* для русскоязычных казахов, хотя прежде так назывались метисы-казахи. «Значительная часть казахских национал-патриотов полагая, что язык является главным элементом этничности стала называть тех казахов, кто не владеет своим родным языком, «шалаказахами» [3].

По существу, в ходе этнополитических дискуссий поставлен под иным именем тезис о наличии двух языковых идентичностей у казахов. «Языковая идентичность, как и любая другая идентичность — это не приписываемое и врожденное, а интериоризируемое свойство человека, которое может выбираться, выражаясь в языковом и социально-культурном поведении, или изменяться в зависимости от социального, политического и идеологического контекста. Язык, сигнализируя «я — свой, я — такой же, как вы», помогает человеку социализироваться в обществе, усваивать культурные и социальные нормы, устанавливать и поддерживать отношения в пределах этнических, возрастных, тендерных, социально-ролевых и

иных групп, параллельно осуществляя внутреннюю и внешнюю эмоциональную-оценочную деятельность. ...Язык является важнейшим инструментом идентификации человека в обществе, а языковая идентичность определяется как совокупность языковых характеристик индивида и группы (знание языка/языков, или языковая компетенция, употребление языков, или речевое поведение, отношение к языкам, или языковая установка) [4].

В связи с этим, вспомним международный опыт – страна без согласованных ценностей обречена на внутреннее противостояние, особенно когда различия в базовых религиозных или/и политических ценностях чреватые конфликтом. Наиболее известные примеры – США накануне гражданской войны 1860-х гг., Югославия накануне 1991г.

В одной из статей 1996 г. казахстанский социолог А.Т. Забирова вполне обоснованно утверждала: «...одним из таких стабилизирующих ресурсов является социально-ценностный консенсус общества... справедливым будет полагать, что структурные изменения в нашем обществе, по-видимому, подошли к тому рубежу, когда необходимо конкретизировать ценностные ориентиры, сформулировать социальные нормы и правила игры, при соблюдении которых возможны баланс и стабилизация всех подсистем общества – экономики, политики, социальной сферы и культуры» [5, с. 31]. Примечательно, что эти слова Забировой использовались в одной из работ по теме национального строительства в 2010 г., правда, без ссылки на неё, и автора, до этого применявшего её тезис.

Казахстанский исследователь Уразгали Сельтеев, по сути, продолжил тезис А. Забировой: предположил: «...У нас есть проблемы в ценностной ориентации, и мы должны последовательно решать их. Причем это системная работа, которую должны совместно вести как государственные, так и общественные институты. Опыт развития многих стран мира

доказывает, что без прочного культурного стержня экономический подъем невозможен. Нам необходим устойчивый культурно-ценностный фундамент. Более того, большинство населения должно прийти к консенсусу и принять эти ценности, которые станут и сплачивающей основой, и жизненным ориентиром» [6].

Если взять ценности модернизационного характера, то ценностные ориентиры традиционализма должны принадлежать прошлому. В этом суть модернизации общественного сознания. В целом, этнополитические аспекты языковой принадлежности имеют значение как для выбора ценностных ориентаций в процессе модернизации общественного сознания, так и для межэтнического консенсуса. Языковая проблема для казахов двояка: она существует и для русскоязычных казахов, слабо владеющих государственным языком, и для миллиона репатриантов-оралманов, многие из которых недостаточно знают русский язык – язык, фактически доминирующий в разных сферах жизни. Казахстанский политолог М.С. Шайкемелев, анализируя ценностные ориентации русскоязычных казахов и традиционалистов из числа казахскоязычных, приводит достаточно содержательный материал, из которого следует, что торможение заявленным векторам модернизации возникает из-за отсутствия активного субъекта и разнонаправленности потенциальных групп внутриэтнической интеграции (одни – к современности, другие – к архаике. Различаются также поведенческие нормы и стереотипы (например, брутальность мужчин позитивно воспринимается традиционалистами) [7, с. 145].

Взаимосвязь национальной и языковой идентичности: зарубежный опыт

Межэтническая интеграция подразумевает сближение разных по культурным, языковым и иным параметрам

этносов, в рамках полиэтничных государств. В конечном счете, создаются общее самосознание и другие общие культурные и политические черты [8].

Понятие «языковая идентичность» более верно, чем указание на родной язык отражает действительность. Родной язык больше обращает на идентификацию с врожденностью языковой принадлежности, языковая идентичность к практике владения и применения языка.

Обоснована точка зрения Балюшиной Ю., что социальная политика представляет собой деятельность различных социальных институтов по упорядочению, формализации и стандартизации социальных связей, направленную на оптимизацию социальной структуры, которая позволит обеспечить стабильность общества. «А главнейшей целью социальной политики является не поддержка определенных социальных слоев или групп, а интеграция общества, обеспечение равновесия социальной системы» [9].

Немногие государства подобно Японии имеют почти полное, на 99%, совпадение этнической и языковой принадлежности. Большинство стран полиэтничны и, соответственно, различаются наличием нескольких языков:

- существует нация, представители которой говорят на 4 языках (Швейцария);

- есть нации-государства Северной Америки и Латинской Америки, Австралии, Новой Зеландии, как правило, основной этнос в них потомки переселенцев из одной из стран Европы, и официальный язык, соответственно, общий с прежней метрополией;

- есть этнонации, имевшие общий литературный язык (сербы, хорваты и боснийские мусульмане);

- есть этносы и нации, имеющие свой родной язык, но подавляющее большинство лиц этих этносов использует в общении иной язык (ирландцы и шотландцы);

Языковая принадлежность и национальная идентичность может харак-

теризоваться сосуществованием двух официальных языков (Пакистан, Индия, Кения, Танзания), есть страны, в которых государственный язык считается важной частью национального единства, но при этом, часть этносов, не считает этот язык частью национальной идентичности граждан (наиболее известный пример — это Алжир) [10, с. 425].

Есть страны, в которых язык прежней метрополии является официальным, государственным, и не видно в обозримом будущем что какой-нибудь из местных языков станет вторым государственным языком (Ангола, Мозамбик, Камерун и др.), языком нации-государства. В Пакистане урду - родной язык меньшей части населения стал официальным языком государства. По существу, урду — это известный в Британской Индии хинди, но дополненный арабизмами и персизмами [10, с. 425].

Показательна история Бельгии последних десятилетий. В этой стране языковая идентичность создает риск для национальной идентичности. Различия языковых идентичностей франкоязычных валлонов и нидерландскоговорящих фламандцев проявился в разделении страны на три региона. Партийная система, система образования также расколота по языковому принципу. Но окончательный распад страны маловероятен, ибо в условиях нахождения в центре Европейского Союза такой исход невыгоден элитам и населению [11, с. 37].

Этнолингвистическая особенность Алжира состоит в том, что французский язык в Алжире остается языком крупного бизнеса и экономического развития, науки и техники. Невладеющий французским языком может работать в традиционном хозяйстве, в сфере религии, культуры, литературы и т.д. Высокооплачиваемая работа в сфере медицины, бизнеса, и т.д. требует знания французского языка.

Вследствие этих факторов, несмотря на политику государства по внедрению арабского языка и формированию язы-

ковой идентичности на базе арабского языка, статус французского языка не ослабевают свои позиции среди населения. Почти все французы – значительная (10%) часть населения колониального Алжира эмигрировали из Алжира.

После приобретения независимости началась политика арабизации, начиная с внедрения арабского языка. В конституциях 1963г. и 1976 г. указано, что официальным языком является литературный арабский язык. Алжирский арабский является родным для 72 %, берберский для 27,4 % алжирцев. Французский язык, не имея официального статуса, широко используется в науке, культуре, СМИ и образовании и де-факто сохранился в повседневном общении как официальный язык Алжира. «С момента обретения независимости в стране, правительство проводит политику лингвистической арабизации в образовании и бюрократии, что привело к ограничению использования берберского языка и арабизации многих берберо-говорящих... Сильные позиции французского языка были мало зависимы от политики арабизации... [12].

Во многих странах Африки различаются официальный язык и национальные языки, например, в Мали национальными языками являются языки 13 африканских этносов, Аналогичная ситуация в Сенегале, Кот д'Ивуаре, Намибии, Камеруне и большинстве других стран Черной Африки. При этом, в странах Черной Африки, т.е. к югу от Сахары, официальными языками являются английский, французский, португальский. В странах Северной Африки официальным языком является арабский, но в странах Магриба, включая Алжир, колониальное прошлое оставило французский язык как второй лингва франка. Из стран Северной Африки только Египет не был колонией, а Ливия являлась колонией Италии.

В ряде стран Восточной Африки безболезненно, без сопротивления, официальным языком наряду с английским стал язык суахили. При этом, суахили

не является языком большинства населения ни в одной из этих стран: Кении, Танзании, Уганде [13, с. 300, 350].

Суахили широко распространен в Восточной и отчасти Центральной Африке и выполнял функцию лингва франка, языка межэтнического общения еще до колониальной эпохи. Принадлежит к языкам банту, язык суахили возник в период интенсивной торговли арабских мореплавателей с Восточной Африкой и Индией. ...Успешному распространению языка суахили способствует то, что большинством говорящих он воспринимается как «общеафриканский», но при этом также как нейтральный язык, не связанный ни с какой узкой этнической группой; таким образом, по крайней мере в Танзании (населенной преимущественно народами банту), языку суахили удалось стать своего рода символом национального единства» [14]. Суахили преподается в школах, английский как французский в Алжире сохраняет роль языка науки и техники, глобальной коммуникации.

Этнолингвистической особенностью Центрально-Африканской Республики (ЦАР) является многоязычие (72!) местных африканских языков. Язык санго, своеобразный койне на базе нескольких родственных языков и имеющий упрощенную грамматику, символизирует национальное единство. «Если различные этнические группы ЦАР отождествляются среди других черт своими собственными языками, то санго по праву можно называть языком всех жителей страны, хотя языком власти и экономики по-прежнему остается французский язык. Как и в других африканских странах, местные языки позволяют жителям ЦАР общаться между собой в региональном плане, то есть главным образом в сельской среде. Но в противоположность тому, что происходит в большинстве африканских государств, санго является также языком городов. Таким образом, роли между санго, французским языком и другими местными центральноафриканскими языками чет-

ко распределены, составляя своего рода равновесие, иногда «шаткое», причиной чему является давление со стороны социальных групп и «политические игры» местной власти» [15].

Санго через 4 года после независимости, с 1964 года приобрел статус национального языка. Центральноафриканская интеллигенция признает санго в качестве национального языка, но в повседневной речи, в обществе изъясняется на французском языке. Российская исследовательница Стрябкова Ю. замечает, что в ЦАР и ряде соседних с нею стран, с одной стороны, существует понимание, что без французского языка невозможно культурное, экономическое, политическое развитие, а с другой — поддержка идеи о том, что французский язык является инструментом империализма и культурного отчуждения. Позиция власти этих стран состоит в том, что «использование французского языка не должно мешать национальным языкам. Формула «французский - да, но не в ущерб национальным языкам» [15].

Языковая политика в странах Центральной Азии

Для полиэтничных стран важно определить считается ли языковая ситуация и формирование языковой идентичности проблемой или ресурсом развития. «... Во всех республиках региона реализуется политический курс, направленный на развитие только государственных языков титульных этносов. Своеобразным исключением является Кыргызстан, в котором есть и государственный, и официальный языки. ...Законодательно закреплен статус двух языков – государственного (кыргызский язык) и официального (русский язык). Но в чем отличие их статусов? Где эти различия юридически закреплены? В языковой политике есть ряд серьезных проблем, но их удастся решить, только если ее перестанут рассматривать как повод для различных политических игр...

Есть только два варианта: или реальное развитие многоязычия, или откат к одноязычию. В первом случае мы получаем мощный и эффективный ресурс для развития современной науки, образования, технологий, что даст толчок экономическому прогрессу. Кроме того, это укрепит политическую стабильность и ускорит реальное, неголословное развитие гражданского общества и правового государства. Во втором случае наша республика получит социальную напряженность, рост миграции, сохранение кризиса в экономике» [16].

Вышеприведенные слова относятся к Кыргызстану, но применимы и к Казахстану. Вспомним, что в постколониальной Африке среди прочих мнений существует понимание, что английский и французский языки могут быть использованы как ресурсы развития. Другое дело, что это ресурс развития на практике применяется на благо отдельных социальных групп, а не нации-государства в целом.

Языковая гомогенность может восприниматься как непреложная основа культурно-ценностной гомогенности. Однако политика в языковой сфере должна принимать во внимание, что ценностная гомогенность вполне может быть достигнута и существовать столетиями при языковом разнообразии.

Швейцария может служить эталонным примером такого единства ценностей при несовпадении религиозной и языковой идентичностей: немецкоязычный также как франкофон и италоязычный может быть католиком, либо приверженцем протестантизма. «Из 11 преимущественно католических кантонов – семь немецкоязычных, два двуязычных, один франкоязычный и один италоязычный. К протестантским кантонам относятся семь немецкоязычных, два франкоязычных и один двуязычный... Швейцарцы смогли осознать себя нацией без того, чтобы их национальное самосознание оказалось привязанным к какой-либо языковой и религиозной принадлежности [17, с. 159, 168].

Странным для Швейцарии будет утверждение о наличии французской, немецкой, итальянской этничностей – вместо них есть деэтнизированные языковые идентичности – немецкоязычный, франкофон, италоязычный, ретеророманец. В Швейцарии каждая из этих идентичностей показала устойчивость, выдержала испытание веками, невзирая на сотрясавшие страны Европы религиозные войны XVII столетия, войны династические и следовавшие с эпохой Великой Французской революции войны наций и, затем применяя тезис Сэмюэля Хантингтона, войны идеологий после первой мировой войны.

Напротив, в Югославии для сербов, хорватов, мусульман-боснийцев из шести славянских наций этой страны разделение имело место не по линии языка (существовал единый литературный сербохорватский язык), а по линии религии и нациеобразующим признаком выступала религиозная принадлежность. Внешние конфликты, события династических и религиозных войн Средних веков и особенно вторая мировая война, и, наконец, события 1990-х гг. запустили механизм нарастания конфликтов между национальностями. Важно то, что языковая идентификация сама по себе не является ни стабилизирующим, ни дестабилизирующим фактором: в случае трех периодов воссоздания Югославии общность языка не проявилась фактором стабильности межэтнических отношений и стабильности политической системы; на примере Швейцарии видно, что три-четыре разные языковые идентификации не приводили к конфликтам между носителями этих языков. Что актуально для Казахстана вследствие возникающих спорадически дискуссий о статусе и роли русского (статус языка межнационального общения) и казахского языка, имеющего статус государственного.

Казахстанская идентичность может быть только надэтнической идентичностью, непротиворечиво сочетающей

в себе характеристики этнических и лингвистических идентификаций с учетом региональных особенностей. Зарубежный опыт демонстрирует, что при отсутствии центробежных тенденций государство приобретает устойчивость, в случае даже слабых центробежных тенденций правительство имеет вызовы и риски для стабильности. Центроостремительные тенденции нередко вызваны осознанием необходимости противостояния общему недругу или недругам.

Социально-политические процессы: постсоветские особенности

Российские авторы Бобровникова М.А. и Шевченко В.Н. определили семь особенностей социально-политических процессов в России, которые, на наш взгляд, проявляются и в Казахстане:

1) Тесное единство и переплетение социальных и личных взаимоотношений, политики и экономики и т.д., в том числе в личных и в государственных интересах;

2) Несформированность гражданского общества, слабость институтов гражданского общества в России; все вопросы экономического, социального, политического развития решаются при помощи государственных властных структур;

3) Существенные разногласия между участниками социально-политической жизни, возможность радикализации политических движений;

4) Ситуация концентрации политической власти, высокая степень совмещения и взаимозаменяемости политических ролей, слабая структурированность социально-политической жизнедеятельности, в России;

5) Отсутствие интеграции среди участников социально-политического процесса;

6) Высокая концентрация политической власти и ресурсов в руках правящей элиты;

7) Нарастание стратификационных

процессов из-за растущей дифференциации доходов населения, процессов олигархизации и маргинализации российского общества [18].

В поле внимания социальной политики современных государств: проблемы занятости и безработицы, бедность населения, несправедливое распределение богатств, состояние здоровья населения, проблемы семьи, материнства, детства, молодежи, наркомания и алкоголизм и др.

Бобровникова М.А., Шевченко В.Н. замечают, что все процессы в стране и её социальной и политической жизни - это, прежде всего, процессы конкуренции, процессы борьбы за власть и влияние, так как происходит борьба политических элит, которая дополняется эпизодической активностью отдельных социальных групп за лучшее положение в обществе, за льготы, за высокую заработную плату и т.д. [18].

В качестве субъекта социальной политики выступают государственные органы управления, органы местного самоуправления, институты гражданского общества (предприятия, любые социальные политические и экономические организации).

Обеспечение равновесия социальной системы, интеграция общества и оптимизация социальной структуры, которая позволит обеспечить стабильность общества есть основная цель по-настоящему продуманной социальной политики [9]. Что возможно только в условиях межэтнического согласия. С одной стороны, общественно-политическая стабильность и межэтническое согласие необходимые условия для созидания казахстанской идентичности. С другой стороны, стабильность сама по себе недостаточна для интеграции социальных групп, возможности таковой интеграции предоставляет социальная политика.

Невниманием к развитию новых институциональных основ сопровождалось отведением незлитным социальным группам роли пассивных субъектов,

в чем-то даже объектов преобразований, утративших прежний статус и уровень доходов в процессе широкомасштабной трансформации Казахстана. На наш взгляд, в оценке процессов политической и экономической трансформации важно исходить из действенности экономической и социальной политики и поддержке ее со стороны широких общественных слоев. Например, в таких странах как Южная Корея и Сингапур политический курс опирался на интересы общественных слоев, которые были заинтересованы в подлинной, а не мнимой модернизации. Этими группами в полиэтничном Сингапуре и почти моноэтнической Южной Корее являлись научно-техническая интеллигенция, предприниматели из сферы производства, большинство работников умственного труда, включая врачей и преподавателей. И в этом состоит "секрет" успешной модернизации, проведенной в новых индустриальных странах.

Кроме того, в отечественной реальности необходимо больше уделять рассмотрению на опыте Швейцарии и бывшей Югославии этнолингвистических особенностей социальной политики. Для этого социальную политику надо проводить во взаимной связи и вниманием к языковой политике. Так элиты в процессе борьбы за власть и влияние в Югославии после смерти Иосипа Броза Тито активно использовали этнический фактор, раскалывая также прежде единый литературный сербохорватский язык, и усиливали центробежные тенденции, в Швейцарии же культурно-ценностная гомогенность привела к деэтнизации языковых идентичностей и укреплению центростремительных тенденций.

В проектировании и проведении социальной политики меньше всего слышен голос незлитных групп, а высшие, элитные группы лоббируют свои собственные интересы в конкуренции за ресурсы, главным образом экономические ресурсы и доходы. В итоге, социальная политика утрачивает свою

цель - интеграцию социальных групп в гражданскую общность и формирование надэтнической национальной идентичности.

Заключение

Изучение этнолингвистических аспектов социальной политики в контексте формирования национальной идентичности и политической модернизации позволяет сделать выводы:

1. Языковая политика и социальная политика рассматриваются в отрыве. На деле же социальная политика в полном своем содержании ставит целью интеграцию социальных групп, что означает созидание общегражданской идентификации, в целом рационализацию функционирования аппарата государственных органов и более активное участие общества в делах нации-государства.

2. Сужение понимания социальной политики за счет невнимания к этнолингвистическим особенностям имеет следствием невниманием к особенностям мышления, мировидения, структуре ценностей, имеющимся у разных этнических групп. Понимание социальной политики только как решения текущих и средне- и долгосрочных задач в распределении экономических и иных ресурсов между социальными группами, включая проблему безработицы, низких доходов и пр., ослабляет роль социальной политики как фактора формирования национальной идентичности.

Как следствие, созидание общенациональной идентичности воспринимается как решаемое на основе поиска некоего идеологического ресурса («национальная идея») или призывов к общенациональной идеологии.

3. Общественно-политическая стабильность и межэтническое согласие необходимы, но недостаточны для формирования нации. Этнолингвистические аспекты социальной политики в полном своем значении есть фактор интеграции социальных групп, и в конечном итоге, формирования казахстанской идентичности.

Дело в том, что языковая гомогенность неравнозначна ценностной гомогенности. Политика в языковой сфере должна принимать во внимание, что по опыту Швейцарии культурно-ценностная гомогенность вполне может быть достигнута и существовать столетиями при языковом разнообразии. На наш взгляд, при понимании этнолингвистических аспектов социальной политики возможно задействование культурно-исторического ресурса – исторического и культурного наследия, исторической памяти, культурного капитала разных этносов Казахстана.

Список литературы

1 Петров Д. Как связаны язык и менталитет? // [Электронный ресурс] URL: https://www.rki.today/2020/11/blog-post_28.html (дата обращения: 28.11.2022 г.).

2 Исабаева С. Министр-оптимист: Сколько на самом деле граждан страны владеют казахским языком? // [Электронный ресурс] URL: <https://camonitor.kz/30942-ministr-optimist-skolko-na-samom-dele-grazhdan-strany-vladyut-kazahskim-yazykom.html> (дата обращения: 28.11.2022 г.).

3 Мамираимов Т. В защиту некоторых «шала-казахов» и здравого национализма // [Электронный ресурс] URL: <http://www.sarap.kz/rus/view.php?id=277> (дата обращения: 01.12.2022 г.).

4 Бальхина Т.М. Электронная статья «Языковая идентичность» // [Электронный ресурс] URL: <http://kiro46.ru/docs/balihin.pdf> (дата обращения: 01.12.2022 г.).

5 Забирова А.Т. Социально-ценностный консенсус - условие стабильности общества // *Саясат*. - 1996. - №7. - С. 29-34.

6 Исабаева С. Исцеление культурой: Как вывести нацию из ценностного кризиса? // [Электронный ресурс] URL: <https://camonitor.kz/30770-iscelenie-kulturoy-kak-vyvesti-naciyu-iz-cennostnogo-krizisa.html> (дата обращения: 02.12.2022 г.).

7 Шайкемелев М.С. Казахская идентичность. Монография. – Алматы, ИФПР, 2013. - 272 с.

8 Российская социологическая энциклопедия // [Электронный ресурс] URL: <https://sociologicheskaya.academic.ru/409/> (дата обращения: 03.12.2022 г.).

9 Балюшина, Ю. Социальная политика: понятие и сущность // [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/>

sotsialnaya-politika-ponyatie-i-suschnost?gclid=CjwKCAjwsO_4BRBBEiwAyagRTfs2PBhuVlaAkefwyBxD0-uV1dR2Je_udV3dMjBFb4Tku1M5Nhe5ZxoCSi0QAvD_BwE (дата обращения: 04.12.2022).

10 Исмагамбетов Т.Т. Взаимосвязь языковой идентичности и национальной идентичности: зарубежный опыт и казахстанские реалии // Формирование казахстанской идентичности в контексте задач модернизации общественного сознания: книга 3. - Алматы, ИФПР КН МОН РК, 2020. - 668с. - С.4 25-445.

11 Смокотин В.М. Многоязычие и проблемы преодоления межъязыковых и межкультурных коммуникативных барьеров в современном мире. – Томск, Изд-во Том. ун-та, 2010. - 222 с.

12 Языки Алжира // [Электронный ресурс] URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/языки_Алжира (дата обращения: 04.12.2022).

13 Страны мира: Краткий полит.-экон. справочник. - М., Политиздат, 1985. – 195с.

14 Суахили // [Электронный ресурс] URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Суахили> (дата обращения: 04.12.2022).

15 Стрябкова Ю.И. Языковая ситуация в Центрально-Африканской Республике на современном этапе // [Электронный ресурс] URL: http://dspace.bsu.edu.ru/bitstream/123456789/8982/1/Stryabkova_Yzikovaya.pdf (дата обращения: 05.12.2022).

16 Бакыт Э. Языковая политика в Центральной Азии: ресурс развития или политическая игра? Интервью с экспертом аналитического центра «Полис Азия» Павлом Дятленко // [Электронный ресурс] URL: <https://24.kg/archive/ru/community/36946-2008/06/16/87543.html/> (дата обращения: 05.12.2022).

17 Цитрин П.С. Реферативный обзор: может ли Конфедерация Гельвеции служить примером для подражания? // Актуальные проблемы Западной Европы: экономика, политика, идеология. Реферативный сборник. – М.: ИНИОН СССР, 1989. – №3. – С. 153-173.

18 Бобровникова М.А., Шевченко В.Н. Социально-политические процессы в современной России: особенности, тенденции, перспективы // Сетевое издание «Современные проблемы науки и образования». – 2015. - № 1 (часть 1) // [Электронный ресурс] URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=19274>. (дата обращения: 05.12.2022).

Transliteration

1 Petrov D. Kak svjazany jazyk i mentalitet? [How are language and mentality related?]

// [Jelektronnyj resurs] URL: https://www.rki.today/2020/11/blog-post_28.html (data obrashhenija: 28.11.2022 g.). (in Russ)

2 Isabaeva S. Ministr-optimist: Skol'ko na samom dele grazhdan strany vladejut kazahskim jazykom? [Minister-optimist: How many citizens of the country actually know the Kazakh language?] // [Jelektronnyj resurs] URL: <https://camonitor.kz/30942-ministr-optimist-skolko-na-samom-dele-grazhdan-strany-vladejut-kazahskim-jazykom.html> (data obrashhenija: 28.11.2022 g.). (in Russ)

3 Mamiraimov T. V zashhitu nekotoryh «shala-kazahov» I zdavogo nacionalizma [In defense of some «shala-Kazakhs» and sound nationalism] // [Jelektronnyj resurs] URL: <http://www.sarap.kz/rus/view.php?id=277> (data obrashhenija: 01.12.2022 g.). (in Russ)

4 Balyhina T.M. Jelektronnaja stat'ja «Jazykovaja identichnost'» [Linguistic identity] // [Jelektronnyj resurs] URL: <http://kiro46.ru/docs/balihina.pdf> (data obrashhenija: 01.12.2022 g.). (in Russ)

5 Zabirowa A.T. Social'no-cennostnyj konsensus – uslovie stabil'nosti obshhestva [Social and value consensus is a condition for the stability of society] // *Sajosat.* - 1996. - №7. - S. 29-34. (in Russ)

6 Isabaeva S. Iscelenie kul'turoj: Kak vyvesti naciju iz cennostnogo krizisa? [Healing by culture: How to lead a nation out of a value crisis?] // [Jelektronnyj resurs] URL: <https://camonitor.kz/30770-iscelenie-kulturoy-kak-vyvesti-naciju-iz-cennostnogo-krizisa.html> (data obrashhenija: 02.12.2022 g.). (in Russ)

7 Shajkemelev M.S. Kazahskaja identichnost' [Kazakh identity]. Monografija. – Алматы, ИФПР, 2013. - 272 s. (in Russ)

8 Rossijskaja sociologicheskaja jenciklopedija [Russian sociological encyclopedia] // [Jelektronnyj resurs] URL: <https://sociologicheskaya.academic.ru/409/> (data obrashhenija: 03.12.2022 g.). (in Russ)

9 Baljushina, Ju. Social'naja politika: ponjatje I sushhnost' [Social policy: concept and essence] // [Jelektronnyj resurs] URL: https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-politika-ponyatie-i-suschnost?gclid=CjwKCAjwsO_4BRBBEiwAyagRTfs2PBhuVlaAkefwyBxD0-uV1dR2Je_udV3dMjBFb4Tku1M5Nhe5ZxoCSi0QAvD_BwE (data obrashhenija: 04.12.2022). (in Russ)

10 Ismagambetov T.T. Vzaimosvjaz' jazykovoj identichnosti nacional'noj identichnosti: zarubezhnyj opyt kazahstanskierealii [Relationship between linguistic identity and national identity: foreign experience and Kazakhstani realities] // Monografija «Formirovanie kazahskoj identichnosti v kontekste zadach modernizacii

obshhestvennogo soznaniya: kniga». - Almaty, IFPR KN MON RK, 2020. - 668s. - S. 425-445. (in Russ)

11 Smokotin V.M. Mnogojazychie i problemy preodoleniya mezh#jazykovyh i mezhkul'turnyh kommunikativnyh bar'erov v sovremennom mire [Multilingualism and problems of overcoming interlingual and intercultural communication barriers in the modern world]. – Tomsk, Izd-vo Tom. un-ta, 2010. - 222 s. (in Russ)

12 Jazyki Alzhira [Languages of Algeria] // [Jelektronnyj resurs] URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/jazyki_Alzhira (data obrashheniya: 04.12.2022). (in Russ)

13 Strany mira: Kratkij polit.-jekon. Spravochnik [Countries of the world: Brief polit.-econ. directory]. - M., Politizdat, 1985. – 195 s. (in Russ)

14 Suahili [Swahili] // [Jelektronnyj resurs] URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Suahili> (data obrashheniya: 04.12.2022). (in Russ)

15 Jazykovaja situacija v Central'no-Afrikanskoj Respublike na sovremennom jetape [The language situation in the Central African Republic at the present stage] // [Jelektronnyj resurs] URL: http://dspace.bsu.edu.ru/bitstream/123456789/8982/1/Stryabkova_Yzikovaya.pdf (data obrashheniya: 05.12.2022). (in Russ)

16 Jazykovaja politika v Central'noj Azii: resurs razvitija ili politicheskaja igra? Interv'ju s jekspertom analiticheskogo centra «Polis Azija» Pavlom Djatlenko [Language policy in Central Asia: a development resource or a political game? Interview with Pavel Dyatlenko, an expert at the Polis Asia Analytical Center] // [Jelektronnyj resurs] URL: <https://24.kg/archive/ru/community/36946-2008/06/16/87543.html/> (data obrashheniya: 05.12.2022). (in Russ)

17 Citrin P.S. Referativnyj obzor: mozhet li Konfederacija Gel'veciislužit' primerom dljapodrazhanija? [Abstract review: can the Helvetian Confederation serve as an example to follow?] // Aktual'nye problem Zapadnoj Evropy: jekonomika, politika, ideologija. Referativnyj sbornik. – M., INION SSSR, 1989. – №3. – S. 153-173. (in Russ)

18 Bobrovnikova M.A., Shevchenko V.N. Social'no-politicheskie processy v sovremennoj Rossii: osobennosti, tendencii, perspektivy [Socio-political processes in modern Russia: features, trends, prospects] // Setevoe izdanie "Sovremennye problem nauki i obrazovanija" – 2015. - № 1 (chast' 1) // [Jelektronnyj resurs] URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=19274>. (data obrashheniya: 05.12.2022). (in Russ)

INFORMATION ABOUT AUTHORS

*Балмира Джунусбековна
Мырзабаева*

старший преподаватель, магистр филологических наук, Таразский региональный университет им. М. Х. Дулати, Тараз, Казахстан

*Айгуль Жангельдиевна
Иматаева*

старший преподаватель, магистр филологических наук, Таразский региональный университет им. М. Х. Дулати, Тараз, Казахстан

*Гульназ Булатовна
Кыдырбаева*

преподаватель, Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

*Балмира Джунусбековна
Мырзабаева*

аға оқытушы, филология ғылымдарының магистрі, М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз, Қазақстан

*Айгуль Жангельдиевна
Иматаева*

аға оқытушы, филология ғылымдарының магистрі, М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз, Қазақстан

Гульназ Булатовна Кыдырбаева

оқытушы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Balmira Myrzabaeva

Senior Lecturer, Master in Philology, M. Kh. Dulati Taraz Regional University, Taraz, Kazakhstan

Aigul Imataeva

Senior Lecturer, Master in Philology, M. Kh. Dulati Taraz Regional University, Taraz, Kazakhstan

Gulnaz Kydyrbayeva

Teacher, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

ДИПЛОМАТИЧЕСКАЯ МИССИЯ АРУ СУЛТАН: ИСТОРИКО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЭКСКУРС

М.-А. Сыдыкназаров

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена первому исследованию и первому введению в научный, культурный и информационный оборот фактов о личности Ару Султан, первом дипломатическом представителе Казахского Государства в 1557-1576 годах при дворе Тюдоров королевы Англии Елизаветы I, первом представителе исламского мира и первой представительнице тюркского мира в Англии XVI века.

Ключевые слова: Ару Султан, Aru Soltana, Aura Soltana Ippolita, Казахское Государство, Хакназар хан, непрерывная государственность Казахстана, карты Казахского Государства XV-XIX веков, казахская дипломатия, старинные европейские и американские карты Казахского Государства XV-XIX веков.

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Автор-корреспондент:
М.-А. Сыдыкназаров,
mukhit.ardager@gmail.com

Ссылка на данную статью: Сыдыкназаров М.-А. Ару Султан – первая дипломатическая представительница казахского государства, первая представительница исламского и тюркского мира при дворе Тюдоров королевы Англии Елизаветы I // Адам әлемі. – 2023. – №1(95). – С. 108-131.

Ару Сұлтанның дипломатиялық миссиясы: тарихи-саяси экскурсия

Аңдатпа. Мақала 1557-1576 жылдары патшайым Елизавета I Тюдор сарайында Қазақ Мемлекетінің тұңғыш дипломатиялық өкілі болған Ару Сұлтан тұлғаға арналады. Ару Сұлтанға қатысты деректер ғылыми, мәдени және ақпараттық айналымына тұңғыш рет енгізіліп отыр.

Түйін сөздер: Ару Сұлтан, Аура Солтана, Ару Солтана, Аура Солтана Ипполита, Қазақ Мемлекеті, Хақназар хан, Қазақстанның үзіліссіз мемлекеттілігі, XV-XIX ғасырлардағы Қазақ Мемлекетінің карталары, қазақ дипломатиясы, XV-XIX ғасырлардағы Қазақ Мемлекеттерінің көне еуропалық және америкалық карталары.

Aru Sultan Diplomatic Mission: Historical and Political Excursion

Abstract. The article is devoted to the first research and introduction of facts about the personality of Aru Sultan, the first diplomatic representative of the Kazakh State in 1557-1576 at the Tudor court of Queen Elizabeth I of England, the first representative of the Islamic world and the first representative of the Turkic world in England in the 16th century.

Key words: Aru Sultan, Aura Soltana, Aru Soltana, Aura Soltana Ippolita, Kazakh State, Khaknazar Khan, continuous statehood of Kazakhstan, maps of the Kazakh State of the XV-XIX centuries, Kazakh diplomacy, ancient European and American maps of the Kazakh States of the 15th-19th centuries.

Введение

Историко-географическая фиксация, идентификация конкретного государства на картах прошлого – важнейший атрибут в системных, комплексных историко-политических, культурных исследованиях государственности любой страны, его политической идентичности и преемственности, его уверенной устремлённости в будущее, а на примере Казахстана – подтверждения непрерывной государственности, отображенной на картах и атласах мира.

Уже к началу XVI века, в течение короткого по историческим меркам времени, сложившись в мощное централизованное государство, оно стало активным геополитическим субъектом, что отразилось в константной фиксации Казахского Государства на мировых, региональных картах, атласах европейских, а позже американских исследователей и картографов. Следует отметить точность и осведомлённость, средневековых европейских и американских дипломатов, исследователей, картографов, путешественников. Значительная часть карт Казахского Государства XVI - XVII веков составлены послами, путешественниками, торговцами, учеными, непосредственно побывавшими здесь.

В период правления хана Хакназара (1538-1580 гг.) Казахское Государство набирает свою геополитическую и экономическую мощь. Посещавший в этот период (1557-1572 гг.) Казахское Государство посол английской короны Елизаветы I – Энтони Дженкинсон налаживает важные двусторонние англо-казахские связи с казахским правителем, следствием чего стала отправка казахской дипломатической миссии в Лондон в 1561 году во главе с Ару Султан – представительницей ближайшего окружения хана Хакназара. Уже в первые годы своего пребывания Ару Султан приобретает уважение и влияние в окружении английской королевы Елизаветы I, заслужив уважительные эпитеты в английских хрониках «знатной и влиятельной дамы из ближайшего

окружения Елизаветы I», «советницы по вопросам моды» и др. В знак уважения и лояльности к представителю Казахского Государства королева Англии провозгласила себя крестной матерью Ару Султан, проведя символическую церемонию. Свою миссию Ару Султан продолжила в Лондоне 15 лет, вплоть до своей смерти в 1576 году. Портрет Ару Султан хранится в настоящее время в королевском дворце Хэмптон Корт в Лондоне.

Методология

В ходе исследования применялись общенаучные методы и методы исследования картографических материалов. В представленном исследовании были использованы методы сравнительного и системного анализа, синтеза, аналогии и исторической компаративистики. Методологической основой изучения выступил принцип историзма, который применяется в процессе познания историко-политического прошлого и реконструкции исторических процессов. Методологическая основа статьи исходит из анализа монографических исследований, западных письменных источников (карт, хроник). В статье использованы сведения из двух европейских карт (английская, бельгийская) авторства Энтони Дженкинсона-Николауса Рейнолдуса (1562 год, Лондон) и Энтони-Дженкинсона-Абрахама Ортелиуса (1562 год, Антверпен), на которых показано Казахское Государство. Также приведены хроники из королевского архива Англии, посвященные личности Ару Султан. Приведены сведения о рассматриваемой исторической личности Ару Султан из работ современных зарубежных исследователей. По рассматриваемому периоду также приводятся сведения из русских письменных источников XIX века П.И. Рычкова. При анализе источников были использованы методы источниковедения, включающие в себя источниковедческий анализ и синтез.

Основная часть

История исследований европейской и американской картографии Казахского Государства XV-XIX веков

Автором статьи, на протяжении 16 лет (на момент 2023 года) проанализированы и изучены свыше 45000 карт и 300 манускриптов-атласов в Европе и США.

В 2021 году автором казахстанской и зарубежной научной общественности, народу Казахстана было представлено научное открытие – 1500 старинных европейских и американских карт Казахского Государства XVI-XIX веков, найденных на протяжении этих лет собственных исследований в европейских национальных и королевских архивах, библиотеках и музеях, картографических центрах и библиотеках США.

В декабре 2021 года в г. Брюсселе на трех языках: английском, казахском и русском языках впервые была издана книга-атлас под названием «Непрерывная государственность Казахстана в потоке истории. Казахское Государство на европейских и американских картах XVI-XIX веков. Атлас. – Брюссель, 2021 г. - 532 стр.» [Mukhit-Ardager Sydyknazarov. Uninterrupted History of Nationhood in Kazakhstan. The Kazakh State on European and American Maps of the XVI-XIX Centuries. Atlas. – Brussels, 2021. – 532 p.], куда вошли указанные карты [1].

Первым читателем книги-атласа был Глава государства, который посетил с официальным визитом Брюссель, Европейский Союз.

В декабре 2021 года была проведена презентация книги-атласа в Брюсселе (Королевство Бельгия). В феврале 2023 года была проведена презентация книги в Национальной Академической библиотеке РК.

6 марта 2023 года состоялась встреча автора книги с Президентом Казахстана Касым-Жомартом Токаевым, где автором были изложены результаты проведенных научных исследований и их дальнейшие перспективы. Глава го-

сударства высоко оценил проведенную работу и отметил необходимость организации в регионах страны и за рубежом специальных выставок, на которых общественность могла бы ознакомиться с итогами научных изысканий [2].

Казахстанская и международная научная общественность тепло приняли и высоко оценили книгу-атлас, вызвав резонанс. На книгу постоянный огромный спрос как в Казахстане, так и за рубежом.

Европейские, а позже американские карты четко, показательно и однозначно подтверждают наличие независимого Казахского Государства. Неубедительные и системно высказываемые за пределами современного Казахстана «сомнения» в непрерывной государственности Казахского Государства теперь получили полную доказательную базу из наиболее ценных и весомых письменных историко-культурных источников – карт.

Найденные и исследованные карты и факты в 2022 году вошли в готовящееся Институтом истории и этнологии им. Ш.Уалиханова Академии наук РК новое, фундаментальное 7-томное издание истории Казахстана, где автором статьи были написаны два авторских раздела по старинным картам Казахского Государства. Позже эти данные войдут в школьные учебники истории Казахстана.

Найденные европейские исторические карты – это не только факты географии и истории.

Карты Казахского Государства XV-XIX веков - это также новые, ранее неизвестные факты топонимии и ономастики, этнонимии и политонимии Казахского Государства, социологии и статистики, геральдики и вексиллологии, религиоведения и конфессиологии, лингвистики и литературоведения, миграции, демографии, метрологии, культурной казахской идентичности и айдентики, тюркологии, казаховедения и европеистики в купе с американистикой, изменения климата, гидрографии, экологии, этнологии и истории национальной одежды, урбанистики, истории государственности и ко-

лониальных завоеваний, постколониального дискурса, политики исторической памяти и этнонациональной символики, международного и казахского права, издательского дела, истории искусств, гендерной проблематики и мн. другого.

Самая ранняя из найденных нами карт (на момент написания настоящей статьи) которая датируется 1544 годом, и была издана в швейцарском Базеле, а также австрийская карта 1554 года, изданная в Вене.

Мною была найдена и изучена английская карта Казахского Государства «Cassackia» 1562 года, изданная издательством в Лондоне и написанная английским послом Энтони Дженкинсоном и Николаусом Рейнольдусом (Jenkinson, Anthony; Reinoldus, Nicolaus) [3].

Указанная карта Энтони Дженкинсона имеет и свою бельгийскую версию, отпечатанную в том же 1562 году, в Антверпене [4]. Однако бельгийская версия карты значительно усечена как в содержательно-текстовой части в картушах на карте, как в иллюстративной части, многие из которых продиктованы на наш взгляд, гендерно-конфессиональными подходами церкви, царившим тогда как в протестантской Англии, так и в католической Бельгии XVI века. Ниже в следующих разделах статьи мы представим анализ обеих карт в этом аспекте.

Также на основе многолетних научных исследований в Европе и США были введены ранее неизвестные массивы новых научных данных для дальнейших фундаментальных и прикладных исследований, исследований непрерывной государственности Казахстана.

Абсолютное большинство найденных и исследованных 1500 раритетных карт Казахского Государства XV-XIX веков (немецкие, австрийские, нидерландские, бельгийские (фламандские, фризские) французские, итальянские (генуэзские, венецианские), ватиканские, испанские, швейцарские, португальские, шведские, датские, ирландские, шотландские, венгерские, польские, греческие, огромный массив американских и др.) как в со-

ставе одного хронологического атласа, так и детально описанные с научными, выходными научно-техническими дескрипторами вводятся в научный, культурный и информационный оборот Казахстана впервые.

Все карты государственности описаны по свыше чем 20 научным и научно-техническим техническим параметрам, все карты содержат авторские скрупулезные и детальные дескрипторы. Научные, научно-исторические, культурно-политические комментарии содержащиеся на старинных картах, описания на латинском и живых европейских языках были переведены и позволяют как научному сообществу, так заинтересованному массовому читателю иметь полную картину по имеющим картам Казахского Государства XVI-XIX веков. А также полнее погрузиться в эпоху, когда европейские путешественники, дипломаты, ученые-картографы, торговцы, военные, религиозные миссионеры понимая и принимая геополитическую субъектность, выстраиваемую систему международных связей состоявшего на тот момент Казахского Государства.

Также были открыты и введены в научный оборот 20 новых средневековых европейских письменных источников (описаний европейских путешествий) по истории государственности Казахстана, свыше 40 экзополитонимов, экзоэтнонимов, экзократонимов Казахского Государства на основе исследований средневековых источников и документов раннего Нового времени.

В ходе исследований различных – прямых и косвенных аспектов в изучении английской карты Казахского Государства «Cassackia» авторства английского путешественника, посла английской кроны Энтони Дженкинсона мы натолкнулись на фигуру Ару Султан.

Исследовательские проблемы и анализ

В ходе исследования выше упомянутой английской карты Казахского Госу-

дарства авторства Энтони Дженкинсона и Николауса Рейнолдуса поражает не только огромным массивом информации, умещенным на относительно небольшом физическом пространстве карты – 82x102см, но и большого количества иллюстративного материала, глубокой детализации, проработки иллюстраций

люстраций касающихся экономической, культурной, военной жизни казахов. Но также тому, сколько косвенной информации нам удалось извлечь на основе данных этой богатой во всех отношениях и информативной карты.

Выходные и технические данные карты следующие:

1562 год. Казахское Государство «Cassackia» на английской карте

Авторы	Jenkinson, Anthony; Reinoldus, Nicolaus.
Год	1562
Наименование Казахского Государства на карте	Қазақия. Cassackia.
Краткое название карты	Nova Absolutaque Russiae, Moscoviae et Tartariae descriptio.
Полное название карты	Nova Absolutaque Russiae, Moscoviae et Tartariae, descriptio. Authore' Antonio Jenkinsono Anglo, Clemente Adamo èdita, et a Nicolao Reinoldo Londinensi aeri insculpta. Anno salutis, 1562
Издатель	Adams, Clement
Местонахождение издателя	London
Высота объекта, см	36
Ширина объекта, см	45
Масштаб	1: 10500 000
Примечание издателя	8 блоков текста, 3 внутри картушей.
Мировая зона	Азия
Жарияланым түрі Тип публикации	Дүние жүзі атласы Мировой атлас
Высота публикации, см	81,7
Ширина публикации, см	101,7
Название от издателя	Nova Absolutaque Russiae, Moscoviae et Tartariae, descriptio. Authore' Antonio Jenkinsono Anglo, Clemente Adamo èdita, et a Nicolao Reinoldo Londinensi aeri insculpta. Anno salutis, 1562
Коллекция	Отдел Картографических Коллекций, Библиотека Вроцлавского университета, Польша

В этой карте важны и ценны все детали. Важна дата написания карты – 1562 год.

Во-первых, карта четко и однозначно фиксирует то, что почти одновременно с написанием «Тарих-и-Рашиди» – фундаментального труда родоначальником казахской историографии, выдающимся ученым, государственным деятелем, полководцем Мухаммедом Хайдаром Дулати (период в 1541-1546

годы) на Востоке, где им описана история Казахского государства, в Европе зафиксирована плеядой европейских ученых-картографов: Энтони Дженкинсоном, Абрахамом Ортелиусом, Николаусом Рейнолдусом, Герардом Меркатором, Вилеммом Блау, Хондиусом Йодокусом, Николаесем Вишером, Румольдом Меркатором и многими другими, Казахское государство стабильно показывается

ими на издаваемых картах мира с 1560 года как активный, независимый геополитический субъект Евразии, как состоявшееся государство того времени.

Казахское государство с момента появления на геополитической арене Евразии – постоянный субъект, отмечаемый как в европейских атласах мира, так и в региональных атласах.

Это также одна из красивейших карт Средних веков, где указано Казахское государство. Карта снабжена не просто богатыми иллюстрациями, а детальными антропологическими, этнографически точными иллюстрациями о быте, хозяйствовании, военных традициях, геополитических отношениях Казахского государства с соседями, населением изображенных государств. Каждый народ, каждое государство, указанные на карте, снабжены иллюстрацией. На миниатю-

рах показан быт и казахов в мельчайших деталях и с поразительной этнографической точностью.

Во-вторых, важно также и то, что фиксируется практически идентичное самоназванию казахов наименование государства. Земля казахов вполне логично обозначена как Cassackia (Казакия - Казакия). На казахском языке казахи и по сей день так называют свое государство и страну – Казакия.

В-третьих, Казахское ханство, с автоэтнонимом «Qazaq» (Қазақ) образовалось в 1465 году. То есть после почти 100 лет, автоэтноним Казахского государства четко и близко к казахскому языку фиксируется в Европе европейскими учеными, географами, историками в качестве автократонима (самоназвание государства).

Рисунок 1 - Казахское Государство «Cassackia» на английской карте 1562 года

Государство «Cassackia» на карте написано в четыре ряда, сверху вниз по слогам Cas-sac-ki-a.

Эта средневековая карта, называемая также «Вроцлавской», сохранилась в единственном экземпляре в мире. Такое неформальное название она получила, так как хранится в Отделе Картографических Коллекций Библиотеки Вроцлавского Университета в Польше.

Карту нашла польская исследовательница, профессор Вроцлавского Университета Кристина Шыкула (Krystyna Szykula). В своей статье польский ученый очень подробно описала историю находки, регистрации карты, введению ее в международный научный оборот [5]. Однако К.Шыкула в своей статье подробно обратила свое внимание и сделала обширный историко-картографический текстологический анализ левой, условно западной части, половины карты, где изображено Московское, Литовское и др. государства. Правую, или интересующую нас восточную часть карты, где изображены Казахское Государство «Cassackia», она подробно не рассматривала.

Изучая эту замечательную английскую карту, насыщенную массивом иллюстративного материала о военно-политической, культурно-религиозной и повседневной жизни в Казахском Государстве, автора не покидала мысль, что возможно Дженкинсону в иллюстрировании карты, систематизации сведений из казахской истории помогал очень информированный, образованный казахский информант, ассистент.

Казахский информант (ассистент, консультант) в разработке карты Энтони Дженкинсона

С момента глубокого текстового и визуального, топонимического анализа карты были уверены, что таковой информант с казахской стороны имеется, консультант, крайне информированный во внутренней и внешней политике Казахского Государства, этноконфессиональ-

ной и этнокультурной среде Казахстана, о военно-политической обстановке Казахского Государства, геополитической ситуации в окружающем регионе.

Мы предполагали, что таковым консультантом Дженкинсона может быть молодой казахский юноша или мужчина, который поехал с ним в путешествие до Англии, в качестве своего рода программы «Болашак» XVI века, и помогавший в иллюстрировании карты.

Но всё оказалось ещё интереснее и непредсказуемее!

Таковым информантом при составлении карты оказался не мужчина. Это была казахская женщина! Ею оказалась Ару Султан (Ару Сұлтан, Ару Солтана, Aura Soltana, Aru Soltana, Aru Soltana Ippolita).

Ару Сұлтан – первая в истории представительница исламской цивилизации, первая дипломатическая представительница Казахского Государства XVI века (1561-1576 гг.), казахской высшей аристократии, первая представительница тюркского мира при дворе королевы Англии Елизаветы I в 1561 году. Это интересный факт также в аспекте исследований казахского гендера, еще раз доказывающий факт того, какое высокое место занимала женщина в казахской социальной структуре, казахском традиционном обществе.

С казахского имя ее переводится ясно и однозначно: Ару – красавица; красивая девушка; прелестная; совершенная по красоте женщина. Султан – слово-маркер, указывающее на сословное происхождение из высшей аристократии, знати; титул нецарствующей знати из чингизидов; принц, принцесса. В казахском, как и в других тюркских языках, категории рода не существует, поэтому понятие «султан» применяли как к мужчинам, так и к женщинам.

Ару Султан - первая представительница ислама, так как это официально зарегистрированный факт.

Вторым мусульманином в Лондоне спустя лишь 39 лет после приезда Ару Султан в 1600 году становится посол

Марокко в Лондоне - Абд аль-Вахид бен Масуд аль-Нури. Причина присутствия мусульман в Англии связана с изоляцией королевы Елизаветы от католической Европы. Ее официальное отлучение от церкви Папой Пием V в 1570 году позволило ей действовать вне папских указов, запрещающих христианскую торговлю с мусульманами, и создавать коммерческие и политические союзы с различными исламскими государствами, включая усилившееся во второй половине XVI века при Хакназаре хане Казахское Государство, марокканскую династию Саадитов, Османскую империю.

Она отправляла своих дипломатов и торговцев в мусульманский мир, чтобы использовать эту лазейку, а взамен, в Лондон начали прибывать мусульмане, которых по-разному называли «мавры», «индийцы», «турки», «татары» (тюрки).

Ару Султана – представитель высшей казахской аристократии XVI века - приехала молодой женщиной в Англию, ко двору королевы Елизаветы, известной в мировой истории Elizabeth I, byname the Virgin Queen and Good Queen Bess. 1533-1603.

Королева Елизавета I свободно общалась без переводчиков с иностранными послами, в совершенстве знала, помимо родного английского, латинский, греческий, французский и итальянский языки.

Ару Султан приезжает в 1561 году в Лондон вместе с послом английской короны, сэром Энтони Дженкинсоном (Anthony Jenkinson, 1529-1611) – дипломатом, путешественником, картографом в Казахском Государстве. Как мы уже писали выше, Энтони Дженкинсон был первым англичанином, посетившим в течение 15 лет многократно Казахское Государство.

Представительницу царствующей династии Казахского Государства, естественно, не могли отпустить одну. Поэтому вполне уверенно можно утверждать, что выехала в Англию Ару Султан в составе полагающейся ей по статусу большой свиты, охраны, прислуги, советников и т.д.

Несмотря на достаточное количество источников, дело будущих исследований: уточнение года рождения и смерти, места рождения в Казахском Государстве, истории ее семьи и т.п. Однако даже имеющиеся в английских источниках данные позволяют делать множество как уверенных выводов и утверждений, так и выдвигать множество гипотез. Тем более учитывая, что это первое в казахской истории описание личности Ару Султан, возвращение ее имени казахскому народу, истории государственности Казахстана, возвращение ее имени в историческое, культурное пространство казахского и тюркоязычного, исламского мира.

На карте Дженкинсона именно в правой, восточной части карты, где изображено Казахское Государство, жизнь и быт казахов проиллюстрированы 15 образами казахских женщин. Больше в истории европейской картографии такого количества женских образов иных государств и культур, да и европейских тоже – не встретить.

Тоску по своей родине, по своей семье – отцу и матери, брату, радостным и беззаботным годам среди своей аристократической семьи, традициям, в том числе исламу, она передала через ассистирование Дженкинсону при рисовании карты 1562 года.

Так, именно благодаря внимательности и восхищению казахами Дженкинсоном появилась на карте целая плеяда образов казахских женщин, ясно показывающих высокое положение в казахском обществе XVI века, уровень их свободы, образованности, уверенности, показывающих, как высоко ценят своих дочерей казахи. Мы предполагаем, что, она помогала Дженкинсону изобразить свою мать с младшими и старшими детьми, братьями и сестрами, отцом, бабушкой и дедушкой в различных образах на карте (смотрите ниже галерею женских образов).

Мы перечислим и покажем эти фрагменты карты Дженкинсона и Рейнолдуса.

Рисунок 2 - Казахская женщина с двумя детьми - грудным ребенком на руках и более взрослым ребенком

Рисунок 3 - Две казахские женщины с грудными детьми верхом

Рисунок 4 - Казахская женщина в красном платье, доящая кобылицу

Рисунок 5 - Казахская знатная женщина в зеленом одеянии в кругу знатных мужчин за праздничным дастарханом.

Рисунок 6 - Казахская женщина с грудным ребенком на руках, идущая рядом с супругом

Рисунок 7 - Казахская женщина в белом одеянии верхом, ведущая обоз

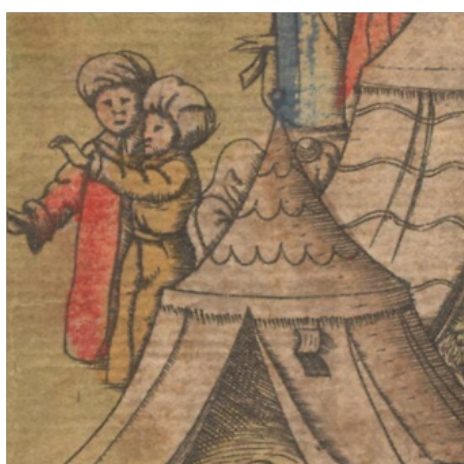
Рисунок 8 - Знатная казахская женщина рядом с представителями казахской аристократии

Рисунок 9 - Молодая казахская женщина рядом с супругом вблизи юрт

Рисунок 10 - Молодая казахская женщина рядом с супругом вблизи юрт

Рисунок 11 - Казахская женщина в платке, стоящая боком, рядом с двумя знатными мужчинами вблизи юрт

Рисунок 11 - Женщина в платке на мусульманской молитве рядом с мужчинами

Такое обилие женских образов, содержащих явный подтекст свободы и высокой социальной роли, на наш взгляд, не соответствовал царившим как в протестантской Англии правления Елизаветы I традициям и настроениями, так и в католической Бельгии, где была напечатана вторая версия карты Дженкинсона, но уже в соавторстве с бельгийским картографом Абрахамом Ортелиусом.

Поэтому вторая, того же года издания – 1562 года, карта Энтони Дженкинсона, изданная уже в католической Бельгии, не содержит ни одного женского образа. Ни одного. Они все были удалены из первой, оригинальной лондонской вер-

сии карты, при разработке и отрисовке которой и ассистировала Энтони Дженкинсону Ару Султан.

Все женские образы казахов, их быта и военно-политической, экономической жизни на английской карте Казахского Государства «Cassackia» 1562 года переданы с любовью. Возможно даже, что в карте передана тоска, печаль и грусть Ару Султан по родной Казакии. Большинство женских образов изображены чадолюбивыми, с грудными детьми. Все эти мотивы, повторяем, были жестко удалены из антверпенской, бельгийской версии этой же карты.

Рисунок 13 - Казахское Государство «Cassackia» на бельгийской карте 1562 года

1562 год. Казахское Государство «Cassackia» на бельгийской карте

Авторы	Anthony Jenkinson; Abraham Ortelius.
Год	1562, 1570
Наименование Казахского Государства на карте	Казакия. Cassackia.
Краткое название карты	Russiae, Moscoviae Et Tartariae.
Полное название карты	Russiae, Moscoviae Et Tartariae Descriptio. Auctore Antonio Ienkensono Anglo, edita Londini Anno 1562 & dedicata illustriss. D. Henrico Sijdneo Walliee presidi. Cum privilegio.
Издатель	Gielis Coppens van Diest
Местонахождение издателя	Antwerp
Высота объекта, см	36
Ширина объекта, см	45
Масштаб	1:12 000 000
Примечание издателя	8 блоков текста, 3 внутри картушей.
Мировая зона	Asia
Название от издателя	Theatrum Orbis Terrarum. (Colophon) Auctoris aere & cura impressum absolutumque apud Aegid. Coppenium Diest, Antverpiae M.D.LXX.
Тип публикации	Мировой атлас
Коллекция	Отдел географии и карт Библиотеки Конгресса, США Принстонский университет: Отдел Исторических карт, Специальная Коллекция, Библиотека Файрстоун, США Коллекция Исторических Карт Дэвида Рамси Центр Карт Дэвида Рамси Стэнфордского Университета, США

Ару Султан, Хакназар хан и английский посол Энтони Дженкинсон.

Ару Султан как дипломатический представитель могущественного Казахского Государства периода правления Хакназара хана (1538-1580 гг).

Логичным является вопрос – почему мы склоняемся к утверждению, что Ару Султан была казашкой, а не из татар, башкир или ногайцев?

Мы также утверждаем, что именно в описываемые годы – годы посещения Энтони Дженкинсоном (напомним, это 1557-1572 годы) Казахское Государство правления Хакназар-хана (годы правления: 1538 - 1580) испытывало свой расцвет.

В казахской истории с фигурой Хакназар хана (1509-1580) связывают возрождение Казахского Государства после междоусобиц, укрепление его мощи и влияния. В его период правления наблюдался значительный подъем во внутренней и внешней политике государства.

Геополитическая субъектность Казахского Государства при Хакназаре усилилась, на что указывают многие исторические источники, в том числе российские.

Так, П.И. Рычков в своей работе пишет, что «Акиазар (Хакназар хан – М.С.) учинившись ханом в великое усилование пришел, и владел не только одними теми нагайцами и Башкириено; но сверх

того Казанское, Сибирское и Астраханское царства, Бухарию, Хиву и Ташкент и другие многие города под власть свою покорил, и дань с них собирал.» [6, с. 69] и далее на той же странице продолжает, что «В башкирском же народе до того Акиазар хана владели зауральскими, сибирской - Кучум-хан, бельскими и яицкими, то есть по реке Белой и Яику жившими - казанские; а горскими - нагайские ханы, которых потом означенный Акиазар хан всех один в своей власти имел; и усмотря их непостоянство и разные воровства, всячески их изнурял, и в безсилie приводил; ибо на три двора по одному токмо котлу иметь допущал, и как скот и пожитки, так и детей их к себе отбирал, и землями владел, також и чрез реку Белую переходить не допущал, а кои звероловством промышляли, принуждены были платить ему за то ясак с каждого человека по лисице, по бобру и по кунице» [6, с. 69].

О том же свидетельствуют данные русского посла Семена Мальцева.

Многочисленные приезды посла английской короны от Казани через Астрахань и Сарайшык, до Бухары и Самарканда, не могли ни политически, ни в плане обеспечения безопасности английского посланника пройти без доброй воли и ведома контролировавшего и владевшего этими пространствами правителя Казахского Государства – Хакназар хана.

Если же учесть, что Дженкинсон посещал регион в течение целых 15 лет (с 1557 по 1572 годы), то без покровительства над английским послом хана Хакназара, практически правившего большей частью Сибири и Центральной Азии – региону разведывательных, торгово-политических путешествий, миссий Дженкинсона, английскому послу этого бы априори не удалось.

И хотя в имеющихся в открытом доступе английских хрониках мы не имеем сведений о прямых контактах Дженкинсона с Хакназар ханом, мы предполагаем, что нахождение и обнаружение таких документов лишь вопрос времени

и упорства казахских исследователей, абсолютно не обязательно историков. Так как поиски, нахождение и исследование исторических документов и процессов уже давно не прерогатива сугубо только историков, а представителей других дисциплин, таких как политические исследования и исследования международных отношений.

Также необнародованные и не включение в открытые хроники Дженкинсоном своих прямых контактов, переговоров с правителями Казахского Государства мы связываем с дипломатическими предосторожностями Дженкинсона, на пути в поисках возжеленной Индии которого стояла Московия с ее правителем Иваном Грозным.

Во-вторых, он, чтобы заслужить лояльность московского правителя и солидарности взаимные интересы Англии и Московии, также взял на себя миссию представителя Московской компании.

Также следует иметь в виду, что обратный сухопутный путь в Англию всегда пролегал через Москву.

Соответственно открытое и весьма успешное налаживание англо-казахских торговых и политических связей с укрепившимся Казахским Государством при Хакназар хане, контролировавшем пространства от Казани до Самарканда, по дипломатическим соображениям английского посла могло повредить или могло не понравиться московскому правителю Ивану IV Грозному.

Власть Ивана Грозного простиралась на тот момент лишь до Казани. После Казани – надо было договариваться с казахскими правителями, конкретно с ханом Хакназаром, своим правлением и геополитической дальновидностью которого пришел в «великое усиление» - то есть значительно усилившемся над соседними государствами.

Торгово-политические англо-казахские связи, их перспективы со столь могущественным государством Евразии того времени как Казахское Государство или Казакия (Cassackia написании самого Дженкинсона на карте), как принято

в международной дипломатии воспринималось английской короной как возможная альтернатива англо-московским политико-экономическим отношениям.

Более того, Дженкинсон понимал, что априори невозможна англо-индийская торговля, вообще сухопутный выход к Индии без прохода через огромные пространства Казахского Государства, и соответственно – без покровительства правителей Казакии. Лишь в более поздних торгово-политических экспедициях 1570-1572 годов он ищет альтернативные сухопутные пути в Индию через Персию.

Соответственно, в Лондон, ко двору английской королевы Елизаветы I поехали представители той аристократии и того государства, кто был сильнее, влиятельнее, кто контролировал все эти пути, и без связей с которыми невозможно было дальнейшее продвижение торговых и политических интересов английской короны в достаточно сложном регионе на пути в Индию. Поехали казахи, представители Казахского Государства.

Таким являлось Казахское Государство.

Именно ее представительница – Ару Султан, была приглашена для открытия, как мы говорили, дипломатического представительства в Лондоне и дальнейшего налаживания и укрепления двусторонних казахско-европейских связей. Таким образом, вопрос этнической и этноконфессиональной принадлежности Ару Султан логично находит свое объяснение; она выходец и представитель казахов. Это утверждение для автора статьи не представляет сомнений.

Возможно для амбициозного, властного, успешного и дальновидного правителя Казахского Государства хана Хакназара отправка делегации вместе с Дженкинсоном и открытие представительства в Лондоне виделись первым шагом к налаживанию торговых и политических связей с другими государствами Европы, а через это, соответственно дальнейшее усиление Казахского Государства, закрепление лидерских геополитических позиций Казакии в регионе.

Мы пока не располагаем данными, кто из царствующей аристократии в Казахском Государстве были родителями Ару Султан. По нашему предположению, столь важную для Казахского Государства миссию в страну, которая представляла для казахских правителей большой интерес: Англия того времени набирала геополитическую мощь в Европе. Англия, которая из посольских бесед Дженкинсона с казахской властвующей аристократией, обладала более совершенными технологиями в вооружениях, судостроительстве, картографии и других направлениях, могла выполнить только близкий родственник Хакназара.

Мы не знаем пока, кем по родственной линии приходится Хакназару Ару Султан.

В исторических данных в качестве детей Хакназара имя Ару Султан не значится, а родными братьями и сестрами Хакназара указаны (дети его отца Касым хана), сыновья: Мамаш, Хак-Назар, Абулхаир-султан и дочери: Кутлук Султан-Ханум, Бултур Ханым. Детями Хакназара указываются Мунгатай султан, Дин-Мухаммад султан, Бозгыл султан.

Думаем, что будущие исследования в английских архивах казахских документов в восточных архивах и библиотеках позволят также найти документ, подтверждающий династийное происхождение Ару Султан от определенного титулованного лица Казахского Государства.

В будущем, в этих же архивах вполне возможны находки – документы казахской сфрагистики – подкрепленными оттисками перстневых печатей казахских правителей. Если наша гипотеза об Ару Султан как казахской женщине-посланнице правителей Казахского Государства верна, то она должна была привезти с собой верительные грамоты от правящей аристократии казахов.

Но почему именно женщина, а не мужчина? Здесь сыграла прямая дипломатическая (из уст Дженкинсона казахским правителям) и международная информация о том, что Англией успешно на тот момент правит женщина – Елиза-

вета I. Соответственно по дальновидному мнению казахских правителей, более лучший, более эффективный дипломатический контакт, личные теплые, максимально продуктивные для двусторонних казахско-английских связей обеспечила бы женщина. Выбор пал на Ару Султан.

Была ли Ару Султан представителем высшей правящей знати Казахского Государства?

На наш взгляд это факт из категории де-юре. Аргументы в пользу этого мы приведем ниже.

Равный должен представлять равного. Ко двору другого государства казахские правители отправляли доверенное лицо из своего ближайшего, родственного окружения. Иначе быть и не могло. Как представитель царствующей династии казахских правителей, прекрасно образованная Ару Султан владеет не только казахским, но и чагатайским, арабским, фарси, другими языками.

Поэтому по приезду в Лондон ей не составило особого труда овладеть английским, и возможно другими европейскими языками, которые были в приоритете у королевы Елизаветы I. Так как трудно иначе объяснить столь быстрое вхождение и интеграцию в жизнь английского королевского двора на правах равных, что позже, буквально через 2 года, ее назовут не иначе как «знатная дама из ближайшего окружения королевы Елизаветы I» [7], а позже королева Англии назовет себя «крестной матерью» Ару Султан.

Здесь нужно ввести в контекст, что одаривание таким высоким статусом было вполне в духе Елизаветы I, вошедшей в историю как Елизавета I Девственница. Ей приписывают слова о том, почему она так и не вступила в брак, хотя она получила много предложений, она не вышла замуж и осталась бездетной; причины этого не ясны: «Мой супруг — Англия, дети — мои подданные».

Она не была рабыней или невольницей - это неверный вывод, основанный на позднейшей экспансионистской, им-

перской политике Великобритании. В ряде современных английских текстов высказывается такое предположение о том, что она была якобы «подаренной невольницей», на наш взгляд, оно абсолютно неверное [7], и зиждется лишь на постколониальном дискурсе о том, что в Англию если и прибывали мусульмане, то не иначе как в рабы или невольники.

На эти неверные выводы наталкивает, прежде всего, неправильно интерпретируемая запись самого Дженкинсона, который упоминает, что в результате голода в Астрахани детей, оставшихся без родителей «можно было купить за полпенса, цену буханки хлеба в Лондоне» [8]. Он описывал ситуацию в Астрахани, где он зафиксировал эту ситуацию. Но эта фраза абсолютно не относится к Ару Султан, так как на момент поездки в Лондон, эта была взрослая молодая женщина не старше 20-25 лет. Но никак не ребенок. И уже, тем более, вряд ли, христианину Дженкинсону бы удалось бы без риска для собственной жизни, или незаметно увезти через огромные территории мусульманского Казахского Государства, других соседних исламских тюркских государств ребенка-невольника, ребенка-мусульманина. Тем более, взрослую женщину с таким высоким социальным статусом. Послы так не поступают, тем более в ином этноконфессиональном плане регионе, каковым являлось Казахское Государство.

Так как он беспрепятственно передвигался и путешествовал по огромным просторам Казакии - Казахского Государства - благодаря поддержке высшей казахской знати, покровительству хана Хакназара, которые были сами мусульманами, очень бережно относившимся к детям. Ему бы просто такое не позволили.

Это же предложение может дать другой ложный посыл, на котором, собственно, основываются ряд английских текстов современников, совершенно не владеющим историей вопроса о жизни и быте во влиятельном и усилившемся Казахском Государстве второй половины XVI века, куда был направлен Дженкин-

сон. Ложный вывод о том, что ребенок, якобы был куплен. Конечно, это не так.

Во-вторых, даже если крайне неверно предположить, что Ару Султан – рабыня, купленная на рынке, то абсолютно без сомнений можно утверждать, что ей бы не дали на равных общаться, достигнуть столь высокого положения в окружении чопорной высшей английской аристократии Елизаветы I.

Этого можно было достигнуть, только если сама Ару Султан – такая же равная в сословном, социальном и материальном отношении. Такой же высший представитель далекой от Англии высшей аристократии, но другого государства. В нашем случае – Казахского Государства.

Если бы она была рабыней, то точно она бы не удостоилась таких важных эпитетов в английских исторических хрониках и летописях – как «знатная дама из ближайшего окружения Елизаветы I», «любимая советница и фрейлинка королевы».

Третий довод. Вряд ли бы для рабыни или невольницы английская королева Елизавета I стала бы крестной матерью, тем более с таким широким обнародованием этого факта. Это исключено де-юре.

Максимум, на что могла бы рассчитывать рабыня или невольница при королевском дворе англиканской Англии – стать забавной экзотической игрушкой, экзотической прислугой. Но Ару Султан не была такой. Она, Ару Султан – представитель высшей казахской знати при дворе высшей Английской королевской знати.

Также не маловажно, что приезд Ару Султан в составе большой представительной делегации Казахского Государства стал следствием успешного первого визита в Казахское Государство Энтони Дженкинсона. Но ему еще предстояло вернуться. Это и обеспечивало обратную связь между столь географически далекими государствами на предмет рефлексий английской королевы по поводу казахско-английских двусторонних отношений, отношений между правителями Елизаветы и Хакназара. А так-

же обратной связи по поводу состояния дел у посланника Хакназара в Англии – Ару Султан.

В пользу наших доводов также указывает вторая часть ее казахского, тюркского имени – Султан.

Согласно казахской, в целом – тюркской традиции, «Султан» — это не просто вторая часть имени. Султан – это сословный маркер, показывающий, что носитель такого имени в казахском, да и во всех культурах тюркоязычных народов и государств принадлежит к правящему, царствующему дому, царствующей семье.

«Султан» как статус маркировал чингизидов, по праву рождения приобретающих титул султана и вместе с ним все права и преимущества.

Вспомним Рабию Султан Бегим – дочь эмира Улугбека, ближайшую родственницу казахских правителей, которая захоронена в современном Туркестане близ мавзолея Ходжа Ахмета Яссауи и одновременно являющейся усыпальницей высшей казахской правящей аристократии Казахского Государства позднего Среднековья и раннего Нового времени.

В именах многих дочерей и жен правителей Казахского Государства такая вторая часть имени человека была стандартной:

Султан Нигар Ханым – дочь хана Казахского Государства Буйдаша (1533 - 1538).

Ханык Султан Ханым – мать хана Казахского Государства Хакназара (1538 - 1580).

Сабырбике Султан Ханым – дочь хана Казахского Государства Шигая (1580 - 1582) и др.

Ару Султан в Лондоне при дворе королевы Елизаветы I.

По приезду в Англию, к имени Ару Султан прибавляют добавочное – Ипполита[8]. Ипполита, что прямо коррелирует с казахским происхождением, а именно из казахской конно-кочевой цивилизации. Ипполита в античной мифологии являлась мифической царицей женщин-воительниц амазонок. Более

того, добавочное европейское мифологизированное имя мифологической царицы амазонок также аргумент в пользу того, что английский королевский двор понимал, с кем имеет дело, поэтому в рамках культурно-символического европейского пространства и хронотопа дали это добавочное имя к ее собственному – Ару Султана Ипполита.

Современная английская исследовательница, профессор Бернадетт Андреа пишет, что ее при английском дворе характеризовали как не иначе как «дорогая и всеми любимая Ару Султан Ипполита» [8].

В свитковых записях королевского архива от 1575 года она указана как «знатная дама королевы Елизаветы I» [9].

13 июля 1561 года, королева Елизавета проводит символический обряд крещения Ару Султаны, становится ей крестной матерью, и дарит в честь этого ей золотую цепочку, золотую табличку и медальон.

Также в английских королевских хрониках подробно перечислены дары Елизаветы в день символической церемонии крещения Ару Султан [10].

Ару Султан, благодаря своим знаниям, дипломатии, образованности, красоты стала советницей, а позже ей был дарован особый знак внимания королевы к дипломатам - титул «крестной дочери» [11] английской королевы Елизаветы I, а сама Елизавета, соответственно, стала «крестной матерью» Ару Султан.

В 1564 г. ей также подарили новые ливрейные одежды, платья королевского гардероба Елизаветы I, что являлось стандартной практикой демонстрации лояльности, симпатии и благоволения со стороны монарших особ как к ближайшему окружению, так и зарубежным гостям двора, в том числе и дипломатам других стран. Все подарки подробно перечислены [12].

Позже Ару Султана стала советницей английской королевы Елизаветы I в некоторых вопросах моды. Например, именно она ввела моду при английском дворе на кожаную обувь – туфли и са-

поги. Что не удивительно, так как у казахов, и в целом Тюрков, кожаная обувь к моменту XVI века насчитывала много тысячелетий.

Среди подарков Елизаветы своей крестнице и советнице в период 1561-1575 гг. – казашке Ару Султан - перечислены, как мы уже упоминали, кожаные туфли, некоторые из испанской кожи, кожаные «пантофли», а также бархатные туфли и пантофли.

Ниже мы приводим свиток, на котором обозначены подарки и персоналии, которым они были вручены. Среди них и Ару Султан.

«Харлей Ролл (свиток) V 18

1562 г., Список новогодних подарков, подаренных и полученных королевой Елизаветой I, 1 января 1562 г. На лицевой стороне находится список получателей подарков от королевы, все они были тарелками, розданными каждому с отметкой о весе, и имени его создателя. Также на лицевой стороне следует список подарков, «доставляемых в разное время», в основном в виде тарелок иностранным посланникам и в качестве подарков на крестины с 3 апреля 1561 г. по 1 мая 1562 г. Крестильные дары включают в себя крещения детей сэра Уильяма Сесила, Томаса Саквилля и «Ару Султан Ипполиты» (ум. В 1576, одна из знатных дам Елизаветы). Среди тарелок для посланников была золотая цепь для французского посла, два ошейника «золотых эссов» и два серебряных позолоты для ирландских лордов («лорд Орайли», Малахия О'Рейли, вождь О'Рейли, и «лорд Одонерле»). Кальва О'Доннелл, лорд О'Доннелл и вождь Тирконнела). На оборотной стороне находится список жертвователей, соответствующий списку получателей на лицевой стороне, сгруппированный в порядке старшинства, с описанием даров, сделанных каждым и примечание об их утилизации. Подарки включают в себя от художника, скульптора и художника-миниатюриста Николаса Белина де Модена «половину картины Короля Генриха восьмого». Свиток подписан в

четырёх местах Королевой, а в двух — Джоном Астли, Мастером и Казначеем, драгоценностей королевы; список был проверен (и дважды подписан) Эдмундом Пидженом, йоменом из отдела драгоценностей и тарелок. Аналогичные

списки за 9, 18, 26, 30 и 31 годы Елизаветы I (1567, 1576, 1584, 1588, 1589) теперь называются Add MSS 9772, 4827, Egerton MS 3052, Add MS 8159 и Lansdowne Roll 17 соответственно» [13].

Поскольку собственная обувь Ели-

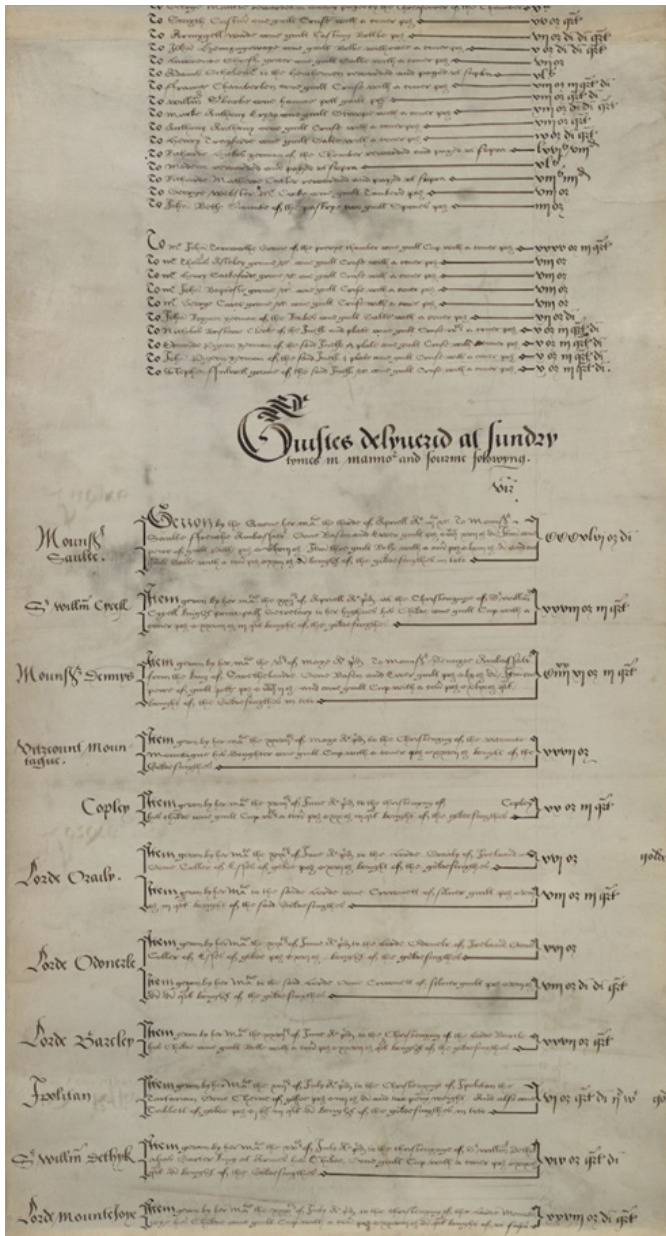

Рисунок 14 - Перечень подарков для Ару Султан из Королевского архива Британской библиотеки. 1562 год. Свиток 18. F.4R. Фото свитка

заветы, записанная до этого времени, была сделана из бархата, историк костюма Джэнет Арнольд предположила, что королева скопировала моду, введенную Ару Султан, и заказала кожаные туфли из испанской выделанной кожи.

В мае 1561 года Елизавета дала одежду Ару Султане или ее спутнику. Среди них были два свободных платья из черной тафты, французская юбка из красновато-коричневого атласа и еще одна французская юбка из черного атласа. Одежда была сшита для королевы и отдана в качестве подарков, что было обычной практикой того времени [14].

Интересны также сведения лондонского обувного мастера, который делал обувь для Елизаветы I - Питера Джонсона, лондонского сапожника, работавшего на Елизавету I, Якова VI и I. Сделанные им записи об обуви, дают представление об изменении моды.

Большую часть обуви Елизаветы шил королевский сапожный мастер Питер Джонсон или его родственник Гаррет Джонсон до 1590 года. В 1564 году Гаррет Джонсон сделал для королевы Елизаветы I дюжину пар бархатных туфель с пробковым покрытием из бархата и деревянными каблуками и «рамками».

В это время у Елизаветы были туфли из испанской кожи, и он сделал кожаные туфли по запросу Ару Султан. Гаррет Джонсон также поставил королеве шесть рожков для обуви в 1563 и 1564 годах.

В 1563 году с приездом в Лондон Ару Султан, это были первые зарегистрированные туфли и обувь для королевы, сделанные на каблуках. Об этом указывает в своей работе как Джэнет Арнольд, так и другой английский историк период Елизаветы - Патрисия Леннокс.

Казахи в целом славились и считались лучшими в обработке кожи. Это традиции лучшего кожевенной обработки продолжают и поныне.

Например, многие указывают на то, что успешная кожевенно-обувная, и в целом кожевенная индустрия современной Турции была основана казахскими переселенцами, казахской диаспорой в

Турции, бежавшими от искусственного голода в 1922-33, унесшего по разным оценкам до 4-х млн человек и репрессий против аристократии и верующих.

Нужно также подчеркнуть, что по английским, в целом европейским традициям, собственная обувь Елизаветы была сделана из бархата, на что указывают английская историк моды Джэнет Арнольд.

В своем фундаментальном труде «Справочник по костюмам», где указываются все данные по первоисточникам по изучению костюмов, а позже и в своей статье под названием «Гардероб королевы Елизаветы I» она прямо указывает на этот факт. А именно: Джэнет Арнольд пишет, что моду на кожаную обувь при дворе английской королевы Елизаветы I ввела никто иной, а фрейлина, советница королевы Елизаветы - Ару Султан [11].

Когда Ару Султан была еще молода, несколько пар обуви были куплены для Ару Султан Гарретом Джонсоном.

В знак признательности и симпатии к ней, королева Елизавета дарит ей постоянно подарки, а именно новые вещи, заказываемые специально для нее.

В списке из Королевского архива Великобритании сохранились данные, перечисляющие дары Ару Султан от Елизаветы [15]:

Платье и киртл с бархатной каймой, на подкладке из хлопчатобумажной ткани и льна.

Платье и юбка из корсажной ткани шамле с бархатной каймой;

платье из ткани; корсаж в крупный рубчик;

нижняя юбка из красной ткани или корсажа;

фартингейл моккадо;

6 брезентовых халатов с рукавами из голландского льна; 6 платков; 6 частей с тесьмой и рюшами; 4 пары рукавов из голландского льна;

полфунта ниток «systers» для изготовления халатов и платков;

6 унций шелковой нити Гранада для вышивки деталей и рукавов;

5 унций венецианской золотой нити

для другой вышивки;

«тряпка» из испанских иголок. «Блаут» представлял собой ткань, к которой прикалывали иголки;

шарф из сарценета;

бархатная шляпа;

2 сальника из золота, серебра и шелка стоимостью 4 фунта стерлингов.

Мы предполагаем, что крещение королевой Елизаветой Ару Султан было лишь символическим жестом, дающим законные основания и право называться английской королеве «крестной матерью» для особ, к которым она благоволила. Возможно, это был некоторый компромисс в интересах развития казахско-английских двусторонних политико-экономических связей, налаживаемых через весьма успешного дипломата, посла Англии при Казахском Государстве Энтони Дженкинсона, на который пошла и представитель исламского Казахского Государства - Ару Султан.

Символическая церемония крещения давала основу для присвоения чужеземной для английского двора Ару Султан высокого дарованного титула «крестной дочери Елизаветы I».

Иметь, пусть даже символически, в своих крестных матерях королеву Елизавету I, это весьма высокий статус для чужеземки, мусульманки, казашки Ару Султан.

Вспомним, что традиция одаривания царствующими особами друг друга, в зависимости от возраста, влияния и продолжительности правления как в Азии, так и в Европе эпитетами «мой дорогой старший брат», «мой дорогой сын», «мой дорогой младший брат» - была распространенной.

Примечательно, что на портрете, крестик висит у нее не традиционно как у англичан на шее, а она держит небольшой крестик в руке, вместе с исламскими четками.

Портрет Ару Султан

Рисунок 15 - Портрет Ару Султан

Портрет Ару Султан вывешен в комнате присутствия и приёмов в крупнейшем королевском в дворце Хэмптон-Корт, построенном отцом королевы Елизаветы – Генрихом VIII в 1557 году. Красивейший дворец, имеющий крупный парк, расположенный в живописном месте на юго-западе Лондона. Работа английского художника Маркуса Герарта Младшего (Marcus Gheeraerts The Younger, с. 1561-1636) [16]. Портрет большой, размер 216.2 x 135.5 см. Регистрационный номер портрета в Королевской Фонде коллекции (Royal Collection Trust) в Лондоне № RCIN 406024. Хотя портрет написан как портрет неизвестной женщины, всеми английскими исследователями – Бернадетт Андреа, Джэнет Арнольд и др. женщина на портрете идентифицируется как Ару Султан Ипполита. Портрет современными английскими искусствоведами описан как «Типичный пример аллегорического портрета елизаветинской эпохи. Символика, которая явно сложна, охватывает дерево, оленя, цветы, даже птиц и костюм натурщика. Длинноволосая фигура носит жемчуг на запястье и подвеску с миниатюрой на шее» [14].

В описании существует абсолютно неубедительная отсылка искусствоведов к тому, что «ее головной убор взят из Девы Персики Ж. Буассара в его *Habitus variarum orbis gentium* (1581)» [14]. Искусствовед ошибается, так как головной убор на Ару Султан – это типичный казахский свадебный головной убор казахских невест, идущий своими культурно-символическими корнями к головным уборам сакского периода истории казахов. А отсылочный портрет вообще относится к островным аборигенам в Индийском океане того времени.

На портрете Ару Султан одета в традиционное женское платье, казахский халат или чапан с левым запяхом. Халат разукрашен типичными казахскими цветочными орнаментальными узорами. На портрете Ару Султан светлокожа, красива, слегка меланхолична.

Как мы уже говорили, в меру культурного восприятия и воспроизведе-

ния «инога», «инаковости», «чужого» в своей культуре, на голове английский художник изобразил казахский саукеле – казахский свадебный головной убор. Ару Султан на фоне деревьев королевского парка Хэмптон-Корт. Ее рука положена на голову королевского оленя, одного из английских символов.

Ару Султан спокойна и царственна.

Обувь Ару Султан, наверное, единственный элемент не из казахского национального костюма. Ее ноги обуты в типично английские женские тканевые туфли из бархата без каблуков, которые ей подарила Елизавета I, информация о которых зарегистрирована в королевских хрониках.

Как исследователь европейской, в том числе английской картографии, хочу сказать, что ни в Хэмптон Корте, ни в Британском музее, ни в других собраниях дворцов, вы больше не найдете ни одного портрета, где женщина была бы изображена в одежде со глубоким декольте-вырезом казахского, восточного халата.

Заключение

Ару Султан умерла в 1576 году. Несмотря на указание даты смерти в свитковых данных Британской библиотеки, необходимы дальнейшие исследования по поводу точной даты и причин ее смерти.

Год ее рождения нам также пока неизвестен. По нашим предположениям ей, на момент прибытия в Лондон было не больше 20-25 лет. В Лондоне она прожила 15 лет. Соответственно возраст, при котором он скончалась – 35-40 лет.

Нам неизвестны пока остальные детали ее жизни, кроме приведенных и исследованных нами данных из английских источников.

Мы не знаем, как сложилась ее личная жизнь. Кто члены ее семьи? Дети, супруг? Кто ее родители, братья и сестры из высшей казахской аристократии и знати?

Сколько раз она возвращалась домой – в родные города, степи и горы Казахского Государства середины XVI

века? Возвращалась ли она в промежутке этого времени назад в Казакию?

Где она захоронена – в Лондоне, или в родной своей Казакии? Учитывая тяжелый и многомесячный путь из Англии в Казахское Государство в XVI веке, скорее всего она захоронена в Лондоне, чем в родной Казакии.

Уверен, что последующие исследования жизни казашки Ару Султан представят нам в распоряжение эти факты.

Но возвращение ее имени, имени первого зарегистрированного представителя казахов, Казахского Государства, мусульманского и тюркоязычного мира - Ару Султан на наш взгляд, является важным фактом в нашей истории.

Список литературы

1 Sydyknazarov M.-A. Uninterrupted History of Nationhood in Kazakhstan. The Kazakh State on European and American Maps of the XVI-XIX Centuries. Atlas. – Brussels, 2021. – 532 p.

2 Акорда. Глава государства принял директора Института современных исследований Мухита-Ардагера Сыдыкназарова. 06.03.2023 // [Электронный ресурс] URL: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-prinyal-direktora-instituta-sovremennyh-issledovaniy-muhita-ardagera-sydyknazarova-621947?fbclid=IwAR1r2kpi0qZjjhPP-bimMy3K1sfZ-p-KqZWIKb3v4svi12jNtys1L0n47ALY> (дата обращения: 20.02.2023)

3 Jenkinson A., Reinoldus N. Nova Absolutaque Russiae, Moscoviae et Tartariae descriptio. Nova Absolutaque Russiae, Moscoviae et Tartariae, descriptio. Authore Antonio Jenkinsono Anglo, Clemente Adamo edita, et a Nicolao Reinoldo Londinensi aeri insculpta. Anno salutis, 1562. – London: Adams, Clement, 1562// Oddział Zbiorów Kartograficznych, Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego, Polska.

4 Ortelius A., Jenkinson A. Russiae, Moscoviae Et Tartariae Descriptio. Auctore Antonio Ienkensono Anglo, edita Londini Anno 1562 & dedicata illustriss. D. Henrico Sijdneo Walliei presidi. Cum privilegio / Theatrum Orbis Terrarum. (Colophon) Auctoris aere & cura impressum absolutumque apud Aegid. Coppenium Diest, Antverpiae M.D.LXX. – Antwerp: Gielis Coppens van Diest. 1562 // Library of Congress Geography and Map Division, USA. Princeton University: Historic Map Division, Special Collections, Firestone Library, USA

5 Szykuła K. "Anthony Jenkinson's unique wall map of Russia (1562) and its influence on European cartography", *Belgeo* [Online], 3-4 | 2008, Online since 22 May 2013, connection on 05 February 2021 // [Электронный ресурс] URL: <http://journals.openedition.org/belgeo/8827> (дата обращения: 20.02.2023)

6 Рычков П.И. История Оренбургская. [1730-1750]. Издание Оренбургского Губернского статистического Комитета. Под редакцией и с примечаниями Н.М. Гутьяра Секретаря Комитета. – Оренбург: Типо-литография Ив. Ив. Евфимовскаго-Мировикаго, 1896. – 95 с.

7 BBC. «Returned to London to present the queen with a young Muslim Tatar slave girl they named Aura Soltana. She became the queen's «dear and well beloved» servant who wore dresses made of Granada silk and introduced Elizabeth to the fashion of wearing Spanish leather shoes» («Вернулись в Лондон, чтобы подарить королеве молодую татарскую рабыню-мусульманку, которую они назвали Ауря Солтана. Она стала «дорогой и любимой» служанкой королевы, которая носила платья из гранадского шелка и познакомила Елизавету с модой на ношение испанских кожаных туфель») // The first Muslims in England. Jerry Brotton is the author of This Orient Isle: Elizabethan England and the Islamic World // [Электронный ресурс] URL: <https://www.bbc.com/news/magazine-35843991> (дата обращения: 22.02.2023)

8 Bernadette A. The Tartar Girl, The Persian Princess, And Early Modern English Women's Authorship From Elizabeth I To Mary Wroth', Anke Gilleir, Alicia Montoya, Suzan van Dijk, Women Writing Back // Writing Women Back: Transnational Perspectives from the Late Middle Ages to the Dawn of the Modern Era. - Brill, 2010. - P. 264.

9 Bernadette A. Ippolyta the Tartarian, Carole Levin, Anna Riehl Bertolet, Jo Eldridge Carney, eds, A Biographical Encyclopedia of Early Modern Englishwomen. - Routledge, 2017. - P. 512-3.

10 Ladan N. Patterning the Tatar Girl in George Puttenham's The Art of English Poesie, Jyotsna G. Singh, A Companion to the Global Renaissance: Literature and Culture in the Era of Expansion, 1500-1700. - John Wiley, 2021. - P. 378.

11 Arnold J. Queen Elizabeth's Wardrobe Unlock'd. - Maney, 1988. - P. 107 spelling modernised here.

12 John N. Progresses of Queen Elizabeth. Vol. 1. - London, 1823. - P. 200 // [Электронный ресурс] URL: <https://archive.org/details/progressesandpu01nichgoog/page/128/mode/2up> (дата обращения: 22.02.2023)

13 Elaine K. A Network of Honour and Obligation: Elizabeth of Godmother, Anna

Riehl Bertolet, Queens Matter in Early Modern Studies. - Palgrave Macmillan, 2018. - P. 190.

14 Harley Roll V 18. F. 4R.1562, Roll of New Year's Gifts given and received by Queen Elizabeth I, 1 Jan 1562. - British Library.

15 'Copy of an Original Order of Queen Elizabeth', Gentleman's Magazine and Historical Chronicle, 24. - London, 1754. - P. 163 and 'Queen Elizabeth's old clothes distributed', 76:1. June 1806. - P. 518. This record has been printed many times, the date printed is May, 3rd year of Elizabeth's reign.

16 Gheeraerts M. The Younger (C. 1561-1636). Portrait of an Unknown Woman c.1590-1600. Oil on canvas | 216.2 x 135.5 cm (support, canvas/panel/stretcher external) | RCIN406024. - Royal Collection Trust, Books and Manuscripts, The Royal Library, Windsor Castle, Berkshire SL4 1NJ.

Transliteration

1 Sydyknazarov M.-A. Uninterrupted History of Nationhood in Kazakhstan. The Kazakh State on European and American Maps of the XVI-XIX Centuries. Atlas. - Brussels, 2021. - 532 p.

2 Akorda. Glava gosudarstva prinjal direktora Instituta sovremennyh issledovaniy Muhita-Ardagera Sydyknazarova. 06.03.2023 [Akorda. The head of state received the director of the Institute of Contemporary Studies Mukhit-Ardager Sydyknazarov] // [Jelektronnyj resurs] URL: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-prinjal-direktora-instituta-sovremennyh-issledovaniy-muhita-ardagera-sydyknazarova-621947?fbclid=IwAR1r2kpi0qZjhhPP-bimMy3K1sfZ-pKqZWIKb3v4svi12jNtys1L0n47ALY> (data obrashhenija: 20.02.2023) (in Russ)

3 Jenkinson A., Reinoldus N. Nova Absolutaque Russiae, Moscoviae et Tartariae descriptio. Nova Absolutaque Russiae, Moscoviae et Tartariae, descriptio. Authore' Antonio Jenkinson Anglo, Clemente Adamo edita, et a Nicolao Reinoldo Londinensi aeri insculpta. Anno salutis, 1562. - London: Adams, Clement, 1562// Oddział Zbiorów Kartograficznych, Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego, Polska.

4 Ortelius A., Jenkinson A. Russiae, Moscoviae Et Tartariae Descriptio. Auctore Antonio Ienkensono Anglo, edita Londini Anno 1562 & dedicata illustriss. D. Henrico Sijdneo Wallieii presidi. Cum privilegio / Theatrum Orbis Terrarum. (Colophon) Auctoris aere & cura impressum absolutumque apud Aegid. Copenium Diest, Antverpiae M.D.LXX. - Antwerp: Gielis Coppens van Diest. 1562 // Library of Congress Geography and Map Division, USA. Princeton University: Historic

Map Division, Special Collections, Firestone Library, USA

5 Szykuła K. "Anthony Jenkinson's unique wall map of Russia (1562) and its influence on European cartography", Belgeo [Online], 3-4 | 2008, Online since 22 May 2013, connection on 05 February 2021 // [Jelektronnyj resurs] URL: <http://journals.openedition.org/belgeo/8827> (data obrashhenija: 20.02.2023)

6 Rychkov P.I. Istorija Orenburgskaja. [1730-1750] [Rychkov P.I. History of Orenburg. [1730-1750]]. Izdanie Orenburgskogo Gubernskogo statisticheskogo Komiteta. Pod redakcijei s primechanijami N.M. Gut#jara Sekretarja Komiteta. - Orenburg: Tipo-litografija Iv. Iv. Evfimovskago-Mirovikago, 1896. - 95 s. (in Russ)

7 BBC. «Returned to London to present the queen with a young Muslim Tatar slave girl they named Aura Soltana. She became the queen's «dear and well beloved» servant who wore dresses made of Granada silk and introduced Elizabeth to the fashion of wearing Spanish leather shoes» // The first Muslims in England. Jerry Brotton is the author of This Orient Isle: Elizabethan England and the Islamic World // [Jelektronnyj resurs] URL: <https://www.bbc.com/news/magazine-35843991> (data obrashhenija: 22.02.2023)

8 Bernadette A. The Tartar Girl, The Persian Princess, And Early Modern English Women's Authorship From Elizabeth I To Mary Wroth', Anke Gilleir, Alicia Montoya, Suzan van Dijk, Women Writing Back // Writing Women Back: Transnational Perspectives from the Late Middle Ages to the Dawn of the Modern Era. - Brill, 2010. - P. 264.

9 Bernadette A. Ippolyta the Tartarian, Carole Levin, Anna Riehl Bertolet, Jo Eldridge Carney, eds, A Biographical Encyclopedia of Early Modern Englishwomen. - Routledge, 2017. - P. 512-3.

10 Ladan N. Patterning the Tatar Girl in George Puttenham's The Art of English Poesie, Jyotsna G. Singh, A Companion to the Global Renaissance: Literature and Culture in the Era of Expansion, 1500-1700. - John Wiley, 2021. - P. 378.

11 Arnold J. Queen Elizabeth's Wardrobe Unlock'd. - Maney, 1988. - P. 107 spelling modernised here.

12 ohn N. Progresses of Queen Elizabeth. Vol. 1. - London, 1823. - P. 200 // [Jelektronnyj resurs] URL: <https://archive.org/details/progressesandp01nichgoog/page/128/mode/2up> (data obrashhenija: 22.02.2023)

13 Elaine K. A Network of Honour and Obligation: Elizabeth of Godmother, Anna Riehl Bertolet, Queens Matter in Early Modern Studies. - Palgrave Macmillan, 2018. - P. 190.

14 Harley Roll V 18. F. 4R.1562, Roll of

New Year's Gifts given and received by Queen Elizabeth I, 1 Jan 1562. – British Library.

15 'Copy of an Original Order of Queen Elizabeth', Gentleman's Magazine and Historical Chronicle, 24. - London, 1754. - P. 163 and 'Queen Elizabeth's old clothes distributed', 76:1. June 1806. - P. 518. This record has been printed many times, the date printed is May,

3rd year of Elizabeth's reign.

16 Gheeraerts M. The Younger (C. 1561-1636). Portrait of an Unknown Woman c.1590-1600. Oil on canvas | 216.2 x 135.5 cm (support, canvas/panel/stretcher external) | RCIN406024. - Royal Collection Trust, Books and Manuscripts, The Royal Library, Windsor Castle, Berkshire SL4 1NJ.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Мухит-Ардагер Сыдыкназаров

главный научный сотрудник, директор Института современных исследований, кандидат филологических наук, PhD по политологии, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, email: mukhit.ardager@gmail.com, Астана, Казахстан

Мухит-Ардагер Сыдыкназаров

бас ғылыми қызметкер, Заманауи зерттеулер институтының директоры, филология ғылымдарының кандидаты, саясаттану ғылымы бойынша PhD, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, email: mukhit.ardager@gmail.com, Астана, Қазақстан

Mukhit-Ardager Sydyknazarov

Chief Researcher, Director of the Institute of Modern Studies, Candidate of Philological Sciences, PhD in Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, email: mukhit.ardager@gmail.com, Astana, Kazakhstan

ONLINE VISIBILITY AND RADICALIZATION: CONCEPTS, CONTEXTUALIZATION, AND CASES

Göktuğ Sönmez

ABSTRACT

In recent decades, security institutions have placed high priority on understanding the relationship between radicalization, violent extremism, terrorism, and the use of both traditional and new media tools. The terrorist attacks of 9/11 brought global attention to terrorism and its cross-border impact, but the use of information and communication technologies (ICT) by terrorist groups has increasingly become a crucial aspect of terrorism. The rise of ISIS and their adept use of social media and the internet, in particular, has been a significant milestone in demonstrating how effective these tools can be for terrorist organizations, even after the groups demise, and inspiring others to follow suit.

Key words: Terrorism, Propaganda, Social Media, ICT, Counter-Terrorism.

Necmettin Erbakan University, Konya, Türkiye; Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkistan, Kazakhstan

Author-correspondent:
Göktuğ Sönmez,
goktugsonmez@gmail.com

Reference to this article:
Göktuğ Sönmez. Online Visibility and Radicalization: Concepts, Contextualization, and Cases // Adam alemi. – 2023. – No. 1 (95). – P. 132-141.

Желідегі көріну және радикалдану: концепциялар, контекстуализация және жағдайлар

Аңдатпа. Соңғы онжылдықтарда қауіпсіздік институттары радикалдану, зорлық-зомбылық экстремизм, терроризм және дәстүрлі және жаңа медиа құралдарын пайдалану арасындағы байланысты түсінуге үлкен басымдық берді. 11 қыркүйектегі лаңкестік шабуылдар жаһандық назарды терроризмге және оның трансшекаралық әсеріне аударды, бірақ лаңкестік топтардың ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) пайдалануы терроризмнің маңызды аспектісіне айналды. ДАИШ-тің күшеюі және олардың әсіресе әлеуметтік желілер мен интернетті шебер пайдалануы бұл құралдардың топ жойылғаннан кейін де террористік ұйымдар үшін қаншалықты тиімді болатынын көрсетуде және басқаларды да үлгі алуға шабыттандыруда маңызды кезең болды.

Түйін сөздер: терроризм, үгіт-насихат, әлеуметтік желілер, АКТ, терроризмге қарсы күрес.

Онлайн-видимость и радикализация: концепции, контекстуализация и примеры

Аннотация. В последние десятилетия органы безопасности уделяли первостепенное внимание пониманию взаимосвязи между радикализацией, насильственным экстремизмом, терроризмом и использованием как традиционных, так и новых средств массовой информации. Террористические атаки 11 сентября привлекли внимание всего мира к терроризму и его трансграничному влиянию, но использование информационных и коммуникационных технологий (ИКТ) террористическими группами все чаще становится решающим аспектом терроризма. Подъем ИГИЛ и их умелое использование социальных сетей и Интернета, в частности, стал важной вехой в демонстрации того, насколько эффективными могут быть эти инструменты для террористических организаций даже после распада группировки, и вдохновил других последовать их примеру.

Ключевые слова: терроризм, пропаганда, социальные сети, ИКТ, борьба с терроризмом.

Introduction

The internet, and social media in particular, have provided ordinary people with valuable opportunities to stay informed about global events, share their opinions with a wide audience, connect with like-minded individuals, and feel part of a larger community. However, criminal networks, as well as radical and terrorist groups, have also exploited these platforms to their strategic advantage. These include the ability to maintain anonymity to a certain extent, disseminate messages quickly and cheaply to their target audience and global broadcasters, update their narratives in response to changing circumstances, use polarization, victimhood, and enmity to gain support, pursue «propaganda by deed» through claiming responsibility for attacks, plan operations using messaging applications, and conduct fundraising through social media and crypto currencies, which facilitates illegal financial transactions.

Although terrorist groups have benefited from the virtual world's features, it is important to recognize that states also have advantages in combating such groups. The same characteristics that provide ordinary people and criminal networks with advantages also enable states to monitor radical groups' online activities and recruitment efforts, develop and implement strategies to counter these groups, identify and engage with key individuals known as «gatekeepers,» track and stop illicit financial transactions, and monitor, filter, and store data related to these groups and their members. Despite the threats posed by these groups, states can leverage the power of the virtual world to gain insights and take effective action against them.

It is reasonable to say that the internet has become an essential aspect of daily life for all actors, from social networking and propaganda to fundraising and monitoring criminal activities. As such, it has become a key area of concern in international security, one that can be attacked at any

time by a variety of actors, making its protection challenging. Securing this front requires speed, resources, knowledge, and measures, which are often scarce resources for states, particularly without effective cooperative frameworks in place.

Since 2000, when the internet had around 740 million users, the number of people connected has risen to over 3.5 billion in 2017, which is slightly more than half of the world population. This increase in internet usage has not only provided advantages to ordinary citizens but has also significantly expanded the target audience and pool of potential recruits for radical and terrorist groups. Moreover, the rise of populist politics, xenophobia, and anti-refugee discourse has contributed to a vicious cycle of radicalization and marginalization. Currently, there are slightly over 3 billion active social media users, and North African and Middle Eastern countries have seen significant growth in internet and social media usage since the 1990s and the first decade of the new millennium [1]. Messaging apps, too, which are widely used by groups either striving for political and social change and by criminal networks and terrorist groups have a wide and growing penetration in the broader MENA region. In short, as Simon Kemp argues, "Digital is growing faster in the Middle East than anywhere else in the world" [2]. Due to the fact that over 60% of the population in the Middle East is under the age of 30, it is crucial to understand the link between social movements, radical groups, criminal networks, and vulnerable young people. These groups are increasingly using online material to recruit and indoctrinate young people, which can have severe security consequences in the future. It is alarming to note that the average age of an ISIS fighter falls between the ages of 18 and 25, highlighting the vulnerability of young people to extremist groups. This trend is further exacerbated by the widespread use of social media in the region. With fewer penetration rates during the 1990s and the

first decade of the new millennium, North African and Middle Eastern countries are experiencing a significant increase in the use of the internet in general and social media in particular. As such, active social media users have exceeded 3 billion worldwide, and with the rise of social media, radical and terrorist propaganda, populist politics, xenophobia, and anti-refugee discourse have become increasingly prevalent. These factors are equally important pillars of a vicious cycle that perpetuates radicalization, marginalization, and violent extremism. As the world becomes increasingly interconnected through technology, it is important to acknowledge that the internet has become an indispensable part of everyday life for individuals and organizations alike. However, the ease and anonymity provided by the internet have also made it a key front in the context of international security, which can be attacked by actors almost instantaneously. As such, securing this front requires speed, resources, know-how, and time, which are often scarce resources for states. It is imperative that effective cooperative frameworks are established to tackle this issue, particularly in regions where the youth population is particularly vulnerable to the influence of extremist groups. It is not by chance that the youth, considered one of the most vulnerable groups, have been among the most active users of the internet and social media. Due to their marginalized status, poverty, and limited access to education and employment opportunities, young people are particularly attractive targets for recruitment by radical and terrorist organizations, who view them as a valuable resource pool to exploit.

Methodology

According to the ideas presented by Alex Schmid and Janny de Graaf, terrorism can be considered as a form of communication. The message being conveyed by the terrorist is of utmost importance, while the

victim is secondary in significance and is only important insofar as they contribute to the spread of the message. This idea is not new, as various groups throughout history have utilized mass media to further their agendas. For instance, in the 1915 silent film «The Birth of a Nation,» the Ku Klux Klan was portrayed as «saviors» and this film was used for decades to recruit militants and gain sympathizers, resulting in a membership of 4.5 million by 1920. Similarly, many other organizations, such as the Red Army Faction in West Germany, the Red Brigades in Italy, the IRA, and the FARC, have used magazines and brochures to communicate with media outlets before and after their actions. The FARC, for instance, utilized radio stations to spread their message. With the advent of the internet and social media, these groups have had an even greater ability to communicate and spread their message. Far-right groups, such as neo-Nazis and the Aryan Nation, have also sought to increase their visibility through the use of mass media. In the 1980s, they began to appear on television and later established their own websites. This demonstrates how the rise of the internet and social media has facilitated the spread of extremist messages and enabled groups to communicate with a wider audience than ever before [3].

Rapoport asserts that the majority of terrorist organizations have a short lifespan, with 90 percent lasting less than a year [4]. However, al-Qaeda has managed to remain a prominent and active group for decades due to its adept use of the online world. Azzam.com, launched in 1997, is considered the first genuine al-Qaeda website and was instrumental in establishing the group's online presence. By 1998, less than 15 terrorist organizations were operating in the online space. However, within just a few years, the number of websites promoting terrorist content had grown to over 4,300. Osama bin Laden, in a 2003 video, acknowledged the importance of psychological warfare and the need to defend against the massive propaganda machinery of the

United States. Similarly, Ayman al-Zawahiri, who succeeded bin Laden as the leader of al-Qaeda, emphasized the significance of spreading the group's message to Muslims and lifting the media siege. In 2002, al-Qaeda launched the al-Neba website, which featured speeches from scholars affiliated with the group, along with news on the conflicts in Afghanistan and Iraq. Zawahiri pointed out in 2005 that more than half of the war was taking place in the media [5, p. 101].

In line with this focus of extremist groups on the online realm, this article, mainly using secondary sources, will elaborate on its selected case studies, namely ISIS and selected Shi'a militia groups which will provide a comparative understanding of how extremist groups can utilise social media and internet in general. In order to do that, besides benefitting from the secondary sources analysing these groups and their online presence, their online outlets and visibility channels, as primary sources will be used. This will allow the reader to see how the hypothesis of increasing online capability and visibility of radical groups reflect upon the realities on the ground from propaganda efforts to recruitment and fundraising efforts by such groups.

Terrorism and the Cyber Realm: The Case of ISIS

ISIS is known for its effective use of social media, video-streaming websites, and messaging applications, which have given it an unprecedented cyber presence and visibility. The group has used popular social media and messaging applications such as Telegram, WhatsApp, Facebook, and Twitter, as well as video-streaming websites such as YouTube, to great effect. It is important to analyze the strategies and aims of the group when using cyber means. One key strategy of ISIS is to attack and de-legitimize groups and individuals who adopt an anti-ISIS stance. By doing so, the group aims to legitimize its position, especially from a religious perspective.

Additionally, the group uses cyber means to promote the idea of a utopia in the areas under its control. Through videos and other media, ISIS compares the failed or failing state structures that have failed to provide services and social and economic benefits to the people, with the provision of such services by ISIS, making people happy to live harmoniously under the group's control. Another strategy of ISIS is to show its strength and brutality against its enemies on the ground. Through videos and other media, the group aims to spread fear and prove its capabilities, such as through videos of the group brutally executing people or fighting its enemies on the ground. Supporters of the group also try to deepen polarization between the group's «righteous cause» and the «enemy's inhumane actions» by using images and videos of the atrocities committed by its enemies in different parts of the world, underlining the group's «victimhood» rhetoric and legitimizing its position and narrative. The online realm has also been a major area for planning and carrying out attacks, providing the group with cheap and fast organizational advantages. Recruitment and fundraising have also been key aims of the group in the online world. Overall, the group's use of cyber means has been an important part of its strategy, allowing it to promote its message, legitimize its position, and carry out its violent actions.

To carry out the strategies and achieve their goals, ISIS utilized various tools, with one of the most significant being their e-journals. These journals, such as Dabiq in English, Konstantiniyye in Turkish, Dar-al Islam in French, and Istok in Russian, were visually appealing and professional in their design. They were utilized to achieve their goals, which included delegitimizing those who opposed ISIS, promoting a utopian image of the areas under their control, showcasing their strength and brutality against their enemies, and deepening polarization between their cause and that of their enemies. In addition to these goals,

the e-journals focused on particular topics of interest in the countries or regions where they were published. However, following ISIS' gradual decline after mid-2015, these e-journals ceased to be published one by one, with the last remaining journal, Dabiq, disappearing after Turkey's Euphrates Shield Operation. Apart from the e-journals, ISIS supporters utilized social media and video-streaming websites to disseminate the group's material. According to Clarke and Winter, ISIS was once in control of 54 media offices around the world. For them to operate effectively seven times higher wages were paid to the people who can produce propaganda material including graphic designers and cameramen [6].

The decline of ISIS on the ground has also affected the group's propaganda efforts in the cyber realm. At its peak in mid-2015, the group was producing over 200 propaganda materials per week, including magazines, videos, and radio programs. However, with the group's territorial losses, the number of propaganda materials produced also significantly decreased. By late 2017, the group was producing a modest 20 outputs per week. This decline in the group's online presence and propaganda activities has been a result of the damage suffered by its propaganda machine. Winter (2015, 2017a, and 2017b) has noted the significant loss of capability and visibility experienced by the group's propaganda efforts, indicating that the challenge for ISIS in the cyber realm has been just as great as the difficulties on the ground [7].

The success of ISIS in the cyber realm has not gone unnoticed by other terrorist groups worldwide. In fact, it is no surprise that the increased visibility of ISIS in the online world was followed by the increased visibility of other extremist groups, ranging from al-Qaeda to far-right extremists. Terrorist groups have demonstrated impressive learning curves, not only in terms of tactics on the ground, but also in terms of propaganda strategies and mediums. They can quickly adopt new

tactics both in the real and virtual worlds and strive to make effective use of them. As a result, we can expect that the online «legacy» of ISIS will persist for decades to come. The experienced propagandists who remain from the group can bring their expertise back to their home countries or act as propagandists for new groups in the countries where they currently reside. They could also be recruited by other groups, either in Iraq and Syria or in their home countries in the West. Even if all of the experienced ISIS propagandists were to disappear suddenly, the memory of the group's effective online propaganda will continue to inspire other groups.

Shi'a Non-State Armed Actors and Online Recruitment

Hezbollah was founded in 1982 with the primary goal of fighting against Israel. Since then, the group has steadily increased its influence, not only in Lebanon but throughout the Middle East. One of Hezbollah's key strategies has been to establish an alternative economic, political, and social system that operates independently of the official state structure. By providing a space for the Shi'a population in Lebanon, Hezbollah has sought to establish itself as the primary representative of this group and marginalize the official government. This alternative system has allowed Hezbollah to offer services and support to Shi'a communities, such as healthcare, education, and social services, which has helped to solidify its position and support among this population. One of the ways Hezbollah has expanded its influence beyond Lebanon is through its involvement in the Syrian civil war. The group provides financial incentives to those who join the fight in Syria, with payments ranging from \$500 to \$1200. By participating in the conflict, Hezbollah has been able to project its military power and establish itself as a key player in the region. However, this involvement has also

drawn criticism and condemnation from other nations and organizations, who view Hezbollah's actions as destabilizing and dangerous [8].

According to sources, a percentage of Hezbollah's human force, estimated to be around 50 thousand in total, has been transferred to Syria, ranging from approximately 8 to 15 percent (4 thousand to 8 thousand). Prior to Hezbollah secretary-general Nasrallah announcing the presence of its forces in Syria in 2013, the group began recruiting fighters online using images of the Sayyidah Zaynab shrine. Websites and phone numbers were made available for volunteers to contact, including a separate phone number for leaving and sending messages. By May 2013, over 3200 people had registered to fight in Syria through ValieAmr.com. The Ghobe.ir website also began accepting volunteers and meeting them on the Syrian border. Facebook was also used to gather and distribute contact information to potential volunteers, with Zulfiqar Army stating that the contact information was for «pilgrims» who wanted to visit the Sayyidah Zaynab shrine.

Shiite groups referred to the protection of Sayyidah Zaynab shrine as the «Holy Defense» or «al-Difa al-Muqaddes,» which was also used during the Iran-Iraq War. The shrine plays a significant role in regional Shi'a politics and the expansion of Iran's influence in the area. In 2003, over 200,000 Iranian tourists visited the shrine. Protecting the shrine has been a central goal in the formation and strengthening of the Fatemiyoun and Zeynabiyoun Brigades [9].

Afghan refugees in Iran are motivated to fight in Syria for financial and citizenship benefits, as well as sectarian reasons. They can earn between 500 to 700 dollars per month and hope to obtain Iranian citizenship for themselves or their families. The 2016 citizenship law, which grants citizenship to those who fought and died for Iran in the Iran-Iraq War, also includes fighters from Afghanistan and Pakistan who fight in Syria. These incentives have played

a significant role in motivating Afghan refugees to travel to Syria to fight [10].

An Afghan fighter who was captured by the Free Syrian Army in October 2012 was shown in a short interrogation video that was posted on Youtube. Later, in July 2013, an official declaration of martyrdom was made for a fighter named Safer Mohammad who died in Syria, and in this declaration, the Hezbollah flag, the Syrian regime flag, and the flag of Afghanistan were used together. It has been reported that over 640 Shiite Afghans have died while fighting in Syria, according to [11].

Zeynabiyoun Brigades is the group that Pakistani Shiite fighters fight under. Starting from 2013, Pakistani Shiites from the Turi tribe and Hazaras from Quetta have been arriving in Syria to participate in the conflict. According to the Facebook page of Zeynabiyoun Brigades, volunteers need to be between the ages of 18 and 35 and physically fit. The group pays its fighters \$1,200 per month and allows them a 15-day vacation every three months. Initially, the fighters lost their lives while protecting the Sayyidah Zaynab shrine, and later, seven of them died while defending the Imam Hasan Mosque in Damascus. In March and April 2016, at least 11 Pakistani Shiite fighters killed in Syria were buried in Qum [12, p. 5-6].

Following the capture of Mosul by ISIS in June 2014, a Shiite group called Kata'ib al-Imam Ali emerged in Iraq. This structure, founded by the people who left the Mahdi Army of Muqtada al-Sadr, is known to have particularly brutal killing methods and to spread them online. Recruitment and propaganda activities of Kat'aib al-Imam Ali for the Syrian civil war are carried out by the group more intensely than many other groups. It is known that the group strives to recruit fighters in the vicinity of Najaf by using photographs of the Sayyidah Zaynab shrine through the offices, billboards, and social media accounts of the group.

The group is known for its brutal killing methods and widespread dissemination of these methods online. Kat'aib al-Imam

Ali conducts recruitment and propaganda activities for the Syrian civil war more intensely than many other groups, using photos of the Sayyidah Zaynab shrine on group offices, billboards, and social media accounts to attract fighters in the Najaf area. The Nujaba Movement, another group of Iraqi Shiite fighters in Syria, was formed separately from the Asa'ib Ahl al-Haq group in 2013 by Sheikh Akram al-Kaabi. Through social media, the Nujaba Movement announced its presence in Aleppo, Nubl, and Zahraa in May 2013. In July 2015, the group announced an increase in its military presence in Idlib, and Kaabi visited the Nujaba fighters to assess their readiness. The group stated that its fighters intended to recapture Jisr al-Shugur, which is currently held by Jaysh al-Fateh [13].

Social media accounts linked to Kat'aib al-Imam Ali also announced in July that the group sent fresh troops along with experienced fighters to the region, and several photos of the fighters in Damascus were published while the group announced that «great victories» were achieved in Syria. In August, it was announced by the TV channel of the Nujaba Movement that the fighters of the group were actively fighting around Aleppo, Hama, and Latakia.

In addition to the aforementioned two main groups, it is seen that some other groups try to increase their activities in the field, too. First of all, large groups such as Badr Organization, Asa'ib Ahl al-Haq (under the name of Liwa al-Sayyida) [14, p. 14-18] and Kata'ib Hezbollah send fighters to Syria. In 2014, the Badr Organization made a photo including Ayatollah Muhammad Baqir al-Sadr, Ayatollah Khamenei and a telephone number from which the volunteers could get the contact information in the cover photo of its Facebook page (Quwet al-Shahid Muhammad Baqr al-Sadr) and urged the volunteers to the "defense of Sayyidah Zaynab shrine". The organization was also one of the first groups to use YouTube in its efforts to recruit fighters, and in even mid-

2014, uploaded Youtube videos containing images of war in Syria accompanied by songs praising the ideology of the group and directing viewers to the organization's Facebook page. The images in the videos were later broadcasted on the TV channel of the group, al-Qadir TV, too [15].

Conclusion: How to Cope with the Cyber Challenges, Way Forward, and Challenges

To address the growing threat of cyber attacks that are carried out by terrorist groups using information and communication technologies, it is essential for states to leverage the same advantages of the online world that are used by these groups. Specifically, states must make effective use of the internet's fast and low-cost communication capabilities to disseminate their messages and engage with the public. By doing so, they can more effectively counter the messaging strategies of terrorist groups and reduce their visibility and credibility in the cyber realm. One of the key advantages of using the internet to combat terrorist propaganda is the ability to disseminate messages quickly and efficiently. By adopting similar tactics to those used by terrorist groups, such as using social media platforms, states, security agencies, and NGOs can reach millions of people with their messages in a matter of minutes. This not only helps to counter the spread of extremist ideologies but also provides an opportunity for states to engage with the public and build support for their counter-terrorism efforts. Another advantage of using the internet to combat terrorist propaganda is the ability to quickly adjust messaging strategies in response to specific incidents or changes in the tactics used by terrorist groups. This enables states to respond to terrorist threats in real-time and adapt their messaging strategies to more effectively counter the tactics of these groups. By leveraging social media networks, counter-messaging efforts can

reach a wide audience, including vulnerable individuals, former fighters, and victims of terrorist brutality. This is particularly important since social media networking can be seen in the form of «friends of friends,» which at the end of the circle could cover all humanity. Therefore, by reaching out to hundreds of millions of people, including those who have been affected by terrorist groups, counter-messaging efforts can help to build support for counter-terrorism efforts and reduce the appeal of extremist ideologies. To achieve the most significant impact, counter-messaging efforts must also be creative and engaging. Approaches such as using cartoons, personal stories, and humorous videos can be effective in countering terrorist propaganda and reducing their visibility and credibility in the online space. In summary, using the same advantages of the online world that are used by terrorist groups, states can more effectively counter the messaging strategies of these groups and reduce their impact on society. By leveraging the internet's fast and low-cost communication capabilities, states can disseminate their messages quickly, adjust messaging strategies in real-time, and engage with the public to build support for counter-terrorism efforts.

The primary obstacle to monitoring the cyber realm and implementing legal measures to address pro-terrorist content is the near-complete control of this realm by private companies. As a result, effective initiatives to tackle this issue and cooperation between companies, NGOs, and states are critical. Despite their influence in this vast realm, neither companies nor states can claim complete success in eliminating pro-terrorist content due to the slow decision-making and legal amendment processes of the latter, as well as the limited control they have over companies and the internet in general. It is important to note that the international community and ordinary people around the world are increasingly calling on leading global IT firms to take

necessary actions to address the growing threat in the cyber world. For example, following the attacks in Barcelona and San Bernardino, Twitter and Facebook were sued for enabling communication among ISIS supporters, which allowed them to plan and organize attacks and propagate them by claiming responsibility via social media platforms [16]. In response to mounting pressure from various stakeholders, technology companies gradually adopted a more stringent approach to combatting pro-terrorist content, though criticisms remained that their efforts were not sufficient. For instance, Twitter suspended over 1.2 million accounts since August 2015 as part of its efforts to combat terrorism. Despite these actions, some continue to criticize the company's stance as insufficient [17]. The company reported that its «internal tech tools» identified 93% of accounts disseminating pro-terrorist propaganda, and 74% of those accounts were suspended before they could publish their first tweet, preventing the dissemination of pro-terrorist content. Facebook, meanwhile, has been using artificial intelligence (AI) to flag such content, and in the first quarter of 2018, the company took action on 1.9 million pieces of such content. The company reports that 99% of this content was identified using AI and internal reviewers, without the need for reports from ordinary users. Furthermore, more than 600,000 pieces of pro-terrorist content were removed in the first quarter of 2018 alone [18]. Google-owned YouTube has implemented the «Redirect Method,» which guides users who search for or show interest in pro-terrorist content toward anti-terrorist messaging and narratives. By leveraging machine learning, algorithms, and human reviewers, the company has also made efforts to remove extremist content from its platform. According to Juniper Downs, the head of public policy at YouTube, the company can remove almost «70% of extremist content within 8 hours of upload and nearly half of it in 2 hours» [19]. In an effort to identify

individuals spreading pro-terrorism content and expand their reach, major tech companies like Microsoft, Google, Facebook, and Twitter established a shared database of digital fingerprints, known as «hashes.» This database allows companies to track and monitor the spread of such content across their platforms and remove it as quickly as possible. Additionally, the database is continuously updated and expanded to include new hashes as they are identified [20].

Several challenges remain in terms of ISIS's online presence and influence. Firstly, the group will continue to inspire new and existing extremist groups, who may learn from both the group's successes and failures. Secondly, the knowledge and expertise gained by ISIS during its existence could be passed on to other groups, either by former members joining other organizations or by selling their expertise. Thirdly, individuals may continue to contribute to ISIS's online presence even as the group's influence wanes. Finally, in addition to propaganda, the group's online expertise could also be used to facilitate illicit financial activities and the procurement of weapons for future attacks.

The challenges of balancing security and personal liberties are a major concern in the fight against online radical and extremist groups like ISIS. Balancing the need for cybersecurity with concerns about privacy, freedom of expression, and belief is a complex issue that requires careful consideration. Additionally, legal and bureaucratic constraints can hinder states' ability to take swift action against extremist groups. Effective cooperation among international organizations and regional mechanisms is also crucial for successfully combating online extremism. Institutions such as the UN's Counter-Terrorism Executive Committee Directorate, the EU's European Cybercrime Centre, and law enforcement agencies like EUROPOL and INTERPOL play a key role in this effort. However, the effectiveness of such cooperative efforts remains to be

seen, as there have been past challenges with cooperation on the ground in the physical world.

To sum up, the challenges that the cyber world presents in the fight against extremism and terrorism are numerous and complex. These challenges include not only the ability to combat extremist groups in the online realm but also the need to balance security and liberties, as well as the difficulties of establishing and operating effective cooperative schemes and institutions. The threat posed by extremist groups in the cyber world is not limited to the activities of the groups themselves but also includes the inspiration and know-how that they can pass on to other groups. The fight against extremism and terrorism in the cyber world requires the cooperation of states, private companies, and international organizations. States must be willing to work together to devise and implement online and offline measures that can combat the activities of extremist groups. Private companies, particularly those that operate online platforms, must also be willing to work with states to identify and remove extremist content. International organizations such as the UN and the EU can play a key role in coordinating these efforts and ensuring that information and experience are shared among their members. The cyber realm provides numerous advantages to both criminals and law enforcement agencies, making the fight against extremism and terrorism a constant challenge. Extremist groups like ISIS have already shown their ability to exploit these advantages, and other groups will likely continue to follow their lead. States must therefore be willing to adapt and respond quickly to these new threats, which requires speeding up their own legal and bureaucratic processes. In conclusion, the fight against extremism and terrorism in the cyber world is an ongoing battle that requires the cooperation of states, private companies, and international organizations. While the challenges are significant, it is important

to remain vigilant and continue to develop new strategies and technologies to combat the activities of extremist groups in the cyber realm.

References

1 Dave Ch. Global Social Media Research Summary 2018 // *Smart Insights*. – 28 March 2018.

2 Damian R. & Lam A. Social Media In The Middle East The Story Of 2017: Key developments, stories and research findings. - University of Oregon, 2018.

3 Wintz C.D., Dixon Jr.Th. The Clansman: A Historical Romance of the KuKluxKlan. – New York, Routledge, 2001; Scribner Ch. Buildingson Fire: The Situationist International and the Red Army Faction // *Grey Room*. – 2007. - No.26. - P. 30-55.

4 Rapoport D. Terrorism // Routledge Encyclopedia of Government and Politics. Volume II. – London, Routledge, 2000. - P. 1061-1082.

5 Ariel Victoria Lieberman. Terrorism, the Internet, and Propaganda: A Deadly Combination // *Journal of National Security, Law & Policy*. – 2017. - №9. - P. 95-124.

6 Clarke C., Charlie W. The Islamic State May be Failing, But Its Strategic Communications Legacy is Here to Stay // *War on the Rocks*. – 17 August 2017.

7 Charlie W. Documenting the Virtual "Caliphate". - Quilliam Foundation, October 2015.

8 Hanin Gh. Perceiving the Shia Dimension of Terrorism // *The Georgetown Security Studies Review*. Special Issue: What the New Administration Needs to Know About Terrorism and Counterterrorism. - 2017. – P. 15-19.

9 Smyth Ph. The Shiite Jihad in Syria and Its

Regional Effects // The Washington Institute for Near East Policy. Policy Focus 138, 2014.

10 Farzam R.& Sari I. Fatimiyun: Iran'in Afgan Milisleri // *USAD*. – 2017. - №6. – P. 267-290; Termill W. A. Iran's Strategy for Saving Asad // *Middle East Journal*. – 2015. – 2(69). – P. 222-236.

11 Alfoneh A. Shia Afghan Fighters in Syria // *Syrian Voices*. – 19 April 2017.

12 Zahid F. The Zainabiyoun Brigade: A Pakistani Shiite Militia Amid the Syrian Conflict // *Terrorism Monitor*. – 2016. - Volume XIV, issue 11. – P. 1-10.

13 Smyth Ph. The Shiite Jihad in Syria and Its Regional Effects // The Washington Institute for Near East Policy. Policy Focus 138, 2014.

14 Clarke C., Smyth Ph. The Implications of Iran's Expanding Shi'a Foreign Fighter Network // *The CTC Sentinel*. Volume 10. Issue 10 (November 2017). - P. 14-18.

15 Smyth Ph. The Shiite Jihad in Syria and Its Regional Effects //The Washington Institute for Near East Policy. Policy Focus 138, 2014.

16 Collins K. Families of San Bernardino victims sue Facebook, Google, Twitter // *CNet*. – 5 May 2017; Robinson J. Daughters of California man killed in Barcelona terror attack sue Google, Facebook and Twitter "for aiding, abetting and knowingly providing support and resources" to ISIS // *Mail Online*. – 6 October 2017.

17 Lomas N. Twitter claims more progress on squeezing terrorist content // *Tech Crunch*. - 5 April 2018.

18 Locklear M. Facebook details its fight to stop terrorist content // *Engadget*. – 23 April 2018.

19 Shinal J.Facebook, Google tell Congress they're fighting extremist content with counterpropaganda // *CNBC*. – 17 January 2018.

20 Solon O. Facebook, Twitter, Google and Microsoft team up to tackle extremist content // *The Guardian*. - 6 December 2016.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Göktuğ Sönmez

Associate Professor, PhD, Necmettin Erbakan University, Konya, Türkiye; Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkistan, Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan, email: goktugsonmez@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5067-4693

Гоктуғ Сонмес

доцент, PhD, Некметтин Эрбакан Университеті, Конье, Түркия; Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан, email: goktugsonmez@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5067-4693

Гоктуғ Сонмес

доцент, PhD, Университет Некметтина Эрбакана, Конье, Турция; Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, Туркестан, Казахстан, email: goktugsonmez@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5067-4693

ISLAM IN KAZAKHSTAN UNDER THE CORONAVIRUS PANDEMIC CONDITIONS: “TESTING” WITH MEDIATIZATION

¹ Yu.V. Shapoval, ² T.A. Lipina

ABSTRACT

The article is devoted to the study of the impact of the coronavirus pandemic on the functioning of Islamic institutions in Kazakhstan. The COVID-19 gave a new impetus to the mediatization process of Islam in Kazakhstan, resulting in the transfer of most of the Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan (SAMK) and its subdivisions' activities to the Internet and media space, excluding religious rituals. The authors argue that the use of new media technology had a substantial impact on the activities of official Islamic structures in Kazakhstan, becoming a “test” of mediatization, based on the concepts of “mediatisation” of religion by S. Hjarvard and ‘network religion’ by H. Campbell.

The authors identified the discourses produced by the SAMK under quarantine and broadcast on its media platforms and messengers based on a content analysis of the Muftiat's website and social media pages. This content demonstrated the intertextuality of state official discourse and the SAMK's discourses, legitimizing government decisions by appealing to Islamic values. Support for state-imposed emergency and quarantine restrictions, Islam as a religion of purity, call for Muslim unity, and the importance of charity were among the dominating discourses. Interviews with the mosque's imams and ministers made it possible to hear the voices of Muslim clergy who interacted with the local population (the benefits and drawbacks of new forms of work from their perspective were revealed), as well as show how they passed the ‘test’ of mediatization.

In a decentralized and competitive media space one of the consequences of mediatization was shift of religious authority from traditional Islamic structures to new influential religious actors, including both promoting SAMK discourses and expressing alternative positions based on their reading of Islam. The pluralization of religious authority in the discussion of the media shaped by the issues of Muslims in the context of the pandemic had caused a conflict of interpretations. Generally, the ‘test’ of mediatization resulted in strengthening the SAMK's activities to adapt media technology, in the production of new initiatives, such as the electronic muftiat.

Key words: Islam, Coronavirus Pandemic, Mediatization, “Network Religion”, Religious Actors, Shift in Religious Authority.

^{1,2} L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

² Kazakhstan Institute of Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan

Author-correspondent:
T. Lipina, lipinata13@yandex.kz

Reference to this article:
Shapoval Yu.V., Lipina T.A. Islam in Kazakhstan under the Coronavirus Pandemic Conditions: “Testing” with Mediatization // Adam alemi. – 2023. – No. 1 (95). – P. 142-155.

Коронавирус сын-қатер алдындағы қазақстандағы ислам: медиатизациямен «сынау»

Аңдатпа. Мақала Қазақстандағы ислам институттарына коронавирустық пандемияның әсерін зерттеуіне арналған. Діни рәсімдерді қоспағанда, Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы (ҚМДБ) мен оның бөлімшелерінің жұмысының басым бөлігінің интернет пен БАҚ-қа көшуіне ықпал тигізген COVID-19 қазақстандық контекстіндегі исламды медиациялау үдерісіне түрткі болған. С. Хьярвардтың (Hjarvard) дінді «медиатизациялау» және Х. Кэмпбеллдің «желілік діні» концепцияларына сүйене отырып, авторлар Қазақстандағы ресми ислам құрылымдарының қызметіне жаңа ақпараттық технологиялардың қолдануы айтарлықтай әсер етіп, медиатизация «сынағына» айналғанын дәлелдейді.

Мүфтият сайтының және оның әлеуметтік желілеріндегі парақшаларының контентталдау негізінде ҚМДБ-ның карантиндік жағдайда жасаған және оның медиа-платформалары мен мессенджерлерінде таралған баяндамалары анықталды. Аталған контент мемлекеттік институттардың ресми дискурсы мен ислам құндылықтарына үндеу арқылы үкімет шешімдерін заңдастыратын ҚМДБ дискурстары арасындағы интермәтінділігін ашды. Басым дискурстар арасында төтенше жағдай мен карантиндік шектеулерді енгізу бойынша мемлекеттік шараларды қолдау, ислам тазалық діні ретінде, мұсылмандарды бірлікке шақыру, қайырымдылықтың маңыздылығы туралы дискурстар ерекшеленеді. Мешіт имамдары мен қызметшілерімен жүргізілген сұхбат жергілікті халықпен жұмыс істейтін мұсылман дін қызметкерлерінің үнін естуге (олардың көзқарастары бойынша жұмыстың жаңа түрлерінің артықшылықтары мен кемшіліктері), сонымен қатар медиатизация «сынағынан» қалай өткенін көрсетуге мүмкіндік берді.

Медиатизацияның діни беделдің дәстүрлі ислам құрылымдарынан орталықсыздандырылған және бәсекелі медиакөрсеткіштегі жаңа ықпалды діни акторларға ауысуы сияқты салдарларына ерекше назар аударылды, олардың арасында ҚМДБ дискурстарын ілгерілететін, сондай-ақ исламды өз оқуы негізінде баламалы ұстанымдар білдіретін позициясы да бар. Індет кезіндегі мұсылмандардың сұрақтары бойынша қалыптасқан медиа күн тәртібін талқылау аясындағы діни беделінің плюрализациясы түсіндірушілік қайшылығын тудырды. Жалпы айтқанда, медиатизациялық «сынақ» ҚМДБ-ның жаңа ақпараттық технологияларды бейімдеу, электронды муфтият сияқты жаңа бастамашылық қызметін күшейтті.

Түйін сөздер: ислам, коронавирус індеті, медиатизация, «желілік дін», діни акторлар, діни беделінің жылжуы.

Ислам в Казахстане перед вызовом коронавируса: «испытание» медиатизацией

Аннотация. Статья посвящена изучению влияния пандемии коронавируса на функционирование институтов ислама в Казахстане. COVID-19 придал новый импульс процессу медиатизации ислама в казахстанском контексте, что выразилось в переносе большинства сфер работы Духовного управления мусульман Казахстана (ДУМК) и его подразделений в Интернет- и медиaprостранство, исключая религиозные ритуалы. Основываясь на концепциях «медиатизации» религии С. Хьярварда (Hjarvard) и «сетевой религии» Х. Кэмпбелл (Campbell), авторы аргументируют, что использование новых информационных технологий оказало значительное влияние на деятельность официальных исламских структур в Казахстане, став «испытанием» медиатизацией.

На основе контент-анализа сайта муфтията, его страниц в социальных сетях, были выделены дискурсы, продуцируемые ДУМК в ситуации карантина и транслируемые на его медиаплатформах и мессенджерах. Указанный контент обнаруживает интертекстуальность официального дискурса государственных институтов и дискурсов ДУМК, легитимизирующих решения правительства апелляцией к ценностям ислама. Среди доминирующих дискурсов: поддержка государственных мер по введению чрезвычайного положения и карантинных ограничений, ислам как религия чистоты, призыв к единству мусульман, важность глобальной авторитетности. Интервью с имамами и служителями мечети позволили услышать голоса мусульманского духовенства, работающего с населением на местах (были выявлены достоинства и недостатки новых форм работы с их точки зрения), а также показать, как они прошли «испытание» медиатизацией.

В децентрализованном и конкурентном медиaprостранстве одним из последствий медиатизации стал сдвиг религиозного авторитета от традиционных исламских структур к новым влиятельным религиозным акторам, среди которых как продвигающие дискурсы ДУМК, так и высказывающие альтернативные позиции на основе своего прочтения ислама. Плюрализация религиозного авторитета в рамках обсуждения медиапосты, сформированной вопросами мусульман в условиях пандемии, вызвала конфликт интерпретаций. В целом, «ис-

пытание» медиатизацией результировалось в усилении деятельности ДУМК по адаптации новых информационных технологий, в продуцировании новых инициатив, таких как электронный муфтият, выдвижении новых требований к компетенциям имамов.

Ключевые слова: ислам, пандемия коронавируса, медиатизация, «сетевая религия», религиозные акторы, сдвиг религиозного авторитета.

Introduction

Contemporaries will remember 2020 as the year of severe, sometimes unparalleled limitations imposed in response to the WHO-declared coronavirus pandemic that swept the globe. Prohibitions and restrictions affected all aspects of people's lives, including religious ones. Quarantine is still in place in many parts of the world, though with different degrees of relief. Kazakhstan also has quarantine restrictions, but the strictest period lasted from March 16 to May 11, 2020, when the President of the Republic of Kazakhstan K.-J. Tokayev declared a state of emergency (SE) by his decree. All religious structures in Kazakhstan, as well as shopping centres, cafes, non-food stores, parks, and squares were closed, and all public gatherings, including divine services and sermons, were prohibited.

Muslims constitute about 70% of Kazakhstan's population, with the majority adhering to the Hanafi madhhab, but the palette of Muslim movements is more diverse. As of January 1, 2017, Kazakhstan had 2,550 mosques registered, all of which are owned by the Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan (SAMK) [1]. Muslims come to the mosque to perform religious rituals since the five-time namaz and group jumah-namaz at a mosque is fard for men or a mandatory ritual in Islam. Additionally, the Muslim holy month of Ramadan and the fasting took course in emergency conditions, depriving Muslims of the opportunity to visit the mosque and jumah-namazes more frequently during this sacred time and to perform tarawih-namaz in the jamaat. The shutdown of mosques with conditions of emergency and quarantine influenced Kazakhstan's whole Muslim community, resulting in a variety of viewpoints, discourses, and narratives. Because a significant part of religious practices moved online, Muslim clergy had to learn new ways of communicating with the public, including new media

technology. That became somewhat the 'test' of mediatization.

According to a sociological survey conducted in Kazakhstan in the fall of 2019, that is, several months before the state of emergency and quarantine were declared, the SAMK imams mainly used traditional methods of working with parishioners. For example, in the field of countering religious extremism and terrorism, most of the work, namely individual explanatory meetings, lectures, and sermons, was carried out by the imams "face to face". Only 4% (2 out of 50 imams interviewed) indicated that they conducted information and communication work in the media space using new media technologies, such as recording videos, publishing information on websites, or working in social networks [2, p. 270-271].

The coronavirus pandemic accelerated the mediatization of the SAMK's activities, forcing it to mobilize all resources to fill the media with relevant content, improve the structure of existing media niches, and create new platforms that allowed it to broadcast its interpretations and discourses about the pandemic to the public at large. In general, a new situation had emerged for Kazakhstan's Muslims, which required further research.

The study's theoretical basis was J. Habermas' concept of the public sphere and H. Campbell's "network religion". The development of new media technologies has expanded the public sphere, which J. Habermas wrote about in his famous work [3, p. 301]. This sphere is a communicative space for expressing the views of various groups in society, discussing problems, identifying contradictions, and reaching consensus based on a communicative mind. In the public sphere, the voices of believers should be heard and listened to, about which J. Habermas also wrote, pointing to the onset of a post-secular society [4, p. 69]. In the age of the Internet, social networks, and mobile phones, various religious actors – from institutional religions to ordinary believers – use media platforms to express

their views, social interactions, create various communities, perform religious practices [5, p. 9-33], expanding the range of social communications through a variety of media platforms and actively participating in the public now online space. The functioning of religion in the Internet and media space was conceptualized in terms of 'mediatization of religion' by S. Hjarvard [6, p. 9-26] and "network religion" by H. Campbell [7, p. 64-93]. These researchers conclude that the use of modern new technologies by religious organizations is not just a change in the channel of communication and broadcast of religious sermons from print media to digital ones, but has an impact on religion, since new media have their own logic of functioning, a decentralized spatial structure that is poorly controllable, constantly expanding opportunities for discussion and creation of alternative views, the assertion of new foundations of religious authority, undermining the traditional sources of its legitimation in the form of the continuity of knowledge. As a result, religion acquires the features of a "network religion", which is characterized by five features: a network community, a constructed identity, a shift in religious authority, the convergence of religious practices, and multidimensional reality [7, p. 69].

Methodology

The authors used content analysis of websites in the Kazakh and Russian languages, as well as social networks in the Kazakh language, because the language of comments was mostly Kazakh, as the study approach. It was crucial to the authors to express imams' views on new methods of working with the population during the quarantine. A semi-structured method of interviews with imams and mosque servants was used for this purpose. The quarantine was still in effect, which made collecting materials more difficult. Two mosque servants were interviewed in the format of a personal meeting: the imam and the main website specialist of one of the mosques, who also supervised the female jamaat. The remaining three imams were interviewed in a WhatsApp telephone conversation format. For

investigative ethics and confidentiality, the names of the imams were changed in the article. The authors also used the results of a published sociological survey conducted by the 'Rukhani zhangyru' [Spiritual Revival], the Kazakhstan Institute of Public Development, from September 19 to October 2, 2019, on the topic of "The situation and problems in the Muslim Umma, as well as in the activities of the Spiritual Administration of Muslims in Kazakhstan", with 6,800 people polled.

Main part

"Traditional Islam" during the COVID-19 Pandemic: between Mediation and Mediatization

As S. Abashin noted, the establishment of the nation in the post-Soviet republics of Central Asia after the USSR collapse was accomplished, among other things, by the formation of relations of the state with Islam, which is the ethnic religion of the titular nation of the region [8, p. 150-168]. The renationalization of Islam in post-Soviet Kazakhstan, namely its exit from the individual to the public space, took place with the active participation of the state as an actor. The scientists K. Hann and M. Pelkmans defined this process as the promotion of the "nationalization of religion", which manifested itself in the framing of the national forms of Islam, being not only considered as part of the cultural heritage but mobilized to strengthen the legitimacy of state power [9, p. 1517-1541]. These scholars also called this process regarding Islam a "etatization of religion" [9, p. 1519], considering a significant degree of state regulation. The "nationalization" and "etatization" of Islam turned into the concept of "traditional Islam", which is promoted by the SAMK and supported by the state. According to researchers R. Bekkin, V. Bobrovnikov, S.Ragozina, L. Almazova, A. Akhunov, and others, the concept of "traditional Islam", widespread in the post-Soviet space, became a significant tool of state control and regulation of the diverse discursive field of Islamic schools [10, p. 284].

The SAMK has been involved by the

state in both preventative and rehabilitative activities against religious extremism. In recent years, there has been a consistent tendency of attracting imams to state bodies as mediators, talking to people to cease social unrest, and, on the whole, establish public communication [2, p. 273].

At present, the state is actively implementing the "Digital Kazakhstan" program on the Internet and social media, announcing tenders to promote 'traditional Islam' as a counter-attack on radical Islamic groups, and showing interest in religious information and digital products. In conditions of extensive interaction with the state and following the expectations of modern Muslims, the SAMK started creating websites in 2009, initiating its Facebook page in 2006 and an Instagram page in 2016, launching in this way the mediation process. In the media space, the SAMK is trying to create a network and cover the entire Kazakh Umma with a significant number of its official websites amounting to 22 today [11], with 18 having Instagram profiles. The average number of subscribers of all profiles as of June 22, 2020, is 33,022 people. We give the average number, as the general audience can include people subscribed to several pages. We have divided the websites and profiles into regional and 'central', managed directly from the capital Muftiat. These media platforms are intensely filled with content, and the central websites have a uniform and aesthetic design. At the same time, we should mark the incomplete regional representation – 15 regions out of 17, with 12 on Instagram, and not always regional centres. The western region is also represented incompletely – only Aktobe and Atyrau, although this region is known for its radical religious moods among the population.

The SAMK's "multidimensional reality" covers numerous directions, which should make finding information easier, but, in fact, it only complicates the search. Some websites or Instagram profiles, for example, are dedicated to the Sunnah, halal products, fatwas, the muftiat itself, zakat, etc. Anyone interested in at least one of the topics gets caught up in the control network of all profiles. Despite its presence, audience engagement averaged

1-1.1%¹ as of 22.06.2020. To some extent, this suggests that posts have not yet found a significant response and have not created a dynamic discursive field.

During the coronavirus pandemic, there was no proactive response from the SAMK: it did not form agenda in the media and the Umma public space but responded to it. The SAMK posted the first entry on its Instagram feed about the quarantine on March 7, 2020 [12]. It belonged to the "question-answer" content category, and, accordingly, contained an answer to the rumours spread among Kazakhstanis about the healing power of an eyelash from the Qur'an (information was sent in the WhatsApp messenger that the Prophet Muhammad, foreseeing the coronavirus, said that Muslims would be saved if they made a decoction from an eyelash found in the Qur'an and drank it).

The activation of the SAMK and its structures in the media space occurred after the country's President declared a state of emergency when it was necessary to carry out the function of an online mediator, explaining to the population the unpopular decision of the state to close mosques and the need to observe quarantine, which restricted freedom of movement, communications, and Islamic gatherings. The SAMK's media function determined the intertextuality between the official state and Islamic discourses, which can be traced in the media space.

The muftiat website (muftiyat.kz) is an online institutional representation of "traditional Islam". On March 16, 2020, the SAMK's Ulema Council issued a "Fatwa regarding the Friday prayer and five-time prayer during the declaration of a state of emergency", stating that in the conditions of the declared emergency, five-time prayers (namazes) and collective Friday prayer (Jumah namaz – in Kazakh) in the mosque would not be temporarily performed, but believers had to do that at home, that dining rooms for funeral dinners at mosques were also closed, and that the funeral prayer had to be performed

¹ The sum of likes and comments of the last 18 posts is divided by the number of posts, and the resulting number is divided by the number of followers in the account. Trendhero.io is the service algorithm for checking accounts on Instagram.

only in the presence of close relatives [13]. In his speech on March 17, 2020, the SAMK's Supreme Mufti Nauryzbay-kazhy Taganuly addressed Muslims, explaining the coronavirus pandemic from the point of view of Islam as a test sent by Allah, during which one must turn to prayer and exercise patience (*sabr*) [14]. In conclusion, he quoted a verse from sura Baqara: 'O ye who believe! Seek help with patient perseverance and the prayer: for God is with those who patiently persevere. (Qur'an 2:153) [15].

On March 20, 2020, the Supreme Mufti delivered a Friday prayer on HIKMET TV, a religious and educational YouTube channel, dedicated to Islam as the religion of purity. This speech conveyed the dominant discourses, which evolved during the subsequent quarantine months and were broadcast in almost all materials posted on the SAMK's websites and profiles.

The first discourse was support and explanation from an Islamic point of view of state measures to introduce a state of emergency and the quarantine, a call to obey.

The second discourse and its variations were built around the thesis that Islam, as a religion of purity, contains tools to protect Muslims from the given dangerous disease. Unveiling the dominant theme of the sermon, the Supreme Mufti argued that Islam as a religion prescribes five types of purity: purity of body, clothing, food, home, and soul. Purifying of the soul is achieved through forgiveness, prayer, patience, good deeds, and charity. By adhering to these types of cleanliness, Muslims will stand the test of the coronavirus. At the same time, Islam is a broad religion open to advances in medicine if they correlate with Sharia law. In his addresses, interviews and speeches, the Supreme Mufti constantly notes the merits of the country's doctors in the fight against the coronavirus pandemic. Subsequently, this discourse developed on the muftiat's official website in the imams' articles: "The Prophet's Medicine: ways to protect against the virus" (02.04.2020) by the chief imam of Almaty; "Medicine is for the body treatment, Sharia is for the soul treatment" (16.06.2020) by Nauryz Ubaev, naib-imam of the Central Mosque of Uralsk.

The third discourse became a call against unrest and division in the face of common danger, as well as a call for Muslim unity in Kazakhstan and around the world. This discussion manifested itself through initiatives and actions. Simultaneous general prayers of imams with the reading of the Qur'an were held in the country without the presence of parishioners. On Friday, April 10, 2020, at namaz, the Supreme Mufti appealed to the Islamic world's religious leaders, as well as the entire Muslim umma, to pray for all people simultaneously under the motto 'We are together, we have a common goal for prayer'. This initiative was supported by Islamic leaders from various regions of the Russian Federation, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Turkey.

The fourth widespread discourse was about mutual aid and charity. Mosques, foundations, and volunteers affiliated with the SAMK actively participated in the republican "Biz birgemiz" [We are together] charity campaign, announced at the state level, delivering food packages to low-income families. Charitable actions were held in all cities of Kazakhstan, with reports published on the muftiat's website. In addition, the SAMK, on its own initiative, announced a week of charity "Jürek jyluy" [Warmth of the heart], which was also aimed at helping needy families, orphanages, and nursing homes.

As part of the religion networkization, a large-scale process of the SAMK activities' mediatization, some key aspects of the muftiat's activities, such as religious and educational public relations, were transferred to the online format. In particular, the mufti conducted weekly Friday online prayer (*namaz*) on the HIKMET TV YouTube channel; the SAMK departments' heads, the most educated imams and theologians, read sermons on the theology and history of Islam, as well as on its moral aspects. During Ramadan, the mufti announced the "30 days – 30 sermons action". As a rule, during this period, people have a lot of questions, so online questions-answers sessions were organized in the SAMK building and broadcast both on the HIKMET TV channel and on the muftiat's Instagram and Facebook pages. Moreover,

the forced digitalization made it possible to pay fitr-sadaqa through the Kaspi bank mobile application [16]. Around-the-clock call-centre was also organized to answer questions from the population in Kazakh and Russian. It was the initiative of the Supreme Mufti, who argued for the opening of this centre by referring to the idea of a 'hearing state' put forward by the President of Kazakhstan K.-J. Tokayev. Accordingly, the "hearing state" had to correspond to the "hearing muftiat", which had feedback with ordinary Muslims. The ongoing digital e-government project (e.gov server) should correspond to the launch of the e-muftiyat system initiated by the Supreme Mufti. Thus, "traditional Islam" in the online dimension today reproduces its characteristic features in offline reality.

The transition of Kazakhstani "traditional Islam" to the online space was not accompanied by the mediatization of the ritual under the quarantine. According to the muftiat's fatwa, believers had to perform all prayers at home, namely the five-time prayer, the midday prayer (zuhr namaz) instead of the Friday prayer (jumah namaz), and the evening prayer (tarawih namaz) during Ramadan. The online broadcast of the Friday prayer in Moscow's Central Mosque (Russian Federation) sparked debate and questions among ordinary Muslims in Kazakhstan, to whom a spokesperson of the SAMK's fatwa and sharia department responded by explaining why online namaz was ineligible under Islamic law [17].

We decided to find out the reaction of local imams and mosque workers, that is, those who interact with people directly, to the accelerated process of mediatization of the SAMK structures' activities, as well as to get to know what advantages and disadvantages they saw in the new online format. During the interview, we learned that the imams were unfamiliar with this format of communication, as they were used to traditional offline format sermons and live engagement with believers, but they adapted quickly. The work was carried out in several directions on WhatsApp: firstly, sermons were read and news about the muftiat's activities was shared through links in general groups. Secondly, there were

lessons on Tajweed (reading the Qur'an), which are in demand among Kazakh Muslims and are now offered at practically every mosque. Thirdly, consultations were held and answers were given to the questions of believers, and this was the largest layer of work. The imams replied that there was a long list of questions about what was allowed and what was not allowed during the fast. The second set of questions concerned the practice of namaz at home. Imam Erken commented on the situation with the young man who addressed him.

Everyone is used to standing behind the imam in the mosque and repeating after him. Now the young man started to pray alone, now he has to read himself, he needs to read certain prayers. He was confused, poor. Yes, indeed, the pandemic will be a lesson, people did not even know how to perform namaz. Now people have learned a few surahs, the most needed ones. And before, people did not pay attention, they stood behind the imam¹.

On the other hand, all the imams noted that it was still better to perform obligatory namazes in the mosque, together with the jamaat. Imam Amanjol commented:

The value of the word is manifested in the mosque, in the community, in close communication. People are energized. It's valuable when it's eye to eye².

The online format has proved its merits in educational courses, according to all of the imams and the website's female specialist, who was also an ustaz (teacher) for the female jamaat. A person could not always make it to the mosque for twice-weekly classes, and remote learning did not depend on his location, so he could no longer make excuses for skipping classes. However, the following drawbacks were also mentioned:

The disadvantages, for example, are that according to Sharia, the teacher and the learner must see each other, and this is better than from a distance. The learner sees the teacher, and more responsibility appears³.

¹ An interview with Imam Yerkin-kazhy dated 23.06.2020 (In Russian).

² An interview with Imam Amanjol dated 06.06.2020 (In Russian).

³ An interview with Imam Amanjol dated 06.06.2020 (In Russian).

The transition of religious and educational courses into an online format in Kazakhstan revealed some limitations associated with the specifics of religious texts study, when the interaction of a teacher and a learner is important, during which the teacher monitors correct pronunciation, understanding, and immediately corrects mistakes, and also contributes to the moral formation of the learner, acting as a spiritual mentor [18, p. 362-363].

In the course of an interview with the aforementioned female ustaz of the women's jamaat, the gender aspect of the pandemic was clearly highlighted, which requires separate research and reflection. Aisha, the respondent, noted that she received a lot of questions from women on WhatsApp. The questions ranged from halal food preparation to family relationships, which had become tense over the period of self-isolation. Aisha believed that, despite the advantages of online mode, such as translocalization and speed, a woman still needed warmth, personal communication, and support. Here are her words:

Women feed on emotions, they need support. A woman may not get that at home, but come to the mosque and talk. A person needs to be taken by the hands and said: "I am with you now". This is now lacking in the pandemic¹.

The words of the imams and the mosque's ustaz lead to the conclusion that online communication should not be seen as a substitute for traditional interpersonal communication and interaction, but rather as an addition to traditional forms of participation in religious service, at least at this stage. At the same time, the pandemic triggered the process of individualization among Islam followers, which is due to the very logic of the media space and self-isolation, since under the restrictions, believers who previously followed the paternalistic type of behaviour, now had to make their own choice, become religious seekers. The pandemic had actualized existentially significant intentions and

meanings of human existence, which serve as the ultimate foundation of religion [19, p. 624-635]. At the end of the interview, Imam Yerken, speaking about the lessons of the pandemic, illustrated well the above tendency, expressing it in a religious form:

Islam leaves a choice for a person so that people do not complain in the next world. Allah Almighty gave us the opportunity and time – if you use them improperly, you will answer yourself².

Another imam also outlined this tendency, noting that it depends on a person whether an illness becomes a test for him, drawing closer to Allah, or a punishment that moves him away from God. The pandemic had actualized existential meanings.

Thus, the coronavirus pandemic had significantly accelerated the launched process of the mediatization of traditional Islam in the online space and its movement towards a networked religion. As H. Campbell notes, for institutional religion, entering the media space, on the one hand, can strengthen its authority and expand its sphere of influence, which is what the SAMK is striving for. On the other hand, the inclusion of religion in social networks stimulates religious experiments and creates new dynamic opportunities for constructing religious identity, forms of expression of faith, and changes in religious practices. It challenges traditional sources of religious authority, which leads to new forms of religious authority and influence, the destruction of the existing hierarchy, and the emergence of religious intellectuals competing with representatives of official Islamic structures.

"The Doors of the Mosque were Closed, but ..." [20]: Pluralization of Knowledge and a Conflict of Interpretations in the Context of the Coronavirus Pandemic

The words of Nauryzbay-kazhy Taganuly, the SAMK's Supreme Mufti, saying that the doors of the mosque were closed during the pandemic, but the doors of charity and reward were open, became key in the SAMK's media positioning

¹ An interview with Aisha, the chief specialist of the mosque's website on 10.06.2020 (In Russian).

² An interview with Imam Yerkin on 06.06.2020.

during the pandemic in Kazakhstan. There was a temporary polarization around this thesis concerning the perception of the closure of mosques and the peculiarities of collective ritual practice.

As H. Campbell notes, the logic of the online space leads to a shift in religious authority from traditional structures to charismatic leaders who occupy influential positions and serve as a source of religious knowledge for believers [7, p. 74].

This trend can be clearly seen in the process of mediatization of so-called "traditional" Islam in Kazakhstan, and it was especially clearly manifested during the pandemic, which put key issues for Muslims on the agenda. We should note the activity of the SAMK's imams, who already in January started talking about the coronavirus [21]. In addition, some imams called *ustazes* (teacher, mentor (kaz.)) were quite active on social networks.

Among them are Abdugappar Smanov (died on 01.07.2020 from coronavirus), Arman Kuanyshbaev, Ersin Amre, Kabylbek Alipbayuly, and others. Based on the number of their subscribers, we can assume that the audience is more interested in personalized broadcast of religious knowledge. The number of Instagram subscribers of only five imams (1,004,863) is 1.5 times more than the number of subscribers of all 18 SAMK profiles (627,436). Not all of them maintain their own pages – the profile's initial page usually indicates that the page was opened with the permission of the ustaz. They occupy different hierarchical positions in the mosques of Kazakhstan. At the same time, it is obvious that they are influencers of the Kazakhstani umma, which corresponds to the peculiarities of online reality, when it is easier to build interaction with an individual than with an entire organization.

Table 1 – Popular SAMK's imams on social media (26.06.2020)

No.	The imam	Subscribers	Hashtags ¹
1	Arman Kuanyshbaev	510,394	42,032
2	Kabylbek Alipbayuly	221,993	45,903
3	Yersin Amre	183,832	75,541
4	Abdugappar Smanov	81,524	68,398
5	Yerkinbek Shokay	7,120	33,420

In addition to these imams, among the frequently mentioned names on Kazakhstani pages with Islamic content, we can find another one – Israfil Begey², who was previously involved in the SAMK's activities. It is noteworthy that a significant part of the hashtags with his name (more than 11,000 as of June 22, 2020) does not

contain his ideas and sermons, however, the use of these hashtags demonstrates the desire to attract an audience interested in his sermons, which may indicate a certain demand for them.

Israfil Begey is notable for becoming the bearer of an alternative discourse during the pandemic that differed from the official SAMK's position, although his sermons fit into the SAMK course³ before the pandemic. The closing of mosques was the turning point: "After facing pressure from the authorities, I decided to study this issue" [22].

Before analyzing the argumentation, let us take a closer look at the Instagram followers of the SAMK and Israfil Begey. We used Trendhero, an Instagram content

¹ Total value of hashtags with different spellings of the names of imams in Kazakh and Russian.

² Israfil Begey was an imam-trainee in the mosque of Zhanaozen, Mangistau region from November 2014 to January 2017. It is known from the open sources that he is not the imam of the SAMK mosque at the moment. I. Begey (Bagi) is a Kazakh repatriate from Iran. [Meşit imamy ekstremist pe? [Is the mosque's imam an extremist?]] [https://qamshy.kz/article/23507-meshit-imamy-ekstremist-pevideo], 27.06.2020 (In Kazakh). It is unclear today whether he received Kazakh citizenship after appealing to the court on the issue of disagreement with the decision of the migration authorities about his expulsion from the country. [The repatriate proves in court that he is 'not an extremist' [https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-grazhdanstvo-israfil-bagi-oralman-iz-irana/28546161.html], 27.06.2020 (In Russian).

³ In 2017, the Muftiat issued a characteristic of I. Begey where, among other things, it indicates the Hanafi orientation of his preaching.

analysis service that tracks the page's activity and subscribers, to get statistics. The disposition of the main audience for both profiles is the same: the megacities of Almaty, Astana, and Shymkent. Considering that most of Begey's posts contain video content, it is quite expected that they are intended for a male audience. Accordingly, the male audience prevails in Begey's profile (65.4%), while in the SAMK's it is 50.5%. Comparison by the number of subscribers is impractical since it is incommensurable – 38.8 thousand for Begey and more than 221 thousand for the SAMK as of June 22, 2020. We proceeded from the need to measure the activity of subscribers and their 'reality'. The activity on Begey's page was twice as high as the

activity of the SAMK subscribers – 2.6% and 1.1%, respectively.

As mentioned above, the SAMK, like most religious organizations, supported quarantine measures, arguing its position with theological and fiqh postulates and frequent Qur'an and Sunnah quotations.

Begey preached similarly, referring to the hadiths and ayats of Islamic scholars. Under his posts, a heated debate unfolded over the closure of mosques. He stood in as an actor in an unofficial discourse, offering an alternative viewpoint on the closure of mosques that met the needs of some part of Muslims in Kazakhstan.

Begey's key argument is the providentialism of Islam, according to which "you can get sick even without

Table 2 – Arguments of the SAMK and Israfil Begey

The issue	The SAMK	Israfil Begey
The virus	is the test sent by Allah.	is the executor of the will of God.
The quarantine	is justified.	has no sense without faith in God.
The authorities	are doing the right thing.	are pressing.
A Muslim	must remember about good deeds and God's mercy even outside the walls of the mosque.	must experience the virus in other way, because he believes in Allah, unlike the unbelievers. He never stops the godly performance of religious rites.
A mosque	is temporarily closed, which complies with Sharia.	should be open. The closure of mosques contradicts Sharia. Only kafirs close cult buildings.
The Jumah-namaz (Friday namaz)	is allowed at home, as a family community.	is not allowed outside the walls of mosques. It is more and more demanded in difficult times.
The state and society	must be united, the people must be in agreement.	must not follow the example of the kafir countries, must build their own complex of events in accordance with Islamic principles.
The imams	are an indispensable condition for Friday namazes which are unavailable online.	Talking about the necessity and value of prayer in the mosque Israfil Begey does not mention the imams.
The salvation	is possible when observing quarantine measures with faith in God.	is possible by strengthening prayers with the Divine Providence.
A prayer	is necessary. At home.	is necessary in a mosque to enforce prayers in a collective form.

leaving your home if Allah has prepared it for you" [22]. Accordingly, he draws a dichotomy of two worlds: the world of the infidels, with their quarantine measures and faith in the power of aids, and the world of Muslims, with their faith in Allah. Following the position of providentialism, he considers the nature of the virus and concludes that the virus cannot have its own will in a world entirely ruled by one master – Allah. He sees the virus as an

instrument of Allah's will.

"It is not the virus that decides who will get sick; Allah sends the virus to whomever He wishes" [22].

In general, we can conclude that the SAMK speaks more about illness and personal responsibility for the lives of others, while Begey builds his rhetoric around Allah and the collective efforts of Muslims in joint prayer. Undoubtedly, the thesis about Allah looks weightier, and

collective responsibility is perceived better than individual responsibility. Below is a table comparing the arguments of the SAMK and Israfil Begey.

The analysis of media platforms with Islamic content makes it possible to highlight the following acute issues on the agenda of the Muslim Umma of Kazakhstan: mosque, prayer, challenge, purity in Islam, assessment of quarantine and the SAMK's actions, ethnic aspects, and protection of Islam.

Kazakhstanis paid special attention to the nature and understanding of the mosque in Islamic discourses in the media. There was, in particular, a sacralization of the mosque's space as a pure place, a territory protected by Allah, where Muslims are protected, as in Allah's house. However, this issue was not considered by the SAMK.

People had questions about prayer again after the opening of mosques and the emergence of new rules for staying in mosques during the ongoing quarantine, despite the fact that the SAMK almost completely exhausted this topic by expressing a clear position on the prohibition of the Friday namaz online. So, on social media, the subject of whether group prayer will be regarded as a reward if people are separated from each other was raised. During Ramadan, the theme of getting rewards and God's grace became increasingly prominent, with charges that the SAMK "deliberately left" people without rewards and God's favours.

The traditional life and habits of the Kazakh people acquired a new colour in the context of the sanitary peculiarities of the quarantine period. Thus, the taboo inherent in Kazakhs on the use of chopped dishes to any extent previously had a clear Islamic context – it was believed that the shaitan used it. During the pandemic, the information was sent via messengers with theological interpretations from three years ago. Theologians rationalized the unwanted food intake from such dishes by claiming that microorganisms could accumulate in their chips [23]. That is, there occurred a dialectical shift in contexts: ethno-everyday – religious – ethno religious pandemic.

The concept of the "test" has

repeatedly manifested itself in the discussions of Kazakh Muslims. Moreover, many comments sounded positive about what was happening, meaning that the pandemic would lead people to Allah. In the same way, the aforementioned narrative about the healing power of the eyelash from the Qur'an was assessed as a sign from Allah to read the holy book of Muslims.

It is worth noting that there was very little eschatological rhetoric about Muhammad's prediction that "the mosques would be empty and the end of the world would come" in the online Islamic discourses during the quarantine period, which testifies to the positive attitude of Kazakhstani Muslims.

Thus, new discourses emerged in the online space in response to the demands of the Kazakh umma during the pandemic. Also, everyday practices, political, social, and communicative concepts of religion were actualized and acquired additional meanings. The quarantine became a catalyst for online discussions initiated by new religious influencers. There are attempts by institutional religion to cover the entire field of religious knowledge generation, which is complicated by the decentralization and dynamism of the virtual space, where everyone can form his own media niche and become an authoritative source of knowledge.

Conclusion

For Islam in Kazakhstan, the COVID-19 pandemic has become not only a test sent by Allah but also a 'test' of mediatization. The process of institutionalizing 'traditional Islam' in the media space, which was expressed in the creation of the SAMK and mosques websites, maintaining pages on Facebook, Instagram, HIKMET TV channel on YouTube, expanding the use of various instant messengers to interact with the Umma, has accelerated significantly as almost all spheres of life have moved to an online format. During the pandemic, the Khazret Sultan Mosque in Astana became, in fact, an Islamic media centre, where imams came to record sermons, educational lectures, and question-and-

answer sessions. The Supreme Mufti is now initiating the electronic muftiat's information system. The usual forms of work of imams and ustazes in the field have changed, media platforms and messengers have been adapted for conducting educational courses and answering questions of ordinary Muslims. Rituals, such as the performance of namaz, remained outside the processes of mediatization in Kazakhstan. As it was shown, the SAMK, represented by structures and people affiliated with it, reproduced its attitudes, structures, and functions characteristic of it in offline reality. In particular, the SAMK was a mediator, explaining the state measures to the population from an Islamic perspective, which was also reflected in the intertextuality of the discourses of state institutions and the SAMK. In a pandemic situation, people seeking answers to disturbing questions in the media turned to charismatic Islamic leaders, among whom were imams and ustazes promoting the SAMK discourses and religious actors with alternative positions.

References

- 1 Концепция государственной политики в религиозной сфере Республики Казахстан на 2017-2020 годы // [Electronic source]. URL: https://tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazahstan/konstitutsionnyy_stroy_i_osnovyi_gosudarstvennogo_upravleniya/id-U1700000500/ (the date of referring: 20.06.2020)
- 2 Қойшыбаев К.Б., Қайдарова А.С., Камарова Р.И., Орынтай А.О., Бурова Е.Е., Жакиянов Т.Ж. О ситуации и проблемах в мусульманской умме, в том числе в деятельности Духовного управления мусульман Казахстана. Аналитический отчет. - Нур-Султан, «Рухани жаңғыру» Қазақстандық қоғамдық даму институты», КЕАК, 2019.
- 3 Habermas J. The Structural Transformation of the Public Sphere. The Inquiry into a Category of Bourgeois Society - MA, MIT Press, Cambridge, 1991. - P. 301.
- 4 Хабермас Ю., Ратцингер И. Диалектика секуляризации. О разуме и религии. - М., ББИ, 2006. - С. 69.
- 5 Kayikci M. Social Media and Transformations of Everyday Muslim experiences // European Muslims and New Media. - Leuven University Press, 2017. Pp. 9-33.
- 6 Hjarvard S. The mediatization of religion A theory of the media as agents of religious change. - Northern Lights, Film&Media Studies Yearbook, Vol. 6, No. 1, 2008. - Pp. 9-26.
- 7 Campbell H.A. Understanding the Relationship between Religion Online and Offline in a Networked Society // *Journal of the American Academy Religion*. - Vol 80. - No. 1. - 2012. - Pp. 64-93.
- 8 Abashin S. Nation-Construction in Post-Soviet Central Asia // *Soviet and Post-Soviet Identities*. - Cambridge University Press, 2012. - P. 150-168.
- 9 Hann Ch., Pelkmans M. Realigning Religion and Power in Central Asia: Islam, National State and Post-Socialism // *Europe-Asian Studies*. - 2009. - Vol. 61. - No.9. - P. 1517-1541.
- 10 Bekkin R. The Concept of Traditional Islam in Modern Islamic Discourse in Russia // Center for Advanced Studies. - Sarajevo, 2020. - P. 284.
- 11 The official SAMK Instagram profile // [Electronic source] URL: <https://www.instagram.com/p/CBPdzQapR5q/> (the date of referring: 23.06.2020).
- 12 Question & answer. The official SAMK Instagram profile // [Electronic source] URL: <https://www.instagram.com/tv/B9a5JkNJwEh/?igshid=1fgqq7rfe2au> (the date of referring: 23.06.2020).
- 13 Фетва касательно чтения пятничной и пятикратной молитвы во время объявления чрезвычайного положения // [Electronic source] URL: <https://www.muftyat.kz/ru/news/resmi-kuzhattar/2020-03-17/30602-dumk-fetva-kasatelno-chteniia-piatnichnoi-piatikratnoi-molitvy-vo-vremia-obiavleniia-chrezvychainogo-polozheniia/> (the date of referring: 01.06.2020) (Ин Русс)
- 14 ҚМДБ Төрағасы, бас муфтидің мұсылман қауылына үндеуі // [Electronic source] URL: <https://www.muftyat.kz/kk/news/qmdb/2020-03-16/30600-bas-muftidin-musylman-kaumyna-undeui-video/> (the date of referring: 01.06.2020).
- 15 Коран. - Ростов на-Дону, Феникс, 2009. - С. 20.
- 16 Инструкция по выплате фитр-садака через каспи.кз // [Electronic source] URL: <https://www.muftyat.kz/ru/video/video-hikmettv/2020-04-23/31086-instruktsiia-povyplate-fitr-sadaka-cherez-kaspikz/> (the date of referring: 24.04.2020)
- 17 Дозволено ли совершать намаз в режиме онлайн? // [Electronic source] URL: <https://www.muftyat.kz/ru/articles/islam-and-society/2020-04-17/31013-dozvoleno-li-sovershat-namaz-v-rezhime-onlain/> (the date of referring: 10.06.2020) (Ин Русс)
- 18 Липина Т.А., Шаповал Ю.В. Религиозное образование в Казахстане: вызовы пандемии ЦОВИД-19 // *Вестник Санкт-Петербургского университета. Философия и конфликтоло-*

гия. - 2021. - Т. 37. - №. 2. - С. 352-368.

19 Забияко А. П. Предельные основания религии // *Вестник Санкт-Петербургского университета. Философия и конфликтология*. - 2018. - Т. 34. - №. 4. - С. 624-635.

20 Верховный муфтий принял участие в Международной онлайн-конференции // [Electronic source] URL: <https://www.muftiyat.kz/ru/news/qmdb/2020-05-21/31557-verkhovnyi-muftii-prinial-uchastie-v-mezhdunarodnoi-onlain-konferentsii-foto/> (the date of referring: 20.06.2020)

21 Қытай зұлымдығы /Коронавирус/ Абдуғаппар Сманов // [Electronic source] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Gz0tUNuENUo> (the date of referring: 25.06.2020)

22 Исрафил Бегей. Біз вирустан емес, оның иесінен қорғайық! // [Electronic source] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=hGIKbrlidg> (the date of referring: 27.04.2020)

23 Сынық ыдыспен ас ішуге байланысты шариғатта не делінген? // [Electronic source] URL: <http://islam.kz/kk/questions/arturli/synuyq-ydyspen-as-ishuge-bailanysty-sharigatta-ne-delingen-841/#gsc.tab=0> (the date of referring: 21.05.2020)

Transliteration

1 Концепция государственной политики в религиозной сфере Республики Казахстан на 2017-2020 годы [Concept of state policy in the religious sphere of the Republic of Kazakhstan for 2017-2020. - Astana, 2017] // [Electronic source]. URL: https://tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazahstan/konstitutsionnyiy_stroy_i_osnovyi_gosudarstvennogo_upravleniya/id-U1700000500/ (the date of referring: 20.06.2020 (in Russ)).

2 Qoishybaev K.B., Qaidarova A.S., Kamarova R.I., Oryntai A.O., Burova E.E., Zhakijanov T.Zh. O situacii i problemah v musul'manskoj umme, v tom chisle v dejatel'nosti Duhovnogo upravlenija musul'man Kazahstana. Analiticheskij otchet [The situation and problems in the Muslim community, including the activities of the Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan. Analytical report]. - Nur-Sultan, «Ruhani zhangyru» Qazaqstandyq qogamdyq damu instituty», KEAK, 2019. (in Russ).

3 Habermas J. The Structural Transformation of the Public Sphere. The Inquiry into a Category of Bourgeois Society - MA, MIT Press, Cambridge, 1991. - P. 301

4 Habermas Ju., Ratzinger I. Dialektika sekularizacii. O razume i religii [Secularization of dialectics. It is reason and religion]. - M., BBI, 2006, - S. 69. (in Russ).

5 Kayikci M. Social Media and Transformations of Everyday Muslim experiences // European

Muslims and New Media. - Leuven University Press, 2017. - Pp. 9-33.

6 Hjarvard S. The mediatization of religion A theory of the media as agents of religious change // *Northern Lights, Film&Media Studies Yearbook*. - 2008. - Vol. 6. - No. 1. - Pp. 9-26.

7 Campbell H.A. Understanding the Relationship between Religion Online and Offline in a Networked Society // *Journal of the American Academy Religion*. - 2012. - Vol 80. - No. 1. - Pp. 64-93.

8 Abashin S. Nation-Construction in Post-Soviet Central Asia // *Soviet and Post-Soviet Identities*. - Cambridge University Press, 2012. - Pp. 150-168.

9 Hann Ch., Pelkmans M. Realigning Religion and Power in Central Asia: Islam, National State and Post-Socialism // *Europe-Asian Studies*. - 2009. - Vol. 61. - No 9. - Pp. 1517-1541.

10 Bekkin R. The Concept of Traditional Islam in Modern Islamic Discourse in Russia // *Center for Advanced Studies*. - Sarajevo, 2020. - P. 284.

11 The official SAMK Instagram profile // [Electronic source] URL: <https://www.instagram.com/p/CBPdzQapR5q/> (the date of referring: 23.06.2020).

12 Question & answer. The official SAMK Instagram profile // [Electronic source] URL: <https://www.instagram.com/tv/B9a5JkNJwEh/?igshid=1fgqq7rrfe2au> (the date of referring: 23.06.2020)

13 Fetva kasatel'no chtenija pjatnichnoj i pjatkratnoj molitvy vo vremja ob#javlenija chrezvychnogo polozhenija [Fatwa regarding the reading of the Friday and fivefold prayer during the declaration of emergency] // [Electronic source] URL: <https://www.muftiyat.kz/ru/news/resmi-kuzhattar/2020-03-17/30602-dumk-fetva-kasatelno-chteniia-pjatnichnoi-i-piatkratnoi-molitvy-vo-vremia-obiavleniia-chrezvychnogo-polozheniia/> (the date of referring: 01.06.2020) (In Russ)

14 QMDB Toragasy, bas muftidin musulman qauylyna undeui [KMDB Chairman, Chief Mufti's appeal to the Muslim community undeui-video] // [Electronic source] URL: <https://www.muftiyat.kz/kk/news/qmdb/2020-03-16/30600-bas-muftidin-musulman-kauymyna-undeui-video/> (the date of referring: 01.06.2020) (In Kaz).

15 Koran. Per. I.Ju. Krachkovskogo. - Rostov na-Donu, Feniks, 2009. - S. 20.

16 Instrukcija po vyplate fitr-sadaka cherez kaspikz [Instructions for payment of fitr-sadaka through kaspikz] // [Electronic source] URL: <https://www.muftiyat.kz/ru/video/video-hikmettv/2020-04-23/31086-instruktsiia-povyplate-fitr-sadaka-cherez-kaspikz/> (the date of referring: 24.04.2020) (in Russ)

17 Dozvoleno li sovershat' namaz v rezhime onlajn? [Is it allowed to pray online?] // [Electronic source] URL: <https://www.muftiyat.kz/ru/video/video-hikmettv/2020-04-23/31086-instruktsiia-povyplate-fitr-sadaka-cherez-kaspikz/>

17/31013-dozvoleno-li-sovershat-namaz-v-rezhime-onlain/ (the date of referring: 10.06.2020) (in Russ)

18 Lipina T.A., Shapoval Ju.V. Religioznoe obrazovanie v Kazahstane: vyzovy pandemii COVID-19 [Religious education in Kazakhstan: the challenge of the COVID-19 pandemic] // *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Filosofija i konfliktologija*. - 2021. - T. 37. - №. 2. - S. 352-368. (in Russ).

19 Zabijako A. P. Predel'nye osnovanija religii [Limits of religious foundations] // *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Filosofija i konfliktologija*. - 2018. - T. 34. - №. 4. - S. 624-635. (in Russ)

20 Verhovnyj muftij prinjal uchastie v Mezhdunarodnoj onlajn-konferencii [The Supreme Mufti took part in the International Online Conference] // [Electronic source] URL: <https://www.muftyat.kz/ru/news/qmdb>

/2020-05-21/31557-verkhovnyi-muftii-prinjal-uchastie-v-mezhdunarodnoi-onlain-konferentsii-foto/ (the date of referring: 20.06.2020) (in Russ)

21 Qytaj zulymdygy /Koronavirus/ Abdugappar Smanov [Chinese evil / Coronavirus/ Abdugappar Smanov] // [Electronic source] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Gz0tUNuENUo> (the date of referring: 25.06.2020) (in Kaz)

22 Israfil Begej. Biz virustan emes, onyn iesinen qorqajyq! [Let us not fear the virus, but its host!] // [Electronic source] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=hGlKbr-lidg> (the date of referring: 27.04.2020) (in Kaz)

23 Synyq ydyspen as ishuge bajlanysty sharigatta ne delingen? [What does the sharia say about eating with broken dishes?] // [Electronic source] URL: <http://islam.kz/kk/questions/arturli/synyq-ydyspen-as-ishuge-bailanysty-sharigatta-ne-delingen-841/#gsc.tab=0> (the date of referring: 21.05.2020) (in Kaz)

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Yuliya Shapoval

Professor, Doctor of Philosophical Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, email: shapoval74@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1351-4495>

Tatyana Lipina

Senior researcher, PhD student, Kazakhstan Institute of Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, email: lipinata13@yandex.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7075-0558>

Юлия Васильевна Шаповал

профессор, философия ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, email: shapoval74@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1351-4495>

Татьяна Александровна Липина

аға ғылыми қызметкер, PhD студент, ҚР Президентінің жанындағы Қазақстанның стратегиялық зерттеулер институты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, email: lipinata13@yandex.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7075-0558>

Юлия Васильевна Шаповал

профессор, доктор философских наук, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, email: shapoval74@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1351-4495>

Татьяна Александровна Липина

старший научный сотрудник, PhD студент, Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, email: lipinata13@yandex.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7075-0558>

МҰСЫЛМАН ӘЛЕМІНДЕГІ РЕФОРМАТОРЛЫҚ ДИСКУРСЫҢ ТЕОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ: ФУНДАМЕНТАЛИЗМ МЕН ДӘСТҮРШІЛДІКТЕГІ ИДЖТИХАД ЖӘНЕ ТАҚЛИД

¹Б.М. Сатершинов, ² А. Әбдіраманова, ³ Ш.Бидахметова

АҢДАТПА

Жартылай көшпелі дәстүрлі қоғамнан ХХ ғасырда кеңестік зорлықшыл модернизацияны бастан өткізген заманауи қазақстандық қоғамның негізгі әлеуметтік құрамдастарының өзіндік бірегейлігін өзгертудегі басым шарт қоғамдық санаға деколонизация жасап жаңарту болып отыр. Бұл модернизацияның міндеті ұлттық жәнәдіни менталитеттегі адам, қоғам және мемлекет туралы, олардың өзара байланыстары туралы архикалық көнерген түсініктерден, тозығы жеткен дәстүр мен әдеттерден, олардың рудименттері мен стереотиптерден арылу болып табылады. Алайда, сонымен бірге, сананы жаңартудың бұлжымас тағы бір қағидасы – бұл ұлттың тарихи дамуы барысында жасақталған іргелі рухани-адамгершілік құндылықтардың, яғни ұлттық болмыстың өзегін құрайтын діни және мәдени кодының мызғымас күйінде қалуы болып табылады. Бұл екі үрдіс дәстүр мен жаңашылдықтың тиімді тепе-теңдігін табудың ғылыми негізделген алғышарттарына мұқтаж. Сондықтан мұсылман әлеміндегі реформаторлық дискурстың теологиялық мәселелерін қарастыру, әсіресе он тоғызыншы және жиырмамыншы ғасырларда орын алған жәдидшілдік пен қадымшылық тартысын талдау бізді ислами фундаментализм мен дәстүршілдіктегі иджитихад және тақлид тақырыптарының көтерілуіне қарай жетелейді.

Түйін сөздер: фундаментализм, дәстүршілдік, иджитихад, тақлид, мұсылман әлемі.

Бұл зерттеу (мақала) ҚР БҒМ ҒК-нің қаржыландыру аясында әзірленді (Грант АР09252975 «Қазақстандағы дәстүр мен жаңашылдықтың діни қырлары: өткені, бүгіні мен келешегі»)

Theological Issues of Reform Discourse in the Muslim World: Ijtihad and Taqlid in Fundamentalism and Traditionalism

Abstract. From a semi-nomadic traditional society to a modern Kazakhstani society, which experienced violent Soviet modernization in the 20th century, the main condition for changing the identity of the main social components is decolonization and renewal of public consciousness. The task of this modernization is to get rid of archaic outdated ideas about human, society and the state, their interrelationships, obsolete traditions and customs, their rudiments and stereotypes in the national and religious mentality. However, at the same time, another unshakable principle of consciousness renewal is the unshakable preservation of the fundamental spiritual and moral values created during the historical development of the nation, that is, the religious and cultural code that forms the core of the national identity. These two trends need a scientifically based premise to find an effective balance between tradition and innovation. Therefore, consideration of

^{1,3}ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтануинституты, Алматы, Қазақстан

²Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан

Автор-корреспондент:
Б. Сатершинов, e-mail:
bakhytzhan.men@gmail.com

Мақаланың сілтемесі:
Сатершинов Б.М.,
Әбдіраманова А.,
Бидахметова Ш. Мұсылман әлеміндегі реформаторлық дискурстың теологиялық мәселелері: фундаментализм мен дәстүршілдіктегі иджитихад және тақлид // Адам әлемі. – 2023. – №1 (95). – Б. 156-164.

the theological issues of the reformist discourse in the Muslim world, especially the analysis of the struggle between modernism and progressiveness that took place in the nineteenth and twentieth centuries, leads us to the rise of the themes of *ijtihad* and *taqlid* in Islamic fundamentalism and traditionalism.

Key words: Fundamentalism, Traditionalism, *Ijtihad*, *Taqlid*, Muslim World.

Богословские вопросы реформационного дискурса в мусульманском мире: иджтихад и таклид в фундаментализме и традиционализме

Аннотация. Безусловно доминирующим трендом переформатирования сферы социальной самоидентификации основных страт современного казахстанского социума, претерпевшего трансформационные процессы в ходе насильственной советской модернизации в XX в., должна быть деколонизация общественного сознания. Модернизация призвана освободить национально-религиозный менталитет от рудиментов отживших свой век поведенческих установок, от архаических представлений о взаимоотношении человека, общества и государства. Вместе с тем столь же неоспоримым является положение о том, что процессы модернизации сознания должны оставлять в неприкосновенности основной культурный код нации – выработанные в процессе её исторического развития базисные духовно-нравственные ценности. Обозначенные тенденции нуждаются в научно обоснованных предпосылках нахождения оптимального баланса между традицией и инновации. В силу этого необходимость анализа теологического дискурса девятнадцатого и двадцатого столетий наталкивает нас на исследование проблем *иджтихада* и *таклида* в диспутах между фундаменталистами и традиционалистами, *джадидистами* и *кадимистами*.

Ключевые слова: фундаментализм, традиционализм, *иджтихад*, *таклид*, мусульманский мир.

Kіріспе

Қазіргі әлемнің үдемелі дамуы, ондағы өзгерістердің қарқындылығы замана ағымына ілесе отырып жайлы өмір сүру мәселесін алға тартады. Бұрыңғы және жаңа құндылықтардың, білімдер мен нормалардың, дәстүр мен жаңашылдықтың дұрыс арасалмағы мен үйлесімді әрекетін тауып рухани өндірістің үздіксіздігі мен сабақтастығын қалай сақтауға болады деген сұрақ маргиналды аймақта қалған дамушы елдер үшін, әсіресе постколониалды жағдайдағы мұсылман қауымдастықтары үшін өзектілігі бүгінгі күн тәртібінен түспей отыр. Қазіргі қоғамды әркім әрқалай атайды: постиндустриалды, посттехнологиялық, постақпаратты, постмодернистік, постпандемия, посткәдуілгі, постшынайы және т.б. Пәкістандық-британдық ғалым Зияуддин Сардар посткәдуілгі уақыт деген түсінікті енгізген. Оның айтуынша, бүгінгі заман - бұрыңғы дәстүрлер бұзылған, жаңалары орнықпаған, өзгерісі көп құбылмалы заман. Бұл, әсіресе, постмодернистік үдеріске бейімделе алмай келе жатқан

мұсылман жамағатына қатысты айтылады [1].

Дамыған елдер мен мұсылман елдерінің ғылымы мен технологиясы салаларындағы алшақтық, бүгінгі ислам жамағатында орын алып отырған әлеуметтік әділетсіздік, кіріс теңсіздігі, жұмыссыздық, қоршаған орта мәселелері, мәдени және технологиялық төңкерістер сынды заманауи сынақтар оларды саяси тәртіп пен қоғамдық мәдениетке қатысты шетін көзқарас ұстануға мәжбүрлейді. Денсаулық пен әлеуметтік әл-ауқат жағынан артта қалушылық, адам құқықтары мен гендерлік мәселенің шешілмеуі, мәдениет пен спорттың жат құбылыс ретінде қабылдануының жалғасуы, жасанды интеллект пен әлеуметтік желілер функцияларының ұлғаюы салдарынан болатын моральдық және этикалық мәселелер, қазіргі саясат пен басқарудағы құндылықтар қақтығысы, кәдуілгі қалыптан ауытқытатын алаңдаушылық пен стресс, психологиялық зардаптар және т.б. діни дәстүрді жаңашылдықпен байланыстырудың психологиялық сынақтарын бәсеңдетіп,

жаңартушылыққа бағытталған ислами ойлауды реконструкциялау қажеттілігін алға тартады.

Ғылыми әдіс-тәсілдер мен материалдар

Зерттеу барысында А. Абдель-Малек, А. Турен, Ш. Эйзенштадт тәрізді модернизация теориясының өкілдерінің көзқарастарына сүйендік. Ол бойынша бөтен (батыстық) үлгілерді таңбай, әлеуметтік-мәдени дәстүрлерді сақтауға негізделген саяси даму тұжырымдамасы алдыңғы орынға қойылады. Бұл теорияда қойылған мақсаттарға жетудің құралдары барлық елдер үшін бірдей, ол глобализация және глокализация үдерістерінің өзімен түсіндіріледі, бірақ өзгерістердің өзінің мақсаты ерекшеленуі мүмкін. Нәтижесінде жаңартушылық саяси көсемдердің әрекетінен де, қоғамның қарапайым мүшелерінің қылықтарымен болатын объективті жағдайлардың ықпалынан да туындайтын өзндік даму үдерісі ретінде қарастырыла бастады. Соңғы кездегі зерттеушілердің жұмыстарында дәстүр мен жаңашылдықты қатаң қарсы қоюшылықтың жарамсыздығы туралы идея мейлінше кеңінен тарала бастағанын атап өту қажет.

Дәстүр мен жаңашылдықтың арақатынасының исламтанулық мәселелерін ертежаңартушылық қозғалысының өкілдері – Ж. Ауғани, М. Ғабдұһу, М. Иқбал және басқалары көтерді. Соған ұқсас идеялар ХІХ ғасыр мен ХХ ғасырдың басындағы түркітілдес мұсылман ойшылдарының - А.Құрсауидің, Ш.Маржанидің, А. Құнанбайұлының, М.Ж.Көпейұлының, М. Бигиевтің, Ғ. Қараштың, Х. Фаизхановтың және басқаларының еңбектерінде естілді. «Жәдидшілдердің» жарқын өкілдерінің (ХХ ғасыр басындағы «прогрессивті» саналатын мұсылман зиялыларының) және қазақ ағартушыларының көптеген озық ойларының негізінде Исламның матуридилік түсінігі жатқанын айта кету

керек. Имам әл-Матуридидің ханафилік негізінде жатқан доктринасы жекелеген қоғам мен жалпы адамзаттың интеллектуалды, құқықтық және моральдық-этикалық даму деңгейіне сәйкес исламдық ойды дамытудың ерекше әлеуетіне ие екендігі айтылып жүр [2]. Матуридилік түсінік (әсіресе, оның ақыл жақсы мен жаманды таниалады және Жаратушы моральдың объективті стандарттарын қалайды деген екі ұстыны) ислам дәстүріне сүйенетін мұсылмандардың санасын «реформалаудың» мейлінше қажетті ішкі тетігі бола алады. Жалпы алғанда, «теңестірілген теологиялық рационализмге», алуантүрліліктің метафизикасына, сенімнің субъективтілігіне, «әділеттілік пен қоғам мүддесіне бүйрегі бұрушылыққа» негізделген әл-Матуридидің ілімі плюралистік әрі адамды қадірлеуші қоғам құру мен осы заманғы мұсылмандардың Исламды түсінуін реформалаудың ішкі-ислами тәуір тетігі бола алады.

Көптеген прогрессивті мұсылман ойшылдары, әсіресе, осы заманғы жаңартушылық қозғалыстың Ф. Рахман, Н. Абу Зайд, М. Аркун, М. Шахрур, Н. Маджид, М. ал-Джабири, А. Вадуд, Т. Рамадан, Т. Ибрагим сынды көрнекті өкілдері иджтихадты өркендету туралы пікірлерді айтып жүр. Кейбір зерттеушілердің ойынша, иджтихадтың өзіне иджтихад жасайтын кезең келді. Дәл осы мәселені Фазлур Рахман мен оның ізбасарлары көтерді және соның нәтижесінде мейлінше жемісті контекстуалды иджтихад идеясы дүниеге келді. Соңғы уақыттары фикх негіздері мен мазхабтардың классикалық әдіснамасынан тысқа шығуды қайта пайымдау қажеттілігі туралы да айтылып жүр. Бұл, әдетте, біреудің тар ұстанымын білдіретін классикалық трактаттардан гөрі, зайырлы ғылым, философия мен исламтану ислам дәстүрлерінің күрделі феноменін анағұрлым жақсы әрі жан-жақты түсіндіріп бере алатынын практикада сезінгеннен кейін туындаған салдар болып табылады.

Мұсылман «реформасындағы» (ислах) фундаменталистер мен дәстүршілдер

XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың бірінші жартысы жалпы әлемдегі, сондай-ақ мұсылмандық Шығыс әлеміндегі, оның ішінде қазақ даласындағы да ірі де, күрделі өзгерістер кезеңі болып саналады. Бұл дәуірде өмірдің барлық салаларында құлдырауға ұшырап, батыс державаларының билігіне тәуелді күйге түскен мұсылман елдерінде ислам дінін тұғамдағы өзгерістерге бейімдей отырып, жаңарту идеяларын алдыға тартқан қолдаушылардың қозғалысы орын алды. Модернизация әсерімен болған бұл қозғалысты реформаторлық қозғалыстар деп те атайды, алайда дін канондары тұрғысынан келгенде мұндай атау оның негізгі догматтарына қайшы келеді, өйткені дінде ешқандай реформа болуы мүмкін емес. Бұл көбіне ориенталистік бағдардағы батыстық ұстаным тұрғысынан қойылған атау кейін дүниетанымдық әдебиеттерге де, әдіснамалық әдебиеттерге де сіңіп, орнығып кетті. Сол сияқты бұл қозғалыстарға қатысты панисламизм деген айдардың қолданылатынын ескеру қажет. Мысыр мен Пәкістанды, Осман және Ресей империяларын (оның ішінде Қырым мен Еділді және Қазақстан мен Орта Азияны қамтыған жәдидшілдік) кең қамтыған бұл үрдіс пен қозғалысты діни жаңартушылық немесе модернистік деп те атайды [3, 61 б.].

Еділ мен Орал өзендерінің маңайында орын алған мұсылмандық діни жаңартушылық дискурсқа (ислам теологиясы мен құқығы, этика мен сопылық бойынша) келер болсақ, оның фундаменталистік («құраншылдық») немесе дәстүршілдік өкілдері болсын, сол кездері рухани үстем болған ортодоксалды Бұқараның қадымшылдарына қарсы сыни көзқарасты ұстанды. Бұрыңғы Ресей империясының құрамына енген мұсылман халықтары Бұқара-Шәриф деп қадірлеген исламның ықпалды

тірегі мен діни-ғылыми орталығындағы ханафилік дәстүрдегі ғалымдармен арадағы пікірталастың өзегіне айналған сұрақтарға мыналарды жатқызуға болады: Құдайдың қанша атрибуты (сипаты) бар, Оның көркем есімдерінің Мәнімен арақатынасы қандай, Құдаймен мистикалық тұтастану мүмкін бе, сондай сатыда Құдайды «көруге» бола ма, жоғарыда аталған аймақ «дар аль-харб» немесе «дар аль-куфр» әлде «дар ас-сульх» жеріне жатқызылады, солтүстік ендіктердегі «ақ түндерде» түнгі және нәпіл намаздарды оқуға бола ма, орыстар «кітап иелеріне» жата ма, олар шынайы христиан ба әлде икондарға табынатын политеистер ме, мұсылмандарға христиан әйеліне үйленуге бола ма, «орысша» шәй ішуге бола ма, олардың өндірген немесе тұтынатын заттарын пайдалануға бола ма және т.б. Бұл сұрақтар Қырым мен Еділді, Қапқаз бен Орталық Азияны мекендеген мұсылман халықтарының саяси-әлеуметтік өмірін қамтыған маңызды мәселелер болғандықтан сол заманғы ойшылдарды толғандырған тақырып болды. Бұл мәселелердің шешімін табуда беделі орасан зор ұлы имамдар мен үлемдердің пікіріне жүгіну қажет пе әлде исламның «фундаменті» саналатын қасиетті Құран мен Сүннетке жүгініп, дәстүрлі мәзһабтардың бұрыңғы пәтуаларына қайшы келсе де жаңа тұжырымдарға келуге болатын иджтихадпен дербес айналысуға бола ма деген сұрақ туындайды.

Мысалы үшін алар болсақ, мұғтазила заманынан бері келе жатқан теологиядағы атрибуттар туралы ақидалық мәселеде орталықазиялық мектептің (матуридилік немесе ашғарилік кәламның) қалыптасқан дәстүрлеріне сүйену керек пе әлде тек Құран нормаларын ұстану қажет пе деген сұрақ ғасырлар бойы ақыл мен нақыл арасындағы тартыста көрініс тауып келеді. Кәлам мен оның Құдай, әлем және адам туралы рационалды ойтолғамдарын Әбдінасыр Құрсауи мен Шағабұддин Маржани мүлдем теріске

шығарды, олардың пікірінше, мұндай адасушылық пен спекуляцияға жол берілмеуі керек. Сол сияқты қазақтың хакім ойшылы Абай Құнанбайұлы «Кітаби тасдиқта» Алланың заттық және субути сипаттарына тоқтала келе, кәлам (сөйлеуші) сипаты туралы «Алланың сөзі - қаріпсіз, дауыссыз» дейді. Ақиқатты тануда ақыл және сезім тәжірибелеріне жүректі қосу қажеттігін айтып, логиктер мен кәламшыларды сынайды: «Ақыл мен хауас барлығын, Білмейдүр, жүрек сезедүр, Мүтәкәллим, мантықин, Бекер босқа езе-дүр» [4]. «Осылайша, - деп жазады орыс билігінің қоластындағы татар және башқұр халқының ислами дискурсын мұқият зерттеген ғалым Михаль Кемпер - Құрсауи мен Маржани ХХ ғасырдың жетпісінші жылдары кейбір кеңестік зерттеушілер айтып жүргендей «еркін ойшылдықтан» мүлдем аулақ болды, керісінше, олар жүгенсіз фәлсафаға қарсы болды. Олардың исламға деген ұстанымын қазіргі терминологияға салар болсақ, «фундаменталистер» деп атауға болады. Олар дәстүрлі мұсылман пікірлеріне «көзсіз» еріп кетуге қарсы болып, барлық сұрақтарға айқын жауап беретін Құранды алдыңғы орынға қояды. Өз дәлелдерінде олар «рационалды» пікірлескенімен, спекулятивті теологияға тән рационализмді жақтамады, олар мұны грек философиясынан өте көп нәрсені қабылдап, ислам негіздерінен алысқа алшақтап кетті деп есептеді» [5, с. 13]. Неміс ғалымының бұл пікіріне біз де қосыламыз және осы ой сабақтастығын жиырмасыншы ғасырдың жәдидшілдерінен және татар ойшылы Мұса Жаруллаһ Бигиевтің еңбектерінен кездестіреміз [6].

Айтылғандарды түйіндер болсақ, Ресей империясының қоластында болған мұсылман әлеміндегі реформаторлық дискурсқа фундаменталистер де, дәстүршілдер де діни қайнаркөздермен қатар, Имам Ағзам мен оның шәкірттерінің, одан кейінгі ислам ғұламаларының шархтарына (түсініктемелеріне) сүйене оты-

рып, заманауи мәселелерге өзіндік дербес пікір бере алды. Сондай-ақ, жергілікті «йассауиға», «нақшбандия», «муджадийа» тариқаттарымен бірге османлылық Мұхаммед әл-Беркауи негіздеген «мұхаммадийа» тариқатының шаруашылық жүргізудегі мұсылмандық этикасы да сопылық бағыттағы модернистік дискурсқа өзіндік үлес қосты. Осылайша иджтихад пен тақлид бұл дискурстың тек негізгі тақырыптары ғана емес, ислахтың стратегиясына да айналды. Демек, иджтихад төңірегіндегі пікірталастар кейінгі секуляр идеологиялардың ықпалымен айтылып жүрген «еркін ойшылдар» («ағартушылар», «прогрессистер» және т.б.) мен «сүрленген схоластар» арасындағы тартыс ретінде біржақты қарастырылмауы тиіс.

Замана ағымы және діни-құқықтық тартыстардағы иджтихад пен тақлид

Жалпы қабылданған түсінік бойынша, иджтихад ақылға сыйымды шешім (заң) шығару үшін құқықтанушының немесе факихтың жұмсаған ой-жігерін айтады. Оның барысында муджтахид Құран мен сүннеттің дереккөздеріне дербес зерттеу жасайды. Мысалы, Әбдінасыр әл-Құрсауи кәлам мәселелерінде Ашғария мен Матуридия догматтық мектептерін сынға ұшыратса, ал фикхті өзі тиесілі болып табылатын ханафилік мәзһабтың құқықтық мектебінен алшақтайды [5]. Иджтихадқа кері тәсіл - тақлид діни дереккөздерді өз бетімен зерттемей, оны тіпті дінбұзарлық көреді, бұл әдіс көпшілік мойындаған беделді тұлғалардың, әсіресе мәзһаб имамдарының дегенімен жүруді білдіреді.

Өзіндік иджтихад жасаудың заңдылығы мәселесі діни-құқықтық тартыстардың тарихынан көрініс тапқан. Кейбір теологтар әрбір діндар адам Жаратушының бар екендігі немесе әлемнің жаратылысы туралы

сенімнің догматтарына ақылға салып дәлелдеу (далил ақли) арқылы өзі көз жеткізе алады деп есептеген. Ханафилік және шафиғилік үлемдер дін ілімінің ұстындарын тақлид арқылы қабылдағандардың сенімін заңсыз деп жариялауға болмайтынымен келіседі. Алайда тақлидке негізделген мұндай иманның шынайы да дұрыс шешім қабылдаған имамға деген толық сенімділігі болуы тиіс, күмәнданған жағдайда ол шынайы діндар бола алмайды. Оның үстіне мұқаллид өзінің сенім догматтарын қасиетті мәтіндерден дедукция (истидлал) арқылы шығара алмағандықтан надандықтың етек жаюына сеп болады. Сенім мәселелерінде тақлидті әл-Матуриди де, әл-Ашғари де сынағаны белгілі, бірақ қандай да заңды фәтуа шығармаған, өйткені тақлидке тыйым салу теологиялық спекуляцияға жол ашуы мүмкін.

Замана ағымымен болып жатқан өзгерістерге қатысты, әсіресе отаршылдық жағдайындағы шарттарға байланысты мұсылман ойшылдары фикһ мәселелерінде әркім дербес иджтихад жасауды қолдай бастады. Татар ойшылы Құрсауи өзінің «Китаб әл-Иршад лил-абад» және «Шарх джадид лил-Акаид ан-Насафия» трактаттарында былай деп жазады: «білгін, құқықтық шешім іздестіруде әркім шама-шарқына қарай (ала кадр такатиһи) иджтихадты пайдалануы тиіс. Кім иджтихад мутлақ жасай алатын болса, оған абсолютті иджтихад тиесілі, кім өз құқықтық мектебінің ішінде иджтихад жасауға қабілетті болса, оған иджтихад фил-мазһаб тиесілі. Егер де кім шарифат мәселелерінде иджтихад жасауға қабілеті жетпей, тақлидке мәжбүр болса, уағызы мен сөзіне үю үшін өзіне анағұрлым түсінікті әрі тақуа ғалымды табуы тиіс» [5, 378-379 б.]. Осылайша, оның көзқарасы өз шығармаларында, әсіресе «Китаб әл-Мұстасфа мин илм әл-усул» шығармасында үнемі көрсоқыр тақлидтен сақтанып, иджтихад жасауды қабілеті барлар үшін міндеттеген әл-

Ғазалидің ұстанымымен үндеседі және тағы бір ескеретіні, нақты бір мәзһабтан тыс абсолютті иджтихадтың мүмкіндігін айтады. Әрине, иджтихад жасау барысында қасиетті мәтіндерден дәлел келтіру үшін Құран мен сүнненетті терең білу қажет әрі сахабалардың келісілген пікірі - иджмаға қарсы келмеуі тиіс. Мәселенің шешімін табудағы интеллектуалды күш-жігерге сауап жазылатыны, дұрысын тапқанда екі есе сауап жазылатыны туралы Пайғамбар хадисі ізденушіні тәкфирмен кінәлаудан босатады.

Демек, иджтихадтың уақыты баяғыда өтіп кетті (әл-муджтахид инкарада мунзу заман тауил) деген пікірлер, «иджтихадтың есіктері жабылып қойған» (инсидад баб әл-иджтихад) деген тезис заманауи қоғамның өзектілігі мен сұраныстарына жауап бермеді. Бұл, әрине, иджтихадпен айналысқан қазы күнәһар деп есептейтін ортодоксалды дін өкілдері тарапынан қарсылық тудырып, діни-құқықтық тұрғыдағы талас-тартысты қыздырады. Иджтихад қақпалары жабылды дегенмен кейінгі ғасырлар бойы теологиялық және теориялық құқықтық диспуттар толастаған емес. Оның үстіне «мұсылман практикасында» әр ғасырдың басында муджтахидті айтпағанда муджаддид (реформатор) келетіні белгілі.

1870 жылы татар ойшылы Шағабұддин Маржани «Назурат әл-хакк фи фардиат әл-иша уа-ин лам йағиб аш-шафак» (Кешкі шапақ жоғалмаса, әл-иша намазының міндеттілігі туралы ақиқатты қарастыру) атты еңбегінде ғылыми дәлдікпен мұсылман рәсімдерінде әу баста қабылданған күн мен түн, басқа да ғалам құбылыстарына сәйкестендірілген парыздардың жүйесіз болып бұзылғанына қарсылық білдіреді. Бұл арқылы ғұлама қатені қағидаға айналдырғандарды әшкерелейді. Мұның арғы жағында ғалымның «өреміз бен өрісімізді осындай қателіктер тарылып отыр» дей отырып, әрбір мұсылман иджтихадқа (ойлануға, сындарлы пікір

білдіруге, ашықтыққа) ие екендігін, өйткені әу баста қайратты, ғылыми, ойлы исламның кейін бұрмаланып тоқырағанын айтады. Ғұлама соңғы кезде ойланушы мутакаллимдердің орнын соқыр мукаллидтер басты, осыны қайта түзеу керек дейді.

XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басында Ресей империясына бағынған қазақ қоғамы да метрополиядан енген жаңашылдықтар мен дәстүрдің тайталасын бастан кешірді. Құндылықтардың осындай алмасқан тұсында өмір сүрген қазақ ойшылы Абай Құнанбайұлы иджтихад пен тақлид мәселелері де қарастырылған «Китаб әт-тасдиқ» трактатын жазды. Бұл еңбек ойшылдың заман мен қоғам мәселелерін көтерген «Қара сөздерінің» құрамындағы 38-сөз деп те айтылады. Абай иджтихад жасаушыларды пайғамбарлар, әулиелер, хакимдер және ақырында кәміл мұсылмандар деп жіктей отырып, «әрбір ғалым - хаким емес, әрбір хаким - ғалым» деп, «тәркі дүние болып, һу деп тариқатқа кіріп, ақыреттік пайдасын ғана күзеткендері» құптамайды, «адамның жақсысы - адамға пайда келтірген адам» (хайру н-нас мән йанфағу н-нас) деген хадисті ұстанған хикмет иелерін алдыңғы орынға қояды. «Ғалымдарының нақлиясы бірлән мұсылман иман тақлиди кесіп қылады. Хакимдердің ғақлиятыбірлән жетсе, иман йақини болады» [7, 116-117 б.]. Ал «заманның моллаларының хаким атына дұшпан болатынын білімсіздік немесе әлинсан ғәдду ләма жаһил (адамның көңілі жаманшылыққа ауып тұратын) бұзық фиғылдан [7, 117 б.] көреді.

Қорытынды

Заманның өзгеруімен қағидалардың да өзгеретінін хадиске сүйене отырып айтқан Абайдың ойы XX ғасырдағы ислам модернистерінің шығармаларында жалғасын тапты. Фазлурраһман, Гароди, Абид Джабири тілдік дәлелдемеден бас тартып, тарихи дәлел әдісін қолдануды

ұсынды. Әбдінасыр Құрсауи, Шағабуддин Маржани, Ризаэддин Фахреддин секілді татар ойшылдарынан кейін дүниеге келген Мұса Джаруллаһ Бигиев (Ростовдони) «Құран мен оның жинақтарының тарихы» еңбегінде дұрыс дәлелдеу барысында тілдік және тарихи әдістерінің екеуін бірге қолдануды ұсынады [8, с. 88]. Отаршылдық қамытын тартып, арта қалған ислам өркениетін қайта жаңадандыруды күйттеген реформизм мен жаңартушылық (таджид) қозғалысының көрнекті өкілдерінің бірінен саналатын Мұса Джаруллаһ «діни реформаторлық» ұғымын былай деп теріске шығарады: «Менің пікірімше, Ислам мүлде қандай да бір діни реформаларға мұқтаж емес. Әлеуметтік, діни және саяси кемшіліктер Исламнан емес, біздің өзімізден шығып отыр. Күдігі жоқ, біз бұл өлімші қылған аурулардан құтылудың шараларын іздеуіміз қажет. Исламды реформалау керек емес, Исламның көмегімен өз басымызды емдеуіміз қажет. Христиан әлемінде реформация дәуірі болған. Бірақ бұл Ислам тарихын христиандықтың тарихының ізіне салу қажеттігін білдірмейді» [9, с. 74].

Ресей империясындағы шет аймақтардың жағдайы ұқсас болғандықтан, мұсылман халықтарының барлығы дерлік бұл жолды сарпыла іздеуде еді. Осы халықтардың ішінде жолсыздан жол тапқан - Қазан және Қырым татарлары болды. Табылған жол жәдидшілдік концепциясы еді. Ресейдегі батысшыл және шығысшыл оқығандарды мәмілеге келтіре алған осы жәдидшілдік қазақтың Негізгі Ағартушылығының іргетасын қалады.

Біздің ұғымымызша, жәдидшілдік – Ресей империясының мұсылман аймақтарына ортақ дискурс, дискурс болғанда бағдарламалық сипаттағы ислах-дискурс, дәстүрмен жаңашылдықтың синтезді құбылысы. Оны қарапайым тілге аударсақ, «жаңару», «елдікті сақтау үшін жаңа бағыт ұстау» дегенге саят еді. Ол мұсылман әлеміндегі реформаторлық дискурсында орын алған фундамен-

тализм мен дәстүршілдіктегі иджти-хад және тақлид тартысынан туындады. Ресей империясының мұсылман халықтары тарихында негізі ортақ жәдидшілдік қозғалысының дамуы біртекті емес. ХХ ғасырдың 10-жылдары ол Қазақстанда – Алаш, Әзірбайжанда – Мусават, Қырымда – Милли-фирк, Татарстанда – Иттифак әл-муслимин қозғалыстарына ұласса, Өзбекстанда (Бұхара, Хиуа) мазмұны бастапқыдан біраз өзгерсе де «жәдидизм» атауымен дами берді.

Жәдидшілдік – бірыңғай саяси сипатты қозғалыс емес, ол – ағарту ісі мен руханиятты тұтастай қамтыған идеялық негізі бар концепция әрі ағым. Концепция болатын себебі, онда дара ағартушылардың ойларына табан тіреген, идея мен тәжірибенің арасын қосқан көзқарастар жүйесі бар. Ал, ағым болуының мәнісі, ол белгілі кезеңде Ресей мұсылмандарын ағартудың бір жолын, бірақ тиімді жолын көрсетті. Алайда, бұл баламасы жоқ жалғыз жол емес болатын. Қазақ елінде, өкінішке орай, Алаш қозғалысының даярлаған ұлттық болмысқа анағұрлым жақын модернизациялық бағдарламасын большевиктік зорлықпен модерндеу алмастырып, жетпіс жыл бойы дін мен ұлтқа қарсы репрессиялық саясат ұстанған режимнің үстемдігі орын алды. Ал тәуелсіз Қазақстанның қазіргі діни дискурсының дамуында тәджид пен жәдид құбылыстарының көрініс беру әлеуетін жоққа шығаруға болмайды.

Әдебиеттер тізімі

1 Sardar Z., Serra J., Jordan S. Muslim societies in Postnormal Times. Foresight for Trends, Emerging Issues and Scenarios. - London – Washington, The Internation Institute of Islamic Thought, 2019.

2 Zhussipbek G., Satershinov B. Search for the Theological Grounds to Develop Inclusive Islamic Interpretations: Some Insights from Rationalistic Islamic Maturidite Theology // *Religions*. – 2019. - No. 11. - P. 609.

3 Сатершинов Б., Нұрмұратов С., Шағырбаев А. Мәшһүр-Жүсіп Көпеевтің діни

көзқарасы: дәуір және тұлға // *әл-Фараби*. – 2013. - № 3 (43). – 60-67 бб.

4 Абай. Шығармалар толық жинағы. – Алматы, Жалын, 1994.

5 Михаэль Кемпер. Суфии и Ученые в Татарстане и Башкортостане. Исламский курс под русским господством. – Казань, Российский исламский университет, 2008. - 675 с.

6 Zhussipbek G. Attempt to inclusively interpret Islamic theology and tradition based on the rationalistic Maturidite approach adopted by Musa Jarullah Bigiev // Дәстүр мен жаңашылдықтың діни қырлары әлемдік және қазақстандық болмыс аясында: республикалық ғылыми конференция материалдарының жинағы. – Религиозные аспекты традиций и инноваций в контексте мировых и казахстанских реалий: сборник материалов республиканской научной конференции. – Алматы: ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 2022. – Б. 116.

7 Абай. Қара сөз. – Алматы, «Көшпенділер» баспасы, 2011. - 184 б.

8 Бигиев М. История Корана и его сводов. - М., ИД Медина, 2016. - 88 с.

9 Гермез Г. Муса Джаруллах Бигиев: Учебно-методические и научные материалы для составления учебных пособий, курсов лекций, хрестоматий, а также научно-исследовательской работы студентов. – Казан, Издательство ДУМ РТ, 2009. - 167 с.

Transliteration

1 Sardar Z., Serra J., Jordan S. Muslim societies in Postnormal Times. Foresight for Trends, Emerging Issues and Scenarios. - London – Washington, The Internation Institute of Islamic Thought, 2019.

2 Zhussipbek G., Satershinov B. Search for the Theological Grounds to Develop Inclusive Islamic Interpretations: Some Insights from Rationalistic Islamic Maturidite Theology // *Religions*. – 2019. - No. 11. - P. 609.

3 Satershinov B., Nurmuratov S., Shagyrbayev A. Mashhur-Zhysip Kopeevtin dini kozqarasy: dauir zhane tulga [Mashhur-Yusip Kopeev's religious view: era and personality] // *al-Farabi*. – 2013. - № 3 (43). – 60-67 бб. (in Kaz)

4 Abaj. Shygharmalar tolyq zhinagy [Complete collection of works]. – Almaty, Zhaly, 1994. (in Kaz)

5 Mihajel' Kemper. Sufii i Uchenye v Tatarstane i Bashkortostane. Islamskij diskurs pod russkim gosподством [Sufis and scholars in Tatarstan and Bashkortostan. Islamic discourse

under Russian domination]. - Kazan', Rossijskij islamskij universitet, 2008. - 675 s. (in Russ)

6 Zhussipbek G. Attempt to inclusively interpret Islamic theology and tradition based on the rationalistic Maturidite approach adopted by Musa Jarullah Bigiev // Dastur men zhanashyldyqtyn dini qyrlary alemdik zhane qazaqstandyq bolmys ajasynda: respublikalyq gylymi konferencija materialdarynyn zhinagy. – Religioznye aspekty tradicij i innovacij v kontekste mirovyh i kazahstanskih realij: sbornik materialov respublikanskoj nauchnoj konferencii. – Almaty, QR GZhBM GK Filosofija, sajasattanu zhane dintanu instituty, 2022. – B. 116.

7 Abaj. Qara soz [The Book of Word]. – Almaty, «Koshpendiler» baspasy, 2011. - 184 b. (in Kaz)

8 Bigiev M. Istorija Korana i ego svodov [History of the Koran and its vaults]. - M., ID Medina, 2016. - 88 s. (in Russ)

9 Germez G. Musa Dzharullah Bigiev: Uchebno-metodicheskie i nauchnye materialy dlja sostavlenija uchebnyh posobij, kursov lekcij, hrestomatij, a takzhe nauchno-issledovatel'skoj raboty studentov [Musa Jarullah Bigiev: Educational and methodological and scientific materials for the preparation of textbooks, courses of lectures, textbooks, as well as scientific research work of students]. – Kazan, Izdatel'stvo DUM RT, 2009. - 167 s. (in Russ)

АВТОРЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТТАР

<i>Бақытжан Меңлібекұлы Сатершинов</i>	бас ғылыми қызметкер, профессор, философия ғылымдарының докторы, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан
<i>Айгүл Темірханқызы Әбдіраманова</i>	аға оқытушысы, философия ғылымдарының кандидаты, Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан
<i>Шынар Бидахметқызы Бидахметова</i>	PhD докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
<i>Бахытжан Менлибекович Сатершинов</i>	главный научный сотрудник, профессор, доктор философских наук, Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Алматы, Казахстан
<i>Айгуль Темирхановна Абдраманова</i>	старший преподаватель, кандидат философских наук, Кызылординский университет имени Коркыт ата, Кызылорда, Казахстан
<i>Шынар Бидахметқызы Бидахметова</i>	PhD докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
<i>Bakhytzhhan Satershinov</i>	Chief Researcher, Professor, Doctor of Philosophical Sciences, Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan
<i>Aigul Abdramanova</i>	Senior Lecturer, Candidate of Philosophical Sciences, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan
<i>Shynar Bidakhmetova</i>	PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

МУНАСАБАТ ІЛІМІ: ҚҰРАН МӘТІНІН ЗЕРТТЕУДЕГІ МАҢЫЗЫ

¹ Ж. Асхатұлы, ² Н.С. Анарбаев

АҢДАТПА

Қазіргі уақытта қазақ қоғамында, әсіресе жастар арасында ислам дініне деген қызығушылық танытып отырғандардың саны күн санап арту үстінде. Осы ретте, қоғамның тұтастай діни сауатын арттыру мақсатында мемлекеттік деңгейде көптеген іс-шаралар жасалуда. Бүгінде халықтың рухани сұранысына жауап беру үшін дін қызметкерлері тарапынан Құран Кәрімді қазақ тіліне аудару үдерісі белең алды.

Бұл тұрғыда діни сауаты әлі толық қалыптаспаған мұсылмандар үшін қазақ тілінде ұсынылған Құранды дұрыс түсіну мен түсіндіру мәселесі өте өзекті. Себебі, Құран исламның басты қайнары саналғандықтан, кез-келген мұсылман оның мазмұнын қалай түсінсе, сәйкесінше, исламды солай қабылдайтыны ақиқат.

Осыған байланысты берілген мақалада Құран аяттарын дұрыс бағытта түсіндіруде және аударуда маңызды рөл ойнайтын мунасабат ілімі туралы айтылады. Аталмыш ілім өз кезегінде Құранның әрбір сүрелері мен аяттарының бір-бірімен байланысын зерттейді және олардың түпкі мағынасын анықтауда зор үлес қосады.

Түйін сөздер: мұғжиза, мунасабат ілімі, шариғи үкімдер, ислам, Құран, сүннет.

¹ Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

² Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Алматы, Қазақстан

Автор-корреспондент:
Ж. Асхатұлы,
astana-city-2021@mail.ru

Мақаланың сілтемесі:
Асхатұлы Ж., Анарбаев Н.С.
Мунасабат ілімі: құран мәтінін зерттеудегі маңызы // Адам әлемі. – 2023. – №1 (95). – Б. 165-172.

Учение мунасабат: его значение в изучении текста Корана

Аннотация. В настоящее время в казахстанском обществе, особенно среди молодежи, растет число людей, интересующихся исламом. В то же время на государственном уровне принимается множество мер по повышению религиозной грамотности общества в целом. Сегодня для удовлетворения духовных потребностей народа духовенство страны уделяет большое внимания на перевод Корана на государственный язык. Для казахского мусульманина, у которых еще не полностью сформирована религиозная грамотность, очень актуален вопрос правильного понимания и толкования Корана, представленного на казахском языке. Поскольку Коран является главным источником ислама, в начале любой мусульманин воспринимает ислам так, как он понимает содержание Корана.

В связи с этим в данной статье рассказывается об учении мунасабата, которое играет важную роль в толковании и переводе аятов Корана. Данное учение, в свою очередь, изучает связь между каждой сурой и аятами Корана и вносит большой вклад в определение их конечного смысла.

Ключевые слова: чудо, учение мунасабат, шариатские установления, ислам, Коран, сунна.

The Teaching of Munasabat: its Significance in the Study of the Text of the Qur'an

Abstract. At present, in kazakhstanian society, especially among young people, the number of people interested in Islam is growing. At the same time, many measures are being taken at the state level to improve the religious literacy of society as a whole. Today, in order to meet the spiritual needs of the people, the clergy of the country pays great attention to the translation of the Qur'an into the state language. For a kazakh muslim who has not yet fully developed religious

literacy, the issue of correct understanding and interpretation of the Qur'an presented in the kazakh language is very relevant. Since the Qur'an is the main source of Islam, in the beginning, any Muslim perceives Islam as he understands its content in the Qur'an.

In this regard, this article talks about the teachings of munasabat, which plays an important role in the interpretation and translation of the verses of the Qur'an in the right direction. This teaching, in turn, studies the relationship between each sura and verses of the Qur'an and contributes greatly to determining their ultimate meaning.

Key words: Miracle, Teaching of Munasabat, Shari'ah Rulings, Islam, Qur'an, Sunnah.

Кіріспе

Құран – соңғы ғасырларда медицина саласындағы адам ағзаларының құрылысы, шарананың құрсақтағы даму үдерісі, астрономия мен геология және т.б. салада ашылып жатқан таңғажайып сырларды сонау 610-632 жылдар аралығында паш еткен Илаһи кітап.

Бүгінге дейін жер бетінде Құран секілді терең зерттелген бірде бір кітап жоқ. Бір ғана тәпсір саласында сансыз еңбектер күн санап жарыққа шығып жатыр. Пайғамбардың қаламгері болған Зәид ибн Сәбит былай деген: «Бұл кітап барша адамзатқа мәңгі заңдылық ретінде түскен». Бұл өз кезегінде Құранның мазмұнын әр заманмен байланыстырып түсіндіру арқылы оның жаңа қырлары ашылып отырады деген сөз.

Сонымен қатар Құран адамға адамгершілікті, бауырмалшылықты, ата-анаға құрмет көрсетуді, туыс-ағайындармен жақсы қарым-қатынаста болуды, сабырлықты, кішіпейілдікті т.б. бірегей көптеген моралдық қасиеттерге жетелеуші кітап. Осылайша ол қанша ғасыр өтсе де әлі сыр-сипаты адамзатқа толық ашыла қоймаған, барлық жағынан да өзіндік ерекшелігі бар кітап.

Құранның ең басты ерекшелігінің бірі ол 14 ғасыр бойы сақталған сүрелердің, аяттардың бір-бірімен үйлесімділігі мен байланысында. Мұндай аяттардың үйлесімділігін анықтап білу үшін дариядай тәпсір ілімін, соның ішінде мунасабат ілімін меңгеру аса маңызды.

Мунасабат бүгінге дейін арнайы ілім болып терең зерттелмеген. Алайда, оның маңыздылығы туралы ертедегі классик тәпсіршілердің еңбектерінде жанамалап жиі ескерілген.

Әдістеме

Бұл зерттеу жұмысын іздену барысында жалпы ғылыми әдіс ретінде жүйелік-құрылымдылық, салыстыру, синтез, анализ жасау және эмпирикалық зерттеу әдісі қолданылды. Сондай-ақ, тәпсір саласында елеулі орны бар Жалал ад-Дин ас-Суюти, Фахридин ар-Рази секілді ғалымдардың ой-пікірлеріне шолу жасалды.

Тәпсір ілімі

Алдымен тәпсірге қысқаша тоқталайық. Ислам келген алғашқы уақыттан VIII ғасырға дейін Құран мәтіндерін тәпсірлеу мәселесінде алдымен араб тілінің грамматикалық жазба стиліне баса мән берілген. Себебі, ол уақытта араб жазбаларында арнайы дауысты дауыссыз дыбыстан ажырататын, немесе ұзын қысқа дыбысты білдіретін әріптің нүктелері - характертері болмады. Олар ислам дінін қабылдаған бірақ, араб тілінде сөйлей алмайтын, басқа ұлтты мұсылмандар Құранды дұрыс оқып, түсіну үшін IX ғасырдың соңында ғана арнайы енгізілген. Сондықтан алғашында тәпсір ғалымдары Құранның араб тіліндегі жазбасына көңіл бөлген және оны түсіндіруде тек білім деңгейі жоғары ел ішінде таңдаулы ғалымдар ғана айналысқан.

Әсілінде, ислам дінінің қай бағыты болмасын оны қарапайым халыққа жеткізу, түсіндіру барлық мұсылмандардың қолынан бірдей келген емес. Себебі, Мұхаммед пайғамбардың өзі исламды білімсіз, үстіртін түсіндіруден қатаң тыйған болатын.

Баса ескеретін жайт, пайғамбар мен сахабалар заманында тәпсір арнайы ілім болып қалыптаспаған болатын. Мұндай термин пайғамбар өмірден өткеннен

кейін 3 дәуірден кейін ортаға келді. Жоғарыда айтып кеткеніміздей, Құран мәтіндерін тәпсірлеу жоғары деңгейдегі білімді талап етеді. Сәйкесінше, бұл тұрғыда мұфассирлер (тәпсірмен айналысатын ғалымдар) мынадай тәпсір әдістеріне жүгінген:

1) Грамматикалық: тәпсір ғалымдары ең алдымен араб тілінің грамматикасын жетік білу міндетті. Себебі, қасиетті мәтіндерді түсіндіруде бірінші болып араб тілінің грамматикасы мен тілдік ерекшеліктерге басымдық беріледі.

2) Тарихи: Құран 23 жыл бойы әр уақытта түрлі жағдайларға байланысты бөлініп түскеннен кейін ондағы аяттарға қатысты оқиғаларды, тарихи жағдайларды жақсы білу аса маңызды.

3) Жүйелілік: мұфассир ғалымдар Құранмен қатар хадис, фиқһ ілімінде жеткілікті дәрежеде бойлап білу керек. Өйткені, Құран мен хадис мәтіндері, діни үкімдер бір-біріне қарама-қайшы келмеуі тиіс.

4) Логикалық: ғалымдар аяттарды тәпсірлеу барысында буквализмге бой алдырмас үшін жан-жақты аналитикалық, рационалды ойлау әдісін әрдайым іске қосар керек.

Сонымен қатар тәпсір саласында Құранды түсіндіруде ғалымдар сүрелердің реттілігіне жіті мән берген. Белгілі бір сүренің түсу уақыты мен оның себептері және Құранда орналасу тәртібін анықтау тәпсір ілімінің маңызды әдістерінің бірі. Жалпы, сүрелердің реттілігі мен тәртібі жайында ғалымдардың көзқарасы екіге бөлінеді. Бірінші көзқарас. Құран сүрелерінің тәртібі сахабалар тарапынан ыжтихат жасау арқылы жүйеге түсті делінеді. Мұны ислам ілімінде «тауфиқи» деп атайды. Яғни, Мұхаммед пайғамбар мен сахабалар сүрелердің реттілігін өз тарапынан енгізген. Бұл жайында Имам Мәлик былай деген: «Расында сахабалар Құранды пайғамбардың ауызынан естіген түрде жазған, ал сүрелер мен аяттардың тәртібі кейін олардың ыжтихатымен жүзеге асқан» [1,48 б.]. Жалал ад-Дин Асуюти: «Шын

мәнінде пайғамбар көзі тірісінде Құран сүрелерінің реттік орнын анықтап айтып кетпеген. Себебі, мұсылмандар ол уақытта сүрелердің ретілігін жатқа білген. Қазіргі сүрелердің тәртібі сахабалардың ортақ келісуімен пайда болған» [2, 145 б.].

Екінші көзқарас. Құран сүрелерінің реттілігі «тауқифи» (яғни, Аллаһ тараптан бекітіліп түскен) делінеді. Бұған қатысты Хафиз ибн Хажар, Қади Әбу Бакр ал-Бақалани, Әбу Жағфаран-Нухас, Ибн Уахб секілді ғалымдардың басым көпшілігі Құран сүрелерінің реттілігі тауқифи болған дегенге келіседі. Олардың айтуынша, қазіргі қолымыздағы Құран сүрелерінің реттілігі о баста пайғамбар Аллаһ тарапынан солай қабылдаған. Олар мұндай тұжырымға пайғамбардың мына хадисі дәлел ретінде келтіреді: «Тәураттың орнына Құранның жеті үлкен сүресі түсті. Ал Забурдың орнына миайн (аяттардың саны 100-ге жеткен сүрелер) сүрелері түсті», деп сүрелерді ретімен атап кеткен екен.

Мұндай көзқарастарға рационалды талдау жасайтын болсақ, бірінші көзқараста сүрелер сахабалардың ыжтихатымен реттелген болса, онда Құрандағы «саббаха, юсаббиху» деп мадақпен (Аллаһты ұлықтаумен) басталатын сүрелер шашыраңқы келетінін аңғаруға болады. Егер бұл істе адамның ықпалы болса, онда мадақпен басталатын сүрелер реттеліп, шашыраңқы келмеуі тиіс еді.

Екінші көзқарасқа келер болсақ, Құран сүрелерінде өзіндік бір реттілік қағидасы бар. Себебі, бір сүренің орнын екінші бір сүремен алмастырып қоятын болсақ онда мағынасы тіпті өзгеріп, екеуінің арасында байланыс үзіліп қалады. Бұған «Фил» сүресі мен «Құрайш» сүресін келтіруге болады. Сондықтан Құран сүрелері Аллаһ тарапынан меккелік, мәдиналық, ұзын-қысқа сүрелер болып «тауқифи» тәртібімен келуі заңды. Өйткені, олай болмаған жағдайда сүрелердің реттілігі жөнінде адам ойлап тапқан белгілі бір заңдылығы болуы шарт еді.

Қалай дегенімен, ғалымдар Құран сүрелері мен аяттарының бір-бірімен байланысы ол Құран аяттарының мағыналар мен сөйлемдерін дұрыс түсінуге алып келеді, деген тұжырымға келіседі. Бұған қоса мұндай байланысты зерттеу арқылы әр аяттың өзіндік түсу себептерін де анықтауға болатынын ғалымдар алға тартқан. Осыған байланысты ілгерідегі тәпсір ғалымдардың қажымас еңбектерінің арқасында өзіндік ерекшелігі бар мунасабат ілімі ортаға келді.

Мунасабат ілімі

Мунасабат ілімі Құран кітабының сөз құрылымын, мағынасының жіктеулігін, оның көп мәнді ұғымдары мен олардың үйлесімділігін, бір аяттың басқа аяттармен байланысы сияқты ерекшеліктерді толықтай зерттейді. Аталмыш ілім Құран аяттарының мағынансын түсіндіруден бөлек, олардың көптеген сырлары мен тілдік жағынан грамматикалық байланыстарын да ашуға көмек тескен [3, 145 б.]. Ендеше, бұл жұмыста Құран сүрелерінің, аяттарының сөздік, мағыналық жағынан бір-бірімен байланысын зерттейтін мунасабат ілімінің маңызы мен негізіне тоқталатын боламыз.

Мунасабат сөзі:

- сөздік мағынасы «үйлесу», «ұқсау» деген мағынаға саяды. Бұл араб тілінде «нәсәбә» етістігінен шығады, яғни, бір заттың екіншісімен үйлесімі не ұқсасы бар деген ұғымды білдіреді. Сондай-ақ, аталмыш сөзге артикл қосып, зат есім жасау арқылы «ән-насаб» - «жақындық», «туыстық қатынас» деген мағына да шығады. Оның көпше түрі «мунасабат»;

- терминдік мағынасына байланысты ғалымдар бірнеше пікір қалдырған. Олар: 1. Жалал ад-Дин Асуюти: «Мунасабат – Құран аяттарының бір-бірімен жекеше не жалпылама байланысы» [4, 77 б.], - деген. 2. Имам әл-Бақай: «Мунасабат – Құран аяттарының орналасу тәртібін анықтаушы», - деген [5, 114 б.]. 3. Мұстафа Муслим: «Мунасабат – Аллах Тағала Кітабындағы

екі нәрсенің бір-бірімен байланысы, яғни, сүренің немесе аяттың өзіне дейін не кейін келген сүренің байланысын зерттеуші» [6, 68 б.], - деді. 4. әл-Қади Әбу Бакр ибн әл-Араби: «Мунасабат – Құрандағы аяттардың мағыналары мен сөйлем құрылымдарының бір-бірімен тығыз байланысы» [7, 224 б.], - деп тұжырымдаған.

Мунасабат іліміне байланысты жоғарыда берілген түрлі анықтамада, сөздік болсын терминдік мағынасы болсын олардың бір-бірімен жақын екенін аңғаруға болады. Алайда, бұл Құранның барлық аяттары тұтастай бір-бірімен өте тығыз байланысқан деген сөз емес. Әр аяттың өзіндік орны бар және сол аяттар өзінен кейін немесе бұрын келетін аятпен басқаша мағынада келуі де мүмкін. Солай бола тұра, тәпсір ғалымдары бұл байланыстарды дөп басып айтып кетпесе де жанама түрде оларды үйлестіріп отырған. Демек, Құран аяттары бірде өздерінің байланысын анық көрсетсе, кейде жасырып қояды. Бұны анықтау үшін аталмыш ілімді жіті зерттеу керек.

Мунасабат ілімінің маңызы

Ілгеріде тәпсір ғалымдары мунасабат тәпсір ілімінің бір саласы деп қарастырған. Себебі, бұл ілімді зерттеудің негізгі мақсаты ол Құран аяттарының мағынасын дұрыс түсіндіру болды.

Мунасабат жайлы ең алғаш еңбек жазған ғалымдардың бірі – Әбу Бакр Нисабури және Ибн Зубайр әл-Ғарнати. Ибн Зубайр әл-Ғарнати өзінің «Әл-бурхан фи тәртіб суар әл-Құран» атты еңбегін жазарда: «Мен бұл ілім жайлы маған дейін жазған бірде бір еңбек көрмедім. Өйткені, Құран аяттарының байланысы жайлы жазған мәліметтер өте аз болатын», - деген.

Бертін келе мунасабат іліміне деген көптеген ғалымдар қызығушылық танытып бұл ілімді кеңінен зерттей бастады. Солардың бірі мунасабат ілімінде есімі танымал Бурханиддин әл-Бақайи «Низаму дурур фи танасуб аят уа суар» деген құнды еңбек қалдырған.

Сонымен қатар Жалал ад-Дин Асуюти өзінен кейін бұл ілімге қатысты «Асрар танзил», «Танасуқ дурур фи танасуб суар», «Марасид ал-Мутали фи танасуб ал-мақати уал матали» атты үш құнды еңбектер қалдырған. Осындай еңбектер қазіргі тәпсір ғалымдарының Құранды дұрыс аударып, заманауи еңбектер жазуларына орасан зор пайдасын тигізіп келеді.

Мунасабат әрдайым Құран аяттарының байланысын зерттеу арқылы олардың бір-бірімен үйлесімділігін одан әрі күшейте түседі. Нәтижесінде Құран аяттары бір жүйемен қалаған іргетас секілді біртұтас екені ортаға келеді. Бұл жайында Фахридин ар-Рази былай деді: «Бақара сүресіндегі аяттардың орналасу реттілігін ажырата білген адам, ондағы аяттардың реттілігінің өзі үлкен мұғзиза екенін түсінеді» [8, 236 б.].

Сонымен қатар мунасабат осындай сүрелердің, аяттардың реттілік құпиясын ашу арқылы, оларды дұрыс түсінуге септігін тигізеді. Бұл жайында Имам Бақай былай деген: «Бұл ілім арқылы сүрелердің орналасу себептерін анықтауға болады. Бұл өз кезінде аяттардың мағынасын бұрмалаусыз түсінуге алып келеді» [9, 152 б.].

Мунасабат тәпсір ғалымдары арасында белгілі бір аятты тәпсірлеуде қарама қайшылық көзқарастар туындаған жағдайда, шешуші рөл атқара алады. Мәселен, «Саффат» сүресінің алғашқы аяты былай басталады: «Сап-сап болып тұрушыларға серт». Бұл аятты түсіндіруде кейбір тәпсірші ғалымдар әртүрлі көзқараста болған. Бірі сап-сап болып тұрушы періштелер десе, екіншісі олар көкте қалқыған құстар, деген. Егер берілген сүренің соңғы 165-ші аятына зер салар болсақ: «(Періштелер)Шын мәнінде біздер қатарланып сап-сап болып тұрушылармыз», деген аятта сап-сап болып тұрушылар періштелер екеніне көзіміз жетеді. Демек, сүренің бастапқыдағы аяттың мағынасын, соңғы аяттың мағынасы түсіндіріп отыр.

Жалпы, ислам ілімдерінің арасында мунасабат көп зерттелмеген тың

ілімдер қатарына жатады. Жалал ад-Дин Асуюти, Фахридин ар-Рази сынды ілгерідегі ғалымдар Құран мәтіндерін аудармас бұрын алдымен сүрелерінің байланысын зерттейтін болған. Осылайша олар аяттарды бір-бірімен байланыстырып, олардың мағынасын анықтаумен ғана емес, сондай-ақ діни құқықтық үкімдердің заманға сай жаңарып отыруына тырысқан.

Мунасабат түрлері

Мунасабат кез-келген ілім секілді бірнеше түрге бөлінеді. Оның түрленуі Құранның мазмұнымен тікелей байланысты. Оларды былай бөліп көрсетуге болады:

1. Құрандағы діни үкімдер арасындағы байланыс.

Мунасабат – Аллаһ тарапынан берілген шариғи үкімдердің сырларын, олардың бір-бірімен байланысын білуге көмек теседі. Мысалы, «Нұр» сүресінің 30 аятында: «(Ей, Мұхаммед) Мүміндерге айт: (Бөгде әйелдерге қараудан) көздерінсақтасын. Әрі ұятты жерлерін (зинадан) қорғасын. Бұл олар үшін өте жақсы» делінген. Бұл аяттағы байланыс көздерді сақтау мен ұятты жерлерді жасыру арасында болып тұр. Яғни, оларды сақтау мунасабат ілімі бойынша нәпсіні тыю, көңіл көзі психикалық кеселге ұшырамаудың алдын алып, нәтижесінде адамның жеке дара ағзасын ғана қорғау емес, тұтастай қоғамды түрлі бәледен сақтандыруға итермелейді. Ендеше, «көзі көрместің көңілі сезбес» демекші, қоғамда орын алып жатқан зорлық-зомбылық, педофилия секілді көптеген кеселдердің тамырына балта шабу үшін бір ғана көзді сақтау керектігін меңзеп тұрғандай.

2. Бір сүре мазмұнындағы байланысы.

Біріншіден, кез-келген сүренің басында келетін алғашқы әріп сол сүренің мазмұнымен тікелей байланысы болады. Мысалы, «Қаф» сүресінде алғашқы «қаф» әріпі сүреде 50-ден аса қайталанып келеді. «Юнус» сүресінде «ра» әріпі онда 100-ге жуық қайталаанады.

Ал, «Қалам» сүресінде «нун» әріпі 120 рет қайталанып келеді.

Екіншіден, аяттардың соңғы әріптері мен сүре атауының арасындағы байланыс. Мысалы, «Қамар», «Қадыр», «Аср», «Кәусар» сүрелеріндегі барлық аяттар «ج» - «ра» әріпімен, «Нас» сүресіндегі барлық аяттар «س» - «син» әріпімен, «Фил» сүресіндегі барлық аяттар «ل» - «ләм» әріпімен және «Мунафиқун» сүресіндегі барлық аяттар «ن» - «нун» әріпімен аяқталады.

Үшіншіден, Бір сүрені алғашқы аяты мен соңғы аяты арасындағы байланыс. Мысалы, «Мүминун» сүресі «Шынында, иман келтіргендер құтылды» деп басталып, соңында «Шынында, (Аллаһқа) қарсы болғандар құтылмайды» деп аяқталады.

Бұл сүренің атауына байланысты Жаратқан алғашқы 10 аятында мұсылмандарды сипаттайды. Ал, сүренің соңында керісінше Оған қарсы келгендер баяндалады. Бұл жерде ескеретін жайт Аллаһ өзіне жақын құлдарын қашанда бірінші болып сипаттайды. Осылайша, бір сүредегі аяттардың тығыз байланысын көруге болады.

Төртіншіден, сүренің атауы мен мазмұны арасындағы байланыс. Мысалы, «Каһф» сүресінде Аллаһ Тағала адам баласы басынан өткен көптеген бүліктерді сипаттайды. Мысалы, аталмыш сүренің мазмұнына жас өспірімдермен болған дінге байланысты бүлік, Мұса Пайғамбарға қатысты бүлік, Зул Қарнайн патшалығына қатысты бүлік, Яжуж және Мәжуддың шығуына қатысты бүліктер айтылған. Сүренің атауы «Каһф» - үңгір деген мағынаны береді. Яғни, адамдар осы секілді бүліктерден құтылу үшін, адамдардан оқшауланып, үңгірді пана тұту арқылы сақтанатыны туралы сүренің аты мазмұнымен байланысып тұр. Бұған қоса кезінде Мұхаммед пайғамбар мен Әбу Бакр сахаба екеуінің Құрайш тайпасының бүлігінен қашып, Хира үңгірін пана тұтқан оқиғасын мысал ретінде келтіруге болады.

3. Екі сүренің бір-бірімен байланысы. Біріншіден, екі сүре арасындағы

мағыналық байланыс. Мысалы, «Фатиха» сүресіндегі «Бізді тура жолға сала көр!», деп, тура жол туралы айтылған. Бұдан кейінгі келетін «Бақара» сүресінің алғашқы аятында осы тура жол қандай және оған жету үшін не істеу керектігі былай баяндалады: «Міне осы Кітап – ешбір күдіксіз тақуалар үшін тура жол көрсетуші». Яғни, біз «Фатиха» сүресінде Аллаһтан тура жолға салуды сұрап едік, сәйкесінше келесі «Бақара» сүресінде сол тура жолға жетелеуші «Кітап» (Құран Кәрім) екенін айтып отыр.

Екіншіден, сүренің соңғы аяты мен келесі сүренің алғашқы аяты арасындағы байланысы. Мысалы, «Ағраф» сүресінің соңғы аятында «(Мұхаммед!) Раббыңа іштей жалбарынып, бәсең сөзбен ертелікеш зікір ет. Сондай-ақ, қаперсіздерден болма!» - деп, Аллаһ құлына өзін қай уақытта болмасын зікір етіп жүруді бұйырады. Келесі «Әнфал» сүресінің басында «Расында, момын мұсылмандар Аллаһты еске алған сәтте жүректері жібиді, Оларға Аллаһтың аяттары оқылса, сенімдері артып, Раббыларына тәуекел етеді», - деп, зікір еткен мұсылмандардың сипаты баяндалады.

Үшіншіден, екі сүреде келген сөздердің арасындағы байланыс. Мысалы, «Ибрахим» сүресінде: «(Ибрахим пайғамбар): Раббым! Осы Қаланы (Меккені) бейбіт қыла гөр!», - деген дұға бар. Ал, «Бақара» сүресінің 126-шы аятында: «(Ибрахим пайғамбар): «Раббым! Осы бір қаланы бейбіт қыла гөр!», деген тағы дұға кездеседі. Бұл екі аяттағы «Бәләд» сөзі Мекке қаласын меңзейді. Ағылшын тіліндегі «the» артиклі сияқты араб тілінде бұл «әл» артиклімен келіп, кез-келген зат есімді белгілі халге айналдырады. Сондай-ақ, бұл артиклдің мынадай қызметтері бар: а) белгілі халді көрсеткіш, ә) жиынтық мағынаны білдіреді, б) ерекше атап, нақтылау үшін қолданылады [8, 187 б.].

Жоғарыдағы екі аят бірдей сөз құрылымымен келгенімен бірінші «Ибрахим» сүресіндегі «әл-бәләд» сөзі «әл» артиклімен белгілі халде келген. Ал, «Бақара» сүресінде бұл артикл түсіп

«бәләд» сөзі белгісіз халде келген. Бірінші сүредегі сөзі белгілі халде келуінің себебі, Мекке қала болып қалыптасып, оның арнайы тұрақты тұрғындары болғаннан кейін Ибрахим а.с. пайғамбар бұл қала үшін дұға жасаған. Ал, екінші аятта белгісіз халде келудің себебі, Мекке әлі қала болып тұрғызылмаған шөл дала кезінде Ибрахим а.с. пайғамбар дұға жасаған. Яғни, ол екі түрлі жағдайда дұға еткен.

Сонымен қатар бұл жерде ескере кететін жайт, екі сүренің түсу мекені екі түрлі. «Ибрахим» сүресі бірінші болып Меккеде түскен ал, «Бақара» сүресі кейін Мәдинада түскен. Бізге мәлім, кез-келген артикл қолданатын тілдің грамматикасы бойынша белгісіз халдегі зат есім, белгілі зат есімнен бұрын келеді. Ал, Құранда бұл керісінше келген, яғни кейін түскен «Бақара» сүресіндегі «бәләд» сөзі белгісіз зат есім түрінде бірінші ескерілген. Мұның себебі, «Ибрахим» сүресі бірінші түсіп, Мекке халқына олардың жасап жүрген күпірлік, жаман әрекеттері ілгерідегі аталары Ибрахим а.с. пайғамбардың жасаған дұғасына қарама қайшы келетіні туралы баяндаған. Сондықтан бұл аяттағы «әл-бәләд» зат есімі Мекке халқы үшін белгілі халде келген және ондағы мақсат меккеліктерге Мекке қаласын таныту емес, керісінше кезінде Меккенің бейбіт мекен болуын көрсету еді. Ал, «Бақара» сүресі кейін Мәдинада түскендіктен ондағы аяттардың көпшілігі жергілікті иудейлерге бағытталды. Сондықтан болар, аятта Ибрахим а.с. пайғамбардың дұғасы «бәләд» белгісіз зат есім болып, қаланың бейбіт қала болып қалыптасуына иудейлерге түскен пайғамбар - Ибрахим себепкер болғаны ескерілген және аяттың жалғасы ретінде Қағбаның тұрғызылуы туралы қосымша баяндалған [10, 232 б.].

Демек, жоғарыдағы екі аят екі жерде, екі түрлі жағдайға байланысты түскенімен, олардың ортақ мақсаты – меккеліктер мен мәдиналық иудейлер үшін тура жолдан адасқандықтарын көрсетіп, берілген қолдағы нығметке шүкіршілік ету. Бұл екі аяттың бір-бірімен басты байланысы.

Қорытынды

Құран барша мұсылмандарды тура жолға жетелеуші бағдаршам іспетті ол сан ғасырдан бері адамдар арасындағы моральдық қарым-қатынастарды реттеп, қоғамдағы түрлі әлеуметтік мәселелерді шешуші әрі адамның тұлғалық қасиетін дәріптеуші кітап саналып келеді. Бұл туралы Абай Құнанбайұлы, Шәкәрім Құдайбердіұлы, Мәшһүр Жүсіп және т.б. осы секілді қазақтың дана тұлғалары өз туындыларында ерекше атап кеткен.

Сондай-ақ, ілгерідегі қазақ Хандығының өркендеуіне серпін берген Қасым Ханнан бері жазылған дала заңдылықтары да осы Құранның аясында жазылғаны белгілі. Бұл туралы «Қазақ хандығы тарихы: құрылуы, өрлеуі, құлдырауы» атты кітапта баяндалған. Демек, Құранды қазақтың болмысынан ажыратып қарастыру мүмкін емес әрі оның осындай құндылыққа толы қыр-сырын ашып, оны дұрыс түсініп, жіті зерттеу қазақ дүниетанымына аса маңызды.

Өкінішке орай, бұған дейін қазақ қоғамында дін ғалымдары арасында мунасабат ілімінің маңыздылығына көңіл бөлінбей жатқан жайы бар. Оның үстіне қазіргі таңда исламға деген теріс қалыптасқан түсініктің, радикалды түрлі көзқарастардың өршуін және де Құран аяттарын бұрмалап немесе оны тікелей мағынада түсіну көріністері мұсылмандар арасында жиілеп бара жатқанын ескере отырып, діннің қайнар көзі саналатын қасиетті мәтінді дұрыс түсініп, оның негізгі мақсатын анықтауға көмек беретін бұл ілімнің маңыздылығын ашып көрсету заман талабы екеніне назар аударғымыз келеді.

Бұған қоса дербестік алғалы 30 жыл өтіп, елімізде дін ғалымдары мен діни мекемелер тарапынан Құранды ана тілімізге аудару мәселесіне ден қойылуда. Бұл қуантарлық жайт. Осы орайда, аяттарды аударуда мағынаны дұрыс жеткізу үшін алдымен олардың бір-бірімен байланысын ашып алған жөн. Сонда ғана белгілі бір аяттың негізгі

ұғымын толық ашуға болады. Демек, мунасабат ілімі аудармашыларға да оң ықпалын тигізері сөзсіз.

Әдебиеттер тізімі

1 Құран Кәрім. Мысыр Араб Республикасы, Ислам істері жөніндегі жоғарғы кеңес, 1995. - 455 б.

2 Халифа А. Құран Кәрім қазақша мағынасы және түсінігі. – Мәдина, Екі Харам қызметкері Фаһд патшасының Құран Шәриф басылым комбинанты, 1992. - 423б.

3 Мухаммед С. Әл-Мунасаба бәйнал фасила әл-Құрания уа аятуһа. – Палестина, The Islamic university – Gaza, 2009. - 145 б.

4 Мухаммед С. Ылм мунасабат фи суар уа аят. – Мекке, Мактабату Маккия, 2002. – 336 б.

5 Жалал ад-Дин А. Ал-Итқан. – Мәдина, Хижаз, 2006. – 412 б.

6 Бадр ад-Дин З. әл-Бурхан фи улумул Құран. – Каир, Дар ат-Турас. 1984. – 366 б.

7 Жалал ад-Дин А.Ильм мунасабат фис сура ал-аят уа ялиһи. – Мекке, Мекке баспасы, 2002 – 224 б.

8 Ахмед М. А.Әл-Мунасабат байна фауасил Қурания уа аятуһа: диссертациялық ғылыми жұмыс. - 2010. – 236 б.

9 Әбдіманап Ә. Құран Кәрім және оның лингвомәдени танымдық мәні мен қазақ тіліне аудару мәселесі. – Түркістан, Тұран, 2014. - 225 б.

10 Сабри Х. Ислам тарихы. Алғашқы кезең. - Алматы, 2014. – 232 б.

Transliteration

1 Quran Karim [The Holy Qur'an]. Mysyr Arab Respublikasy, Islam isteri zhonindegi zhogargy kenes, 1995. - 455 b. (in Arabic)

2 Halifa A. Quran Karim qazaqsha magynasy zhane tysinigi [The meaning and understanding of the Holy Quran in Kazakh]. – Madina, Eki Haram qyzmetkeri Fahd patshasynyn Quran Sharif basylym kombinanty, 1992. – 423 b. (in Kaz)

3 Muhammed S. Al-Munasaba bajnal fasila al-Quranija ua ajatuha [The occasion between the Quranic factions]. – Palestina, The Islamic university – Gaza, 2009. - 145 b. (in Arabic)

4 Muhammed S. ilm munasabat fi suar uа ajat [The science of the occasions in surah]. – Mekke, Maktabatu Makkija, 2002. – 336 b. (in Arabic)

5 Zhalal ad-Din A. Al-Itqan [Mastery]. – Madina, Hizhazi, 2006. – 412 b. (in Arabic)

6 Badr ad-Din Z. al-Burhan fi ulumul Quran [The proof in the sciences of the Qur'an]. – Kair, Dar at-Turas. 1984. – 366 b. (in Arabic)

7 Zhalal ad-Din A. Ilm munasabat fis sura al-ajat uа jalihi [The occasion between ayat of the Holy Quran]. – Mekke, Mekke baspasy, 2002 – 224 b. (in Arabic)

8 Ahmed M. A. Al-Munasabat bajna fauasil Quranija ua ajatuha: dissertacijalyq gylymi zhумыs [The occasion between the Quranic factions: dissertation scientific work]. - 2010. – 236 b. (in Arabic)

9 Abdimanap A. Quran Karim zhane onyn lingvomadeni tanymdyq mani men qazaq tiline audaru maselesi [The Holy Quran and its linguistic and cultural cognitive value and the problem of translation into the Kazakh language]. – Turkistan, Turan, 2014. - 225 b. (in Kaz)

10 Sabri H. Islam tarihy. Algashqy kezen [History of Islam. First stage]. - Almaty, 2014. - 232 b. (in Kaz)

АВТОРЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТТАР

Жалғас Асхатұлы

PhD докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Нұрлан Сайлауұлы Анарбаев

доцент, PhD, Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Алматы, Қазақстан.

Жалғас Асхатулы

PhD докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Қазақстан.

Нурлан Сайлауович Анарбаев

доцент, PhD, Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак, Алматы, Қазақстан.

Zhalgas Askhatuly

PhD student, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Nurlan Anarbayev

Associate Professor, PhD, Nur-Mubarak Egyptian University of Islamic Culture, Almaty, Kazakhstan

АСТАНА ҚАЛАСЫНДАҒЫ ДІНИ КОНВЕРСИЯ ФЕНОМЕНИ: ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ТАЛДАУ

Қ. Қалиев

АҢДАТПА

Қазақ қоғамы орыс патшалығы кезінде орыстандыру және шоқындыру саясатында, Кеңес үкіметі кезінде дінсіздендіру саясатында болса, тәуелсіздіктен кейін діни жандану сияқты діни әлеуметтік өзгерістерді бастан өткеріп келеді. Ислам дінінің жандануымен қоса христиан ағымдарының да миссионерлік жұмыстары қоғамда белең ала бастады. Әрине қоғамдағы бұндай діни әлеуметтік өзгерістер адамдардың діни конверсия (conversion) жасауына жол ашты. Яғни дінін ауыстырған адамдар қазақ қоғамында көріне бастады. Бұл мақала діни конверсияға әлеуметтанулық зерттеу жүргізіледі. Зерттеуге Қазақстан азаматтығы бар дінін ауыстырған 25 респондентіміз қатысты. Бақылау, сұхбат, анализ сияқты әлеуметтік зерттеу әдістері қолданылған.

Түйін сөздер: діни конверсия, қазақ қоғамы, дін әлеуметтануы, әлеуметтік өзгеріс, миссионерлік.

Л.Н.Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық
университеті, Астана,
Қазақстан

Автор-корреспондент:
Қ.Қалиев, kashonti@mail.ru

Мақаланың сілтемесі:
Қалиев Қ. Астана
қаласындағы діни
конверсия феномені:
әлеуметтанулық талдау //
Адам әлемі. – 2023. – №1
(95). – Б. 173-178.

Феномен религиозной конверсии в Астане: социологический анализ

Аннотация. Казахское общество претерпело процесс русификации и крещения во времена Российской империи, политику секуляризации при советском правительстве и религиозные и социальные изменения после обретения независимости, такие как религиозное возрождение. Вместе с возрождением ислама в обществе стала набирать силу миссионерская деятельность христианских конфессий. Конечно, такие религиозные и социальные изменения в обществе позволили людям совершать религиозные обращения. То есть в казахском обществе стали появляться люди, сменившие религию. В данной статье проводится социологическое исследование религиозной конверсии. В исследовании приняли участие 25 респондентов с казахстанским гражданством. Использовались такие методы социологического исследования, как наблюдение, интервью, анализ.

Ключевые слова: религиозная конверсия, казахское общество, социология религии, социальные изменения, миссионерство.

The Phenomenon of Religious Conversion in Astana: A Sociological Analysis

Abstract. Kazakh society underwent a process of russification and christening during the Russian Empire, a policy of secularization under the Soviet government, and religious and social changes after independence, such as a religious revival. With the revival of Islam in society, missionary activity by Christian denominations also began to gain strength. These religious and social changes in society naturally allowed people to convert. That is, there were more and more people in Kazakh society who changed their religion. In this article, a sociological study is conducted on people who adopted religion, and they are analyzed from the perspective of the sociology of religion. Twenty-five respondents with Kazakh citizenship participated in the study. Methods of sociological research such as observation, interviewing and analysis were used.

Key words: Religious Conversion, Kazakhstani Society, Sociology of Religion, Social Change, Missionary Work.

Кіріспе

Дін ауыстыру, дінге бет бұру, басқа дінге өту ғылыми тілде «діни конверсия» ұғымымен белгіленеді. Бұл ұғым ағылшын тіліндегі «conversion» ұғымынан ағни ауысу деген сөзден шығады. Өте кең мағынада қолданылатын бұл ұғым дінсіз болып, діндар болғандарды немесе діндар болып атеист болғандар үшін де қолданылады. Жалпы адамның дінге қатысты көзқарасы мен өмірінің өзгеруін айтамыз. Жаһандану дәуірінде бір мемлекеттен екінші мемлекетке бару, сол жақта жұмыс жасап өмір сүру немесе білім алу сияқты үрдістер басқа діндермен жақын танысуға мүмкіндіктер береді. Осы мүмкіндіктердің арқасында басқа дінге бет бұрушылар қоғамда көріне бастады. Басқа дінге өтушілерді де діни конверсия ұғымымен қарастырамыз. Сол себепті қазір мұсылман болған христиандар немесе христиан болған мұсылмандар осы тақырыптың ең өзекті мәселелерінің бірі. Бұл мәселе қазақ қоғамында да көріне бастағандықтан, зерттеу нысанымыз ретінде әлеуметтанулық әдістерді қолдана отырып зерттеген болатынбыз. Діни конверсия жасаған қазақтардан жинақталған мәліметтерге әлеуметтанулық талдау жасалды.

Әдіснамасы

Аталмыш мақалада «Діни конверсия» тақырыбындағы шетел әдебиеттерінен алынған теориялар мен зерттеулер көрсетіліп, практикалық бөлімінде жинақталған мәліметтерге дінтанулық және дін әлеуметтануы тұрғысынан талдау жасалады. Зерттеу барысында шіркеулерде бақылау жүргізіліп, алынған мәліметтерге анализ жасалды. Яғни бақылау және анализ жасау әдістер қолданылады. Сондай-ақ бұл тақырыпта сапалық әдіс арқылы жүргізілген әлеуметтанулық зерттеу нәтижелері көрсетіледі. Дін ауыстырғандардан тереңдетілген сұхбат алынып, нәтижелері талданды.

Негізгі бөлім

Діни конверсия тақырыбындағы алғашқы зерттеулер Америка мен Европа елдерінде 1900 жылдары бастау алған еді. Христиан дінінің ішіндегі ағымдардың арасында дін ауыстырғандарды зерттеген. Мысалы Католик бағытынан Протестант ағымына өткендерді негізгі зерттеу нысанына алып зерттеген болатын. Бұл тақырыптағы зерттеулер ең алғаш психологтар тарапынан зерттелген. Бұл зерттеулер Зигмунд Фрейдтің «Діни тәжірибе» (Religious Experience) еңбегінен сүйенген психоаналитикалық бағыттағы зерттеулер еді [1, 25 б.]. Психологиялық тұрғыдан конверсияны «Адам психикасының бір бөлігінің ыдырауы және оның орнына басқасының келуі, тұлғаның өзгеруі, тұлғаның қайта қалыптасуы» деп анықтама берген болатын [2, 160 б.]. Одан кейін жаңа діни ағымдардың шығуымен діни конверсияға ұшыраған адамдар саны тым көбейе бастады. Тіпті Американдықтардың көпшілігі өмірінде ең аз бір-екі рет дін ауыстырады. Тек психологтардың зерттеуі жеткіліксіз болды. 1960 жылдардан кейін жаңа діни ағымдардың Батыс әлемінде жаппай таралуы бұл тақырыпты одан әрі өзекті етіп, әлеуметтанушылардың осы тақырыпты зерттеуіне әкеп соқтырды. Әлеуметтанушылардың әдістері мен зерттеулері сапалырақ болды.

Льюис Р. Рэмбо (1993, 1999, 2010, 2012) жиырма жылға жуық адамдардың дінге келуі немесе діни конверсия жасауы туралы зерттеулер жүргізіп келе жатырған ғалым. Бұл ғалым діни конверсия жасауға себеп болған бірнеше теорияларды шығарған болатын. Солардың бірі «Жаһандану» және «Постколониялық» теория. Жаһандану заманында бұрыңғыдай емес дін таратушы миссионерлер бір мемлекетте ғана емес қаншама мемлекетте аралап өмір сүре береді және интернет

арқылы да басқа діндермен танысу мүмкіндіктері өте жоғары деңгейге жетті. Сондықтан осы жаһандану заманында бұрыңғыға қарағанда дін ауыстыру үшін мүмкіндіктердің көп екенін және дін ауыстырғандардың санының көбейіп келе жатқандығын айтады [3, 6 б.]. Постколониалдық теория болса, Африка, Латын Америка және Азиялық мемлекеттердің колонияда болған кезде күшпен діни конверсия тәжірибесін бастан өткергендігі туралы теория. Бұл теория осы күнге дейін өзекті болып отырғандығын айта кеткен жөн. Себебі кейбір мемлекеттер әлі күнге дейін отарлау саясаттарын ақпараттық немесе саяси тұрғыдан өз әсерлерін тигізіп отыр.

Қазақстанда бұл тақырып (Діни конверсия немесе дін ауыстырғандар) туралы ауыз толтырып айтатындай зерттеулер өкінішке орай жоқтың қасы. Психологиялық, әлеуметтік немесе дінтанулық болсын зерттеулер әлі күнге дейін жасалмаған. Тіпті Орта Азия бойынша да сапалы зерттеулер табу қиын. Сондықтан Қазақстандағы діни конверсия феноменін әлеуметтанулық тұрғыдан зерттеу өзекті болып табылады.

Респонденттеріміздің барлығы Қазақстан Республикасының азаматы және Қазақстанның басқа аймақтарында туып-өскен, қазір Нұр-Сұлтан қаласының тұрғындары. Зерттеуге христиан дінін қабылдаған 25 респондент қатысты. Олардың 60% әйел және 40% ер адамдар.

Адамның туып-өскен жері, ортасы өте маңызды. Себебі басқа дін ұстанушылармен бір ортада өмір сүрмесе дін ауыстыруы өте қиын. Адамдардың дін ауыстырулары үшін ол өмір сүріп жатқан мекенде басқа дін ұстанушылардың болуы шарт. Сондықтан респонденттеріміздің христиандардың тұратын аймағында туылып өсті ме? Әлде басқа жерге көшіп келгесін христиан дінін қабылдады ма деген сұрақтарды білу үшін олардың туып өскен аймақтары маңызды.

Респонденттеріміздің 44% Солтүстік Қазақстан аймағында туған. 32% Оңтүстік Қазақстанда туылған азаматтар. 12%

Шығыс Қазақстан тумасы болса, 8% Батыс Қазақстанда туғандар. Діни конверсия жасағандардың Солтүстік Қазақстан аймағында көп болуының себебі географиялық тұрғыдан Астанаға жақын әрі христиан дінін ұстанушылардың басым көпшілігі тұратын (орыс ұлты) аймақ болуы да өз әсерін тигізбей қоймайды. Көрші аймақтардың бір-біріне әсер етуі «әлеуметтік әсер» теориясын еске түсіреді. Жақын аймақтар тек географиялық тұрғыдан ғана емес, сондай-ақ мәдени және рухани тұрғыдан да бір-бірімен жиі қарым қатынаста болатындығы анық. Сондықтан бұл аймақтардың халықтарының діндері де бір-біріне әсер ету мүмкіндігі жоғары екендігін айта кеткен жөн.

Адамның туған жері мен өскен ортасы яғни қоғамы діни конверсия тақырыбында өте өзекті. Себебі христиан дінін ұстанушылар кездеспейтін қоғамда ол дінге өту де мүмкін емес. Ол дінмен жақынырақ танысу мүмкіндігі де аз болады. Діни конверсия жасау үшін ол қоғамда сол дінді ұстанатын адамдардың болуы шарт. Діни плюрализм бар қоғамда діни конверсия феномені жиі кездеседі. Мысалы 40-қа жуық шіркеуі бар Нұр-Сұлтан қаласында діни конверсия құбылысы шіркеуі аз Маңғыстау, Қызылорда облыстарына қарағанда көптеп кездесетіні анық. Аймақтарға бақылау жасағанымызда шіркеу болмаған ауылдарда дін ауыстырғандар кездеспейтіні анықталды. Көбіне дін ауыстырғандар христиандардың көп шоғырланған қалалық аймақтарда кездеседі. Ауылдағылар қалалар келгеннен кейін дін ауыстырып жатады. Бұл дегеніміз дін ауыстыру феномені ауылдарға қарағанда қалада көптеп кездеседі деген сөз. Сондықтан христиандардың көп шоғырланған аймағында адамдардың туып-өсуі де маңызды факторлардың бірі.

Шіркеуде жүргізген бақылауларымыз бойынша діни конверсия жасаушылардың 22-35 жас аралығындағы қазақ жастарының көп екені анықталды. Діндарлық тақырыбындағы зерттеулерге сүйенетін

болсақ, Қазақ қоғамында діндарлардың көбі жастар. Себебі үлкен кісілердің көбі кеңестік дәуірде тәрбиеленгендіктен дінге аса қатты жақын емес. Сондай-ақ миссионерлердің көпшілігі кәрілерге емес, жастарға көп көңіл бөлетіндігі анық. 22-40 жас аралығындағы жастардың дінге келуіне әсер ететін негізгі факторлардың бірі бұл жас аралығында неке, ажырасу, жесір қалу, ата-анасынан айырылу сияқты әлеуметтік статустарының өзгеруі де әсер етеді.

Біздің зерттеуге қатысқан респонденттеріміздің мамандықтары мен жұмыс орындары туралы сұрағанымызда: «жеке компанияларда» жұмыс істейтіндер 48% құрайды. Бұл компанияларда жұмыс жасайтындар көбіне христиан қауымдарына тиесілі компанияларда немесе жеке адамдарға тиесілі компанияларда жұмыс істейді. Жұмыссыздар саны 16%. Тіпті респонденттеріміздің 1-і шіркеу пасторы болып жұмыс істейді. 12% мұғалімдік қызмет атқарса, мемлекеттік қызметшілер 12% және 12% өздеріне тиесілі шіркеуде шаруашылық қызметтерінде жұмыс істейді.

Дін ауыстырған қазақтардың қаржылық жағы туралы қарастыратын болсақ, төменгі тап – 52%, орта тап – 20%, жоғарғы тап – 16%, жауапсыз қалғандар – 12%. Шіркеуде жүргізген сұхбаттарымыз бен бақылауларымызға қарағанда, Орыс православтық шіркеуге мүше болған қазақтардың қаржылық жағдайы жақсырақ сияқты. Ал, протестанттық шіркеуде жалақысы жоқ қызметкерлер мен кедей адамдар да кездесті. Тіпті протестанттардың бірі оның сыртта біраз уақыт қайыршы ретінде өмір сүргенін де айтып қалды. Дін ауыстырғандардың жартысынан көбінің әлеуметтік жағдайының төмен екендігі анықталды. Бұл бізге «жоқшылық теориясын» еске түсіреді. Жоқшылықта өскен адамдарда кездесетін дағдарыстар мен стресс сияқты қиындыққа тап болатынын ескерсек, бұл кісілерге осындай қиындықтардан құтылудың жолы ретінде шіркеуді таңдауы мүмкін.

Зерттеудің негізгі мақсаттарының бірі болған тақырып ол қазақтардың дін ауыстыруына себеп болған негізгі факторларды әлеуметтануылық әдістер арқылы зерттеу және талдау болатын. Зерттеу барысында қойған гипотезаларымыз бойынша дін ауыстырғандардың басым бөлігі өмірінде қиындықтар мен травма алғандар және өз діндері туралы мүлдем хабары болмағандар болатын. Осы мақсатта діни конверсия жасаған қазақтардың ислам діні туралы қаншалықты хабары бар екен деген сұраққа 76% мүлдем хабары болмағаны туралы айтса, 24% өте аз білгендігін айтқан болатын. Балалық шағында да ата-аналары ешқандай ислам дініне қатысты дәстүр немесе басқа да мерекелердің үйде аталып өтпегендігін айтуда. Бұл дегеніміз дін ауыстыруларына бірден бір себеп өз діндері туралы ешқандай білімнің болмауы. Христиан миссионерлерінің де дін туралы еш хабары жоқ адамдарды өз қатарына тартуы, бос ыдысты толтырудың оңай болғаны сияқты. Егер діннен хабарлары болатын болса, миссионерлердің бұншалықты оңай өз қатарларына көндіре алмас еді.

Адам өмірінде болатын қиындықтар мен травмалар адамды түңілтіп, одан шығудың жолдарын іздеуге әкеп соқтырады. Өмірдің мәнін іздеуге кіріседі. Зерттеуімізге қатысқан респонденттеріміздің 76% жуығы осы өмірден қиындық көргендер. Әсіресе балалық шығы мен жастық шағы 90-шы жылдардағы қиын уақытқа келген кісілер. 35% ата-аналары ажырасып, толық отбасында тәрбиеленбегендер. Бұл да өз кезегінде адамдардың толық жетіліп дамуына кедергі жасайтын процестер. Өмірлерінде бастан өткерген қиындықтары туралы бөліскен респонденттеріміздің сөздері:

Арман мырза: *Кеңес үкіметі құлағаннан кейін жұмыссыз қалдым. Қалада жұмыс табу мүмкін болмай кетті. Ақшам да бітті, тіпті тамақ табу қиын болды. Содан ішкілікке салындым. Үйдегі заттарды ішімдікке*

салып үйсіз-күйсіз қалдым. Далада ішін, қоқыс қарайтын күйге жеттім. Мені шіркеу әкесі келіп құтқармайынша далада түнеп жүрдім.

Алтын ханым: Мен өмірлік серігіммен жолым болмады. Ажырастым. Одан кейін тағы алдандым. Тағы ажырастым. Үш мәрте күйеуге шықтым. Үшеуінде де жолым болмады. 5 мәрте оборт жасаттым. Осының бәрін жеңіп шығуыма Иса көмектесті.

Әсем ханым: Мені 18 жасымда танымайтын жігіт ауылға алып қашты. Көндім. Қалдым. Бірақ бақытты бола алмадым. Күйеуім ұрды-соқты. Шыдай алмай ажырастым. Білім ала алмадым. Солай жүргенде ауруға шалдықтым. Қиналдым. Дін туралы іздене бастадым. Сонда Исаның емші болғанын естідім. Дұға етсем мені де емдейтінін айтты. Содан шіркеулерге барып дұға ете бастадым.

Жоғарыда зерттеуімізге қатысқан әйелдердің көбі дін ауыстырмай тұрып травма алуына себепкер болған ер адамдары туралы айтуда. Бұндай оқиғаларды бастан өткергендер тек қана күйеулерін ғана емес толық ұлтты жек көріп кетуі мүмкін. Тіпті дінін де. Сондықтан діни конверсия мен травма арасында байланыстың бар екенін көріп отырмыз.

Дін ауыстырғандардың дін ауыстыру жолдары әртүрлі. Христиан дініне қалай өттіңіз деген сұраққа респонденттеріміздің басым бөлігі сол дін өкілдерінің арқасында деп жауап берген болатын. Зерттеуге қатысқандардың тек 2% ғана ешкімнің көмегінсіз өзіміз ізденуіміздің арқасында деп жауап берсе, 20% жүрегіміздің қалауы бойынша деп жауап берді. 72% христиан дінін ұстанушылардың арқасында деген жауапты айтқан болатын. Христиан мәдениетінің әсері деп те айтсақ болады. Христиан көршінің болуы, орыс достарының болуы сияқты қоғамдағы әлеуметтік қарым-қатынас да белгілі бір дәрежеде әсер етуі мүмкін. Әсіресе Солтүстік Қазақстан аймағында орыс мәдениетінің үстем болуынан әсерленген қазақтар кездеседі. Яғни

бұл жерде миссионерлердің өте жақсы жұмыс жүргізгендерін айтуға болады.

Айтып өтетін тағы бір маңызды мәселе үйлену арқылы да дін ауыстырып христиан болғандардың бар екендігі. Қазақ қызының орыс ұлтына күйеуге шығуы арқылы сол дінге өтуі бұған мысал бола алады. Неке мәселесі адамдардың діни конверсия жасауына әсер ететін негізгі факторлардың бірі. Діндері басқа ұлттардың неке құрылуынан кейін жұбайының діни ерекшеліктері өзінікімен бірдей болғанын қалайды. Кейбіреулер үйленуге дейін, ал кейбіреулері үйленгеннен кейін діндерін ауыстырып бірдей қылып жатады. Бірақ бұл жерде әйел күйеуінің дінін қабылдай ма? Әлде күйеуі әйелінің дінін қабылдайды ма? Деген өзекті сұрақ туындауы мүмкін. Солсбери бұл мәселені өз зерттеулерінде қарастырған болатын. Солсберидің айтуынша діндерін сәйкестендіру процесінде, гендерлік рөлдері мен әлеуметтік статусы сияқты мәселелер маңызды рөл ойнайды [4, 125 б.]. Солсбери әйелдердің қоғамда ерлерге қарағанда азырақ рөл атқаратындықтан күйеуінің дініне көбірек кіреді деген қорытындыға келеді. Себебі күйеуі негізгі ақша табушы және отбасының басшысы ретінде өз дініне әйелін кіргізіп жатады. Сондықтан бұл мәселеде ерлердің үлесі көп екенін айтуға болады. Көп жағдайда орыс немесе христиан дінін ұстанаты ер адамға күйеуге шыққан қазақ қызы сол жұбайының дініне өтеді.

Діни конверсия жасауға әсер ететін факторлардың бірі немесе бернешеуі болуы мүмкін. Діни конверсия жасаған адамдардың оқиғалары да әртүрлі болуы мүмкін. Бұл туралы қаншама жыл зерттеу жүргізген Батыстық ғалымдар Грейл мен Рудидің айтуы бойынша дін ауыстырғандардың арасынан бәріне ортақ бірдей факторлардың болмайтындығын, тіпті оны іздеудің өзі дұрыс еместігін айтқан болатын [5, 21 б.]. Лофланд пен Старк болса әсер ететін негізгі факторлар туралы мүлдем дискуссия жасауға болмайтын тіпті дискуссия жасаудың дұрыс еместігін

айтқан еді. Бірақ әсер еткен негізгі факторлар мен мотивтердің зерттелуін өте маңызды деп атап айтқан. [6, 88 б.]. Сондықтан біздің зерттеуіміздегі респонденттерден де дін ауыстыруға әсер еткен негізгі факторды атап өтуі сұралған болатын. Тереңдетіліп алынған сұхбат нәтижелер бойынша діни конверсия жасаған қазақтардың басым бөлігі 44% христиандармен танысқаннан кейін дінін өзгертуге шешім қабылдағанын айтады. 24% дінге келудің негізгі факторы және шешім қабылдауда әсер еткен негізгі фактор «Киелі кітапты оқу және Раббыны тану» екенін айтса, Түс көрдім, аян келді дегендердің көрсеткіші 12%, 8% ешқандай фактор әсер етпегенін айтуда. Респонденттердің жауабы бойынша христиан дінін қабылдауда Киелі кітап және христиан дініндегі адамдармен әлеуметтік қарым-қатынастың қатты әсер еткендігі маңызды факторлардың бірі екені анықталып отыр.

Қорытынды

Қорытындылай келе, зерттеуіміздің жалпы нәтижесі ретінде Астана қаласындағы христиан болған қазақтардың діни конверсия жасауына ықпал еткен үш негізгі факторды атап өтсек болады: алғашқысы Қазақ руханияты мен діни мәдениеті туралы еш хабарының болмауы негізгі себептердің бірі. Мысалы діни конверсия жасаған қазақтардың 92% қазақтың діни мәдениеті және руханияты туралы еш хабары жоқ. Бұл

өте жоғарғы көрсеткішті көрсетіп отыр. Екінші себеп Христиан миссионерлерінің өте белсенді жұмыс атқарулары негізгі себептердің бірі ретінде көрсетуге болады. Әрбір дін ауыстырған кісінің діни конверсия жасауына әсер еткен факторлардың ішінде миссионерлермен танысқаннан кейінгі әсерлері де өз септігін тигізген. Өмірдің қиындықтарына ұшыраған адамдардың дағдарысты, күйзелісті, травмалық оқиғаларды бастан кешіруі үшінші негізгі фактор ретінде көрсетуге болады. Бұл жағдай әсіресе протестанттық ағымдарға өткен қазақтар арасында жиі кездеседі. Адамның діни конверсия жасауына сан түрлі себептер әсер етуі мүмкін. Бірақ қазақ қоғамында басты ерекше байқалғандар жоғарыда аталған факторлар. Бұл Астана қаласында жүргізілген әлеуметтанулық зерттеу нәтижесінде алынған қорытынды мәліметтер болатын.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Kose A. Conversion to Islam: a study of native British converts. – Routledge, 1996.
- 2 Lewis R. Understanding Religious Conversion. - New Haven, 1993. – P. 5-6.
- 3 James W. The Varieties of Religious Experience // Amazon Distribution GmbH, 1961. – P. 160; 207.
- 4 Salisbury W.S. Religious Identification, Mixed Marriage And Conversion // *Journal For The Scientific Study of Religion*. – 1969. – P. 125-129.
- 5 Greil A. L., Rudy D. R. Conversion to the world view of Alcoholics Anonymous: A refinement of conversion theory // *Qualitative Sociology*. – 1983. – Т. 6. – №. 1. – P. 5-28.

АВТОРЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТТАР

Қасқырбек Киікбайұлы Қалиев

аға оқытушы, PhD, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Касқырбек Кикбаевич Қалиев

старший преподаватель, PhD, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Kaskyrbek Kaliyev

Senior Lecturer, PhD, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

ҒЫЛЫМ МЕН БІЛІМГЕ АРНАЛҒАН ҒҰМЫР

2023 жылы 21 ақпанда 86 жасқа қараған шағында Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының академигі, көрнекті ғалым, философия ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстанның еңбек сіңірген ғылым мен техника қайраткері Әбдімәлік Нысанбайұлы Нысанбаев дүниеден озды.

Әбдімәлік Нысанбайұлы 1937 жылы 1 мамырда Қызылорда облысы Сырдария ауданы Қарауылтөбе ауылында дүниеге келген. 1960 жылы Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университетін бітірген. 1960-1961 жылдары КСРО Ғылым академиясының Химия ғылымдары институтында аға лаборант, 1961-1976 жылдары Қазақстан Ғылым академиясының Философия және құқық институтында кіші ғылыми қызметкер, аға ғылыми қызметкер, ғылым философиясы және методологиясы бөлімінің меңгерушісі болды. 1990 жылдан 2010 жылға дейін Философия және құқық институтының (кейін Философия және саясаттану институты) директоры болды. Сонымен қатар 1997-2003 жылдары «Қазақ энциклопедиясы» баспасының Бас редакторы қызметін қоса атқарды.

Нысанбаевтың негізгі зерттеу еңбектері диалектика және таным теориясы, ғылым философиясы мен методологиясы, қазақ және түркі философиясы, әлеуметтік және саяси философия, саясаттану және мәдениеттану мәселелеріне арналды. Көптеген ғылым докторлары мен кандидаттарын дайындады. Нысанбаев 570-тен астам ғылыми, ғылыми-сараптамалық, ғылыми-әдістемелік еңбектер, соның ішінде 30 монография, жеке кітаптар мен оқу құралдарын жазған. Ғалымның бірқатар ғылыми еңбектері 25 шет тілдерінде жарық көрген.

Әбекең гуманитарлық ғылымдар бойынша еліміздің зияткерлік деңгейін көтеру мақсатында 65 ғылым докторын, 100-ден астам ғылым кандидатын білікті мамандар ретінде дайындады. Олардың ішінде отандастарымыздан басқа Ресейдің, Түркияның, Өзбекстанның, Қырғызстанның, Әзір-байжанның азаматтары да бар.

Ғылымдағы шығармашылық еңбегі үшін ғалым ағамыз көптеген марапаттауларға ие болды. Солардың ішінен бірнешеу атап өтелік. Мәселен, Қазақстанның және Түркияның Мемлекеттік сыйлықтарын, ҚР Президентінің Бейбітшілік пен рухани татулық сыйлығын алды. «Отан», «Парасат» ордендерімен және бірнеше медальдармен марапатталған. 2005 жылы «Философ Нысанбаев» атты деректі фильм жарық көрді.

ҚР Ұлттық ғылым академия-сының академигі Әбдімәлік Нысанбайұлының қайтыс болуына байланысты марқұмның туыстары мен жақындарына, жалпы еліміздің философтар қауымына орны толмас қайғыларына ортақтасып шынайы көңіл айтамыз.

***Философия, саясаттану және дінтану институты,
Философия орталығының директоры,
философия ғылымдарының докторы, профессор
Серік Есентайұлы Нұрмұратов***

АДАМ ӘЛЕМІ

Жылына төрт рет шығады

Издается четыре раза в год

Редакция мекен-жайы:

050010,
Алматы қаласы,
Шевченко көшесі, 28
ҚР ҒЖБМ ҒК «Философия,
саясаттану және дінтану
институты» ШЖҚ РМК

Адрес редакции:

050010,
город Алматы,
улица Шевченко, 28
РГП на ПХВ «Институт философии,
политологии и религиоведения»
КН МНВО РК

Меншік иесі: Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі
Ғылым комитетінің «Философия, саясаттану және дінтану институты»
шаруашылық жүргізу құқығындағы республикалық мемлекеттік
кәсіпорны (Алматы қ.)

Собственник: Республиканское государственное предприятие на праве хозяйственного
ведения «Институт философии, политологии и религиоведения»
Комитета науки Министерства науки и высшего образования
Республики Казахстан (г. Алматы)

*Басылып отырған материал
авторларының көзқарасымен редакция
алқасының пікірі сәйкес келмеуі мүмкін.*

*Мнение редакционной коллегии
может не совпадать с точкой зрения
авторов публикуемых материалов.*

*Журналда жарияланған
материалдардың, деректердің,
айғақтардың, тәсімдердің, сандық
көрсеткіштердің, жарнамалардың
растығы авторлардың жауапкершілігінде.*

*За достоверность публикуемых
в журнале материалов, сведений,
фактов, схем, цифровых данных,
рекламы ответственность несут
авторы.*

*Журналдағы деректерді
пайдаланғанда тунұсқаға сілтеме
жасау міндетті.*

*При использовании материалов,
опубликованных в журнале, ссылка на
источник обязательна.*

Дизайн және беттеу: **Ж. Рахметова** Дизайн и верстка

Теруге 20.03.2023 ж. берілді. Басуға 28.03.2023 ж. қол қойылды.

Форматы 70x1001/16. Есепті баспа табағы 11,3.

Тапсырыс № 74.

Сдано в набор 20.03.2023 г. Подписано в печать 28.03.2023 г.

Формат 70x1001/16. Уч. изд. л. 11,3.

Заказ № 74.